ISSN 0125—3670

วารสารธรรมศาสตร์

Thammasat University Journal

ปีที่ 11 เล่มที่ 2 มิถุนายน 2525

VOL. 11 NO. 2 JUNE 1982

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

ชัยอนันต์ สมุทวณิช

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม : พรมแดนแห่งความรู้

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์*

บัณฑิตวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

***หมายเหตุของผู้เขียน** ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ อ.ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, Dr. Benjamin Batson, อ. ทรงยศ แววหงษ์, อ. สมเกียรติ วันทะนะ, อ. ฉลอง สุนทราวาณิชย์, คุณสุนทรี อาสะไวย์, และ อ. สุภาภรณ์ จรัลพัฒน์ สำหรับข้อคิดเห็นและความช่วยเหลือต่าง ๆ อันมีประโยชน์ยิ่ง รวมทั้ง Mr.Eiji Murashima ได้ให้ความช่วยเหลือเป็นอย่างมากตลอดมา กระนั้นก็ตามความรับผิดชอบทั้งมวลเป็นของผู้เขียน

ก. บทกล่าวนำ

บทความนี้มีเนื้อหาสาระโดยทั่ว ๆ ไป เป็นการสำรวจขอบเขตและความเป็นมาของความรู้เรื่องอดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม ไม่ใช่เป็นการเขียนประวัติศาสตร์ หรือเป็นข้อเสนอการตีความประวัติศาสตร์เรื่องดังกล่าวใหม่

ในการสำรวจขอบเขตและความเป็นมาของความรู้นี้ ผู้เขียนได้กระทำทั้งในมิติของการเปรียบเทียบคำอธิบายต่าง ๆ เข้าไปในภูมิหลังของประวัติศาสตร์ และเปรียบเทียบคำอธิบายนั้น ๆ ในโครงสร้างประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 คือพิจารณาว่า อธิบายประวัติศาสตร์ของสังคมก่อนและหลัง 24 มิถุนายน 2475 อย่างไร การกระทำอย่างแรกจะทำให้เราแลเห็นการปรับเปลี่ยนการรับรู้อดีต (perception of the past) คือรู้ว่าผู้คนในยุคสมัยหนึ่ง ๆ โดยทั่วไปสร้างความรู้ความเข้าใจอดีตของตนอย่างไร ซึ่งจะเอื้อประโยชน์แก่การกระทำอย่างที่สอง คือ จะทำให้เรามีโอกาสเลือกมากขึ้น เพราะการเปรียบเทียบคำอธิบายกับโครงสร้างประวัติศาสตร์นั้น โดยทั่วไปแล้วเป็นเรื่องแคบมากทีเดียวหากจะเลือกอยู่ "สังกัด" คำอธิบายแบบใดแบบหนึ่ง แล้ววิพากษ์คำอธิบายอื่น การโต้เถียงทั้งในเชิงกรอบความคิด ทฤษฎีและข้อมูล เป็นสิ่งจำเป็น เพราะจะทำให้ทราบว่า มีความต่างกันและเหมือนกันอย่างไรและคำอธิบายนั้น ๆ ให้ความเคารพต่อสัจจะมากน้อยเพียงใด แม้จะอ้างว่ามีความสนใจคนละประเด็นก็มิอาจปกป้องได้ ถ้าคำอธิบายแคบ ๆ นั้น มีนัยให้เข้าใจเหตุการณ์ที่สัมพันธ์กันผิดไปจากข้อเท็จจริง ผู้เขียนเองไม่ปฏิเสธว่าในท้ายที่สุดแล้ว เราก็จำเป็นต้องเลือกและจำเป็นต้องมีคำอธิบายบางอย่างอยู่พอเป็นเลา ๆ เพราะมิฉะนั้นแล้วก็เป็นเรื่องยากที่จะแลเห็นการปรับเปลี่ยนการรับรู้อดีต และเกือบเป็นไปไม่ได้ที่จะไต่สวนคำอรรถาธิบายแบบใดแบบหนึ่งให้ไกลกว่าที่คำอธิบายนั้น ๆ พยายามจะบอกเราว่า อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้น คืออะไร

เป็นที่ยอมรับกันว่า การมีคำอรรถาธิบายที่แตกต่างเหลื่อมล้ำกันอยู่อย่างเช่นในปัจจุบัน มีคุณประโยชน์ เพราะจะ ทำให้เกิดการโต้เถียงกันอันเป็นบ่อเกิดของความรู้ที่จะก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นสถานการณ์ที่ทำให้จำเป็นต้องเลือกเป็นอย่างมาก ระหว่างคำอธิบายที่ว่า *การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 คือความไม่สามารถของระบบเดิม ที่จะตอบสนองความต้องการของกลุ่มชนที่ได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเดิม คือ มีความคิดใหม่และมีฐานะทางสังคมแบบใหม่ในเขตเมืองหลวง* (ชัยอนันต์, 2523 : 188) *คือ การปฏิวัติของพวกข้าราชการ ที่ถือกำเนิดขึ้นมาเพราะกระบวนการพัฒนาให้ทันสมัย* (Thawatt, 1972 : 244) *คือ การปฏิวัติที่ยังไม่จบสิ้นเพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลเฉพาะแต่ในทางการเมือง ส่วนในทางเศรษฐกิจนั้นระบบกรรมสิทธิ์แบบศักดินาบางส่วนยังคงถูกรักษาไว้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ* (ฉัตรทิพย์-ก, 2524 : 209-210 ; ฉัตรทิพย์-ข, 2524 : 42) *หรือคือ การปฏิรูปการปกครองเช่นเดียวกับเหตุการณ์ธรรมดาที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ ๆ* (แถมสุข, 2524 : 32) *มีแต่รัฐธรรมนูญที่ไม่มีผลในทางปฏิบัติ เพราะไม่ได้เกิดจากความต้องการของคนส่วนใหญ่และไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคม* (กระมล ทองธรรมชาติ, 2524 : 15-19) *หรือคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครองที่มีผลต่อมา คือ ยิ่งสร้างปัญหาการพัฒนาทางการเมือง* (เจษฎา, 2522 : 515-518 ; เกียรติชัย-ก, 2514 : 279) *หรือคือ การ "ปฏิการ" กับกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของระบบศักดินาที่มีมาก่อนหน้านั้น เป็นการยกเลิกความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตแบบเดิม แล้วสถาปนาความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตแบบใหม่ขึ้น ซึ่งเปิดทางให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมไทยในระยะต่อมา* (ปรีดี -2500, ม.ปป. : 27-29 ; ทรงชัย, 2524 : 44) ฯลฯ เราจะเลือกได้อย่างไร หรือจะเลือกอย่างอื่นเป็นสิ่งที่การศึกษาการปรับเปลี่ยนการรับรู้ อดีตจะช่วยให้เราตัดสินใจได้สะดวกขึ้น ส่วนข้อสมมติเกี่ยวกับเหตุการณ์ก่อนและหลัง 24 มิถุนายน 2475 ของคำอธิบายนั้น ๆ ตลอดจนกรอบความคิด และข้อมูลที่ใช้จะถกเถียงกันหลังจากที่พอเข้าใจประเด็นแรกแล้ว

ข. การปรับเปลี่ยนการรับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม ในรอบ 50 ปี

ข้ออภิปรายในส่วนนี้ เริ่มต้นจากการที่ผู้เขียนสังเกตพบว่าความรู้เกือบจะทั้งมวลที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้เกี่ยวกับอดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ผูกพันกับการรับรู้ของผู้คนและงานเขียนหลังปี พ.ศ. 2490 โปรดพิจารณาข้อสังเกตของ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ ประกอบดังนี้คือ เมื่อ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ กล่าวถึงการศึกษาวิวัฒนาการทางการเมืองไทย ทักษ์ได้ให้ความรู้แก่เราด้วยการทำให้กระจ่างว่า มีการศึกษาอยู่ 3 แนว คือ พวกหนึ่งศึกษาแต่เนื้อหาโดยมิได้นำเอาข้อมูลที่ศึกษามาผูกกันเข้าแล้วสรุปเป็นข้อสมมติ หรือทฤษฎี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานเขียนสารคดีการเมืองของนักหนังสือพิมพ์ พวกที่สองเป็นการศึกษาสังคมไทย โดยใช้ตัวแบบโครงสร้างหน้าที่และใช้แต่กรอบความคิดโดยขาดเนื้อหาเสียเป็นใหญ่ และพวกที่สามคือ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ เอง และนักวิชาการรุ่นใหม่บางคน ที่พยายามศึกษาปรากฏการณ์ทางการเมืองโดยแสวงหาและใช้ทฤษฎีระดับกลาง (middle-level theories) นั้น(1) เป็นข้อคิดที่สะท้อนการรับรู้ของยุคสมัยได้เป็นอย่างดีว่า การศึกษาสังคมไทยของผู้คนและงานเขียนก่อนปี พ.ศ. 2490 (โดยประมาณ) ไม่มีตัวตนอยู่ ข้อสังเกตดังกล่าวเป็นข้อเสนอที่พิสูจน์อีกได้เช่นกันด้วยการพิจารณาการรับรู้ของ ไชยันต์ รัชชกูล และ สังศิต พิริยะรังสรรค์ เพราะเมื่อ ไชยันต์ รัชชกูล กล่าวว่า การมองการปฏิวัติ 2475 นั้น มี 2 แนว คือ แนวหนึ่งมองว่าเป็นการปฏิวัติที่ไม่มี "น้ำยา" ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้อคิดของนักหนังสือพิมพ์ กับอีกแนวหนึ่งมองว่าเป็นการปฏิวัติที่มี "น้ำยา" เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ และ สังศิต พิริยะรังสรรค์ กล่าวเสนอใหม่ว่า มีทัศนะการมองแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มของ อรัญญ์ พรหมชมภู กลุ่มของ ปรีดี พนมยงค์ และกลุ่มของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นั้น (กอง

บรรณาธิการปาจารยสาร, 2524 : 76) มีความหมายที่บ่งบอกไว้โดยปริยายว่า งานเขียนก่อนปี พ.ศ. 2490 (โดยประมาณ) ไม่มีอยู่ในการรับรู้ของเขาทั้งสอง

ข้อสังเกตดังกล่าวไม่น่าจะถือเป็นเรื่องธรรมดา เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์และสังคมในขั้นพื้น ๆ ควรจะระลึกว่า

"...การประณามการกระทำของบุคคลหนึ่งโดยปราศจากความพยายามที่จะเข้าใจหลักเกณฑ์ของเขาหรือสภาพแวดล้อม การไม่ยอมผ่อนปรนต่อ "ความไม่รู้" ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว คือ ความรู้อย่างกว้างขวาง และการปรับตัวต่อวัฒนธรรมอื่นได้อย่างสมบูรณ์ **สิ่งเหล่านี้และความล้มเหลวที่จะจัดตัวบุคคล และเหตุการณ์ให้เข้าไปอยู่ในภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ นำไปสู่ความล้มเหลวในการเข้าใจเอกสารที่หลงเหลืออยู่บ่อย ๆ และนำไปสู่การลงความเห็นที่ผิดเกี่ยวกับตัวบุคคลและแบบแผนของภูมิหลังนั้นเกือบจะเสมอไป"**(2)

ปัญหาที่ตามมามีอยู่ว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2475-2490 มีการรับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 กันอย่างไร ซึ่งจะขอนำเสนอไว้เป็นตอนที่หนึ่ง และหลังจากปี พ.ศ. 2490 (โดยประมาณ) เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันเป็นอย่างไร จะขอกล่าวไว้เป็นตอนที่สอง

(1) การรับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ในช่วงปี พ.ศ. 2475—2490 (โดยประมาณ)

ในเบื้องต้นนี้ขอนำเสนอลักษณะของการรับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของผู้คนในยุคร่วมสมัย ด้วยการพิจารณาบทวิเคราะห์สังคมที่พอจะเป็นระบบ ตีพิมพ์อย่างเปิดเผย และเป็นที่รู้จักกันดีของยุคสมัยนั้น 3 กลุ่ม ด้วยกัน คือ (1) กลุ่มของหลวงวิจิตรวาทการ พิจารณาจากงานเขียนชื่อ **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม** ซึ่งตีพิมพ์เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475 (2) กลุ่มของ เดือน บุนนาค, ไพโรจน์ ชัยนาม, และ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ พิจารณาจากงานเขียนที่ชื่อ **คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ 2 เล่ม** และ **กฎหมายรัฐธรรมนูญ** โดยทั้งหมดตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2477 (3) กลุ่มของ ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ พิจารณาจากงานเขียนชื่อ **สยามรัฐปฏิวัติ (Siam Reformation) 2 เล่ม** ตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2479

1.1 24 มิถุนายน 2475 คือ การ "พลิกแผ่นดิน" ของขุนนางกับราษฎร : ทัศนะของหลวงวิจิตรวาทการ

หลวงวิจิตรวาทการได้เสนอบทวิเคราะห์สังคมการเมืองไทยไว้ทั้งในส่วนที่ว่าด้วย ความเป็นมา ความเป็นอยู่ และ สิ่งที่ควรจะเป็นไป ซึ่งในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะส่วนที่ว่าด้วย ความเป็นมา และเป็นอยู่ เพราะมันคือสิ่งที่เกิดขึ้นจริง และได้เกิดไปแล้วเกี่ยวกับเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 (ในทัศนะของหลวงวิจิตรวาทการ) ส่วนสิ่งที่ควรจะเป็นไป เป็นการแสดงความคิดทางการเมือง ซึ่ง

หลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา) 2482

สัมพันธ์การรับรู้อดีต คือ เป็นหน้าที่ทางสังคมของการรับรู้อดีต ซึ่ง หลวงวิจิตรวาทการและคนอื่น ๆ กลุ่มหนึ่งได้ประพฤติปฏิบัติอยู่ (ทั้งทางความคิดและการกระทำ) จะได้กล่าวต่อไปในภายหลัง

หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ตัวแบบความสัมพันธ์ระหว่างเจ้ากับขุนนางและกับราษฎร เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ เริ่มต้นตั้งแต่ประเทศสยามเมื่อประมาณปี พ.ศ. 1800 หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่า ประเทศสยามในเวลานั้นอยู่ในฐานะที่มีการปกครองตามลัทธิฟิวดัลลิสม์ หรือ เจ้าครองนคร กล่าวคือ เจ้ากับขุนนางจะมีความสัมพันธ์กันอย่างหลวม ๆ พระมหากษัตริย์จะมีอำนาจอยู่แต่เฉพาะในเขตหัวเมืองชั้นใน นอกออกไปมีขุนนางหรือเจ้าครองนครปกครอง ซึ่งจะทำอะไรก็ได้ตามแต่จะเห็นสมควร ครั้นต่อมาในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ มีการแยกทหารกับพลเรือนออกจากกัน มีการตั้งลำดับชั้นยศของขุนนาง ตั้งกฎมณเฑียรบาล และจัดระเบียบการศาล กระนั้นก็ตามเมื่อกาลเวลาได้เปลี่ยนแปลงไป ระเบียบดังกล่าวนั้นก็ไม่สามารถใช้บังคับต่อไปได้ จึงมีการปฏิรูปกันครั้งใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างระเบียบใหม่ที่ให้มี

"...ประโยชน์ที่จะพยุงอำนาจของกษัตริย์ แต่ในข้อนี้เราจะติพระองค์ไม่ได้ เพราะในสมัยนั้น ใคร ๆ ก็ต้องทำอย่างนั้น พระเจ้าแผ่นดินทั่วโลกกำลังพยายามตัดรอนอำนาจขุนนางและเจ้าครองนครต่าง ๆ เพื่อรั้งเอาอำนาจสิทธิขาดเข้ามาไว้ในพระหัตถ์ และ **สมบูรณาญาสิทธิราช**

เป็นของสบสมัยอยู่ในครั้งกระโน้น อนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงสภาพของเมืองไทย เมื่อ 58 ปีมาแล้ว ก็เห็นได้ว่าจำเป็นจริง ๆ ที่จะต้องให้กษัตริย์มีอำนาจสมบูรณ์ *แต่มาถึงสมัยนี้สภาพการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปเพียงไรนั้น เป็นปัญหาอีกเรื่องหนึ่ง..."* (หน้า 62-63. เน้นโดยผู้เขียน.)

จะเห็นได้ว่า เป็นการรับรู้เกี่ยวกับระบอบเก่า คือ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชว่า เป็นระบอบที่เพิ่งถูกสถาปนาขึ้นมา 58 ปี ก่อนการปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475

สำหรับเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 นั้น หลวงวิจิตรวาทการกล่าวว่า เป็นการ "พลิกแผ่นดิน" (ดู อาทิเช่น หน้า 166) ของ พวกขุนนางกับราษฎร อันเนื่องมาจาก "ความไม่จำเป็น" ของระเบียบเก่า ซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็น "สมบูรณาญาสิทธิราชแต่เพียงในนาม" (หน้า 91) เท่านั้น ก่อนที่จะเกิดการพลิกแผ่นดินขึ้น เขาอธิบายว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมีปัญหาตั้งแต่ต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เพราะมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งเสนาบดีคงเหลือขุนนางเพียง 3-4 กระทรวง ที่กล่าวว่ามีปัญหาก็เพราะขุนนางกับราษฎรเป็นชั้นเดียวกัน ต่างกับเจ้าซึ่งเป็นอีกชั้นหนึ่ง ความรู้สึกว่าขุนนางกับราษฎรไม่มีอำนาจในขณะที่พระมหากษัตริย์ก็ไม่มีอำนาจเด็ดขาดจริง ๆ คือ อำนาจกระจายไปอยู่ในชั้นของเจ้า จะเป็นสาเหตุประการแรกของการพลิกแผ่นดิน การปิดบังความลับในข้อราชการ อย่างเช่น การสร้างสะพานพุทธยอดฟ้าก็ดี หรือการตรวจราชการอินโดจีน ปักกิ่ง และอินเดีย ของพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระกำแพงเพ็ชรอัครโยธินก็ดี ประกอบกับไม่มีการใยดีต่อหนังสือพิมพ์และมติมหาชน ทำให้ราษฎรมีความเอนเอียงไปในทางที่ขาดความไว้เนื้อเชื่อใจในรัฐบาลและโจษจันสิ่งที่เป็นผลร้ายต่อรัฐบาลมากยิ่งขึ้น การตัดทอนข้าราชการ และการเก็บภาษีใหม่ที่ในสายตาของคนโดยมากก็แลเห็นว่าไม่สู้ยุติธรรม ทำให้มีความคิดว่าระเบียบเก่าไม่มีความจำเป็นต่อไปอีกแล้ว การเปลี่ยนระเบียบจึงเกิดขึ้น นั่นก็คือเหตุการณ์การพลิกแผ่นดิน 24 มิถุนายน 2475

เดือน บุนนาค 2482

1.2 24 มิถุนายน 2475 คือ จุดกำเนิดของการสร้างระบอบใหม่ด้วยเจตนารมย์ของรัฐธรรมนูญ : ทัศนะของ เดือน บุนนาค, ไพโรจน์ ชัยนาม และ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว เดือน บุนนาค, ไพโรจน์ ชัยนาม และหลวงประเจิดอักษรลักษณ์ ให้ความสนใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2475-2476 มากกว่าที่จะอธิบายประวัติศาสตร์ระบอบเก่าเหมือนหลวงวิจิตรวาทการ เขากล่าวถึงระบอบเก่าแต่เพียงสั้น ๆ ว่า เป็นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช และมีสภาที่ปรึกษาการแผ่นดิน ซึ่งครั้งโบราณ คือ มีลูกขุน ณ. ศาลา และ ลูกขุน ณ. ศาลหลวง ต่อมาในสมัยใกล้เปลี่ยนแปลงการปกครองก็มี อภิรัฐมนตรีสภา เสนาบดีสภา และ สภากรรมการองคมนตรี

ลักษณะของเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 นั้น เป็นการยึดอำนาจการปกครอง ซึ่ง เดือน บุนนาค และ ไพโรจน์ ชัยนาม เห็นว่า เป็นการทำให้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชสิ้นสุดลง มีการปกครองโดย "คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร" อยู่สามวัน จึงมีการแสดงเจตนาร่วมกันสถาปนาการปกครองระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญขึ้น ข้อสำคัญที่ควรจะพิจารณาอย่างเคร่งครัด ก็คือ กำเนิดของรัฐธรรมนูญสยามเป็นแบบมีความตกลงหรือทำสัญญาร่วมกันระหว่างผู้ปกครองรัฐกับราษฎร (เดือนและไพโรจน์-ข, 2477 : 17; ประเจิดอักษรลักษณ์, 2477 : 9) ไม่ใช่กำเนิดขึ้นเพราะผู้ปกครองรัฐเป็นผู้ให้ หรือราษฎรเป็นผู้สถาปนาขึ้น

เพื่อให้กระจ่างในสิ่งที่อย่างน้อยที่สุด เดือน บุนนาค, ไพโรจน์ ชัยนาม และ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ รับรู้เกี่ยวกับความหมายของเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 จึงขออธิบายเพิ่มเติมเรื่องกำเนิดของรัฐธรรมนูญโดยทั่ว ๆ ไปเสียก่อนว่า มีอยู่ 3 แบบด้วยกันคือ

(1) กำเนิดขึ้นเพราะผู้ปกครองรัฐเป็นผู้ให้ (charter) เป็นรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้นโดยเจตนาของผู้ปกครองแต่ฝ่ายเดียว อย่างเช่น รัฐธรรมนูญญี่ปุ่น ปี ค.ศ. 1889 เป็นต้น

(2) กำเนิดขึ้นเพราะราษฎรเป็นผู้ร่างเองทั้งหมด หรือตั้งสภาราษฎรแล้วร่างรัฐธรรมนูญเอง (convention) อย่างเช่น รัฐธรรมนูญสหรัฐอเมริกา ปี ค.ศ. 1787 และรัฐธรรมนูญเยอรมัน ปี ค.ศ. 1919 เป็นต้น

(3) กำเนิดขึ้นเพราะผู้ปกครองกับราษฎรตกลงกัน (pact) เป็นการแสดงเจตนาร่วมกัน โดยทั่วไปมักเกิดการปฏิวัติขึ้นก่อน แต่ตกลงร่วมกันได้ อย่างเช่น รัฐธรรมนูญอังกฤษปี ค.ศ. 1680 รัฐธรรมนูญฝรั่งเศส ปี ค.ศ. 1830 รัฐธรรมนูญสยาม 27 มิถุนายน 2475 และ 10 ธันวาคม 2475 เป็นต้น (ดู เดือนและไพโรจน์-ข, 2477 : 18-20 ; ประเจิดอักษรลักษณ์, 2477 : 8-10)

การมีความคิดว่ารัฐธรรมนูญกำเนิดขึ้นมาจากความตกลงระหว่างผู้ปกครองกับคณะราษฎร ไม่ใช่เป็นเรื่องธรรมดาหรือเป็นเรื่องผิวเผินที่จะเพิกเฉย หรือไม่ใยดี เพราะมันคือ การรับรู้อดีตที่มีผลโดยตรงต่อการมีพฤติกรรมทางสังคมการเมืองของกลุ่มคนที่ดำเนินรอยตามการรับรู้นี้ รัฐธรรมนูญเป็นรากฐานของรัฐ กำหนดโครงร่างทั่วไปของการใช้อำนาจรัฐ ขอบเขตแห่งสิทธิทั้งหลายก็กำหนดโดยรัฐธรรมนูญเช่นกัน การมีปัญหาใด ๆ ที่จะทำให้ "การมีเจตนาร่วมกัน" ระหว่างผู้ปกครองรัฐเดิมกับตัวแทนของราษฎร ซึ่งเป็นผู้ปกครองรัฐใหม่ ไม่สามารถเป็นไปได้ในทางปฏิบัติหรือมีอุปสรรค จะเป็นปัญหาสำคัญหรือเป็นจุดวิกฤติของรัฐใหม่ที่ทุกฝ่ายต้องเผชิญ (ดู เดือนและไพโรจน์-ก, 2477 : ลักษณะ 4)

หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ (สมโพธิ์ อัศวนนท์) 2482

นายดิเรก ชัยนาม 2482

1.3 24 มิถุนายน 2475 คือการเปลี่ยนรูปการปกครองในเชิงวิวัฒนาการทั้งรูป : ทัศนะของ ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์

ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ ได้เสนอโครงสร้างประวัติศาสตร์ไทยไว้ครอบคลุมตั้งแต่แรกตั้งชุมชนจนถึงยุคสมัยของเขา โดยแบ่งออกเป็น 5 ยุคสมัยด้วยกัน คือ

(1) สมัยปกครองตามลัทธิป่าเถื่อน เป็นการปกครองยุคโบราณที่สุด ตั้งแต่ยังตั้งถิ่นฐานอยู่แถบลุ่มแม่น้ำฮวงโห

(2) สมัยปกครองตามลัทธิปิตุราชาธิปไตย (Theocratic) เป็นการปกครองประมาณสมัยน่านเจ้าและสุโขทัย

(3) สมัยปกครองตามลัทธิปริมิตตาญาสิทธิราช (Limited Monarchy) ปกครองอยู่ในสมัยอยุธยา

การปกครองตามลัทธิปิตุราชาธิปไตยและลัทธิปริมิตตาญา-สิทธิราชนี้ มีข้อที่ควรพิจารณาเพิ่มเติมอยู่ 2 ประการคือ ประการแรกได้แก่ รูปลักษณะการปกครองส่วนกลาง การปกครองตามลัทธิปริมิตตาญาสิทธิราช มีความก้าวหน้ากว่า คือ มีการแบ่งแยกหน้าที่ขุนนางมีพิธีกรรมที่ซับซ้อน ฯลฯ ส่วนการปกครองตามลัทธิปิตุราชาธิปไตยก็จะเป็นไปในทางตรงกันข้าม ประการที่สองคือรูปลักษณะการปกครองท้องที่ ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ เสนอว่าทั้งสองรูปแบบมีการปกครองท้องที่เหมือนกัน คือ ใช้การปกครองแบบมณฑลราชธานี ซึ่งเป็นการแยกอำนาจแบบทหาร คือ ทหารไม่ได้ขึ้นตรงต่อพ่อขุนหรือกษัตริย์ หากแต่ขึ้นตรงต่ออำมาตย์ผู้ครองท้องที่ดินที่ทหารอาศัยอยู่ หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นการปกครองแบบฟิวดัลลิสม์ (Feudalism)[3] ส่วนเมืองพญามหานครและเมืองประเทศราชอื่น ๆ ที่ไกลออกไปก็ต้องส่งส่วย (Feud) ให้กับกษัตริย์เป็นบรรณาการ (ทรงสุจริต-ก, 2479 : บรรพ 2 และ 3)

(4) สมัยปกครองตามลัทธิสมบูรณาญาสิทธิราช (Absolute Monarchy) เริ่มตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี มีลักษณะสำคัญคือ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจอย่างเด็ดขาดสมบูรณ์ และรวมศูนย์เป็นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ดี ในช่วงต้นคือ ก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การปกครองท้องที่ยังคงใช้แบบฟิวดัลลิสม์อยู่ เพิ่งมาเปลี่ยนแปลงในช่วงปฏิรูปครั้งใหญ่ เพราะมีการใช้ลัทธิรวมอำนาจ (Centralization) เข้าแทนที่การปกครองแบบฟิวดัลลิสม์ คือ ทหารต้องขึ้นตรงต่อประมุขของชาติทั้งหมด (ทรงสุจริต-ก, 2479 : บรรพ 4)

(5) สมัยการปกครองปัจจุบัน หลังเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองทั้งรูป คือในแง่ของการปกครองส่วนกลาง เป็นการปกครองตามลัทธิรัฐธรรมนูญ ส่วนการปกครองท้องที่ ใช้ลัทธิเทศบาลแทนลัทธิรวมอำนาจ (ทรงสุจริต-ข, 2479 : บรรพ 5)

ผู้เขียนขอกล่าวต่อไปอีกสักเล็กน้อยเกี่ยวกับการดำรงคงอยู่ของการรับรู้ที่แตกต่างกันอย่างน้อยก็ใน 3 ลักษณะ ที่กล่าวมาว่ามีสภาพที่ไม่แตกต่างอะไรไปจากการเสนอความคิดพร้อม ๆ กับการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างมากมายของกลุ่มชนต่าง ๆ หลวงวิจิตรวาทการนำเสนอเรื่องนั้นก็เพื่อให้คำแนะนำแก่คณะราษฎรทั้งในทางขยายอำนาจและการร่างรัฐธรรมนูญ เดือน บุนนาค ไพโรจน์ ชัยนาม และ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ เป็นผู้บรรยายวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง และมีส่วนสัมพันธ์กับการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ของคณะราษฎร ส่วน ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ นั้น ทำงานหนังสือพิมพ์ และมีแผนการที่จะจัดตั้งพรรคการเมืองต่อไปร่วมกับ ม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์ นอกจากนี้ก็มี ม.จ.สกลวรรณากร วรวรรณ ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ พระสารสาสน์พลขันธ์ พระยาศราภัยพิพัฒน์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หลวงสารานุประพันธ์ พระราชธรรมนิเทศ นายมังกร สามเสน นายโชติ คุ้มพันธุ์ นายสด กูรมะโรหิต นายเตียง ศิริขันธ์ นายแสน ธรรมยศ นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ ฯลฯ ร่วมแสดงความคิดของตน และเข้าร่วมในกระบวนการทางการเมืองอย่างมีชีวิตทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ (ซึ่งจะต้องทำการวิเคราะห์ต่อไป แต่คงไม่ใช่ในบทความนี้)

ข้อที่ควรสังเกตมีอยู่ว่า ถ้าการรับรู้อดีตมีผลต่อการมีกิจกรรมทางการเมืองและสังคม[4] การมีการรับรู้ที่หลากหลายก็ย่อมจะมีกิจกรรมที่หลากหลาย แล้วระเบียบของสังคมอยู่ที่ไหน ผู้เขียนขอเสนอให้พิจารณาคำอรรถาธิบายของหลวงวิจิตรวาทการ เดือน บุนนาค ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ และของคนอื่น ๆ (ถ้ามี) ในสภาพแวดล้อมเชิงวิวัฒนาการของรัฐกับสังคม จริงอยู่ที่ในช่วงแรกดูเหมือนว่าจะมีความสับสนและไร้ระเบียบไปบ้าง ข้อเสนอของบางคนอาจจะไม่มีใครรับฟัง ไม่มีการดำเนินการในเชิงปฏิบัติ หรือบ้างก็มีแต่ความทะเยอทะยาน ใฝ่ฝัน ลุ่มหลง และเกลียดชัง แต่เราก็ควรจะระลึกว่า "ระบอบใหม่" ได้ถูกสถาปนาขึ้นแล้ว และผู้คนโดยทั่วไปในยุคสมัยนั้นก็เป็นที่ตระหนักกันดี (นราธิปพงศ์ประพันธ์-มปป, 2514 : 471 ; บุญทอง, 2477 : 106) สถานการณ์แบบนี้คือ ด้านหนึ่งสับสน อีกด้านหนึ่งตระหนักว่า มีระบอบใหม่เป็นสภาพแวดล้อมทั่วไปของการเกิดความคิดในระยะต่อมาว่า รัฐบาลควรจะทำอะไรให้มากกว่าที่เคยทำมา (ดำริห์, 2480 : 1-11) พร้อม ๆ กันกับมีการสังเคราะห์การรับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งอาจจะมีพลังอธิบายสูงบ้างต่ำบ้างแล้วแต่กรณีไป

สำหรับยุคสมัยปัจจุบัน หลัก 6 ประการของคณะราษฎรและเค้าโครงเศรษฐกิจของ ปรีดี พนมยงค์ เป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นแก่นของความคิดภายหลังปี พ.ศ. 2475 แต่กระนั้นก็ตามเราก็น่าที่จะพิจารณาภายในสภาพแวดล้อมของยุคสมัยมากกว่าจะพิจารณานอกปริบท โปรดสังเกตว่า มีข้อเสนอให้สร้างชาติ สร้างกองทัพ และเรียกร้องเอาดินแดนคืนปรากฏอยู่ทั่วไป (ธรรมนิเทศทวยหาญ,

2477 ; เสฐียร, 2478) รวมทั้งเรียกร้องให้มี "การปฏิวัติ" ทางการศึกษา สร้างพลเมืองให้มีระเบียบวินัยและมีคุณภาพ (แสน, 2479) เป็นการทำตาม "กฎของการปฏิวัติ" คือ หลังจากยึดอำนาจแล้ว ก็ควรทำให้บ้านเมืองดีขึ้น ทั้งในแง่ของประเพณี การปกครอง การศึกษา เศรษฐกิจ และอื่น ๆ (วิจิตรวาทการ, 2478 : 6-7) และนี่คือสภาพแวดล้อมของการดำเนินงานของรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา และรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในระยะถัดมาซึ่งเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า เป็นยุคของการสร้างชาติ

ส่วนการรับรู้อดีตเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 นั้น เป็นที่กล่าวกันโดยทั่วไปว่า คือ จุดกำเนิดของการสร้างระบอบใหม่ เดือน บุนนาค และ ไพโรจน์ ชัยนาม ได้สร้างข้อสรุปทั่วไปที่มีคุณภาพการอธิบายสูงไว้เมื่อปี พ.ศ. 2480 ว่า เป็น "การปฏิวัติ" ที่เกิดขึ้นเพราะ

...ได้มีการปฏิวัติในความคิดเห็นทางขุมนุมชน ซึ่งรวมทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง **ราษฎรเกิดความรู้สึกไม่ชอบในเอกสิทธิของผู้ดีแต่กำเนิด ในบรรดาราษฎรด้วยกันเอง ก็มีผู้เฉลียวฉลาดและมีทรัพย์เหมือนพวกผู้ดีหรือชนชั้นสูงเหมือนกัน แต่ฐานะของพวกเขาเหล่านี้ หาได้รับความรับรองให้เท่าเทียมกับฐานะของพวกผู้ดีแต่กำเนิดไม่ ซึ่งบางคนทั้งในความเฉลียวฉลาดและกำลังทรัพย์ ก็หย่อนกว่าราษฎรธรรมดาเสียด้วย** *เอกสิทธิประจำชั้นบุคคลจึงไม่เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา การจะลบล้างเอกสิทธิเหล่านี้มีทางเดียวที่ทำได้ คือให้ถือว่าทุกคนมีความเสมอภาค และทุกคนมีเสรีภาพเท่าเทียมกัน โดยไม่คำนึงถึงชาติตระกูลหรือชั้นวรรณะ...*(เดือนและไพโรจน์, 2480 : 3-4 เน้นโดยผู้เขียน)

(2) การรับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 หลังจากปี พ.ศ. 2490 (โดยประมาณ) จนถึงปัจจุบัน

กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องจริงอย่างน่าประหลาดที่มรดกทางภูมิปัญญา แบบแผนของประวัติศาสตร์นิพนธ์ และการรับรู้อดีตของผู้คนในช่วงปี พ.ศ. 2475-2490 ได้ถูกเพิกเฉย ไม่ใยดี และถูกปฏิเสธโดยผู้คนโดยทั่วไปหลังปี พ.ศ. 2490 โดยที่พวกเขาได้สร้างความรู้ความเข้าใจอดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ขึ้นมาใหม่ (มีข้อยกเว้นที่น้อยมากสำหรับงานเขียนบางชิ้น) และไม่ว่าจะเป็นการประมาณความจริงได้แค่ไหน อย่างไรก็ตาม (ซึ่งจะต้องประเมินต่อไป) การรับรู้อดีตโดยทั่วไปของเขาอยู่ในลักษณะตรงกันข้ามกับการรับรู้ของผู้คนในช่วงก่อนหน้านั้น อย่างสำคัญใน 2 ประการ คือ

(1) ไม่ยอมรับว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช สามารถใช้บ่งบอกคุณภาพของสังคมได้อย่างจำกัด หากแต่เสนอใหม่ว่า เป็นระบอบที่มีวิวัฒนาการอย่างมั่นคงมาเป็นร้อย ๆ ปี

(2) ไม่ยอมรับหรือยอมรับอย่างจำกัด เกี่ยวกับสถานภาพของระบอบใหม่ที่ถูกสถาปนาขึ้น โดยเสนอใหม่ว่า แทบจะไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง หรือ เปลี่ยนแปลงอย่างจำกัด

สิ่งที่กล่าวเป็นเพียงข้อสังเกตโดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งจะต้องพิจารณาในรายละเอียดของแต่ละช่วงอีกครั้งหนึ่ง ผู้เขียนขอนำเสนอไว้เป็น 3 ช่วงด้วยกัน คือ (1) ตั้งแต่ พ.ศ. 2490-2500 (2) พ.ศ. 2500-2510 และ (3) พ.ศ. 2510-2525 ระยะเวลาที่ระบุขอให้ถือว่าเป็นช่วงเวลาของการประมาณ ไม่ใช่เวลาที่แน่ชัดแน่นอนตายตัวแต่ประการ

2.1 24 มิถุนายน 2475 คือ "รัฐประหาร" : ทัศนะของนักเขียนสารคดีการเมือง และ อรัญญ์ พรหมชมภู

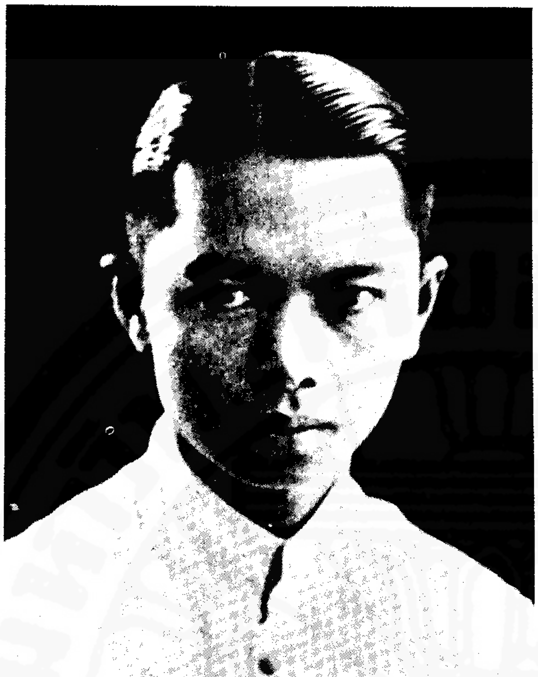
การขยายตัวของการเขียนสารคดีและบทวิเคราะห์ประวัติศาสตร์การเมืองหลังปี พ.ศ. 2490 กล่าวโดยทั่วไปแล้วแตกต่างจากก่อนหน้านั้นมาก จริงอยู่ที่นักหนังสือพิมพ์และการทำหนังสือพิมพ์โดยทั่วไปมีคุณภาพมากขึ้น แต่ในแง่ของการเขียนบทวิเคราะห์ทางการเมืองแล้ว ค่อนข้างจะขึ้นอยู่กับ "บรรยากาศ" ทางการเมืองโดยทั่วไปของยุคสมัยมากทีเดียว งานเขียนของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ชื่อ **เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475** ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี และของคนอื่น ๆ อย่างเช่น พระยาศราภัยพิพัฒน์ (2476) สนิท เจริญรัฐ (2478) ดำริห์ ปัทมะศิริ (2480) สิริ เปรมจิตต์ (2481, 2489) และ บุญเรือง จลรักษา (2482) ก่อนปี พ.ศ. 2490 มีลักษณะเป็นการบันทึกเหตุการณ์หรือแสดงความคิดสนับสนุนรัฐบาล หรือแสดงความคิดส่วนตัวเฉพาะเรื่องมากกว่าที่จะวิเคราะห์เหตุการณ์เชื่อมโยงข้อสนเทศหลาย ๆ ประการเป็นเรื่องราว แล้ว "สร้างประวัติศาสตร์" เหมือนดังที่นักเขียนหลังปี พ.ศ. 2490 นิยมกระทำ และเป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไปในปัจจุบัน ที่สำคัญได้แก่ งานเขียนของวิชัย ประสังสิต (2492) เสนีย์ ปราโมช (2490) หลุย คีรีวัต (2493) สละ ลิขิตกุล (2493) จำลอง อิทธะรงค์ (2492) และ จรูญ กุวานนท์ (2492) ซึ่งเป็นงานเขียนที่ตั้งใจอธิบายอดีต 24 มิถุนายน 2475 เป็นรุ่นแรก ๆ ซึ่งต่อมาก็คือ "ประเพณี" ของการเขียนประวัติศาสตร์การเมืองของบุคคลที่มักประกอบอาชีพเป็นนักหนังสือพิมพ์ ที่กล่าวมายังไม่นับรวมการเขียนประวัติบุคคลสำคัญ และการบันทึกเบื้องหลังเหตุการณ์ทางการเมืองอื่นที่สำคัญซึ่งมีอยู่อย่างแพร่หลายเป็นจำนวนมาก

ผู้เขียนขอให้พิจารณารายละเอียดของหนังสือ 5-6 เล่ม ที่กล่าวมาในแง่ที่เป็นตัวแทนความคิดของยุคสมัยอย่างน้อยก็เป็นตัวแทนของคนกลุ่มหนึ่ง(5) ว่า รับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และเหตุการณ์ที่สัมพันธ์กันอย่างไร เริ่มต้นจากสภาพของสังคมก่อน 24 มิถุนายน 2475 ซึ่งทั้งหมดก็เห็นพ้องตรงกันว่า คือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช แต่เป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่ได้วิวัฒนาการมาเป็นร้อย ๆ ปี จะมีการผันแปรอะไรก็เป็นการผันแปรในระบอบ คือ เปลี่ยนแต่ผู้นำเท่านั้น ดังคำของ วิชัย ประสังสิต ที่ว่า

"ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นระบบที่มีการปกครองโดยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุด และทรงอำนาจเด็ดขาดแต่เพียงพระองค์เดียว จึงไม่ค่อยมีการแก่งแย่งแข่งดีกันในทางที่ผิด จะมีก็เป็นกบฏแห่งราชบัลลังก์ ใครขนะก็เป็นกษัตริย์ แต่ก็ปกครองอยู่ในระบอบเดิม คือ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชนั่นเอง" (วิชัย : 2492 : ก) ส่วน เสนีย์ ปราโมช นั้น ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า "สมบูรณาญาสิทธิ

ใด ควรตระหนักด้วยว่าการแบ่งช่วงเวลาไม่ใช่เป็นข้อเท็จจริงอย่างภาวะวิสัย หากแต่เป็นการใช้อัตวิสัยของผู้เขียนเองเพื่ออธิบายการคลี่คลายตัวของการรับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช 2482

ราช" นั้น เริ่มต้นตั้งแต่มีตระกูลของพ่อขุนรามคำแหง ผู้ซึ่งพระราชทานธรรมนูญฉบับแรก คือ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงอันมีศรีสง่ากว่าธรรมนูญพระเจ้าจอห์นของอังกฤษเสียอีก เพราะพระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นผู้เห็นการณ์ไกล มีจิตใจเป็นนักประชาธิปไตย และทรงเป็นผู้สืบสายประวัติศาสตร์ของชาติมาโดยตลอด "การปฏิวัติ 2475" จึงไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากเป็นการปฏิวัติแต่ในทางทฤษฎีที่ไม่มีผลต่อการปฏิวัติจิตใจของประชาชน ยิ่งไปกว่านั้น เสนีย์ ปราโมช ยังกล่าวอีกว่า

"...ถ้าจะถามว่าใครเป็นนักก่อการปฏิวัติตัวเอ้แล้ว ท่านผู้นั้นไม่ใช่หลวงประดิษฐ์ นักก่อการปฏิวัติล้มล้างราชบัลลังก์ นำประชาธิปไตยมาสู่เมืองไทย ที่แท้คือ สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวของเรานั่นเอง พระองค์ทรงเป็นนักประชาธิปไตยที่นักประชาธิปไตยเข้าใจผิดมากที่สุด ซึ่งข้อนี้ใคร ๆ ก็ต้องยอมรับความจริงกันหมดแล้ว (ในเวลานี้)..." (เสนีย์-2490, 2509 : 220-221 ความในวงเล็บเป็นของผู้เขียน)

ควรจะกล่าวไว้ด้วยว่า แม้จะเป็นข้อความที่ไม่ได้พรรณนากันไว้มากมาย แต่ก็เป็นการรับรู้ที่มี "คุณภาพ" ตรงกันข้ามกับยุคสมัยก่อนหน้านั้น และดูเหมือนว่าจะเป็นการรับรู้ร่วมสมัยกับยุคปัจจุบันนี้ด้วย ซึ่งแน่นอนที่สุดก็คือ สัมพันธ์เชิงโต้ตอบกับการรับรู้เหตุการณ์ในช่วงปี พ.ศ. 2475-2490 (ตามทัศนะของพวกเขาทั้งหลาย) ซึ่งกล่าวกันไว้อย่างยืดยาว และโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ก็เพื่อจะบอกว่า "การปฏิวัติ 2475" ก็คือ การแย่งอำนาจการปกครอง หรือการรัฐประหารธรรมดา ๆ ไม่มีการสร้างอะไรใหม่ให้เป็นผลดีแก่ประชาชาติไทย ยกเว้นแต่มีรัฐธรรมนูญและมีรัฐสภาเร็วขึ้นกว่าที่ควรจะเป็น (หมายความว่าอย่างไรเสียก็ต้องมีอย่างแน่นอน) เท่านั้น แต่ถึงมีก็เป็นรัฐธรรมนูญที่ปราศจากรากฐานรองรับ คือ ในด้านหนึ่งประชาชนยังไม่พร้อมหรือไม่ได้เกิดจากความต้องการของประชาชน และในอีกด้านหนึ่งคณะราษฎรมีแต่ขัดแย้งกันเอง กล่าวคือ ถ้าจะเปรียบไปแล้วเป็นการแข่งขันในทางที่ผิดมาตลอด อย่างเช่นความขัดแย้งระหว่างพระยาทรงสุรเดชกับหลวงพิบูลสงคราม เป็นต้น ไม่เหมือนความขัดแย้งภายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งไม่มีการขัดแย้งในทางที่ผิด เพราะพระมหากษัตริย์มีธรรมะ คือทศพิธราชธรรมค้ำจุน แต่ผู้ปกครองใหม่โดยทั่วไปสภาพศีลธรรมเสื่อม ลุ่มหลงในอำนาจและไม่เป็นประชาธิปไตยที่แท้จริง แม้จะเปรียบกับ "ประชาธิปไตย" ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชก็ยังคงมีน้อยกว่าเสียด้วย (หลุย 2493 : บทที่ 7 ; จำลอง, 2492 : คำนำ)

ในขณะที่งานเขียนกลุ่มดังกล่าวนี้มีความเหมือนกันตรงที่เขียนเป็นสารคดี หรือเป็นเกร็ดประวัติศาสตร์การเมือง ความต่างกันก็มีอยู่บ้าง ตรงที่ใครจะขุดคุ้ยเบื้องหลังชีวิตของนักการเมืองได้

มากกว่ากัน กระนั้นก็ดีในแง่ของข้อสรุปที่ว่า 24 มิถุนายน 2475 คือ "การรัฐประหาร" (เป็นสำนวน หมายถึง การเปลี่ยนเฉพาะผู้นำ) ก็สอดคล้องกับข้อเสนอของฝ่ายที่เรียกตัวเองว่า "กลุ่มก้าวหน้า" คือ อรัญญ์ พรหมชมภู

ในหนังสือชื่อ **ไทยกึ่งเมืองขึ้น** ซึ่ง อรัญญ์ พรหมชมภู เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2493 นั้น อรัญญ์ พรหมชมภู กล่าวถึง เหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 ไว้ว่า เป็นการทำลายอำนาจศักดินาอย่างจำกัดมาก แม้จะมีความใฝ่ฝันเป็นประชาธิปไตยของนายทุน แต่ก็เป็นเพียง "การรัฐประหาร" ของพวกขุนนาง ทหาร และพ่อค้า เป็นการกระทำของชนส่วนน้อยที่มิได้นำประเทศชาติไปสู่ความเป็นเอกราชและประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ มิได้นำประชาชนไปสู่สันติภาพและการกินดีอยู่ดี หากแต่นำไปสู่ความเป็นกึ่งเมืองขึ้นที่หยั่งรากลึก (อรัญญ์, 2522 : 131-134) เหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 มิได้ทำให้ทิศทางสังคมกึ่งเมืองขึ้น กึ่งศักดินา เปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด ในทัศนะของ อรัญญ์ พรหมชมภู การมีข้อสรุปเช่นนั้นเหตุหนึ่งเป็นข้อจำกัดของการใช้กรอบทฤษฎีที่วิเคราะห์สังคมจีนมาวิเคราะห์สังคมไทยอย่างตายตัว (ทรงชัย, 2524 : 25-49) แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เช่นเดียวกับกลุ่มของ วิชัย ประสังสิต เสนีย์ ปราโมช และ จำลอง อิทธะรงค์ นั่นก็คือ ปฏิเสธรากฐานบทวิเคราะห์สังคมไทยที่มีมาแต่เดิม ข้อกล่าวหานี้มีประจักษ์พยาน เพราะ อรัญญ์ พรหมชมภู อย่างน้อยก็ได้ศึกษางานของ ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ มาก่อน (อรัญญ์, 2522 : 16, 25) แต่เขาก็ไม่ได้โต้เถียงกับมรดกทางภูมิปัญญาเหล่านั้นเลย และอย่างที่ได้ให้ข้อสังเกตมาตั้งแต่ต้น นั่นก็คือ อรัญญ์ พรหมชมภู เขียนประวัติศาสตร์สำหรับยุคสมัยของเขาขึ้นมาใหม่โดยแท้ ซึ่งน่าจะเป็นปัญหาสำหรับยุคสมัยต่อมาว่า งานเขียนในลักษณะนี้ที่ปราศจากการสนทนากับอดีต เป็นการอธิบายอดีต 24 มิถุนายน 2475 หรืออธิบายภูมิปัญญาและสังคมของยุคสมัยของเขา

แต่อย่างไรก็ดี ก็ยังมีงานเขียนที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 อีกกลุ่มหนึ่งในยุคสมัย 2490-2500 นี้ ที่พอจะมีจินตนาการทางประวัติศาสตร์ร่วมกับผู้คนในยุคสมัย 2475-2490 บ้าง ส่วนหนึ่งได้แก่ วิทยานิพนธ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อย่างเช่น งานเขียนของ วณิช ภูมิวุฒิสาร (2496) ชลินทร์ อมรธรรม (2498) เป็นต้น ซึ่งเป็นข้อเสนอตามความเห็นของ เดือน บุนนาค ไพโรจน์ ชัยนาม และ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และอีกส่วนหนึ่งได้แก่ งานเขียนชิ้นสำคัญของ ปรีดี พนมยงค์ ที่ชื่อ **ความเป็นอนิจจังของสังคม** (2500) ในงานเขียนเล่มดังกล่าว ปรีดี พนมยงค์ เสนอว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงแค่ตัวผู้นำ แต่เป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการผลิต คือ ยกเลิกความสัมพันธ์เก่าแบบเจ้าของนากับลูกนา ให้เป็นความสัมพันธ์ใหม่ แบบผู้ให้เช่ากับผู้เช่า แห่งระบบธนานุภาพ (ปรีดี, มปป : 28-29) ปรีดี พนมยงค์ อาจจะไม่ให้ความกระจ่างเกี่ยวกับสังคมก่อน 24 มิถุนายน 2475 มากนัก นอกจากอธิบายว่า เป็นระบบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งมีความเก่าแก่มาหลายศตวรรษ เป็นระบบที่มีพลังมาก คือ กษัตริย์เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่สำคัญสำหรับสังคมศักดินา คือ ที่ดินด้วยพระองค์เองทั้งหมด (ซึ่งเป็นคำอรรถาธิบายที่อย่างน้อยต่างจากคำอธิบายของหลวงวิจิตรวาทการ และ ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ ในยุคร่วมสมัยเช่นกัน) ส่วนสังคมหลังจาก 24 มิถุนายน 2475 จนถึงปี พ.ศ. 2500 นั้น ปรีดี พนมยงค์ กล่าวว่า ยังคงอยู่ในระยะหัวต่อระหว่างระบบเก่ากับระบบใหม่อยู่ เป็นสภาพการณ์ที่

"...สังคมไทยในปัจจุบัน มีบางส่วนของระบบศักดินา ผสมกับระบบธนานุภาพในส่วนที่เกี่ยวแก่ความสัมพันธ์การผลิตแบบใหม่ระหว่างคนไทยด้วยกันเอง และระบบธนานุภาพในส่วนที่เกี่ยวแก่ความสัมพันธ์การผลิตระหว่างคนไทยและคนต่างด้าวที่มีอานุภาพมหาศาล หรือบรมธนานุภาพ..." (ปรีดี, มปป : 37-38)

กล่าวได้ว่า เป็นการสร้างนามธรรมของคำอธิบายที่มีคุณภาพ ซึ่งจะมีผลสะเทือนต่อมา แต่ก็อยู่ในขอบเขตที่จำกัดในเชิงเปรียบเทียบกับคำอธิบายแบบอื่น ๆ เมื่อเวลาได้ผ่านมาแล้วทศวรรษเศษ

2.2 24 มิถุนายน 2475 คือ จุดเริ่มต้นของ "ประชาธิปไตยแบบไทย" : อธิบายการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 หรืออธิบายอุดมการณ์สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์—จอมพลถนอม กิตติขจร

การขึ้นมามีอำนาจของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในด้านหนึ่งคือ การสร้างระบบการเมืองแบบพ่อขุนอุปถัมภ์ (ตามคำนิยามของ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ) แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการสร้างการรับรู้อดีตโดยทั่วไปขึ้นมาใหม่ด้วย ทักษ์ เฉลิมเตียรณ กล่าวไว้อย่างถูกต้องว่า การกลับไปอธิบายอดีตใหม่หรือการสร้างการรับรู้อดีตใหม่ คือ องค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่ระบบการเมืองปัจจุบัน(6) สำหรับในที่นี้เราจะพิจารณากันว่า การรับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ได้คลี่คลายตัวไปอย่างไรบ้าง

เริ่มต้นตั้งแต่ระบบการเมืองก่อน 24 มิถุนายน 2475 นักทฤษฎีนิรนามของระบอบสฤษดิ์ ได้สร้างจินตนาการให้ปรากฏว่า คือ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่มีคุณธรรม การปกครองแบบพ่อกับลูกเป็นประเพณีที่ฝังรากมาในสังคมไทยเป็นเวลาช้านาน พร้อมกับการมีสถาบันพระมหากษัตริย์ และระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช กาลเวลาที่ผ่านมาอาจจะทำให้องค์ประกอบอื่น ๆ ต้องปรับเปลี่ยนให้ทันสมัยไปบ้าง แต่แก่นสารของการปกครองแบบใช้อำนาจเด็ดขาดที่มีคุณธรรมและมีความเมตตากรุณาก็ยังคงอยู่สืบ

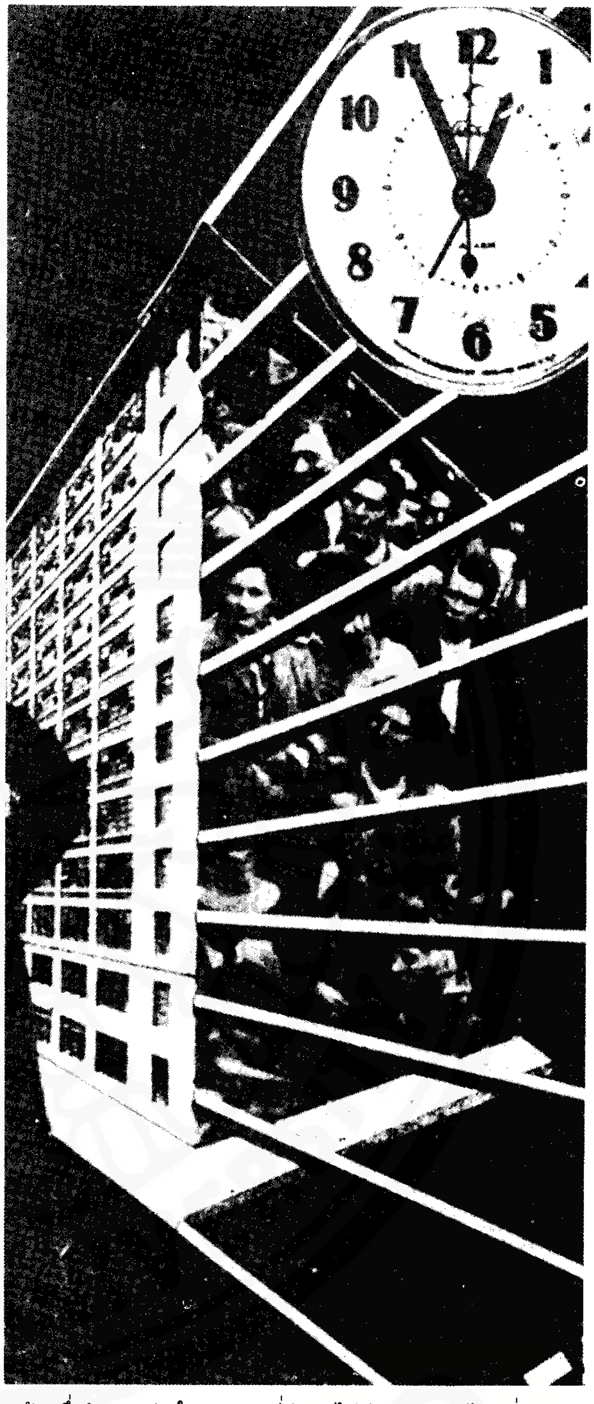
เนื่องมามิได้ขาดตอน (ประชาธิปไตยแบบไทย, 2508 : 201-208)

ความเป็นประชาธิปไตยของไทย (และแบบไทย) ในอันที่จริงได้ปรับเปลี่ยนมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ประเทศไทยเป็นประเทศที่อาจกล่าวได้ว่าไม่เหมือนกับประเทศอื่น ๆ โดยทั่วไป เพราะระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของไทย มีลักษณะประชาธิปไตยเจือปนอยู่ด้วย (ประชาธิปไตยแบบไทย, 2508 : 45) พระพุทธเจ้าหลวงทรงตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของสภาพแวดล้อมเป็นอย่างดี ได้ทรงปฏิวัติระบบสังคมแบบศักดินา ให้เป็นสังคมประชาธิปไตยในขั้นพื้นฐานไว้แล้ว เพียงแต่ว่าตัวบทกฎหมายที่รองรับพื้นฐานที่ได้สร้างไว้นั้นกำเนิดขึ้นช้าไปหน่อย จึงมีเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 เกิดขึ้น (แสวง-2511, 2520 : 48)

ภายหลังเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 จนถึงปี พ.ศ. 2500 นั้น ทั้งนักทฤษฎีนิรนามของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และ พลเอก แสวง เสนาณรงค์ นักคิดคนสำคัญ พิจารณาว่า เป็นช่วงของการไร้เสถียรภาพทางการเมือง เหตุสำคัญเป็นเพราะผู้นำในช่วงนั้น โดยเฉพาะคณะราษฎร นิยมประชาธิปไตยแบบตะวันตก ซึ่งไม่เป็นจริง และเป็นสิ่งแปลกปลอมจากรากฐานของสังคมไทย เหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 ทำได้เพียงแค่เปลี่ยนแปลงตัวบทกฎหมาย ไม่ได้ปฏิวัติระบบสังคมและระบบเศรษฐกิจ ซึ่งทั้งหมดคือภาระที่คณะรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์และถัดมาคือ จอมพลถนอม ได้อ้างว่า ตัวเองสืบทอดและสานต่อ โดยทำให้เป็นจริงในสังคมไทย คือ เป็นประชาธิปไตยแบบไทย และปฏิวัติโครงสร้างทางเศรษฐกิจ (ดู แสวง, 2520 : 53-54)

ที่กล่าวมาแม้ว่าหลายคนอาจจะพิจารณาว่าเป็นเรื่องไร้สาระ แต่มีใครจะตระหนักบ้างไหมว่า เป็นเรื่อง (ไร้สาระ) ที่เป็นจริงที่ได้เกิดขึ้นแล้ว และเป็น "ภาพมายา" ที่สำคัญส่วนหนึ่งของคนในยุคสมัยปัจจุบันหากจะตั้งคำถามและไต่สวนอดีตของเรื่องดังกล่าว เป็นการสืบทอด และทำให้การรับรู้อดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มีความซับซ้อนและวกวนยิ่งขึ้น ข้อยืนกรานของพวกที่ชอบอธิบายสังคมไทยว่า มี "เอกลักษณ์" เปรียบเทียบกับสังคมอื่นหรือใช้ทฤษฎีที่สร้างจากสังคมอื่นมาอธิบายสังคมไทยไม่ได้ ในส่วนหนึ่งแล้วก็เป็นการสืบทอดอุดมการณ์ที่สร้างขึ้นสมัยสฤษดิ์ ธนะรัชต์

แต่อย่างไรก็ดี ในช่วงปี พ.ศ. 2500-2510 (โดยประมาณ) ก็มิได้มีการอธิบายในลักษณะที่ได้กล่าวมาแต่เพียงอย่างเดียว งานเขียนของนักหนังสือพิมพ์ก็พอมีอยู่บ้าง เช่น งานเขียนของ สิริ เปรมจิตต์ (2505) สมุทร สุรักขะ (2507) และ เสลา เรขะรุจิ (2509) เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีวิทยานิพนธ์ของ อนันต์ แจ้งกลีบ (2507) ศิริรัตน์ นิลคุปต์ (2507) และ ไพบูลย์ ดีคง (2508) ซึ่งโดยทั่วไปก็เป็นการเสนอเรื่องราวแบบพรรณาความ ยืนยันความคิดที่สอดคล้องซึ่งกันและกันในทำนองที่ว่า ยังไม่มีประชาธิปไตยที่แท้จริงเกิดขึ้นเลย คณะราษฎรผูกขาดอำนาจ และเป็นคณาธิปไตย ซึ่งมีคุณธรรมด้อยกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชอย่างเทียบกันไม่ได้เลย บางคนกล่าวว่า สมบูรณาญาสิทธิราชของไทยมีรากฐานของประชาธิปไตยประกอบอยู่ด้วยมาเป็นเวลานานแล้ว ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง (ศิริรัตน์, 2507)

2.3 24 มิถุนายน 2475 คือ "การปฏิวัติแบบมีข้อจำกัด" : ทัศนะอันหลากหลายในกระบวนการเร่งรัดการพัฒนาให้ทันสมัย

สิ่งที่จะกล่าวต่อไปเป็นภาวะการณ์ที่คนร่วมสมัยทราบกันเป็นอย่างดี ผู้เขียนขอนำเสนอแบ่งการพิจารณาออกเป็น 4 กลุ่ม ตามลักษณะของวิธีการศึกษาและการนำเสนอ ขอให้ถือว่าเป็นการแบ่งแบบคร่าว ๆ เท่านั้น ท่านผู้รู้อื่นอาจจะขยายหรือตัดทอนลงกว่าที่ผู้เขียนจัดแบ่งไว้ สี่กลุ่มที่ควรพิจารณามีดังนี้คือ

2.3.1 กลุ่มที่ศึกษาการเมืองตามแบบดั้งเดิม

กลุ่มนี้ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ และ ไชยันต์ รัชชกูล เอง ก็ได้ให้ข้อสังเกตไว้แล้วว่า ส่วนใหญ่เป็นงานเขียนสารคดีการเมืองของคนที่มักประกอบอาชีพนักหนังสือพิมพ์ ตัวอย่างที่รู้จักกันดีในสมัยปัจจุบันได้แก่ งานเขียนของ ชด หัสบำเรอ และ ปรีชา สามัคคีธรรม (2511) สมบูรณ์ คนฉลาด (2511, 2518) สว่าง ลานเหลือ (2514) เสลา เรขะรุจิ (2509, 2517) ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์ (2517) ม.ร.ว. สวัสดิ์ ชมพูนุช (2517) และ ปรีดา วัชรางกูร (2520) ฯลฯ (ยังไม่นับรวมงานเขียนประวัติบุคคลสำคัญ ประวัตินายกรัฐมนตรี ประวัติพรรคและกลุ่มการเมือง และประวัติเหตุการณ์สำคัญ) ซึ่งเป็นการเขียนด้วยตัวเองบ้าง รวบรวมเอกสารบ้าง หรือสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ แล้วนำมาเรียบเรียงใหม่ด้วยตัวเองบ้าง ความเห็นร่วมโดยทั่วไปของคนกลุ่มนี้มีอยู่ว่า เหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 เป็นการ "ปฏิวัติ" เพียงแค่มีการเปลี่ยนแปลงผู้นำทางการเมือง ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่มีนับร้อย ๆ ปี ถูกแทนที่โดยระบอบประชาธิปไตย ที่ในทางปฏิบัติเป็นแบบไทย ๆ คือ ล้มลุกคลุกคลานมาโดยตลอด มีรัฐบาลและมีรัฐธรรมนูญมาหลายสิบชุด หลายสิบฉบับจนนับไม่ถ้วน แน่นอนที่สุดมันคือผลพวงของ "การปฏิวัติ 2475" (ในทัศนะของพวกเขา)

ข้อวิจารณ์โดยทั่ว ๆ ไปของพวกที่นิยมทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย (Modernization Theories) ต่อพวกที่ศึกษาการเมืองแบบดั้งเดิมที่ว่า เป็นการศึกษาแต่การพรรณาในรายละเอียดปลีกย่อย มองการเปลี่ยนแปลงแค่ตัวบทกฎหมาย ศึกษาแต่ประเด็นแคบ ๆ อนุรักษ์นิยม ไม่เน้นทฤษฎี และขาดวิธีการศึกษา เป็นข้อเตือนใจที่ควรรับฟัง และโดยทั่วไปก็ใช้วิจารณ์งานของกลุ่มนักเขียนสารคดีการเมืองอย่างรวม ๆ แม้จะไม่ใช่ลุ่มลึกได้

ข้อที่ควรจะพิจารณาต่อไปมีอยู่ว่า การศึกษาการเมืองแนวดั้งเดิมนี้ ตามทัศนะของผู้เขียน น่าจะหมายรวมถึงงานเขียนของนักวิชาการและวิทยานิพนธ์บางเล่มด้วย (แม้ว่าจะไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจนระหว่างกลุ่มต่าง ๆ) ที่สำคัญ คือ งานเขียนของ กระมล ทองธรรมชาติ (2524) รอง ศยามานนท์ (2520) และวิทยานิพนธ์บางฉบับ อย่างเช่น วิทยานิพนธ์ของ วิภาลัย ธีระชัย (2522) กล่าวคือ

เป็นงานเขียนที่ให้ความสนใจกับเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 ในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นของการมีรัฐธรรมนูญ กระมล ทองธรรมชาติ อาจจะไม่ได้กล่าวถึงการตระเตรียมที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเหมือนดังที่ รอง ศยามานนท์ ได้อธิบาย แต่เขาทั้งหลาย (และการรับรู้ของยุคสมัย) ก็แลเห็นสอดคล้องกันว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่เกิดจากความปรารถนาของคนส่วนน้อย ที่ไม่ได้ก่อผลให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยที่แท้จริงและไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ

ความเห็นในลักษณะดังกล่าวนี้ หากจะเปรียบกับความเห็นของ เดือน บุนนาค ไพโรจน์ ชัยนาม และ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ แล้ว จะแลเห็นว่าเป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับรัฐธรรมนูญเหมือนกัน แต่มีการอธิบายระบบสังคมที่ต่างกันมาก ข้อต่างที่เห็นชัดเจนที่สุด คือ ผู้คนหลังปี พ.ศ. 2490 และปัจจุบัน ไม่เคร่งครัดกับจุดกำเนิดของรัฐธรรมนูญของสยามในบางกรณีอธิบายความบิดเบือนไปจากเจตนารมย์ของคนสร้างประวัติศาสตร์ (มิได้หมายความว่า ความสำนึกของคนสร้างประวัติศาสตร์มีความถูกต้องเสมอไปหรือทั้งหมด) คือ สร้างมายาราวกับว่ารัฐธรรมนูญสยามเป็นรัฐธรรมนูญที่ผู้ปกครองรัฐเป็นผู้แสดงเจตนาแต่เพียงฝ่ายเดียว หรือคณะราษฎรแสดงเจตนาแต่เพียงฝ่ายเดียว นอกจากนี้ก็พิจารณารัฐธรรมนูญ ซึ่งแต่เดิมเข้าใจกันว่าเป็นลักษณะของระบบใหม่ที่ได้ตกลงสัญญาร่วมกันไว้แล้ว ลดลงเหลือเพียงแค่เป็นตัวบทกฎหมายที่แปลกแยกออกจากสังคม คือ พฤติกรรมของคนกับรัฐธรรมนูญเป็นคนละส่วนกัน

2.3.2 กลุ่มที่ศึกษาตามแนวการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์

ถ้าหากเรานิยามการศึกษาตามแนวประวัติศาสตร์ว่า คือการพรรณาความและบอกเล่าเรื่องราวในอดีต ก็คงจะมีงานเขียนจำนวนมากมายนับไม่ถ้วนที่สังกัดอยู่ในกลุ่มนี้ แต่ในที่นี้ ผู้เขียนจงใจที่จะให้หมายถึงงานการศึกษาของกลุ่มนักประวัติศาสตร์ ซึ่งมีระเบียบวิธีวิจัยของตนอย่างค่อนข้างเคร่งครัดอย่างเป็นการเฉพาะเจาะจง ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าปี พ.ศ. 2475 มีความสำคัญมากสำหรับนักประวัติศาสตร์ พิจารณาจากวิทยานิพนธ์และงานเขียนต่าง ๆ ก็คงจะพอทราบว่า ปี พ.ศ. 2475 ได้เป็นจุดเวลาของการจัดแบ่งยุคทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะศึกษาประวัติศาสตร์การเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา การศึกษา และอื่น ๆ ส่วนมากก็ใช้ปี พ.ศ. 2475 เป็นจุดแบ่งยุคทางประวัติศาสตร์เกือบทั้งสิ้น ข้อที่น่าแปลกใจคือ มีงานเขียนของคนที่เรียกตัวเองว่า นักประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 อย่างโดยตรงนั้นน้อยมากหากยกเว้นแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ ซึ่งต้องมีบทที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 แทรกอยู่ด้วยแล้ว ก็ดูเหมือนว่าจะมีแต่งานเขียนของ รอง ศยามานนท์ (Rong, 1977) และ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา (Vella, 1955) ที่พอจะอธิบายประวัติศาสตร์การเมืองครอบคลุมทั้งก่อนและหลังปี พ.ศ. 2475 (ซึ่งขอยกไปกล่าวในตอน ค.) โดยทั่วไปจะพบว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ส่วนต่าง ๆ ของสังคมก่อนและหลังปี พ.ศ. 2475 มีข้อสมมติราวกับว่ารู้กันเป็นอย่างดีแล้วว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 คืออะไร สถานการณ์เช่นนี้ทำให้นึกถึงคำอุปมาอุปไมยของนักประวัติศาสตร์ที่ว่า หากอาณาจักรใดอาณาจักรหนึ่ง ต้องพังพินาศลงเพราะตะปูตัวเดียว สิ่งที่นักประวัติศาสตร์ควรสนใจ คือ สถานภาพของอาณาจักร ไม่ใช่ประวัติของตะปู(7) ประดุจเดียวกันกับสถานภาพของสังคมทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หากจะล้มเหลว เพราะผู้นำบางคนเห็นแก่ตัว หรือเพราะคนสองกลุ่มขัดแย้งกัน สิ่งที่ควรสนใจก็ยังคงได้แก่สถานภาพของสังคม ไม่ใช่ประวัติของผู้นำคนนั้น

ในอันที่จริง เราก็มีงานเขียนที่มีคุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งของนักประวัติศาสตร์อยู่พอสมควรเกี่ยวกับสถานภาพของสังคมก่อนและหลังปี พ.ศ. 2475 แต่จะด้วยเหตุใดก็ตามยังไม่มีงานใดครอบคลุมการอธิบายสังคมทั้งก่อนและหลังปี พ.ศ. 2475 แล้วทำให้กระจ่างว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้นคืออะไร ข้อสรุปส่วนใหญ่ เช่น เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย หรือเป็นการ "ปฏิวัติ" แต่เฉพาะในทางการเมือง ไม่มีการปฏิวัติทางสังคมและเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นข้อสรุปที่เกิดจากการเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างนักวิชาการต่างสาขาในสังคมไทย หรือไม่ก็เป็นข้อสรุปที่ทราบกันโดยทั่วไปอย่างพื้น ๆ ที่พบได้ในงานเขียนสารคดีการเมือง

แถมสุข นุ่มนนท์ ในฐานะที่เป็นนักประวัติศาสตร์ผู้หนึ่ง ได้ให้ข้อคิดที่แม้ว่าไม่ใช่ข้อคิดของนักประวัติศาสตร์ทั้งหมด แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งไว้อย่างรัดกุมว่า การเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475ก็เป็นเพียงเหตุการณ์ธรรมดา ๆ ที่เกิดขึ้นอยู่เสมอในช่วงวิวัฒนาการของการปกครองไทย เป็นเพียงแค่การปฏิรูปทางการปกครอง ไม่ใช่การปฏิวัติทางอุดมการทางการเมือง หรือเศรษฐกิจสังคมอะไรทั้งสิ้น เป็นเหตุการณ์ที่ประชาชนมีส่วนร่วมน้อยมาก แต่ที่ทำการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสำเร็จเพราะคณะราษฎร เป็นชนกลุ่มใหม่ที่คุมกำลังทหารและพลเรือนอยู่ (แถมสุข, 2524 : 28-32) และหลังจากนั้นคณะราษฎรก็ดำเนินนโยบายที่ในขั้นรากฐานแล้วก็คือ การสานต่อนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ มุ่งความปลอดภัย รักษาบูรณภาพดินแดน และแผ่อิทธิพลไปยังบริเวณที่เคยเป็นประเทศราช สิ่งนี้ แถมสุขให้ข้อสังเกตว่า เป็นผลจาก "การเลียนแบบ" จากตะวันตก มากกว่าที่จะเป็นการพัฒนาจากภายในของสังคมไทยเองอย่างลึกซึ้ง

ผู้เขียนเองขอออกตัวที่จะไม่อ้างอิงการกล่าวถึงเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 แต่เพียงผ่าน ๆ ซึ่งปรากฏอยู่ในงานเขียนเป็นจำนวนมาก อย่างเช่น ถ้าเขียนเรื่องการศึกษาก่อนปี พ.ศ. 2475

ก็จะกล่าวถึงผลกระทบต่อมาถึง "การปฏิวัติ" ปี พ.ศ. 2475 ด้วย หรือถ้าเขียนเรื่อง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็จะเริ่มเกริ่นพาดพิงถึง "การปฏิวัติ" พ.ศ. 2475 ด้วย อย่างนี้เป็นต้น ข้อท้วงติงของผู้เขียนที่มีต่องานเขียนที่พาดพิงถึงเหตุการณ์ดังกล่าวมีอยู่บ้างตรงที่ว่าตระหนักกันบ้างหรือไม่ที่การกล่าวพาดพิงนั้นจะให้น้ำหนักกับเหตุการณ์ดังกล่าวมากหรือน้อยไปกว่าความจริงที่มันควรจะเป็นอยู่ในประวัติศาสตร์ การปฏิเสธที่จะ "ขึ้นป้าย" ให้กับระบบสังคม กอปรกับการกล่าวพาดพิงแต่เพียงพื้น ๆ ทำให้เข้าใจได้ว่า ประวัติศาสตร์ 24 มิถุนายน 2475 เป็นเรื่องธรรมดา ๆ ที่ไม่มีพลังอะไรเลย ใคร ๆ ก็ต่างคิดกันว่ารู้กันเป็นอย่างดีแล้ว คือ รู้สภาพของอาณาจักรกันดีแล้ว แต่ยังขาดความลึกซึ้งในเรื่องประวัติของตะปู (เป็นสำนวน)

2.3.3 กลุ่มที่ศึกษาสังคมการเมืองตามทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย

กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีพลังการอธิบายเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 โดยเป็นที่ยอมกันอย่างกว้างขวาง ทั้งในหมู่ของนักสังคมศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ แนวของการนำเสนอเรื่อง จะเริ่มต้นตั้งแต่สังคมแบบดั้งเดิม เริ่มมีพัฒนาการทางการเมืองไปสู่สังคมที่มีความทันสมัย ในอดีต กมล สมวิเชียร อาจจะเคยเสนอว่าเริ่มมีการพัฒนาทางการเมืองหลังปี พ.ศ. 2475 แต่ ชัยอนันต์ สมุทวณิช เสนอใหม่ว่า เริ่มมีตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่นั่นไม่ใช่ประเด็นสำหรับคนที่อยู่วงนอกของทฤษฎีดังกล่าว เพราะอย่างไรก็ตามทฤษฎีดังกล่าวก็ยังคงยืนกรานการปรับตัวของสังคมแบบดั้งเดิมไปสู่ความมีเหตุมีผลและความมีประสิทธิภาพ สำหรับสังคมไทย การปรับตัวดังกล่าวอยู่ในภาวะที่ไม่ทันกับความคาดหวังของชนกลุ่มใหม่ในสังคม เหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 จึงเกิดขึ้นกระนั้นก็ตาม เนื่องจากสถานการณ์โดยทั่วไปยังคงอยู่ในสภาพที่ยังไม่พร้อมที่จะเป็นสังคมทันสมัย (มีปัญหาขาดแคลนทุนและเทคโนโลยี มีปัญหาเรื่องค่านิยม ทัศนคติ บุคลิกภาพ ฯลฯ) อีกทั้งคณะราษฎรเองก็อยู่ในภาวะที่เป็นคณะปฏิวัติที่ "ไร้ขบวนการ" คือ ไม่มีความพร้อม ไม่มีเอกภาพทางความคิด และอื่น ๆ การสร้างสรรค์สังคมไปสู่ความทันสมัย ทั้งในแง่ของการมีประสิทธิภาพ มีเหตุมีผลและมีการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเหมาะสม จึงยังคงมีอุปสรรค อันเป็นธรรมชาติโดยทั่วไปของสังคมกำลังพัฒนา

ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม จินตภาพเรื่องสังคมแบบดั้งเดิมกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มีความสอดคล้องต้องกันได้อย่างแนบเนียน นั่นคือ ทั้งคู่เป็นระบบสังคมที่มีวิวัฒนาการมานับร้อย ๆ ปี แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นสังคมที่คงอยู่กับที่ มีการปรับเปลี่ยนบ้างก็เป็นการปรับเปลี่ยนภายในระบอบ เหมือนดังที่ วิชัย ประสังสิต เสนีย์ ปราโมช และคนอื่น ๆ กล่าวไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช กับคณะ ยืนยันเรื่องดังกล่าวซ้ำอีกครั้งเมื่อเร็ว ๆ นี้ว่า

"ระบบการเมือง-การปกครอง ที่ยืนยาวที่สุด คือ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ได้ดำรงคงอยู่อย่างต่อเนื่องมานับร้อย ๆ ปี โดยปราศจากการท้าทาย แม้ว่าในช่วงเวลาอันยาวนานนี้ จะมีความผันผวนทางการเมืองเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ หลายครั้งหลายหนก็ตาม แต่ก็มิได้เป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการเมืองแต่อย่างใด หากมีผลในการเปลี่ยนตัวผู้นำเท่านั้น" (ชัยอนันต์ และ สุวดี, 2522 : คำนำ)

สำหรับสังคมหลังเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ก็เป็นที่ยอมรับกันในหมู่ของพวกนิยมทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัยว่า เป็นสภาพของสังคมหลัง "การปฏิวัติ" ที่ล้มเหลวในแง่ของการเมือง มีการรัฐประหารติดตามมานับสิบครั้ง ข้าราชการและทหารเป็นผู้คุมกลไกของรัฐอย่างค่อนข้างผูกขาดมาโดยตลอด ในแง่ของเศรษฐกิจสังคม ไม่มี "การปฏิวัติ" อุตสาหกรรม ไม่มีชนชั้นกลาง ไม่มีกลุ่มหรือสมาคมการเมือง นอกจากมีแต่ก๊กมีแต่เหล่า ซึ่งมีบทบาททางการเมืองแบบพวกพ้อง ไม่ใช่ระบบที่ใช้ความรู้ความสามารถ และไม่ใช่ระบบเหตุผล เหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 จึงไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากเป็นแค่เปลี่ยนตัวผู้นำทางการเมือง (เกียรติชัย, 2514) เป็นการปฏิวัติของพวกข้าราชการ ซึ่งต่อมาก็สร้างระบบการเมืองแบบข้าราชการเป็นใหญ่ (Thawatt, 1972) หรือถ้าจะให้มีสำนวนโวหารยิ่งขึ้น ก็อาจกล่าวได้ว่า เป็นการยึดอำนาจเปลี่ยนมือจากขุนนางเก่ามาสู่ขุนนางใหม่ เป็น "การปฏิวัติที่ทรยศต่อประชาชน" (ชัยอนันต์, 2518 : 46) หรือบ้างก็ว่า "เป็นการปฏิวัติเพียงครึ่งเดียว" เท่านั้น (ณรงค์ และ รอส, 2517 : 7)

ควรจะกล่าวไว้ด้วยว่า การดำเนินเรื่องและการรับรู้อดีตของพวกนิยมทฤษฎีการพัฒนาให้ทันสมัย มีผลกระเทือนอย่างกว้างขวางทั้งต่อการศึกษาทางสังคมศาสตร์และประวัติศาสตร์ เรื่องที่เกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ที่สำคัญอย่างเช่น เรื่องพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับคณะราษฎร เรื่องกบฏบวรเดช และ เรื่องผลสะท้อนของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ที่มีต่อกระบวนการเมืองไทย ก็ล้วนแล้วแต่นำเสนอเรื่องในกรอบความคิดของทฤษฎีดังกล่าวแทบทั้งสิ้น ปัญหาไม่ใช่อยู่ที่ความผิดความถูก หากแต่อยู่ที่การอธิบายแบบนั้นประมาณความจริงของสังคมได้แค่ไหนอย่างไร

2.3.4 กลุ่มที่ศึกษาตามแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง

ก่อนอื่นต้องให้คำนิยามก่อนว่า คำว่า เศรษฐศาสตร์การเมือง ในที่นี้ใช้อย่างกว้าง ๆ อย่างที่รับรู้โดยทั่วไป ผู้เขียนหมายรวมถึงกลุ่มของ อรัญญ์ พรหมชมภู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ปรีดี พนมยงค์ (การจัดกลุ่มแบบนี้ถือตามความเห็นของสังศิต พิริยะรังสรรค์ ดังที่ได้กล่าวอ้างไว้แล้วไปพลางก่อน) ซึ่งในอันที่จริงจะเรียกว่า เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวัตถุนิยมก็ได้ แม้จะมีปัญหาเรื่องความต่างกันในความเข้าใจเรื่องวัตถุนิยมอยู่อย่างมากก็ตาม จนกล่าวกัน

เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตและกระตุ้นจิตสำนึกของประชาชน นี่คือ จินตภาพของสังคมที่ใช้อธิบายเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475

เป็นเรื่องที่ไม่ชวนให้น่าสงสัย เพราะมีความสอดคล้องทางตรรกะกันเป็นอย่างมากที่ว่า เหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 ย่อมต้องเป็น "การปฏิวัติ" ที่ยังไม่จบสิ้น คือ ยังไม่บรรลุเป้าหมายที่แท้ของการปฏิวัติกระฎุมพีจริง ๆ คณะราษฎรเองนั้นก็เป็นคณะข้าราชการและทหารกลุ่มหนึ่ง ซึ่งพอจะมีเจตจำนงทางการเมืองเป็นการปฏิวัติกระฎุมพี แต่ความไม่เป็นเอกภาพทางความคิดของคณะราษฎรประจวบกับสภาพทางภาวะวิสัยยังไม่มีความพร้อม ผลที่ตามมาคือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลเฉพาะแต่ในทางการเมือง ส่วนในทางเศรษฐกิจมีข้อจำกัดโดยความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบศักดินายังคงถูกสงวนไว้ ไม่มีการปฏิรูปที่ดิน และไม่มีการปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม ภายในเวลาที่ไม่นานนักคณะผู้ก่อการก็ถูกกลืนไปกับระบบข้าราชการ เกิด "นายทุนข้าราชการ" ในทำนองเดียวกับที่พวกเจ้าภาษีหากินกับระบบศักดินาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช (ฉัตรทิพย์-ก และ ข, 2524)

โดยทั่วไป ข้อเสนอของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ ก็ไม่ต่างจากกลุ่มที่ศึกษาตามแนวอื่น ในแง่ที่ใช้การรับรู้อดีตร่วมกับผู้คนหลังปี พ.ศ. 2490 คือ พิจารณาสังคมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ว่าเป็นสังคมที่มีการรวมศูนย์อำนาจมานานมากและการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็น "การปฏิวัติ" ที่มีข้อจำกัด ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่า คุณภาพของการประมาณความจริงของแต่ละกลุ่มคำอธิบายจะไม่มีความต่างกัน หากโดยเนื้อแท้มีความต่างกันอย่างมาก ไม่เพียงเน้นความสำคัญกันคนละจุดแต่พื้นฐานความเข้าใจระบบสังคมก็มีความต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่างจากพวกที่พิจารณาสังคมในแง่ของความผสมกลมกลืน แยกสังคมออกเป็นปัจจัยต่าง ๆ ไม่พิจารณาชนชั้น และไม่มีวิวัฒนาการ เพราะ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ กระทำในสิ่งที่ตรงกันข้าม

ผู้เขียนไม่ขอกล่าวถึงคำอธิบายของกลุ่ม อรัญญ์ พรหมชมภู ซ้ำอีก เพราะในแง่ของคุณภาพคำอธิบายแล้ว ฉัตรทิพย์ มีความก้าวหน้ากว่ามาก ทั้งในเชิงทฤษฎีและในรายละเอียด แต่อย่างไรก็ดีข้อโต้แย้งที่พอจะมีอยู่บ้างในระยะหลัง โดยกลุ่มที่เข้าใจประวัติศาสตร์แบบวัตถุนิยมด้วยกัน อย่างเช่น งานของ ทรงชัย ณ ยะลา (2524) และ สมเกียรติ วันทะนะ (2525-ก และ ข) ซึ่งเสนอในทางตรงกันข้าม คือ พิจารณาการรวมศูนย์อำนาจของกษัตริย์ว่า มีขอบเขตที่จำกัดและใช้ระบุช่วงเวลาได้เฉพาะเจาะจง กับการแปรเปลี่ยนของสังคมภายหลัง "การปฏิวัติ 2475" เป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตที่แท้จริง คือ สังคมไทยได้เปิดต่อการเข้ามาเป็นวิถีการผลิตหลักของระบบทุนนิยม ด้วยการตัดเส้นเลือดใหญ่ของระบบศักดินา คือ การบังคับนอกเหนือเหตุผลทางเศรษฐกิจ (extra-

ม.จ.สกลวรรณกร วรวรรณ 2482

โดยทั่วไปว่า ข้อถกเถียงของพวกที่ศึกษาประวัติศาสตร์แบบวัตถุนิยมด้วยกัน มีความรุนแรงและปัญหาใหญ่ยิ่งเสียกว่าที่จะข้ามไปถกเถียงกับสำนักคิดอื่น

ข้อเสนอของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ มีน้ำหนักมากสำหรับในยุคสมัยปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 3-4 ปีนี้ กล่าวคือ เขาเสนอว่า รากฐานของสังคมไทยคือ สังคมศักดินาที่มีการรวมศูนย์อย่างเข้มงวด อำนาจเศรษฐกิจและการเมืองรวมอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ไม่มีการกระจายอำนาจไปอยู่กับตระกูลที่เจ้าของและผู้ปกครองแว่นแคว้นสืบทางมรดก ดังเช่นยุโรปหรือญี่ปุ่น สถานการณ์แบบนี้ดำรงอยู่ตลอดมาเป็นเวลานานในประวัติศาสตร์ไทย ไม่เกิดสภาพการขัดแย้ง อันเป็นช่องทางให้เกิดชนชั้นกระฎุมพีอิสระในระบบ ส่วนระดับรากฐานชั้นล่าง คือ ชุมชนหมู่บ้านนั้นเล่าก็มีแรงเกาะแน่นกันภายในหมู่บ้านอย่างแข็งแรงมาก ไม่เกิดภาวะวิสัยที่จะอำนวยให้เกิดชนชั้นใหม่ที่ต่อต้านระบบ การคงอยู่อย่างภาวะวิสัยของสังคมดังกล่าวนั้นได้ปรับตัวไปหลังปี ค.ศ. 1855 คือ เกิดระบบการผลิตเพื่อขายแทนเศรษฐกิจแบบพอยังชีพและเกิดการปฏิรูปสถาบันโครงสร้างส่วนบนอย่างจำกัดของชนชั้นศักดินา แต่กระนั้นก็ตามก็ยังไม่มีพลังใดที่มากมายพอที่จะโค่นล้มรากฐานของสังคมศักดินาไทย คือ มีแต่กระฎุมพีนายหน้าและการค้าที่พึ่งพิงอำนาจศักดินา ไม่มีกระฎุมพีอิสระที่จะปฏิบัติภาระหน้าที่

economic compulsion) ให้ขาดตอนลงไปแล้ว ข้อเสนอแบบนี้มีความน่าสนใจ ในส่วนหนึ่งมีความสอดคล้องกับที่ ปรีดี พนมยงค์ ได้เคยกล่าวไว้เมื่อปี พ.ศ. 2500 และอีกส่วนหนึ่งไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม มีโครงสร้างประวัติศาสตร์และมีการรับรู้อดีต ที่พอจะละม้ายคล้ายคลึงกับข้อเสนอของผู้คนในช่วงปี พ.ศ. 2475-2490 อยู่บ้าง กระนั้นก็ดีก็คงจะต้องมีงานเพิ่มขึ้นอีก เพราะยังไม่ได้อธิบายประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 อย่างเป็นระบบเท่าใดเลย มีแต่ข้อสังเกตและข้อคิดที่เฉียบคมอยู่ประปราย

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ตั้งแต่การคลี่คลายตัวของการรับรู้อดีต จากปี พ.ศ. 2475 จนถึงปัจจุบัน คงจะพอเห็นได้ว่า ความรู้ความเข้าใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ถูกทำให้แปรเปลี่ยนมาตลอด คนในยุคสมัยหนึ่ง ๆ ได้สร้างความรู้ความเข้าใจอดีตของตนเองอยู่เสมอ ทดแทนมรดกทางภูมิปัญญาที่มีมาแต่เดิม (displacement of concepts) ในด้านหนึ่งไม่ใช่เรื่องแปลกอะไร เพราะคำอธิบายอดีตของยุคสมัยย่อมมีการหน้าที่ทางสังคมของยุคสมัย แต่ในอีกด้านหนึ่งของการเป็นความรู้ที่เคารพในสัจจะ ก็จะมีปัญหาว่าเราจะใช้มาตรฐานของศาสตร์ที่ก้าวหน้า เข้าใจสังคมในอดีต โดยไม่เพิกเฉยต่อมาตรฐานทางสังคมของคนในอดีตได้อย่างไร และอย่างที่ได้เกริ่นไปแล้ว นั่นก็คือ ผู้เขียนสังเกตพบว่า ผู้คนหลังปี พ.ศ. 2490 (โดยประมาณ) ได้สร้างการรับรู้อดีตสำหรับยุคสมัยของเขาขึ้นมาโดยแท้จริง โดยเพิกเฉยและไม่ใยดีต่อมาตรฐานทางสังคมของผู้คนในช่วงปี พ.ศ. 2475-2490 สิ่งนี้คงจะพอเรียกได้ว่า "เป็นการไม่ต่อเนื่อง" ของภูมิปัญญาไทย แต่มิได้หมายความว่าเป็นการตัดขาดออกจากกันอย่างสิ้นเชิง ลักษณะหนึ่งที่พอจะเห็นได้ชัดคือ การกลับไปใยดีกับมรดกทางภูมิปัญญาก่อนปี พ.ศ. 2475 ขึ้นไป หรือไม่ก็เป็นไปได้มากที่มรดกทางภูมิปัญญาก่อนปี พ.ศ. 2475 ได้ถูกทำให้เข้ากันได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ในช่วง พ.ศ. 2475-2490 แล้วก็สืบสายอย่างปรับเปลี่ยนมาโดยตลอด[8] แต่อย่างไรก็ตามผู้คนหลังปี พ.ศ. 2490 ก็อยู่ในภาวะของการเลือกสรรแล้วเป็นอย่างมาก เข้าใจว่าข้อความทั้งหลายน่าจะยังคงมีปริบทของข้อความนั้นตกทอดลงมากำกับอยู่ โปรดสังเกตดูงานของ อรัญญ์ พรหมชมภู กุหลาบ สายประดิษฐ์ และ ปรีดี พนมยงค์ เป็นอาทิ[9] แต่สถานการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงหลังปี พ.ศ. 2500 พร้อมกับมีการนำเข้าของทฤษฎีและกรอบความคิดที่ใช้ศึกษาสังคม ซึ่งโดยเนื้อหาสาระแล้วกระเดียดไปในทางเหยียดหยามมรดกทางภูมิปัญญาของชนพื้นเมือง ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าแปลกใจที่ตัวแบบของสังคมแบบดั้งเดิม (traditional society) และระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ (subsistence economy) จะถูกพิจารณาอย่างตายตัว สอดคล้องกับจินตนภาพระบบสังคมก่อนมีการ "เปลี่ยนแปลง" ไปสู่ความทันสมัย ส่วนเหตุการณ์หลังปี พ.ศ. 2475 ก็เป็นเรื่องยากที่จะยอมรับว่า เป็นการปฏิวัติที่มีผลสำเร็จ เพราะสภาพแวดล้อมที่นักวิชาการดำรงชีพอยู่ คือ ระบบการเมืองของ สฤษดิ์ ถนอม และประภาส ซึ่งขัดกันอย่างมาก ทั้งในแง่ของอารมณ์ ความรู้สึก และประสบการณ์

เป็นเรื่องที่ผิวเผินอย่างยิ่งทีเดียว ที่จะให้พิจารณาการแปรเปลี่ยนการรับรู้อดีตในช่วงทศวรรษ 2490 ว่า เป็นเรื่องของการต่อสู้ทางการเมือง และเป็นการแปรเปลี่ยนระบบสังคม[10] โดยไม่นำเสนอรายละเอียดประกอบการพิจารณา ผู้เขียนเข้าใจว่าการต่อสู้ทางการเมืองภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง จนถึงปี พ.ศ. 2493-2494 ในแง่ของการเมืองภายในเป็นการจัดระเบียบแบบแผนของการใช้อำนาจใหม่ กล่าวกันว่าการเมืองเป็นเรื่องของคณะทหารอย่างแท้จริง ก็เป็นผลมาจากช่วงนี้[11] เมื่อเกิดวิกฤติในอำนาจรัฐก็เกิดวิกฤติในทางทฤษฎีแห่งรัฐด้วย ซึ่งมีผลให้มีการเปลี่ยนแปลงปรัชญาการเมืองและกฎหมายให้เหมาะสมกับความต้องการของยุคสมัย[12] เป็นเรื่องของการทำให้โครงสร้างของความสัมพันธ์ภายในมีความสอดคล้องกับการขยายตัวของระบบทุนนิยมแห่งโลก ซึ่งนักการเมืองคนสำคัญของยุคสมัยก็ทราบเป็นอย่างดีว่า ในขณะนั้นสังคมไทยจำเป็นต้องเลือกระหว่าง

"...ทางหนึ่งได้แก่การติดต่อคบค้ากับประเทศในยุโรปต่อไปโดยตรงอย่างที่เคยปฏิบัติมาก่อนสงคราม หรืออีกทางหนึ่ง ยอมรับรู้และมีความสัมพันธ์กับฝ่ายชาตินิยมที่เกิดขึ้นมารอบในขณะนั้น...ทั้งในลาว กัมพูชา พม่า เวียดนาม และ อินโดนีเซีย"[13]

และอย่างที่ทราบกันโดยทั่วไป นั่นก็คือ การเมืองภายในทำให้เลือก หนทางแรก เกิดสภาวะสังคมทุนนิยมรอบนอก (Peripheral Capitalism) ในระยะต่อมา[14] มีการเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาและการรับรู้อดีตอย่างผสมกลมกลืน ปรับเปลี่ยน หลากหลาย และซับซ้อน ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ในยุคสมัยปัจจุบัน

ค. พิจารณาคำอธิบายแบบต่าง ๆ ในโครงสร้างประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม : ข้อสังเกต

เมื่อกล่าวถึงโครงสร้างประวัติศาสตร์ (structure of history) ในเบื้องต้นเราหมายถึงการมีความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีตของสังคม ทั้งสังคมอย่างเป็นระบบและสัมพันธ์เกาะเกี่ยวกันไปเป็นช่วงเวลาระยะยาว[15] ข้อสรุปเกี่ยวกับเหตุการณ์เดียวอย่างโดด ๆ ไม่มี มีแต่ข้อสรุปที่ต้องมีข้อสมมติเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่มีมาก่อนและหลัง ถ้ายอมรับว่าการตั้งใจที่จะอธิบายเหตุการณ์ใดในอันที่จริงเป็นเรื่องที่ต้องเคร่งครัด ความไม่ตั้งใจที่จะอธิบายเหตุการณ์ที่สัมพันธ์กับเหตุการณ์ที่ตั้งใจจะอธิบายเป็นเรื่องที่จะต้องเคร่งครัดกันยิ่งขึ้นไปอีก เพราะมีผลต่อการรับรู้อดีตที่ซึมซาบลึกแก่คนหมู่มาก

สำหรับเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 นั้น ก็เช่นเดียวกันมีทั้งเป็นความรู้ที่เกิดจากการมีข้อสมมติเกี่ยวกับเหตุการณ์ก่อนหน้าและหลัง และเป็นข้อสมมติให้กับการศึกษาเหตุการณ์อื่นที่สัมพันธ์กัน อย่างเช่นการแลเห็นว่า คณะราษฎรเป็นคณะข้าราชการ ก็มีส่วนกำหนดให้เราย้อนกลับไปอธิบายการสร้างระบบข้าราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเข้าใจว่าโครงสร้างอำนาจทางสังคมการเมืองไม่ถูกทำลาย เพราะไม่ได้เป็นอาณานิคม ก็มีส่วนทำให้เข้าใจว่า ประวัติศาสตร์การเมืองไทยไม่เคยมีการปฏิวัติที่แท้จริงใด ๆ เกิดขึ้นเลย เป็นต้น ข้อที่ควรพิจารณาและจะกล่าวต่อไป ได้แก่ โครงสร้างประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งในที่นี้จะเป็นการตั้งข้อสังเกตโดยทั่วไป เพื่อจะได้พอมีความกระจ่างทั้งในข้อสมมติและในข้อสรุปของคำอรรถาธิบายแบบต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาในตอนที่แล้ว

1. การอธิบายประวัติศาสตร์ของสังคมก่อน 24 มิถุนายน 2475

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า เราได้ใช้คำว่า "สมบูรณาญาสิทธิราช" แทนสิ่งที่เป็นมาและเป็นอยู่ก่อนเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 ทุกคำอธิบายใช้แนวความคิดนี้อย่างพ้องต้องกัน และแม้ว่าในยุคร่วมสมัยจะมีการใช้แนวคิดพื้นฐาน (analytical categories) อื่นอย่างเช่น วิถีการผลิตแบบเอเชีย สังคมข้าราชการ (Patrimonial Society) และรัฐเพาะปลูกข้าว แนวความคิดเรื่อง "สมบูรณาญาสิทธิราช" ก็ยังคงมีและใช้กันอยู่ ซึ่งเป็นกรอบให้แนวคิดอื่นอยู่ด้วย แต่อย่างไรก็ดีการใช้คำร่วมกันว่า **"สมบูรณาญาสิทธิราช"** นี้ค่อนข้างมีความสับสน และมีความแตกต่างกันในความเข้าใจขั้นพื้นฐานอยู่ไม่น้อย โดยทั่วไปใช้แทนคำว่า **''Absolute Monarchy''** และใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า **"ราชาธิปไตย" หรือไพล่ไปมา**[16]

สำหรับความเข้าใจที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในยุคร่วมสมัย "สมบูรณาญาสิทธิราช" เป็นระบอบการปกครองที่มีมานานและมีการรวมศูนย์อำนาจ ดังคำของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ที่ว่า

"ประเทศไทยมีระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตย ซึ่งพระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาดติดต่อกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปี แม้ว่าภายในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช จะมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านผู้นำและการสับเปลี่ยนราชวงศ์หลายครั้งหลายหน สิ่งที่ได้ดำเนินติดต่อกันมาโดยไม่เปลี่ยนแปลง คือ รูปการปกครองที่สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจเด็ดขาดสมบูรณ์ รูปแบบการปกครองเช่นว่านี้ได้สะดุดหยุดลงในปี พ.ศ. 2475 ในขณะที่ราชวงศ์จักรีมีอำนาจเด็ดขาดอยู่เป็นเวลา 150 ปี และก่อนหน้านั้นระบบสมบูรณาญาสิทธิราชสมัยอยุธยามีมาแล้ว 317 ปี." (ชัยอนันต์, 2523 : 168)

ผู้ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ในยุคร่วมสมัยเกือบจะทั้งหมดต่างก็ยืนยันตามคำกล่าวที่ยกมาอ้างไว้นั้น (เกียรติชัย-ก, 2514 : 39-40) ซึ่งเป็นเรื่องที่ชวนให้น่าสงสัยไม่น้อย เพราะในแง่ที่เป็นแนวความคิดนั้น เดือน บุนนาค และ ไพโรจน์ ชัยนาม กล่าวไว้นานแล้วว่า ระบอบการปกครองแบบมีกษัตริย์นั้นมีอยู่หลายรูปแบบ "สมบูรณาญาสิทธิราช" เป็นเพียงรูปแบบหนึ่ง (เดือน และ ไพโรจน์-ก, 2477 : 50-51) ตำราเรียนวิชาการเมืองของยุคสมัยหลังปี พ.ศ. 2475 เล็กน้อย อย่างเช่นของ สายหยุด แสงอุทัย ก็ได้ให้ข้อคิดไว้ในทำนองเดียวกันว่า "การปกครองระบอบมีพระราชามีมากมายหลายชนิด" (สายหยุด, 2482 : 114) มีทั้งพระราชาแบบถูกเลือกตั้ง พระราชาแบบสืบสันตติวงศ์ พระราชาอำนาจเด็ดขาด หรือพระราชาชนิดสมบูรณาญาสิทธิราช และพระราชาแบบมีอำนาจจำกัด ด้วยเหตุฉะนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงให้ข้อสังเกตไว้อย่างถูกต้องว่า "สมบูรณาญาสิทธิราช" ถูกใช้ (โดยคนรุ่นหลังปี พ.ศ. 2490) อย่างค่อนข้างเป็นแนวคิดสากล แบบไม่ผูกพันกับเวลาและสถานที่[17] แม้จะมีการตระหนักถึงปัญหานี้ในระยะหลังอยู่บ้าง ก็ยังไม่มีการสืบค้นกันอย่างจริงจัง พอจะมีอยู่บ้างก็เป็นเค้าโครงความคิดที่นำเสนอโดย สมเกียรติ วันทะนะ (สมเกียรติ-ข, 2525) ซึ่งระบุให้ใช้คำว่า **"รัฐสมบูรณาญาสิทธิ์"** แสดงคุณภาพของสังคมเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2435-2475

การมีความเข้าใจที่แตกต่างและเหลื่อมล้ำกันอยู่ในลักษณะดังกล่าว ไม่ใช่เป็นเพียงแค่ "ป้ายชื่อ" ที่จะมาเล่นสำนวนโวหาร แต่เป็นความรู้เกี่ยวกับอดีตที่มีผลสำคัญต่อ และหรือสอดคล้องกับการมีความรู้ทางประวัติศาสตร์ในส่วนอื่น กล่าวคือ ถ้ายอมรับว่า "สมบูรณาญาสิทธิราช" เป็นระบอบการปกครองที่มีมาอย่างยาวนาน ก็จะกล่าวว่า

"ในประเทศไทย วิวัฒนาการทางการเมืองของเราขาดชนชั้นกลาง เช่น พวกพ่อค้า คหบดี ที่จะรวมกลุ่มกันขึ้นมาทัดทานและเรียกร้องการเข้าร่วมในการตัดสินปัญหาทางการเมือง เมื่อเป็นเช่นนี้ความหวังที่ประชาชนโดยทั่วไปจะมีอยู่ในการประกันความสุขสมบูรณ์ของพวกเราก็มีอยู่ที่พระมหากษัตริย์ ผู้มีพระราชอำนาจสิทธิขาดในการปกครองประเทศแต่พระองค์เดียว..." (ชัยอนันต์, 2514 : 3)

และจะกล่าวและมีจินตภาพทางประวัติศาสตร์อย่างสำคัญว่า

"...ระบบศักดินาไทยเป็นระบบรวมศูนย์อำนาจเข้มงวด อำนาจเศรษฐกิจและการเมืองรวมอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ ไม่กระจายอยู่กับตระกูลที่เป็นเจ้าของและผู้ปกครองแว่นแคว้นสืบทางมรดก เช่น ในยุโรปหรือญี่ปุ่น ตลอดมาในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินในราชอาณาจักรแต่เพียงผู้เดียว ผู้ครองนครเป็นผู้ได้รับแต่งตั้งชั่วระยะ ไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดินในแว่นแคว้นที่ตัวปกครอง..." (ฉัตรทิพย์-ข, 2524 : 314)

แต่ถ้ายอมรับในทางตรงกันข้าม คือ ยอมรับว่าเป็นระบอบการเมืองที่มีอยู่เฉพาะแต่ในช่วงเวลาที่เจาะจง คือ มีก่อนปี พ.ศ. 2475 ไม่นานนัก ซึ่ง หลวงวิจิตรวาทการ ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ และคน

ร่วมสมัยของเขาคนอื่น ๆ ได้เคยเสนอไว้แล้ว และในยุคร่วมสมัยของเรา อย่างเช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสมเกียรติ วันทะนะ ได้ให้ข้อคิดและข้อสังเกตชี้แนะไว้บ้าง (ซึ่งมีบางส่วนเท่านั้นที่สอดคล้องกันอย่างไม่ตั้งใจ) ก็จะมีจินตภาพทางประวัติศาสตร์ และมีคำกล่าวในทำนองที่ว่า

"ระบบฟิวดัลลิสม์ (ซึ่งไทยก็เคยผ่านมาก่อน) เป็นระบบกระจายอำนาจ ในลักษณะที่กษัตริย์แบ่งที่ดินให้แม่ทัพนายกองไปปกครองกันเป็นแห่ง ๆ ตามความจำเป็นทางการทหาร." (ทองทีฆายุ, 2478 : 21 -ความในวงเล็บเป็นของผู้เขียน)

"เมืองพระยามหานคร (หรือหัวเมืองขั้นนอก-ผู้เขียน) เหล่านี้เมืองหนึ่ง ๆ ก็ยังมีเมืองอื่น ๆ มาขึ้นมากบ้าง น้อยบ้าง ตัวพระยามหานครก็มีอำนาจเกือบเท่าพระเจ้าแผ่นดิน และข้อนี้เองเป็นเหตุให้เกิดมีลัทธิฟิวดัลลิสม์ หรือลัทธิเจ้าครองนครขึ้นในประเทศสยามเหมือนอย่างในยุโรป และต่อไปภายหน้าในสมัยอยุธยาลงมาจนถึงกรุงธนบุรี รัฐบาลกลางได้รับความลำบากอย่างมากมาย ในการที่จะควบคุมปราบปรามเจ้าครองนคร หรือพระยามหานครเหล่านี้ให้อยู่ในอำนาจเสมอไป." (วิจิตรวาทการ, 2475 : 21)

"ลัทธิแยกอำนาจ (Feudalism) เป็นการปกครองท้องที่แบบหนึ่ง ใช้อย่างลักษณะการปกครองทหาร คือ ทหารไม่ได้ขึ้นตรงต่อพ่อขุน (กษัตริย์) กลับไปขึ้นตรงต่ออำมาตย์ผู้ครองท้องที่ดินซึ่งตนอาศัยอยู่." (ทรงสุจริต-ก, 2479 : 79)

แม้จะเป็นข้อความที่กล่าวไว้นานแล้ว ก็ยังคงพอเห็นได้ว่า เป็นจินตภาพทางประวัติศาสตร์ที่ตรงกันข้ามกับความเข้าใจแบบแรก(18) สำหรับความเข้าใจที่เสนอโดยคนร่วมสมัยของเรา ซึ่งมีคุณภาพสูงกว่าที่อ้างมา ก็จะมีจินตภาพทางประวัติศาสตร์ว่า

"การปฏิรูปการปกครองซึ่งมีจุดมุ่งหมายจะให้สถาบันกษัตริย์ได้มีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการบริหารและการเมืองของประเทศ ริดรอนอำนาจตามประเพณีซึ่งมีมาแต่โบราณของขุนนางส่วนกลาง ขุนนางส่วนภูมิภาค เจ้าประเทศราชและสถาบันสงฆ์ออกไป ยิ่งทำให้ความคิดเกี่ยวกับ "กำเนิด" (หมายถึงการเน้นสุขุมาลชาติ หรือ ชาติวุฒิอันสูงส่ง -ผู้เขียน) มีความสำคัญและเด่นชัดขึ้นไปอีก ในครึ่งแรกของพุทธศักราชที่ 25 ประเทศไทยก็ได้ก้าวเข้าสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเต็มตามความหมายของคำนี้อย่างสมบูรณ์ เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์" (นิธิ, 2525 : 203)

ที่กล่าวมาเป็นแนวมองประวัติศาสตร์ของสังคมก่อนปี พ.ศ. 2475 ที่แตกต่างกันในขั้นพื้นฐาน 2 แนวมอง (ดู สมเกียรติ-ข, 2525 : 1-2, 10-11) ผลของการยึดถือแนวมองแรกอย่างดีที่สุดจะแลเห็นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ว่าเป็นการเปลี่ยนเฉพาะตัวผู้นำ มีการปรับปรุงการบริหารก็เพื่อทำสิ่งที่มีอยู่แล้วให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น และระบบเศรษฐกิจและสังคมจะมีการ

เปลี่ยนแปลงก็เป็นไปอย่างล่าช้า เหตุเพราะแนวมองแรกนี้ถือว่า ไม่มีวัตถุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงอยู่ภายในสังคม ซึ่งก็สอดคล้องกันเป็นอย่างดีกับข้อเสนอของชาวต่างประเทศที่ศึกษาสังคมไทย(19) บางคนย้ำว่าการรวมศูนย์อำนาจของสังคมไทยมีมากกว่าสังคมอื่นในเอเชีย (Vella, 1955 : 317) ความแตกต่างของประสิทธิภาพการบริหารมีอยู่ แต่ก็อยู่ใน "ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช" ไม่ใช่คนละระบอบกัน (Riggs, 1966 : 96) ส่วนการยึดถือแนวมองที่สองนั้นแลเห็นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ว่ามีคุณภาพที่แตกต่างกันอยู่หลายช่วง ทั้งในแง่ของรายละเอียดความสัมพันธ์ทางสังคม และการขึ้น "ป้ายชื่อ" แม้จะยอมรับเรื่องอิทธิพลของปัจจัยภายนอกว่ามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่ก็สมัครใจที่จะพิจารณาจากภายในของสังคม (สมเกียรติ-ข, 2525 : 10-11) เหตุเพราะแนวมองที่สองนี้ถือว่า มีวัตถุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงอยู่ภายในสังคม อย่างเช่น มีอำนาจกระจายอยู่ตามท้องถิ่น มีขุนนางสืบตระกูล มีประเทศราช ซึ่งในอันที่จริงก็มีอิสระตามประเพณี มีการเปลี่ยนแปลงทางการค้าและการตั้งชุมชน และมีศาสนา วัฒนธรรมที่แตกต่างกันอยู่ 2 ระดับ ระหว่างชนชั้นสูงกับราษฎร หากพิจารณาตามแนวมองที่สองนี้ ก็สามารถแลเห็นการเปลี่ยนแปลงที่สามารถกล่าวได้อย่างตรงไปตรงมาว่า "นี่คือลักษณะใหม่ของการเมืองไทย" (ชาญวิทย์, 2517 : 97) ได้ในหลาย ๆ ช่วงของประวัติศาสตร์

จากข้อสังเกตดังกล่าว คงพอทำให้เราเข้าใจสถานภาพของสังคมในช่วง 5-6 ทศวรรษก่อนปี พ.ศ. 2475 ได้ว่า จะต้องมีความเข้าใจที่เหลื่อมล้ำกันอยู่อย่างแน่นอน ระหว่างแนวมองแรกที่เข้าใจว่าเป็นการทำให้ "ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช" ที่มีมาแต่เดิมมีความทันสมัยขึ้น เป็นการ "ฟื้นฟูพระราชอำนาจ" และเป็นการ "ดึงอำนาจกลับสู่สถาบันกษัตริย์" กับแนวมองที่สอง ที่เข้าใจว่าเป็นการทำให้ "สมบูรณาญาสิทธิราช" อย่างเต็มตามความหมายมีขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ เป็นการทำให้ "เจ้านาย" มีอำนาจเต็มในทางการเมือง เพราะในอดีตที่ผ่านมาราชวงศ์มิได้มีอำนาจสูงสุดเท่านี้ และเป็นการเกิด "รัฐสมบูรณาญาสิทธิ์" นอกจากนี้ก็มีความเข้าใจที่เหลื่อมล้ำกันระหว่างการทำให้ศูนย์กลางอำนาจเดิมมีความเข้มแข็งในสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศแบบใหม่ กับการสร้างศูนย์กลางอำนาจใหม่ในสภาพแวดล้อมภายในแบบใหม่ (และภายนอกแบบใหม่) รวมทั้งมีความเข้าใจที่ขัดกันระหว่างการทำให้ระบบศักดินา มีความเข้มแข็งและปรับตัวอยู่ได้ในระบบเศรษฐกิจการผลิตแบบพึ่งพา กับการทำให้ระบบศักดินามาถึงวาระสุดท้ายก่อนที่ระบบทุนนิยมด้อยพัฒนาจะเข้าแทนที่

หน่วยของระบบสังคมก่อนการ "ปฏิรูป" ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นความคลุมเคลือที่แอบแฝงอยู่ในข้อสมมติที่ไม่กระจ่างเรื่องสมบูรณาญาสิทธิราชระหว่างการอ้างดินแดนทั้งหมดที่มีในปัจจุบัน แล้วปฏิเสธการดำรงอยู่ของอำนาจในระดับท้องถิ่นกับการอ้างเพียงแค่ในระดับท้องถิ่น คือลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วยอมรับการมีความแตกต่างหลากหลายอย่างแรกแอบแฝงอยู่ในแนวมองแรก และประการหลังอยู่ในแนวมองที่สอง

จินตภาพเรื่องเป็น "เอกราช" ประเทศเดียวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นข้อสมมติอีกประการหนึ่ง ที่แฝงเร้นการเปรียบเทียบและการไม่เทียบเคียงอยู่ด้วยเสมอ[20] ในแนวมองทั้งสอง กล่าวคือการมี "เอกราช" มีความสมเหตุสมผลต่อการกล่าวอ้างว่าโครงสร้างอำนาจทางสังคมการเมืองเดิมยังคงถูกสงวนไว้ตลอดมา (Vella, 1955 : 317) แม้ในระยะหลังจะยอมรับอย่างจำกัดมากขึ้นว่า เป็น "เอกราช" เฉพาะแต่ในทางการเมือง แต่การที่ "ไทยมิได้ถูกเอาเป็นอาณานิคม" (ฉัตรทิพย์และสุธี, 2524 : 129) ก็เพียงพอที่จะยังคงข้อสรุปข้างต้นไว้ แนวมองแรกใช้สมมตินี้อย่างเต็มที่ ในขณะที่แนวมองที่สองจะถูกหน่วยของระบบสังคมที่ตนใช้วิเคราะห์จำกัดอยู่มาก

แนวคิดพื้นฐานเรื่อง "ศักดินา" ก็เช่นเดียวกัน มีความคลุมเคลือเทียบเคียงได้กับ "สมบูรณาญาสิทธิราช" และต่างเป็นข้อสมมติให้ซึ่งกันและกัน สำหรับความเข้าใจของยุคสมัยปัจจุบัน ระบบศักดินาไทยถูกอธิบายว่าไม่มีการปฏิเสธภายในตัวของมันเอง ไม่มีชนชั้นกฎุมพีอิสระและการเปลี่ยนแปลงเป็นผลจากปัจจัยภายนอก และเช่นเดียวกับความเข้าใจเรื่องการคงอยู่อย่างต่อเนื่องของโครงสร้างอำนาจทางสังคมการเมืองเดิม ระบบศักดินาไทยก็คงอยู่อย่างต่อเนื่องกัน นี่คือแนวมองแรกซึ่งตรงข้ามกับแนวมองที่สอง ในแนวมองที่สองนี้มี 2 กลุ่ม คือ *กลุ่มแรกเสนอว่า ระบบฟิวดัลลิสม์ไทยถูกทำลายลงไปแล้วเพราะเกิดมีระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ส่วนกลุ่มที่สองเสนอว่าระบบศักดินาไทยยังคงมีอยู่ในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราช โดยเป็นการคงอยู่ในช่วงวาระสุดท้าย เพราะการใช้การบังคับนอกเหนือเหตุผลทางเศรษฐกิจแบบศักดินาได้พัฒนามาเป็นการเก็บค่าเช่าที่ดินในรูปของเงินตรา (money-rent) ซึ่งพิจารณาจากเงินรัชชูปการ*

ที่กล่าวมาเป็นภาพรวม ๆ ของแนวทางการพิจารณาประวัติศาสตร์ของสังคมก่อนปี พ.ศ. 2475 ซึ่งบางส่วนก็คงมีการกล่าวเกินเลยไปบ้าง และรวบรัดไปบ้าง ผู้เขียนคงไม่อยู่ในฐานะที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองก่อนปี พ.ศ. 2475 ได้ คงจะต้องแนะนำให้อ่านบทความอื่น (ดู อาทิเช่น ชาญวิทย์, 2523 : 44-52) ขอข้ามไปสู่ประเด็นการอธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งโดยทั่วไปจะเป็นการย้อนหาสาเหตุในขณะที่มีข้อสรุปอยู่บ้างแล้ว (retrospective analysis) ในที่นี้จึงขอให้ที่กล่าวนำมา คือ "ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช" เป็นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่มีพลวัตรไปสู่เหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 และโดยนัยนี้ จึงมีวัตถุปัจจัยหลายประการที่ควรพิจารณา

ร่วมกันไปให้สิ้นกระบวนการไม่ว่าจะอยู่ "สังกัด" ใด อย่างเช่น ความคิดและทฤษฎีแห่งรัฐ ระบบข้าราชการ กองประจำการของรัฐ ระบบภาษีแห่งชาติ ระบบกฎหมาย และการขยายตัวของเศรษฐกิจการตลาด[21] ที่จะกล่าวต่อไป เป็นการอธิบายขอบเขตของความรู้เกี่ยวกับการอธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งผู้เขียนขอยึดแนวทางของการอธิบายแบบแบ่งเป็นประเด็นอย่างที่ทราบกันโดยทั่วไปในปัจจุบัน สาเหตุสำคัญของการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองมี 4 ประการ ดังจะกล่าวข้างหน้า ส่วนการเทียบเคียงกับความรู้ในส่วนอื่นและข้อสังเกตบางประการ จะกล่าวไว้ในตอนท้ายของการอธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครองในแต่ละข้อ

(1) อธิบายว่า เกิดมีความคิดเห็นและความคาดหวังที่จะให้ประเทศปกครองระบอบ "ประชาธิปไตย" มีเสียงเรียกร้องให้มีรัฐธรรมนูญและรัฐสภาอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสายในสมัยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชนับเนื่องจาก "การปฏิรูป" ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในขณะเดียวกันผู้นำทางการเมืองปรับระบบอย่างเชื่องช้าและขาดตอนไม่ต่อเนื่อง ซึ่งเมื่อถึงจุดหนึ่งแล้วที่ความสำนึกทางการเมืองของผู้ที่มีการศึกษาในเขตเมืองหลวงอยู่ในระดับที่ต่างจากการปรับตัวของระบบการเมืองมาก เพราะสิ่งแรกไม่ได้รับการตอบสนองการปฏิวัติ 2475 จึงได้เกิดขึ้น (ชัยอนันต์, 2523 : 178, 184-185)

จากข้อสมมติฐานนี้ คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดินของเจ้านายและข้าราชการ เมื่อ ร.ศ. 103 ข้อเสนอของเทียนวรรณในระหว่างปี พ.ศ. 2443-2451 กบฏ ร.ศ. 130 การวิจารณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งปรากฏอยู่ตามหน้าหนังสือพิมพ์ และความคิดเห็นของกลุ่มนักเรียนนอก เป็นตัวอย่างสำคัญที่ใช้แสดงว่า มีความสำนึกทางการเมืองแบบใหม่ที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากตะวันตก คือ "ประชาธิปไตย" เกิดขึ้น และในแง่ของเวลาแล้วก็มีความต่อเนื่องกันอย่างมาก ไม่ได้มีการขาดตอนลงเลย ซึ่งถ้าหากพิจารณาควบคู่ไปกับการสนองตอบของผู้นำทางการเมืองแล้ว โดยพิจารณาจากแนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 3 พระองค์ คือ รัชกาลที่ 5, 6 และ 7 ก็จะพบว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงที่มีความชะงักงันทางด้านพัฒนาการทางการเมืองมากที่สุด (ชัยอนันต์, 2523 : 178) ซึ่งส่งผลให้การเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบรัฐสภามีความเชื่องช้า ประจวบกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงลังเลพระทัย และมีเสียงคัดค้านจากเจ้านายชั้นผู้ใหญ่เรื่องการพระราชทานรัฐธรรมนูญด้วย จึงถึงจุดสุดยอดคือ มีคณะราษฎรเข้ายึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ 24 มิถุนายน 2475 นี่คือ คำอธิบายแบบหนึ่งซึ่งกล่าวกันโดยทั่วไป (เกียรติชัย-ข, 2514 : 49) ซึ่งอาจจะมีข้อสรุปในทางตรงกันข้ามก็ได้ กล่าวคือ หลังจากอธิบายการปูพื้นฐาน "ประชาธิปไตย" ในทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว คณะราษฎรจะมีการกระทำที่ไม่ใช่จุดสุดยอดของการเปลี่ยนแปลง หากแต่เป็น "การชิงสุกก่อนห่าม" (ปรีดา, 2520 : 381)

ข้อที่ควรสังเกตประการแรก เริ่มจากคำว่า "ประชาธิปไตย" เพราะคำดังกล่าวถูกนิยามไว้ในยุคสมัยก่อนปี พ.ศ. 2475 ว่า คือ "รัฐบาลที่มีชาวเมืองเป็นใหญ่, เป็นชื่อรัฐบาลที่มีประธานาธิบดีเป็นหัวหน้า คู่กับราชาธิปไตย รัฐบาลที่มีพระราชาเป็นใหญ่"[22] ตำราเรียนวิชาการเมืองในยุคร่วมสมัยก็กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันนั้น คือ "ประชาธิปไตย" หมายถึงการปกครองแบบรีพับลิค[23] ดังนั้นการใช้คำว่า "ประชาธิปไตย" ตามความหมายในปัจจุบันไปวิเคราะห์การต่อสู้ทางอุดมการณ์ก่อนปี พ.ศ. 2475 จึงไม่น่าจะตรงกับความเป็นจริงนัก ไม่เพียงแต่เป็นตีความเหมาเอาเอง แต่ยังทำให้ระดับของความขัดแย้งทางอุดมการณ์ลดต่ำกว่าที่ควรจะเป็น ทางออกจึงน่าจะเลี่ยงไปใช้คำอื่น ที่ให้ความหมายในเชิงโต้ตอบกับรากฐานทางภูมิปัญญาของยุคสมัย

แม้จะไม่กระชับเท่าใดนัก ก็คงพอกล่าวได้ว่า ข้อเสนอตามข้อสมมติฐานนี้ขาดภาพกระแสความคิดหลักของสิ่งที่เขาเองก็เรียกว่า "ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช" การอธิบายแนวความคิด "ประชาธิปไตย" จึงดูเหมือนเป็นสิ่งที่ทะลักเข้ามาจากภายนอก เป็นเรื่องแปลกปลอมและไม่ตอบโต้กับภูมิปัญญาใด ๆ ข้อคิดที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้ไว้ว่ามีการเน้นความคิดเรื่อง "กำเนิด" (นิธิ, 2525 : 203) และสมเกียรติ วันทะนะ ตั้งข้อสังเกตว่ามีระบบคิดเทียบเคียงรัฐเป็นอินทรียภาพ (organic theory of state) (สมเกียรติ-ข, 2525 : 19) อย่างนี้เป็นตัวอย่างที่ควรเริ่มต้น ซึ่งคงดูขัดกันอยู่ไม่น้อยหากใช้ข้อคิดของ นิธิ และ สมเกียรติ เป็นสภาพแวดล้อมของการอธิบายตามข้อสมมติฐานนี้ ฉะนั้นคำอธิบายของ เดือน บุนนาค และ ไพโรจน์ ชัยนาม เมื่อปี พ.ศ. 2480 จึงดูจะมีพลังกว่า ด้วยคำพูดสั้น ๆ ที่ขอกล่าวอ้างซ้ำอีกครั้ง มีความว่า *"ได้มีการปฏิวัติในความคิดเห็นทางชุมนุมชน ซึ่งรวมทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง ราษฎรเกิดความรู้สึกไม่ชอบในเอกสิทธิของผู้ดีแต่กำเนิด..."* (เดือนและไพโรจน์, 2480 : 3)

สำหรับเรื่อง "ร่างรัฐธรรมนูญ" ของ พระยากัลยา ณ ไมตรี และของ นายเรมอนด์ บี สตีเวนส์ กับ พระยาศรีวิศาลวาจา รวม 2 ฉบับ นั้น (ดู สนธิ, 2519) มีข้อสังเกตโดยทั่วไปว่า เป็นข้อคิดที่เสนอให้มีการแบ่งแยกอำนาจรัฐ โดยไม่กล่าวถึงสิทธิเสรีภาพของราษฎรเลย เรื่องนี้ผู้เขียนคิดว่าไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะความคิดเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญของยุคสมัยมีจุดกำเนิดอยู่ 3 แบบ คือ ผู้ปกครองแสดงเจตนาฝ่ายเดียว ราษฎรแสดงเจตนาฝ่ายเดียว (ร่วมกัน) และผู้ปกครองกับราษฎรแสดงเจตนาร่วมกัน การที่ผู้ปกครองแสดงเจตนาฝ่ายเดียว ย่อมมีสิทธิสมบูรณ์ในสิ่งที่รัฐธรรมนูญไม่ได้ระบุ (สายหยุด, 2482 : 100) ที่กล่าวเช่นนี้ มิได้หมายความว่า คณะราษฎรทราบ

เรื่องร่างรัฐธรรมนูญ แล้วช่วงชิงทำการยึดอำนาจ เพราะเป็นที่ทราบกันว่า เรื่องรัฐธรรมนูญนี้ถูกคัดค้านจากฝ่ายเจ้านายที่สำคัญ คือ อภิรัฐมนตรีสภา อย่างเช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ชาญชัย, 2519 : 275 ; Batson, 1974 : 11) ความล่าช้าในการมีรัฐธรรมนูญจึงควรจะชั่งน้ำหนักกันใหม่ว่าเป็นเรื่องของเงื่อนไขเวลา (วัลย์วิภา, 2520) หรือเป็นเรื่องของวัตถุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลง คือ การคลี่คลายตัวของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ส่วนข้อถกเถียงเรื่องการเปรียบเทียบร่างรัฐธรรมนูญกับรัฐธรรมนูญ ฉบับ 10 ธันวาคม 2475 แล้วสรุปออกมาว่า มีส่วนคล้ายคลึงกันอยู่นั้น (ชัยอนันต์, 2523 : 155) ในอันที่จริงไม่ใช่เรื่องแปลกอีก เพราะ เดือน บุนนาค, ไพโรจน์ ชัยนาม และ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ ได้เคยเขียนไว้อย่างตรงไปตรงมา แล้วว่ารัฐธรรมนูญสยามเกิดจากการแสดงเจตนาร่วมกันระหว่างผู้ปกครองกับราษฎร

(2) อธิบายว่าเกิดมีภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และรัฐบาลประสบกับปัญหาการคลัง คือ เกิดการขาดดุลย์อย่างมากในบัญชีงบดุลย์รายรับรายจ่ายของแผ่นดิน อันเป็นเรื่องสืบมาแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทั้งหมดกำหนดการดำเนินนโยบายของรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ต้องตัดทอนรายจ่าย ดุลยภาพข้าราชการออกก่อนกำหนด และเพิ่มภาษีอากร สถานการณ์ดังกล่าวได้สร้างความไม่พึงพอใจซึ่งแต่เดิมก็มีอยู่แล้วให้มีความรุนแรงยิ่งขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งเกิดการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง (เกียรติชัย-ข, 2514 : 49-50 ; รอง, 2520 : 23-30)

เมื่อกล่าวถึงความยากลำบากทางเศรษฐกิจโดยทั่ว ๆ ไป ก่อนปี พ.ศ. 2475 นั้น ในแง่ของภายในคงจะต้องย้อนกล่าวถึงการที่พืชผลเสียหายร้ายแรงเนื่องจากอุทกภัยและฝนแล้งในปี พ.ศ. 2452-2453 และ 2460-2462 การที่ผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ตกต่ำลงเรื่อย ๆ หลังปี พ.ศ. 2450 การไม่ลงทุนการพัฒนาเพื่อเพิ่มผลผลิตของรัฐบาล และการถือครองที่ดินเกิดเจ้าที่ดินขึ้นโดยทั่วไป พร้อมกับมีชาวนาไร้ที่ดิน ส่วนในแง่ของภายนอกนั้น ความผูกพันทางเศรษฐกิจแบบแผนเดียวกับอาณานิคมอื่น ๆ ทำให้ต้องยอมจำนนต่อการค้าในระบบทุนนิยมแห่งโลก ทั้งในส่วนของราคาและมูลค่าแลกเปลี่ยนในระบบมาตรฐานทองคำ ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2469 แม้ว่าการผลิตข้าวโดยทั่วไปจะอยู่ในภาวะที่ดีขึ้นเล็กน้อย และโดยเฉลี่ยคงตัว แต่ราคาข้าวกลับตกลงจากหาบละ 7.30 บาท ในปี พ.ศ. 2468 เป็นหาบละ 3.38 บาท ในปี พ.ศ. 2475 (ดู มยุรี, 2520)

ภายในสถานการณ์ทั่ว ๆ ไปดังกล่าว การใช้จ่ายเงินแผ่นดินเป็นเรื่องที่ให้น้ำหนักกันมาก (ภายใต้ข้อสมมติที่ว่ารัฐบาลไม่สามารถควบคุมเศรษฐกิจระหว่างประเทศและธรรมชาติของการเพาะปลูกได้) ว่าเป็นต้นเหตุสำคัญของการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะในสมัยรัชกาลก่อน ๆ นั้น ได้จัดสรรงบประมาณสำหรับฝ่ายป้องกันประเทศและราชสำนักมากเกินไป โดยไม่ใส่ใจกับการลงทุนเพื่อการพัฒนาเท่าใดนัก (ดู พรเพ็ญ, 2517) จนเกิดปัญหาการขาดแคลนงบประมาณ และมีการขาดดุลย์ในงบประมาณรายจ่ายประจำปี ไม่เพียงแต่สร้างระบบราชการและทหารที่ใหญ่เกินความจำเป็นขึ้น เปรียบไม่ได้กับในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งระบบทั้งสองได้ทำหน้าที่ปราบปรามอำนาจท้องถิ่น และดึงอำนาจกลับสู่สถาบันกษัตริย์ (อัจฉราพร, 2524 : 7-30) หากแต่ยังเป็นสถานการณ์ที่บีบบังคับให้รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องตัดทอนรายจ่าย ซึ่งเป็นหนทางเดียวในขณะนั้นที่จะ "ปัดป้องอันตราย" (ชาญชัย, 2519 : 63)

การยุบ รวมหน่วยงาน และเลิกตำแหน่ง เป็นมาตรการตัดทอนรายจ่ายที่รัฐบาลนำมาใช้ ต่อมาก็มีการลดเงินเดือน และไม่ขึ้นเงินเดือนให้กับข้าราชการที่เพิ่งมีการสอบแข่งขันเป็นครั้งแรกหลังปี พ.ศ. 2472 เงินเดือนทหารเป็นสิ่งที่มีปัญหามาก ตัวอย่างที่มักกล่าวอ้าง คือ กรณีพระองค์เจ้าบวรเดช เสนาบดีกระทรวงกลาโหม กราบทูลลาออกจากตำแหน่ง ข้อที่น่าสังเกต คือ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงให้ลดเงินพระบรมราชโองการ (เงินที่รัฐบาลถวายพระคลังข้างที่) แต่เงินเดือนของอภิรัฐมนตรีในช่วงปี พ.ศ. 2468-2475 ไม่ได้กระทบกระเทือนอะไรเลย และกว่าครึ่งหนึ่งมีเงินเดือนเพิ่มขึ้น (ชาญชัย, 2519 : 126) สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้คงพอสมเหตุสมผลที่จะสนับสนุนข้อสมมติฐานข้างต้น

ข้อท้วงติงและการอธิบายอื่นที่เป็นไปได้ คือ ควรให้น้ำหนักกับรายได้ของแผ่นดินเพราะในอันที่จริงแล้ว รายได้ของรัฐ โดยเฉพาะภาษี เป็นเครื่องบ่งชี้รูปแบบของโครงสร้างทางสังคมการเมือง และบ่งชี้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมพลเมืองในรูปแบบต่าง ๆ[24] รายจ่ายของรัฐนั้นจะมีความฟุ่มเฟือยได้เสมอในทุกรูปแบบของรัฐ แต่รายได้โดยเฉพาะภาษีจะถูกจำกัดโดยพื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคมและทฤษฎีแห่งรัฐนั้นเอง การให้น้ำหนักที่ต่างกันเช่นนี้มีผลให้การอธิบายสาเหตุการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีความแตกต่างกันด้วย แนวแรกจะเน้นที่ "ความไม่พึงพอใจ" ของคณะบุคคล อย่างเช่น ทหารและข้าราชการ ส่วนแนวที่สอง จะเน้นที่ "วิกฤติในทางทฤษฎีแห่งรัฐ" ตามสำนวนของหม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ

ขอขยายความการอธิบายตามแนวที่สองสักเล็กน้อยว่า เมื่อหม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ กล่าวถึงภาษีนั้น หมายถึง "การบริจาคโดยถูกบังคับ ซึ่งทรัพย์สินของบุคคลเพื่อการใช้จ่ายต่าง ๆ ของฝ่ายปกครอง" และการบังคับแบบเดิมของสยามนั้น ในแง่ของภาษีที่ดิน "คือการเก็บตามขนาด และเก็บตามผลประโยชน์ ซึ่งไม่เข้าสมัยนิยมเลย" (สกลวรรณากร และ วิจิตร, 2477 : 175) ส่วนเงินรัชชูปการนั้น ก็ "ผิดหลักความสะดวก และไม่เก็บตามความ

หลวงจักรปาณีศรีศิลวิสุทธิ์ (วิสุตร์ ไกรฤกษ์) 2482

สามารถ" (สกลวรรณากร และ วิจิตร, 2477 : 199-200) การพิจารณา "การบริจาคโดยถูกบังคับ" ไปให้สิ้นกระบวนการ จะมีข้อสรุปอย่างน้อยก็คงละม้ายคล้ายคลึงกับข้อสรุปของ สายหยุด แสงอุทัย ที่ว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม คือ "การปฏิวัติ" เพราะข้อสำคัญ คือ มีการเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐ (สายหยุด, 2482 : 41-42) ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญครอบคลุมเรื่องภาษีด้วย

(3) อธิบายว่า มีความขัดแย้งระหว่างเจ้ากับขุนนางโดยสะสมกันอยู่ในหลาย ๆ เรื่อง มี "ความไม่พอใจพระราชวงศ์" อยู่ตลอดมา ซึ่งเมื่อนำไปพัวพันกับอุดมการณ์ทางการเมืองก็ได้เกิดการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง (เกียรติชัย-ข, 2514 : 49 ; เสลา, 2509 : 4-5)

การเปลี่ยนแปลงตำแหน่งเสนาบดีในตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นตัวอย่างที่ใช้อ้างกันอยู่ทั่วไป กล่าวคือ เป็น "การกลับไปสู่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (Batson, 1977 : 53) ทั้งในแง่ของนโยบายและการมีความสัมพันธ์กับพระราชวงศ์ พระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงคมนาคม แทน เจ้าพระยาวงศานุประพัทธ์ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ แทน เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศร์ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีมหาดไทย แทน เจ้าพระยายมราช และต่อมา คือ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เหลือ "ขุนนาง" เป็นเสนาบดีเพียง 3 ตำแหน่ง คือ พระยาจินดาภิรมย์ (จิตร ณ สงขลา) เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ตั๋น บุนนาค) และ พระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) มีการตั้งอภิรัฐมนตรีสภา ซึ่งเป็นสภาของ "เจ้านาย" รวมทั้งมีการสถาปนาพระยศเจ้านายขึ้นด้วย อย่างเช่นสถาปนาสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อปี พ.ศ. 2472 (ชาญชัย, 2519 : บทที่ 2)

ข้อขัดแย้งระหว่างเจ้านายกับกลุ่มนักเรียนนอก เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่กล่าวกันในเกือบทุกแห่ง ที่ย้ำกันว่าสำคัญ คือ ความขัดแย้งระหว่าง นายปรีดี พนมยงค์ กับ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์ อัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส (Thawatt, 1972 : 79-80) ในหมู่ทหาร ความขัดแย้งสะสมกันมานานและมีหลายมิติ มีทั้งระหว่างยศ ระหว่างสำนักที่ศึกษา และระหว่างทหารที่เป็นเจ้ากับทหารที่เป็นราษฎร และที่มักยกมาเป็นตัวอย่างคือ กรณีที่พันเอกพระยาพหลพลหยุหเสนา ถูกลดชั้นยศ อันเนื่องมาจากการยุบกรมจเรทหารเหลือเพียงกรมเดียวและเจ้ากรมจเรทหารที่ตั้งขึ้นใหม่เป็น "เจ้านาย"

จากที่ขยายความมา คงพอเห็นได้ว่า "ความไม่พอใจ" คงเกิดมีขึ้นโดยทั่วไปเป็นเรื่องส่วนตัวที่เมื่อนำไปพัวพันกับเรื่องอื่น

ก็ทำให้เกิดการยึดอำนาจ (เสลา, 2509 : 5) แต่อย่างไรก็ดี ด้วยข้อมูลชุดเดียวกันนี้ หลวงวิจิตรวาทการ กลับกล่าวที่เน้นหนักไปคนละด้าน คือ เน้นว่า เป็นความผิดของ "ระเบียบ" ไม่ใช่ "ตัวบุคคล" (วิจิตรวาทการ, 2475) ซึ่งเป็นข้อคิดที่น่ารับฟังอยู่ไม่น้อย เพราะการกล่าวถึงข้อขัดแย้งระหว่างเจ้ากับขุนนาง โดยไม่มีภาพรวมของ "ระเบียบ" ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชกำกับนั้น มีความสุ่มเสี่ยงที่ถือความขัดแย้งโดยส่วนรวมเป็นข้อขัดแย้งระหว่างบุคคล อย่างเช่น ภาพรวมของเจ้านั้นก็เปลี่ยนแปลงไปมากในช่วง 5-6 ทศวรรษก่อนปี พ.ศ. 2475 จากอดีตที่อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มสถานภาพทางสังคม ก็เปลี่ยนเป็นกลุ่มสถานภาพ แต่มี "ชนชั้นทางเศรษฐกิจ" กำกับอยู่ด้วย เพราะส่วนใหญ่ โดยเฉพาะที่สืบสายตรงจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่างก็ถือครองที่ดินและมีที่ดินให้เช่าเป็นจำนวนมาก (ดู อรทิพย์, 2524) ส่วนทหารนั้นแม้จะเลี่ยงไปกล่าวถึงข้อขัดแย้งเรื่องความต้องการให้บ้านเมือง "ทันสมัย" (นรนิติ, 2523) แต่การไม่ทำให้ภาพรวมของการเกิดกองประจำการของรัฐ มีความกระจ่างว่าทำหน้าที่อะไรรบกับ "ภายนอก" หรือ "ภายใน" ก็ทำให้คำว่า "ทันสมัย" อยู่นอกปริบทของประวัติศาสตร์ไทยไม่น้อย

(4) อธิบายว่า มีการริเริ่มการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักเรียนไทยในประเทศฝรั่งเศสเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรือในอีกนัยหนึ่งมีการตั้ง "คณะราษฎร" จึงมีการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง (รอง, 2520 : 18-23 ; Thawatt, 1972 : 77)

สำหรับรายละเอียดของการก่อตั้งคณะราษฎรนั้น เกือบทั้งหมดได้จากงานเขียนและคำให้สัมภาษณ์ของบุคคลในคณะราษฎรเอง เราพอทราบว่า มีการประชุมกันครั้งแรกเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469 ที่ฝรั่งเศส มีผู้เข้าร่วมประชุม 7 คน คือ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ร.ท.แปลก ขีตตะสังคะ ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี นายตั้ว พลานุกรม หลวงสิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี) นายแนบ พหลโยธิน และ นายปรีดี พนมยงค์ มีจุดประสงค์คือ "เปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ" (ปรีดี, 2517 : 210-212) ส่วนคณะทหารบกนั้น ก็ได้มีการสนทนาเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครองอยู่บ้างเหมือนกัน ในช่วง 2-3 ปี ก่อนปี พ.ศ. 2475 โดยมี พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา พันเอกพระยาทรงสุรเดช พันเอกพระยาฤทธิ์อัคเนย์ กับ พันเอกพระประศาสน์พิทยายุทธ ร่วมปรึกษาหารือกัน (ทรงสุรเดช, 2516 : 99 ; ประศาสน์พิทยายุทธ, 2491 : 46-47) และสำหรับฝ่ายทหารเรือนั้น มาตัดสินใจเตรียมการหลังสุดเพื่อ "ฝ่ายเจ้านายจะได้ทรงปล่อยมือราชนาวีทั้งสิ้น" (ศุภชลาศัย, 2492 : 79)

ทุกฝ่ายมารวมกัน โดยมี ประยูร ภมรมนตรี เป็นผู้ประสานงานในขั้นต้น ด้วยความคิดที่ประจักษ์ชัดร่วมกันว่า "ไม่ต้องการให้พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาดพระองค์เดียว เพราะจะเป็นบ่อเกิดแห่งการประจบสอพลอ บ่อเกิดแห่งการเอาเงินแผ่นดินไปเลี้ยงคนเป็นจำนวนมาก ๆ โดยคนเหล่านั้นไม่ต้องทำงาน..." (ประศาสน์พิทยายุทธ, 2491 : 23) จากเอกสารร่วมสมัยของคนนอกคณะราษฎรระบุว่า มีการเคลื่อนไหวทางความคิด เพื่อเตรียมการยึดอำนาจตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2473 (ทรงสุจริต-ข, 2479 : 18-19)

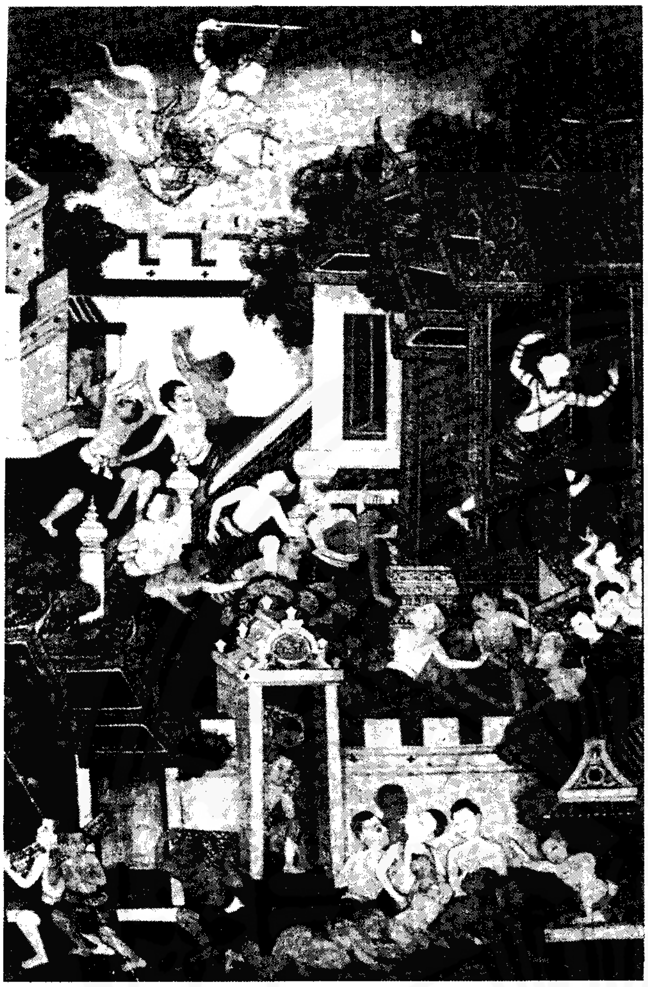
เราจะพิจารณากิจกรรมของคณะราษฎรต่อไปโดยไม่ละทิ้งพลวัตรของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และใช้เอกสารที่บันทึกขึ้นในเมื่อเวลาผ่านมา แล้วโดยไม่ "ถูกหลอก" ได้อย่างไร เป็นปัญหามากสำหรับการศึกษาเรื่องนี้ และโดยทั่วไปก็ขึ้นอยู่กับการมีจินตภาพต่อคณะราษฎรด้วย

ความเด็ดขาดของคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ดูเหมือนจะเป็นข้อสรุปร่วมที่คำอธิบายต่าง ๆ เห็นพ้องต้องกัน ลักษณะของความเด็ดขาดเป็นอย่างไร ขอคัดคำกล่าวของพระประศาสน์พิทยายุทธมาให้พิจารณาดังนี้

"ข้าพเจ้าสั่งให้ทหารในรถกระโดดลงขยายแถวเรียงรายไปตามสนามหน้าพระตำหนักวังทันที และสั่งให้นายร้อยตำรวจโทผู้บังคับกองขึ้นไปทูลสมเด็จกรมพระนครสวรรค์ฯ ลงมาเจรจาการเมืองกัน ณ เบื้องล่าง ให้เวลา 15 นาที นายตำรวจผู้นั้นก็รับคำสั่งเงียบหายขึ้นพระตำหนักไป ตอนนี้แหละท่านผู้อ่านทั้งหลายจะแลเห็นปรัชญาแห่งอำนาจ ผู้ที่เรานึกว่ามีอำนาจเสียเหลือเกินนั้น อันที่จริงเราทั้งหลายยอมให้ท่านมีอำนาจ ท่านจึงมีอำนาจอยู่ได้ อำนาจเหล่านั้นเรียกว่าอำนาจเทียม (Presumed Power) ถ้าเราไม่ให้อำนาจแล้วจะหมดอำนาจลงในทันที ส่วนอำนาจของราษฎรทั้งหลายทั่วประเทศนี้ เป็นอำนาจแท้ (Real Power) แต่ว่าอำนาจของคนแต่ละคนนั้น ไม่สู้จะมีอำนาจนัก จะต้านทานอำนาจของคนส่วนรวมไม่ได้ เมื่อเราทุกคนรวมใจกันจะทำอะไรกันจริงแล้ว นั่นคือ อำนาจอันมหึมาของมนุษย์เป็นอำนาจที่แท้ ไม่มีใครจะเอาไปได้เลย..." (ประศาสน์พิทยายุทธ, 2491 : 104-105)

สำหรับข้อขัดแย้งทางอุดมการณ์ภายในคณะราษฎร และการแบ่งออกเป็นปีกซ้ายกับปีกขวา จะขอยกไปกล่าวในตอนข้างหน้า ในขั้นนี้ขอสรุปแต่เพียงขั้นหนึ่งก่อนว่า การรวมตัวเป็น คณะราษฎรก็เป็นสาเหตุหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ทั้งสี่ประการที่กล่าวมา ผู้เขียนได้อธิบายถึงขอบเขตของการอธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 พร้อมกับแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมไว้พอเป็นสังเขป มีข้อสมมติฐานอีกหลายประการที่ยังไม่ได้นำมาอภิปรายในที่นี้ อย่างเช่น เกิดมี "ชนชั้นกลาง" ขึ้นในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช (ชาญวิทย์, 2523) เป็นต้น ขอตั้งข้อสังเกตทิ้งท้ายไว้ในส่วนนี้ว่า การอธิบายสาเหตุ

ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ไม่ว่าจะใช้แนวการศึกษาใด ควรจะทำให้พลวัตรของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มีความกระจ่าง (หรือไม่ก็ปฏิเสธแนวคิดดังกล่าวเสีย) เพื่อที่จะได้วิเคราะห์สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ในเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่เฉพาะเจาะจง มีวัตถุปัจจัยหลายประการที่ต่าง ๆ ก็แลเห็นร่วมกันว่า เกิดมีขึ้นตั้งแต่สมัย "ปฏิรูป" ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนบางคนกล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในช่วงรัชกาลที่ 5 จนถึงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีรากฐานจากการปฏิรูปดังกล่าว (Batson, 1977 : 1) และบางคนก็กล่าวว่าเป็น "ปฏิการ" กับการปฏิรูปของราชวงศ์จักรี (กองบรรณาธิการปาจารยสาร, 2524 : 76) จึงควรจะพิจารณาวัตถุปัจจัยของ "การปฏิรูป" ดังกล่าวไปให้สิ้นกระบวนการ โดยรวมในทุก ๆ ด้าน เพื่อจะได้ไม่ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ 24 มิถุนายน 2475 มากหรือน้อยเกินไป ควรกล่าวไว้ด้วยว่า ข้าราชการและทหารเป็นเพียงวัตถุปัจจัยหนึ่งของสิ่งที่มีอย่างต่อเนื่องในช่วงก่อนและหลังปี พ.ศ. 2475 ความคิดและทฤษฎีแห่งรัฐ ระบบภาษี และระบบกฎหมาย เป็นวัตถุปัจจัยอื่นอีกที่ควรพิจารณา เช่นเดียวกับมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานอยู่

2. การอธิบายประวัติศาสตร์ของสังคมหลัง 24 มิถุนายน 2475

เนื้อหาสาระของข้ออภิปรายในส่วนนี้ คงเน้นหนักที่การเมืองเป็นส่วนใหญ่ เพราะยังไม่มีใครเสนอว่า การเปลี่ยนแปลงปี พ.ศ. 2475 คือ "การปฏิวัติทางเศรษฐกิจ" หรือ คือ "การปฏิวัติทางสังคม" ลักษณะของการนำเสนอเป็นการจับประเด็นที่เป็นกระแสความคิดหลักของยุคสมัยอธิบายขอบเขตความรู้ และตั้งข้อสังเกตบางประการประเด็นที่จะพิจารณามีดังนี้

(1) การเปลี่ยนแปลงผู้นำทางการเมือง กับการไม่เป็น "ประชาธิปไตย" และการสืบต่อตำแหน่งอย่างปราศจากระเบียบแบบแผน (เจษฎา, 2522 : 468-518)

ถ้าเราจำกัดขอบเขตความรู้เฉพาะแต่งานที่เขียนขึ้นหลังปี พ.ศ. 2490 คำกล่าวข้างต้นก็คงดูสมเหตุสมผล เพราะต่างเขียนอย่างสอดคล้องต้องกัน และประสบการณ์ที่พวกเขาประสบอยู่ คือ มีการปกครองโดยคณะทหาร ก็เป็นเรื่องที่ขัดกับอารมณ์และความรู้สึกที่จะยอมรับว่าเป็น "ประชาธิปไตย" และยอมรับว่ามีการสืบต่อตำแหน่งอย่างมีระเบียบแบบแผน แต่อย่างไรก็ดีในแง่ที่เป็นศาสตร์ เราก็คงต้องสงวนความน่าเชื่อถือไว้ เพราะในประการแรกทีเดียว สิ่งที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันไม่ใช่คือทุกอย่างในอดีต แม้จะยอมรับว่า อดีตคือรากฐานของปัจจุบัน แต่บางสิ่งในอดีตก็อาจสูญหายไปได้ และสิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบันก็ถูกสร้างขึ้นมาใหม่เมื่อไม่นานมานี้ได้ ประการต่อมา ข้อเขียนของคนในยุคสมัย พ.ศ. 2475-2490 ได้เขียนอย่างตรงไปตรงมา โดยระบุสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์อย่างเฉพาะเจาะจง ซึ่งเข้าด้วยกันไม่ได้กับข้อมูลจำนวนมากตามที่คำกล่าวข้างต้นใช้

ในเบื้องต้นขอขยายความการอธิบายตามประเด็นที่ตั้งไว้ก่อน กล่าวคือ ภายหลังจากที่คณะราษฎรทำการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะราษฎรก็เข้าควบคุมกลไกการบริหารประเทศ ซึ่งโดยทั่วไปก็เป็นการผูกขาดอำนาจการปกครองไว้แต่ในหมู่พลพรรคของคณะราษฎร พิจารณาดูจากรายชื่อนายกรัฐมนตรีในช่วงปี พ.ศ. 2475-2490 ก็คงพอจะเห็นได้ว่าทั้งหมดเป็นคนในคณะราษฎรหรือได้รับการสนับสนุนโดยตรงจากคณะราษฎรทั้งสิ้น (จะมียกเว้นบ้างก็คงได้แก่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช) ในสถานการณ์ดังกล่าว คณะราษฎรย่อมจะต้องดำเนินมาตรการต่าง ๆ เพื่อสงวนอำนาจไว้กับฝ่ายตน ทั้งในแง่ของบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ การใช้ระบบข้าราชการประจำเป็นฐานรองรับอำนาจ การปราบปรามผู้เป็นปฏิปักษ์ และการผูกขาดพรรคการเมือง (เจษฎา, 2522 : 470-477) การที่อำนาจอธิปไตยซึ่งแต่เดิมเป็นของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว เปลี่ยนไปเป็นของประชาชน ภายใต้การนำของคณะราษฎรนั้นก็ดูจะมีปัญหาอยู่ไม่น้อย ในแง่ของสภานิติบัญญัตินั้นมีความ

อ่อนแอ เหตุเพราะไม่มีการพัฒนาพรรคการเมือง และถูกควบคุมโดยฝ่ายบริหาร ส่วนฝ่ายบริหารนั้นก็มิได้มาจากการเลือกตั้งของประชาชนโดยตรง ซึ่งส่งผลต่อมาให้ข้าราชการ โดยเฉพาะทหารเข้าทำการบริหารเองอย่างเต็มที่ การสืบต่อตำแหน่งของผู้ปกครองภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นสิ่งที่มีปัญหามาก เพราะภายในระยะเวลาเพียง 1 ปี ก็มีการรัฐประหาร ซึ่งเป็นการใช้ความสะดวกทางการเมือง (political expediency) อันมีผลให้การพัฒนาทางการเมืองชะงักงัน และเป็นแบบอย่างไม่ดีแก่ผู้ที่มีอำนาจอยู่ในมือ คือ ฝ่ายทหาร "ที่เป็นเช่นนั้นเพราะลัทธิการปกครองระบอบประชาธิปไตยยังไม่สอดแทรกเข้าไปในสังคมไทยลึกซึ้งเหมือนกับลัทธิการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช" (เจษฎา, 2522 : 503) ประชาชนเองก็มีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างจำกัด เหตุเพราะทั้งถูกกีดกันโดยชนชั้นผู้ปกครอง และประชาชนเองก็ยังมีความไร้เดียงสาทางการเมือง

คำอธิบายดังกล่าวจะเปลี่ยนแปลงไป หากจะเริ่มจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่เฉพาะเจาะจงว่า การสถาปนาระบอบใหม่ของสยามเกิดจากการมีข้อตกลงร่วมกันระหว่างผู้ปกครองเดิมกับคณะราษฎร ซึ่ง เดือน บุนนาค, ไพโรจน์ ชัยนาม และ หลวงประเจิดอักษรลักษณ์ ได้กล่าวไว้อย่างตรงไปตรงมานานแล้ว และจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่เฉพาะเจาะจงดังกล่าว เราก็ควรจะพิจารณากันไปให้สิ้นกระบวนความว่า มีอะไรตกลงกันได้บ้าง และอะไรตกลงกันไม่ได้บ้าง และข้อตกลง "ชั่วคราว" ดังกล่าวสิ้นสุดลงหรือไม่ อย่างไรและเมื่อใด เพราะการที่ตกลงกันไม่ได้ในระยะต่อมาจะเป็นจุดวิกฤติในทางการเมืองที่หลายฝ่ายจะต้องเผชิญและในแง่ของรูปแบบของรัฐนั้นก็จะเป็นจุดหันเหสำคัญของการก่อรูปความสัมพันธ์ทางอำนาจรัฐแบบใหม่

ภายหลังการใช้กำลังอำนาจเด็ดขาด คณะราษฎรก็เข้าทำการยึดอำนาจรัฐได้แม้จะมีเงื่อนงำบางประการ แต่สิ่งที่ปรากฏคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยินยอมให้มี "การตกลงทางการเมือง" กันต่อไป โดยไม่มีการนองเลือด สถานการณ์เช่นนี้บ่งบอกอยู่ในความเข้าใจเรื่องกำเนิดของรัฐธรรมนูญสยาม เพราะเป็นรัฐธรรมนูญที่เกิดจากการมีข้อตกลงร่วมกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับคณะราษฎร เรายังไม่ทราบรายละเอียดปลีกย่อยของ "ข้อตกลง" ดังที่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญ แต่เท่าที่พอทราบ การไม่มี "คณะการเมือง" เป็นเรื่องที่ต้องพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระราชประวัติ...2524 : 192) และเป็นความต้องการของคณะราษฎรด้วย การมีบทเฉพาะกาลรัฐธรรมนูญ 10 ปี ก็สืบเนื่องมาจากการเห็นพ้องกันในประเด็นดังกล่าวนั้น เพราะ "ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อซึ่งจำเป็นต้องมีบทเฉพาะกาลชั่วคราวที่จะต้องเปลี่ยนระบบที่มีมาแต่โบราณกาลให้เข้าสู่ระบบประชาธิปไตยเต็มที่นั้น ต้องมี **กึ่งประชาธิปไตยก่อน**" (ปรีดี, 2517 : 271 เน้นโดยผู้เขียน) แต่สิ่งที่ดูเหมือนว่าจะมีปัญหา คือ สิ่งที่ไม่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญ หรือกล่าวอย่างง่าย ๆ คือ ประเพณีของการใช้รัฐธรรมนูญ อย่างเช่น การแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 และการยับยั้งร่างกฎหมาย ซึ่งมีความก้ำกึ่งกันระหว่างความเข้าใจที่ว่า เป็นรัฐธรรมนูญที่ประมุขของรัฐเป็นผู้ให้หรือเป็นรัฐธรรมนูญที่เกิดจากการมีข้อตกลงร่วมระหว่างประมุขของรัฐกับราษฎร

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า มีข้อขัดแย้งอย่างรุนแรงเกี่ยวกับเค้าโครงเศรษฐกิจของ นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งมีผลกระทบสืบเนื่องมาจนพระยามโนปกรณ์นิติธาดาต้องกราบบังคมทูลแนะนำพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ออกพระราชกฤษฎีกาปิดประชุมสภาผู้แทน เมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 ต่อมามีการรัฐประหาร นำโดย พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา พันโทหลวงพิบูลสงคราม นาวาโทหลวงศุภชลาศัย และ หลวงนฤเบศรมานิต เมื่อ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 และมีกบฏบวรเดช ในเดือนตุลาคมของปีเดียวกัน (ดู นิคม, 2519) สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้บ่งบอกถึงความล้มเหลวที่จะ "ประนีประนอม" กันอีกต่อไป และในส่วนหนึ่งก็บ่งบอกถึงการควบคุม "พลพรรค" ของแต่ละฝ่ายไม่ได้ด้วย คือ ไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งในหมู่ของ "เจ้า" และ "คณะราษฎร"

กบฏบวรเดชดูจะเป็นตัวอย่างที่ดี พิจารณาจากข้อเรียกร้องก็คงจะเห็นได้ว่าต่อสู้เพื่อสิทธิที่มีความคลุมเครือในรัฐธรรมนูญ และด้วยความเข้าใจที่ว่า รัฐธรรมนูญเป็นแบบประมุขของรัฐเป็นผู้ให้ รัฐบาลได้ตอบโต้อย่างรุนแรง พร้อมกับระดมราษฎรจำนวนนับหมื่นคนให้เข้าร่วมเป็นกระบวนการความขัดแย้งระหว่างเจ้ากับคณะราษฎร ซึ่งในขณะนั้นเป็นชนชั้นผู้ปกครองใหม่ เรื่องที่น่าสังเกตต่อไปก็คือ มีชาวบ้านและ "คณะกรรมกร" เป็นจำนวนมากบริจาคสิ่งของและทรัพย์ช่วยเหลือรัฐบาลปราบกบฏบวรเดชในช่วงแรกก่อนที่ผลรู้แพ้รู้ชนะจะปรากฏอย่างชัดแจ้ง ต่อมาภายหลังรัฐบาลนำโดยคณะทหารปราบกบฏก็ถือโอกาสรับบริจาคต่อไป มี "นายทุน" เจ้านายบางพระองค์ และข้าราชการร่วมบริจาคเป็นจำนวนมาก ในระยะหลัง วัตถุประสงค์ของการบริจาคแปรเปลี่ยนไปเป็นเพื่อสร้างกองทัพและซื้ออาวุธ[25] ปรากฏการณ์ดังกล่าว สืบเนื่องมาและพร้อมกับมีการตั้งศาลพิเศษ ปี พ.ศ. 2476 **พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงประกาศสละราชสมบัติ ด้วยพระราชหัตถเลขาอันเป็นอมตะ และด้วยใจความที่ประจักษ์ชัดว่า "ประชาธิปไตย" คือ "Democracy"**

ความเข้าใจในเบื้องต้นที่ว่าด้วยการผูกขาดอำนาจของคณะราษฎรไม่เป็น "ประชาธิปไตย" และมีการสืบต่อตำแหน่งทางการเมืองอย่างปราศจากระเบียบแบบแผน จึงเป็นขอบเขตความรู้ที่มีเงื่อนงำอยู่มาก โดยเฉพาะในช่วงวิกฤติการณ์ทางสังคมการเมือง พ.ศ. 2475-2477 ก่อนจะขึ้นยุค "สร้างชาติไทย" ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

(2) ปัญหาบทบาทและอุดมการณ์ทางการเมืองของคณะราษฎร

ประเด็นนี้มักจะมีความเข้าใจที่แบ่งออกเป็นสองอยู่ตลอดมาว่า คำอธิบายเรื่องบทบาทและอุดมการณ์ของคณะราษฎรจะทำโดยคนที่นิยมคณะราษฎร หรือนิยมในทางตรงข้าม ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากลำบากไม่น้อย ในขอบเขตความรู้ที่มีอยู่ ความขัดแย้งภายในคณะราษฎรเป็นเรื่องที่ควรจะยอมรับกันว่ามีจริง กล่าวกันว่า ปรากฏนับตั้งแต่มีการถกเถียงเรื่องเค้าโครงเศรษฐกิจ (ดู วีณา, 2522) ในอันที่จริงควรจะมีนับตั้งแต่รวมกันตั้งคณะราษฎร เพราะทุกคนต่างก็มีความรู้ ความคิด และความสามารถ มารวมตัวกันเพื่อเปลี่ยนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ ความต่างกันทางความคิดในเบื้องแรกที่ควรสังเกต คือ "ป้ายชื่อ" ของคณะเอง เพราะดูเหมือนจะมีแต่ ปรีดี พนมยงค์ และกลุ่มของเขาเท่านั้นที่แบกภาระป้ายชื่อคณะราษฎร ประยูร ภมรมนตรี เรียกกลุ่มของเขาเองว่าคณะผู้ก่อการตลอดเวลา ส่วน พระยาทรงสุรเดช เรียกคณะของตนเองว่า คณะปฏิวัติ (ดู ประยูร, 2516 และ ทรงสุรเดช, 2516) กระนั้นก็ดีอาจจะไม่มีปัญหามากนัก เพราะ ปรีดี พนมยงค์ แบ่งสมาชิกคณะราษฎรออกเป็น 3 ประเภท "ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง" เป็นสมาชิกประเภทที่ 1 ซึ่งเป็นกองหน้า (Vangurd) ของมวลราษฎร นอกนั้นมีสมาชิกประเภทดี 2 และ ดี 3 เป็นกำลังหนุนตามลำดับ (ปรีดี, 2517 : 218)

การที่คณะราษฎร "ประนีประนอม" กับระบบระเบียบเดิม ดูเหมือนจะเป็นข้อกังขาสำหรับผู้คนในยุคสมัยปัจจุบัน และเป็นข้อมูลสมมติให้กับข้อเสนอที่ว่า "เปลี่ยนแปลงเฉพาะผู้นำ" อยู่ไม่น้อย เพื่อให้ปัญหาดังกล่าวมีความกระจ่างในระดับหนึ่ง จึงขอคัดคำกล่าวของปรีดี พนมยงค์ เมื่อปี พ.ศ. 2477 มาให้พิจารณาดังนี้

"...เมื่อจุดหมายแห่งการปฏิวัตร์ในประเทศฝรั่งเศสมีในเรื่องแบบ เมื่อเปลี่ยนแบบแล้ว (หมายถึง เปลี่ยนบุคคลผู้เป็นประมุขแห่งการปกครอง เช่น เปลี่ยนแบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ มาเป็นประชาธิปไตยโดยไม่มีพระมหากษัตริย์ เป็นต้น-ผู้เขียน) ปัญหาบุคคลที่จะเป็นประมุขหรือหัวหน้าการปกครอง ก็ย่อมเกิดขึ้นไม่รู้จักจบ แลนำความหายนะมาสู่ประเทศชาติได้ ตัวอย่างไม่ดีแห่งการปฏิวัตร์อย่างไม่สมบูรณ์ (Revolution imparfaite) **เช่นนี้** *ไม่ควรนำมาใช้สำหรับประเทศสยาม เหตุฉะนั้นผู้ที่ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ จึงมุ่งไปในทางที่จะทำให้เกิดความสุขสมบูรณ์แก่ราษฎรตามแนวหลัก 6 ประการมากกว่าที่จะก้าวลงในเรื่องแบบ ในเรื่องบุคคล เมื่อได้พระราชทานสิทธิตามรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนแล้ว."* (ปรีดี, 2477 : (5)-(6).)

ปัญหาที่ติดตามมา คือ ในยุคสมัยของเรา เข้าใจหลัก 6 ประการของคณะราษฎรว่าอย่างไร เป็นข้อความสั้น ๆ ที่เข้าใจได้ยาก ขอยกตัวอย่างประการเดียว คือ คำประกาศข้อแรก เรื่อง รักษา "เอกราชของประเทศไว้ให้มั่นคง." เรื่องนี้ในยุคของเราในปัจจุบันมีสิทธิที่จะเข้าใจว่า ประเทศไทยก่อนปี พ.ศ. 2475 เป็นเอกราช แต่ก็ควรระลึกว่า การรับรู้โดยทั่วไปของยุคสมัย พ.ศ. 2475 ไทยยังไม่มี "เอกราชบริบูรณ์" แม้กระทั่งในทางการเมือง (นราธิปพงศ์ประพันธ์-ข, 2514 : 862-863) การเน้นอย่างแรกมีแนวโน้มที่จะวินิจฉัยว่าคณะราษฎรคัดลอกนโยบายมาจากที่อื่น หรือไม่ก็คิดฝันกันเอาเอง ส่วนประการหลังคงจะต้องพิจารณาการมีความคิดดังกล่าว ในฐานะที่เป็นการตอบโต้กับรากฐานทางภูมิปัญญาของ "สมบูรณาญาสิทธิราช"

อะไรคือ "ความคิด" ที่มีอยู่ และกำหนดกิจกรรมทางการเมืองของคณะราษฎรเป็นปัญหาที่ตอบกันแตกต่างหลากหลาย โดยทั่วไปจะให้น้ำหนักแก่ ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็น "มันสมองที่แท้จริง" ของคณะราษฎร (สุพจน์, 2514 : 19) ซึ่งสุ่มเสี่ยงอยู่ไม่น้อย ทั้งต่อการมีเลือกที่รักมักที่ชัง และการหลีกเลี่ยงที่จะตอบปัญหาพลวัตรของระบอบใหม่

ถ้ายอมรับว่า ระบอบใหม่ คือ ระบอบรัฐธรรมนูญ การอธิบายคำว่า "รัฐธรรมนูญ" ให้ราษฎรโดยทั่วไปพึงเข้าใจ จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจไม่น้อย ความน่าสนใจนี้ไม่ได้อยู่ที่เนื้อหา แต่อยู่ที่ท่วงทำนอง และความคิดที่แอบแฝงอยู่ใต้คำอธิบายนั้น ในที่นี้จึงขอคัดลอกคำอธิบายคำว่า รัฐธรรมนูญที่เผยแพร่ที่สุด มาให้พิจารณากันดังนี้

"คำว่า **คอนสติติวชั่น นั้น ถ้าใช้แก่บุคคลแล้ว แปลว่า ร่างกาย เพราะฉะนั้นถ้าได้แก่บ้านเมือง ก็ได้แก่ร่างเมือง** *หรือระเบียบการบ้านเมือง แต่ถ้าจะแปลให้ซึมซาบแก่คนไทยแล้ว ควรจะแปลว่า ชื่อแปของบ้านเมือง* (วรรณไวทยากร, 2477 : 4 เน้นโดยผู้เขียน)

และท่วงทำนองเดียวกันนี้ พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้ปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียงว่า

"ชีวิตของชาติ ก็มีสภาพเช่นเดียวกับชีวิตของบุคคลเหมือนกัน ชีวิตของบุคคลจะเจริญได้ก็ด้วยอาศัยความมั่งคั่งสมบูรณ์ทางกาย ทางจรรยา และทางใจ ประกอบกันไปโดยพร้อมมูล ร่างกายจะเจริญได้ก็ด้วยอาศัยปัจจัยทั้งภายในและภายนอกประกอบกัน... ร่างกายของชาติจะเจริญได้ก็ด้วยอาศัยความมั่งคั่งสมบูรณ์ของอวัยวะต่าง ๆ แห่งชาติ ซึ่งได้แก่ ราษฎรทั่วไป บรรดาพ่อค้าพานิช คณะสงฆ์ กับคณะรัฐบาล และส่วนต่าง ๆ ของชาติเช่นว่านี้จะต้องดำเนินงานประสานกันด้วยความพร้อมเพรียงเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรกับรัฐบาลนั้น จะต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทีเดียว" (พหลพลพยุหเสนา, 2478 : 1-3)

คงพอเห็นและอาจกล่าวได้ว่า มีความคิดเรื่องรัฐในฐานะที่เป็นองค์กรมีชีวิตเป็นอินทรีย์ (organism) ซึ่งถ้าพิจารณาควบคู่ไปกับกิจกรรมทางด้านอื่น ๆ อย่างเช่น การตั้งยุวชนทหารเมื่อปี พ.ศ. 2478 และการ "แทรกแซงทางเศรษฐกิจของรัฐเพื่อขยายระบบทุนนิยม" (สุธี, 2523 : 164) หลังปี พ.ศ. 2475 แล้ว ก็จะเป็นทางเลือกหนึ่งนอกเหนือไปจากการพิจารณาบทบาททางการเมืองของคณะราษฎรว่ามีอำนาจอย่างเด็ดขาดแล้วทันทีหลังปี พ.ศ. 2475 และเป็นแบบแผนเดียวต่อเนื่องกันไป

(3) **รัฐธรรมนูญและกฎหมายกับความต้องการของคนส่วนน้อย เป็นอีกประเด็นหนึ่งซึ่งกล่าวกันโดยทั่วไป เป็นทั้งทัศนะกว้าง ๆ ต่อการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมือง หลังปี พ.ศ. 2475 และเป็นข้อสมมติให้กับข้อสรุปที่ว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีผลเฉพาะแต่เปลี่ยนผู้นำทางการเมือง** (ดู กระมล ทองธรรมชาติ, 2524)

ข้อที่ควรสังเกตในเบื้องแรก คือ การมีรัฐธรรมนูญ มีขึ้นตามความต้องการของ "คนส่วนน้อย" ในลักษณะไหนอย่างไร เพราะเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า รัฐธรรมนูญได้สร้างความหวังใหม่ให้กับผู้คนที่พอมีการศึกษาเป็นจำนวนมาก แต่เขาเหล่านั้นต้องถูกกีดขวางให้ไม่สามารถมีส่วนร่วมในทางการเมืองได้ในหลายประการ กระนั้นก็ตามการจำกัดความเข้าใจดังกล่าวทำให้ "คนส่วนน้อย" มีผลอยู่เฉพาะในอาณาบริเวณทางกวรเมืองอย่างแคบ ๆ เท่านั้น การเมืองอย่างกว้างที่ควรพิจารณา (เพิ่มเติม) คือ การมีรัฐธรรมนูญ มีผลโดยตรงต่อการให้การรองรับการมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคลอย่างเป็นการถาวร ที่สำคัญคือ ที่ดิน เพราะแม้จะมีการปรับปรุงกฎหมาย และมี พ.ร.บ.โฉนดที่ดิน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2444 แต่สิทธินั้นไม่ได้เป็นการถาวร จริงอยู่ที่มีโฉนดเพื่อที่จะได้มีการจับจองที่ดิน และมีความสะดวกเวลาจัดการกับที่ดิน แต่ความไม่แน่นอนมีอยู่เสมอ ขึ้นอยู่กับพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างที่ดี คือ ที่ดินของพระเจ้าลูกยาเธอ ในรัชกาลที่ 4 พอสิ้นชีพิตักษัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้นำไปเป็นประโชน์อย่างอื่นได้ (อรทิพย์, 2524 : 18-19) เป็นสถานการณ์ที่ทรัพย์สินโอนกันได้เฉพาะในขอบเขตของเอกชน แต่อ้างต่อพระมหากษัตริย์ไม่ได้ เพราะราษฎรเป็นผู้อาศัยที่ดินของพระองค์ท่าน (ดู เดือนและไพโรจน์-ก, 2477 : 106-109) การมีรัฐธรรมนูญทำให้เกิดมีความแน่นอนในกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล เพราะหลังจากปี พ.ศ. 2475 การเวนคืนที่ดินเป็นของรัฐต้องกระทำโดยพระราชบัญญัติ ตัวอย่างนี้ในอันที่จริงก็ยังคงเป็นความต้องการของ "คนส่วนน้อย" แต่เป็นคนละจินตภาพกับความเข้าใจในประการแรก

การตราพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแผ่นดิน พ.ศ. 2476 มีผลให้มีการจัดระเบียบบริหารออกเป็นส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น พร้อมกับยกเลิกมณฑล ซึ่งเคยมีในการปกครองแบบเทศาภิบาล ดูเหมือนว่าจะทำให้ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างศูนย์กลางกับวงนอกมีความกระชับขึ้น ลักษณะของระบบราชการที่การตัดสินใจกระจุกตัวอยู่ในเขตเมืองหลวงในรูปลักษณะปัจจุบันเกิดจากช่วงนี้ (ดู นรกิจบริหาร, 2517 : 153-161) แม้จะมีรากฐานมาตั้งแต่ "การปฏิรูป" ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตาม

นอกจากนี้ก็ยังมีกฎหมายสำคัญ ๆ หลังปี พ.ศ. 2475 อีกหลายฉบับ ซึ่งควรจะนำมาพิจารณาด้วยว่า บ่งบอกการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ในลักษณะใดอย่างเช่น พ.ร.บ. ว่าด้วยการยึดทรัพย์สินกสิกร พ.ศ. 2475 พ.ร.บ.ยกเลิกภาษีสมพัตร พ.ศ. 2475 พ.ร.บ.ยกเลิกการปรับไหมตามศักดินา พ.ศ. 2475 พ.ร.บ.อากรมฤดกและการรับมฤดก พ.ศ. 2476 พ.ร.บ.ระเบียบเทศบาล พ.ศ. 2476 พ.ร.บ.ว่าด้วยการยกเว้นภาษีอากรอันเกี่ยวแก่ทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พ.ศ. 2478 และ พ.ร.บ.ให้ใช้บทบัญญัติแห่งประมวลรัษฎากร พ.ศ. 2481 ซึ่งถ้าไม่พิจารณา "กฎหมาย" ในความหมายแคบจนเกินไป เราอาจจะได้ข้อสรุปใหม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ใหม่ก็ได้ (ดู อาทิเช่น ทรงชัย, 2524 : 44-45 เป็นตัวอย่าง) นอกเหนือไปจากข้อสรุปที่ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลแต่ในทางการเมือง

(4) ไม่มีการ "ปฏิวัติ" ทางอุดมการณ์ทางการเมืองหลัง ปี พ.ศ. 2475 (แถมสุข, 2524 : 30 ; ชัยอนันต์, 2519 : 239) เป็นทั้งความเข้าใจ และข้อสมมติที่สำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่เนื่องจาก สายหยุด แสงอุทัย ได้เคยเสนอความเห็นไว้ตรงกันข้าม (แต่ไม่มีคนสานต่อ) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2482 ว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็น "การปฏิวัติ" เพราะข้อสำคัญคือ มีการเปลี่ยนแปลง "ความคิดเรื่องรัฐ" (สายหยุด, 2482 : 41-42) เราจึงควรพิจารณาสถานการณ์ทางความคิดหลังปี พ.ศ. 2475 สักเล็กน้อย ด้วยการคัดข้อความของ จำกัด พลางกูร และของ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ มาให้พิจารณากันดังนี้

"ภาษาเป็นอวัยวะ (organism) ที่ต้องเจริญโตขึ้นเสมอ เพราะตามที่กล่าวแล้ว ภาษาเป็นเครื่องสำแดงความคิด ความคิดต้องเจริญขึ้นหรือเสื่อมลง ดังนั้นภาษาก็ต้องเจริญขึ้นหรือเสื่อมลง ภาษาไทยในสมัยนี้กำลังเปลี่ยนมาก ด้วยเราได้รับความคิดใหม่ ๆ จากยุโรป เราต้องพยายามสร้างทำนองเขียน (style) ใหม่ให้กะทัดรัด พูดตรงไปยังความหมาย ไม่ใช่อ้อมค้อม เยิ่นเย้อ เพราะในเมื่อโลกเจริญขึ้น มนุษย์ต้องการความเร็วมากขึ้น" (จำกัด, 2479 : 2)

ส่วน หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ นั้น กล่าวว่า

"ภาษาไทยนี้แหละจะเป็นหลักประกันแห่งความมั่นคงของประชาชาติไทยต่อไป เพราะว่าถ้าเรานิยมใช้คำฝรั่งทับศัพท์ในคำที่เกี่ยวกับความคิดเห็นแล้ว เราอาจเดินเร็วเกินไปก็ได้ กล่าวคือ เราอาจถ่ายแบบของเขามาโดยตรง แทนที่จะดัดแปลงเสียก่อนให้เข้ารูปเข้าทำนองความคิด..." (วรรณไวทยากร, 2475 : 67)

ไม่ทราบจะเป็นด้วยเหตุใด "ประชาธิปไตย" "รัฐธรรมนูญ" "สังคมนิยม" "เสรีภาพ" ฯลฯ และที่สำคัญ คือ "ศักดินา" จึงมีความ "ไม่ตรงไปตรงมา" ทั้ง ๆ ที่ผู้คนในยุคสมัย พ.ศ. 2475-2490 (โดยประมาณ) ได้ตระเตรียม "ภาษา" ไว้แล้วเป็นจำนวนมาก

(5) การคงอยู่ของวิถีการผลิตแบบศักดินา (Sakdina mode of production) ที่ล้าหลัง และมีบทบาทครอบงำสังคมไทยในช่วงระยะเวลาดังกล่าว (สังศิต, 2524 : 56)

ข้อสังเกตต่อข้อสมมติฐานนี้ คงเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องเรียกร้องให้นิยามคำว่า "ศักดินา" ไม่ทราบว่า ระบบศักดินา ชนชั้นศักดินา อุดมการณ์ศักดินา ระบอบศักดินา การบริหารแบบศักดินา ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบศักดินา และอื่น ๆ มีความหมายเดียวกันหรือไม่ ถ้าเทียบเคียงกับความเข้าใจเรื่องฟิวดัลลิสม์ ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2490 คำว่าฟิวดัลลิสม์ที่ใช้มีความชัดเจนกว่า เพราะคือ การปกครองท้องที่ ซึ่งไม่ว่าจะผิดจะถูกอย่างไร ก็ยังพอแลเห็น "เส้นเลือดใหญ่" ของระบบ (ตามสำนวนของ จิตร ภูมิศักดิ์)

ในอันที่จริงมีงานเขียนที่ได้รวบรวมการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังปี พ.ศ. 2475 ไว้ โดยสรุปว่า มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ 18 ประการ (ดู ชวลิต, 2519) นับตั้งแต่การแก้ไขสัญญาไม่เสมอภาค การใช้ลัทธิชาตินิยมทางเศรษฐกิจ การสหกรณ์ การรักษาเสถียรภาพของเงินตรา และในท้ายที่สุด คือ การปรับปรุงภาษีอากร แต่ทั้งหมดก็ไม่ทำให้ข้อสรุปที่ว่า ระบบศักดินายังคงมีอยู่แปรเปลี่ยนไป เป็นแต่ "ยกเลิกความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบศักดินาได้ **บางส่วน**" ซึ่งในประการหลังนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องภาษีอากร ทรงชัย ณ ยะลา ได้ให้ข้อคิดไว้ในทางตรงกันข้ามว่า การยกเลิกเงินรัชชูปการ ยกเลิกอากรค่านา และการห้ามยึดทรัพย์สินกสิกรเป็นการล้มล้างความสัมพันธ์การผลิตเก่าอย่างแท้จริง การมีข้อสมมติฐานที่ต่างกันเช่นนี้ ย่อมมีผลให้มีความเข้าใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 แตกต่างกันอย่างมากด้วย

จำเป็นต้องย้ำให้เข้าใจด้วยว่า ประเด็นต่าง ๆ ที่นำมาอภิปรายและตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติม ทั้งในส่วนที่ว่าด้วยสาเหตุการเปลี่ยนแปลงการปกครองและการอธิบายการเปลี่ยนแปลงหลังปี พ.ศ. 2475 ในประการแรก เป็นประเด็นที่มีการกล่าวกันไว้โดยทั่วไปอยู่แล้ว ในประการต่อมา นำมาพิจารณาเพื่อให้พอมีความกระจ่างว่า มีข้อสมมติอะไรที่สัมพันธ์กับการมีความเข้าใจที่หลากหลายดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอน (ข.) ผู้เขียนได้อธิบายและหรือถกเถียงกับตัวอย่างรูปธรรมหลายตัวอย่าง ซึ่งพอแลเห็นได้ว่า มีข้อสมมติฐานหลายประการที่สัมพันธ์สืบเนื่องกันไปและมีโครงสร้างประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 อยู่หลายชุดด้วยกัน โดยได้เสนอว่าการมีแนวทางการพิจารณา "สมบูรณาญาสิทธิราช" ที่ต่างกัน จะทำให้มีการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของช่วงคาบเกี่ยวกับทศวรรษที่ 2470 ต่างกันโดยพื้นฐาน สำหรับการพิจารณาประวัติศาสตร์หลังปี พ.ศ. 2475 นั้น จะมีความกระจ่างมากน้อย ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ปี พ.ศ. 2475 ที่ได้ยึดถืออยู่ (และในทางกลับกัน) ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายตัวอย่างไว้พอเป็นสังเขปแล้ว

ง. บทส่งท้าย

จากการสำรวจเข้าไปในพรมแดนแห่งความรู้ (และความไม่รู้) เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ผู้เขียนได้กระทำทั้งในมิติของการรับรู้และมิติของโครงสร้างประวัติศาสตร์ ในส่วนแรกจะแลเห็นการปรับเปลี่ยนการรับรู้ในช่วงต่าง ๆ บางสิ่งสูญหายไปจากความทรงจำในปัจจุบัน และบางสิ่งถูกสร้างขึ้นใหม่ ส่วนประการหลัง คงจะแลเห็นการมีข้อสมมติที่ไม่กระจ่างมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่กระจ่างต่อแนวความคิดที่ใช้ที่สำคัญ คือ **"สมบูรณาญาสิทธิราช" "ศักดินา" "ประชาธิปไตย"** และ **"รัฐธรรมนูญ"**

ผู้เขียนไม่อยู่ในฐานะที่จะอธิบายประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ได้ในที่นี้ ดังที่ได้เกริ่นมาแล้ว สิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมาในอันที่จริงไม่ใช่เรื่องใหม่เลย ประเด็นส่วนใหญ่เป็นข้อคิดที่เกิดจากการเปรียบเทียบการรับรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเปรียบเทียบกับการรับรู้ของผู้คนในยุค พ.ศ. 2475-2490

กระนั้นก็ดี มีข้อสังเกตเพิ่มเติมบางประการที่ควรกล่าวไว้ เพื่อจะได้ให้เราชั่งใจกันให้มากขึ้นว่า ได้ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มากหรือน้อยเกินไปหรือไม่ ประการแรก คือ เรามักจะให้ความสำคัญกับระบบข้าราชการ ทหาร และการผลิตในเชิงของเศรษฐกิจและการตลาด ซึ่งโดยทั่วไปแล้วอาจจะเปลี่ยนแปลงอย่างไม่มีนัยสำคัญ อย่างเช่น ระบบข้าราชการก็มีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โดยพวกนี้เติบโตมาจากการศึกษา และการขยายงานการปฏิรูป ซึ่งในท้ายที่สุด พวกนี้ก็ขึ้นมาบริหารประเทศหลังปี พ.ศ. 2475 แต่ในขณะเดียวกันวัตถุปัจจัยคาบเกี่ยว ที่สำคัญ คือ ความคิดและทฤษฎีแห่งรัฐ ระบบภาษีและกฎหมาย ก็มีมาอย่างต่อเนื่อง และอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ เราจึงควรนำมาพิจารณาควบคู่กันไปด้วย เพราะโดยทั่ว ๆ ไปของการเปลี่ยนผ่านจากสมบูรณาญาสิทธิราชนั้น สิ่งที่เข้ามาแทนที่มักจะเป็นวัตถุปัจจัยที่รองรับและเอื้ออำนวยความสะดวกให้กับการขยายตัวทางเศรษฐกิจสังคมของนายทุน[26]

ในประการต่อมา เราอาจจะต้องพิจารณาวัตถุปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมบ้าง อย่างเช่น การศึกษา ประชากร และบทบาทของสตรี เพราะในส่วนนี้จะเป็นข้อสนเทศที่บ่งบอกคุณภาพการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมที่สำคัญทีเดียว อย่างเช่น การที่สตรีมีบทบาทสำคัญทางสังคมอย่างรวดเร็วในช่วงดังกล่าว และได้การรับรองให้มีสิทธิเลือกตั้งโดยสมบูรณ์ทันทีนับแต่มีการเลือกตั้งคราวแรก เป็นต้น

ผู้เขียนเองยอมรับการมีความคิดที่แตกต่างกันเกี่ยวกับการอธิบายการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และเชื่อว่าคงมีความแตกต่างกันอยู่ต่อ ๆ ไป แต่อย่างไรก็ตาม เราก็ควรระมัดระวังว่า ความแตกต่างนั้นว่าเกิดจากการมีคำถามและการแลเห็น "ความจริง" ต่างกัน หรือเกิดจากการมีทิษฐิที่จะยืนกรานความมีเอกลักษณ์ของสังคมไทย และการใช้วิธีการศึกษาที่ใหม่ที่สุด ซึ่งในประเด็นหลังนี้ได้มีการวิเคราะห์กันไว้บ้างแล้ว[27] และผู้เขียนเองก็มีความเห็นว่าควรปฏิเสธ

เชิงอรรถ

(1)ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, "ความคิดทางการเมืองของ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และระบบการเมืองแบบพ่อขุนอุปถัมภ์" ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ), **รักเมืองไทย ภาคประวัติศาสตร์และการเมือง** (ไทยวัฒนาพานิช, 2519), หน้า 35-37.

(2)หลุยส์ กอตชัล์ค, **การเข้าใจประวัติศาสตร์ : มูลบทว่าด้วยระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์.** (ธิติมา พิทักษ์ไพรวัน-แปล) (ไทยวัฒนาพานิช, 2525), หน้า 80. (เน้นโดยผู้เขียน)

(3)ความเห็นในแนวเดียวกันนี้ ดูเพิ่มเติมใน หม่อมเจ้าทองทีฆายุ ทองใหญ่, **เล็กเชอร์ประวัติศาสตร์สยาม เล่ม 1** (พระนคร : โรงพิมพ์กรุงเทพบรรณาการ, 2478.)

(4)E.J. Hobsbawm, "The Social Function of the Past : Some Questions," **Past and Present,** 55 (May, 1972), pp. 3-17.

(5)เป็นปัญหาอยู่เสมอว่า "คนกลุ่มหนึ่ง" นั้น มีจำนวนมากน้อยแค่ไหน สถานภาพของสังคมเป็นอย่างไร เป็นกลุ่มการเมือง หรือ เป็นชนชั้น

(6)ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, **อ้างแล้ว**, หน้า 52.

(7)ดู หลุยส์ กอตชัล์ค, **อ้างแล้ว**, หน้า 131 เป็นอาทิ

(8)ตรงนี้ ขออ้างบทความของผู้เขียนเองเรื่อง **ความเป็นมาของความคิดเรื่องความเป็นมาของคนไทย ก่อนปี พ.ศ. 2500** (เสนอต่อที่ประชุมประจำปีของสมาคมประวัติศาสตร์, 30-31 มกราคม 2525) ซึ่งสังเกตพบว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ไม่ได้ทำให้แบบแผนของประวัติศาสตร์นิพนธ์ เรื่องความเป็นมาของคนไทยสะดุดหยุดลง หากแต่ได้ปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ที่เหมาะสม และสร้างมันขึ้นเป็นการรับรู้ใหม่ที่ "เกาะกินใจ" สืบเนื่องมา กระนั้นก็ดี ขอให้ถือว่าเรื่องนี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งเท่านั้น

(9)ในคำนำของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เมื่อคราวพิมพ์ **เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475** รวมเป็นเล่มเมื่อปี 2490 มีความตอนหนึ่งว่า "ข้าพเจ้าไม่จดจำเหตุการณ์ร้ายสำหรับที่ตอบแทนผู้ใดในทางส่วนตัวเลย เราได้มาพบ เราได้ปะทะกันแล้ว เราก็จะต้องผ่านไปสู่เหตุการณ์ใหม่ การปะทะใหม่ กับคนใหม่..." มีความหมายโดยปริยายว่า ปริบทของข้อความยังคงอยู่เพียงแต่เขาไม่กล่าวความกันอีกให้ซ้ำซาก

[10]แนวคิดนี้ โปรดดู Jean Chesneaux, **Pasts and Futures, or What is History For?** (London: Thamae and Hudson Ltd, 1978).

[11]โปรดดู สุชิน ตันติกุล, **รัฐประหาร พ.ศ. 2490** (นครหลวง. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515) สำหรับการอธิบายเหตุการณ์เดียวกัน แต่มีความขัดกันอย่างเห็นได้ชัด พิจารณา Pridi Banomyong, **Ma Vie mouvemente et mes 21 ans d'exil en Chine Populaire** (Paris. Varap, 1974); เสนีย์ ปราโมช, **เบื้องหลังประวัติศาสตร์** (พระนคร. สำนักพิมพ์ประชาธิปไตย, 2490) และ พลโทกาจ กาจสงคราม, **เรื่องกำลังและอำนาจของประเทศชาติ** (พระนคร. โรงพิมพ์บริษัทรัฐภักดี, 2492)

[12]ม.จ.สกลวรรณากร วรวรรณ, **ปาฐกถาวิกฤติในทฤษฎีแห่งรัฐ** (แสดงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 14 พฤษภาคม 2489)

[13]ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, "ประเทศไทยกับภาวะอันเปลี่ยนแปลงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้", **สามนคร** (กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์สยามรัฐ, 2525), หน้า 111.

[14]โปรดดู อาทิเช่น สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี", **ปาจารยสาร**, 9 : 1 (มกราคม, 2525). หน้า 8-23.

[15]Emmanuel Le. Roy. Ladurie, **The Territory of the Historian.** (The Harvester Press, 1979), p. 20, 112.

[16]ดู อาทิเช่น เปลื้อง ณ นคร, **พจนะ—สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม 1** (กรุงเทพมหานคร. ไทยวัฒนาพานิช, 2522), หน้า 454. ; โกศล ศรีสังข์, "สถาบันพระมหากษัตริย์ : จุดรวมของประเพณีการเมืองและศาสนาของไทย", ใน **Collected Articles in Memory of H.R.H. Prince Wan Waithayakorn** (Siam Society, 1976), p. 265.

[17]ดูข้อสังเกตของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ต่อการศึกษาความคิดทางการเมืองไทย ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย** (กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523), หน้า 376.

[18]เรื่องที่ควรจะหมายเหตุไว้ก็คือ ไม่ควรใช้จินตนาการให้เกินเลย จนถึงกับเสนอว่า เป็นแบบยุโรปแท้ ๆ หรือว่า อำนาจกระจายกันมากจนควบคุมอะไรกันไม่ได้ เราคงจะต้องศึกษาเรื่องนี้กันต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "ประวัติศาสตร์นิพนธ์ศักดินาไทย" เท่าที่ทราบในช่วงปี พ.ศ. 2475-2490 มีการโต้เถียงเรื่องฟิวดัลลิสม์ไทย (ไม่ใช่ศักดินาไทย) กันอยู่บ้างประปรายโดยปัญญาชนคนสำคัญของสยาม อย่างเช่น หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หลวงวิจิตรวาทการ ม.ร.ว.ทรงสุจริต นวรัตน์ และ หม่อมเจ้าทองทีฆายุ ทองใหญ่ ก่อนที่ อรัญญ์ พรหมชมภู จิตร ภูมิศักดิ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช และ ขจร สุขพานิช จะเขียนงานอันลือชื่อของเขา

[19]ตัวอย่างที่ดี คือ Norman Jacobs, **Modernization without Development : Thailand as an Asian Case Study** (New York : Praeger, 1971) ซึ่งใช้ patrimonial model ของ แมกซ์ วีเบอร์ วิเคราะห์สังคมไทยว่าไม่มีพลังต่อต้านนอกระบบราชการ และการปรับเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยยังคงโครงสร้างอำนาจแบบดั้งเดิมในขั้นรากฐานไว้.

[20]Benedict R. O'G. Anderson, "Studies of The Thai States : The State of Thai Studies," in Eliezer B. Ayal (ed), **The Study of Thailand : ...**(Ohio University Center for International Studies, 1978), pp. 199-200.

[21]เป็นปรากฏการณ์สำคัญของรัฐ โดยเฉพาะการสร้างรัฐชาติ โดยทั่วไปดู Charles Tilly (ed), **The Formation of National States in Western Europe** (Princeton University Press, 1975) และสำหรับมาร์กซิสต์ดู Perry Anderson, **Lineages of the Absolutist State** (Verso Edition, 1979).

[22]กระทรวงธรรมการ, **ปทานุกรมสำหรับโรงเรียน** (โรงพิมพ์กรมตำรา, พิมพ์หลายครั้ง) ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2470 ดูหน้า 428, ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2472 ดูหน้า 425.

[23]ดู บู่ กาญจนายน, **หลักวิชชาการปกครอง** (โรงพิมพ์บริบูรณ์อักษร, 2469) และ อุ่นเรือน เดชะประทุมวัน, **การปกครองเบื้องต้น** (มปท, 2476).

[24]Rudolf Braun, "Taxation, Sociopolitical Structure, and State-Building : Great Britain and Brandenberg-Prussia," in Charles Tilly (ed), **op.cit**, pp. 243-248.

[25]รายละเอียดทั้งหมด ดูได้จาก ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ **แจ้งความเรื่องมีผู้เอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่ราชการทหารเนื่องในการปราบกบฏ พุทธศักราช 2476**, หน้า 1-1348. ข้อมูลส่วนนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า ยังไม่มีการนำมาใช้วิเคราะห์ทั้ง ๆ ที่เป็นข้อมูลเปิดเผยต่อที่สาธารณะ

[26]ดู Gianfranco Poggi, **The Development of the Modern State : A Sociological Introduction** (Hutchinson of London, 1978), ch.4.

[27]Benedict Anderson, **op.cit.**, p. 232.

บรรณานุกรม

กองบรรณาธิการปาจารยสาร, "ปาจารยปริทัศน์ : ข้อคิดเห็นและการประเมินเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์การปฏิวัติ พ.ศ. 2475", **ปาจารยสาร**, 8 : 3 (มิถุนายน-กรกฎาคม, 2524), หน้า 74-97

กระมล ทองธรรมชาติ, **วิวัฒนาการของระบอบรัฐธรรมนูญไทย**., กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2524

กุหลาบ สายประดิษฐ์, **เบื้องหลังการปฏิวัติ 2475**, กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์บูรพาแดง, 2518

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์, **ปฏิวัติ 2475**, พระนคร, แพร่พิทยา, 2514. (ก)

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์, "การปฏิวัติ 2475" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ (บรรณาธิการ), **สัตว์การเมือง**, พระนคร, ไทยวัฒนาพานิช, 2514 (ข)

จรูญ กุวานนท์, **เลือดหยดแรกของประชาธิปไตย**, พระนคร, สหกิจ, 2493

เจษฎา อุรพีพัฒนพงศ์, **ผลสะท้อนของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ที่มีต่อกระบวนการเมืองในช่วงระยะเวลา พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2495**, วิทยานิพนธ์ แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2517

เจษฎา อุรพีพัฒนพงศ์, "ผลสะท้อนของการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ที่มีต่อกระบวนการเมืองไทยระหว่าง พ.ศ. 2475-2495" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และสุวดี เจริญพงศ์ (บรรณาธิการ) **การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่: รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์**, กรุงเทพมหานคร, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522

จำกัด พลางกูร, **ปรัชญาของสยามใหม่**, พระนคร, กรุงเทพบรรณาคาร, 2479

จำลอง อิทธะรงค์, **ละครการเมือง เล่ม 1**, พระนคร, บริษัทสหอุปกรณ์การพิมพ์, 2492

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910" ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (และคณะ), **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย**, กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "การแสวงหาระบบเศรษฐกิจใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย" ใน **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย**, กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524 (ก)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "ปัญหาพัฒนาการเศรษฐกิจไทย" ใน **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย**, กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524 (ข)

ชด หัสบำเรอ และ ปรีชา สามัคคีธรรม, **35 ปีแห่งยุคประชาธิปไตย**, พระนคร, โรงพิมพ์มิตรเจริญ, 2511

ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุช, ม.ร.ว. **4 ยุค 4 สมัย ของการปฏิวัติ**, พระนคร, พิทยาคาร, 2517

ชลินทร์ อมรธรรม, **วิวัฒนาการของรัฐธรรมนูญไทย**, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2498

ชวลิต วายุภักตร์, **การปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศไทย พ.ศ. 2475-2495**, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2519

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, "การปูพื้นฐานการปกครองแบบประชาธิปไตยในสมัยราชาธิปไตย : การเตรียมการพระราชทานรัฐธรรมนูญของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว", ใน **สัตว์การเมือง**, พระนคร, ไทยวัฒนาพานิช, 2514

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ร่างรัฐธรรมนูญของพระปกเกล้าฯ**, เอกสารอัดสำเนา, 2518

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์ กับ การเมืองไทย**, กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์พิฆเณศ, 2519

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์ (บรรณาธิการ) **การเมือง—การปกครองไทยสมัยใหม่: รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์**, กรุงเทพมหานคร, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **การเมือง—การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย**, กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523

ชาญชัย รัตนวิบูลย์, **บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**, ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2519

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์" **วารสารธรรมศาสตร์**, 3 : 3 (พฤษภาคม, 2517), หน้า 94-115

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475", **23 ตุลาฯ**, กรุงเทพ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523

เดือน บุนนาค และ ไพโรจน์ ชัยนาม, **คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ ภาค 1 หลักทั่วไปของกฎหมายรัฐธรรมนูญ**, พระนคร, โรงพิมพ์นิติสาส์น, 2477 (ก)

เดือน บุนนาค และ ไพโรจน์ ชัยนาม, **คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญ ภาค 2 รัฐธรรมนูญสยาม**, พระนคร, โรงพิมพ์นิติสาส์น, 2477 (ข)

เดือน บุนนาค และ ไพโรจน์ ชัยนาม, **ระบอบเผด็จการตามรัฐธรรมนูญ (โซเวียต-ฟัสซิสม์—เนชั่นแนลโซเชียลลิสม์)**, พระนคร, โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2480.

ดำริห์ ปัทมะศิริ, **สัมพันธกรณีย์ : บทความแสดงความเกี่ยวพันธ์ระหว่างรัฐบาล, นโยบาย และสภาผู้แทนราษฎรในปัจจุบัน**, พระนคร, สำนักพิมพ์ศตวรรษ, 2480

แถมสุข นุ่มนนท์, "ข้อคิดบางประการเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475" ใน **การเมืองและการต่างประเทศในประวัติศาสตร์ไทย**, กรุงเทพมหานคร, ไทยวัฒนาพานิช, 2524

ทรงสุจริต นวรัตน์, ม.ร.ว. **สยามรัฐปฏิวัติ (Siam Reformation) : สยามแปลงรูปยุคดึกดำบรรพ์ ภาค 1**, พระนคร, อุดมบรรณสาร, 2479 (ก)

ทรงสุจริต นวรัตน์, ม.ร.ว. **สยามรัฐปฏิวัติ (Siam Reformation) ภาค 2 : สยามแปลงรูปยุคปัจจุบันล้วน**, พระนคร, อุดมบรรณสาร, 2479 (ข)

ทรงสุรเดช, พระยา "การปฏิวัติ 24 มิ.ย. 75" ใน **เบื้องแรกประชาธิปไตย: บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475—2500**, กรุงเทพมหานคร, สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย รวบรวมจัดพิมพ์, 2516

ทองทีฆายุ ทองใหญ่, ม.จ. **เล็กเชอร์ประวัติศาสตร์สยามเล่ม 1**, พระนคร, กรุงเทพบรรณาคาร, 2478

ธรรมนิเทศทวยหาญ, พระ **เรื่องความเพริศพริ้งของชาติ**, พระนคร, โรงพิมพ์ทรงธรรม, 2477

นรกิจบริหาร, หลวง **คำบรรยายการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน**, กรุงเทพมหานคร, ไทยวัฒนาพานิช, 2517

นรนิติ เศรษฐบุตร, "ทหารในฐานะนักเปลี่ยนสังคมให้ทันสมัย : พิจารณากรณีเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475" ใน กนลา สุขพานิช และ วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ), **ทหารกับการเมือง: วิเคราะห์เปรียบเทียบ**, กรุงเทพมหานคร, เอกสารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์, 2523

นราธิปพงศ์ประพันธ์, กรมหมื่น **วิทยาสารานุกรม**, พระนคร, แพร่พิทยา, 2514 (ก)

นราธิปพงศ์ประพันธ์, กรมหมื่น **วิทยาวรรณกรรม**, พระนคร, แพร่พิทยา, 2514 (ข)

นิคม จารุมณี, **กบฏบวรเดช พ.ศ. 2476**, วิทยานิพนธ์ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2519

นิธิ เอียวศรีวงศ์, **วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์**, เอกสารวิชาการหมายเลข 20 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525

บุญทอง เลขะกุล (รวบรวม), **คู่มือระบอบใหม่**, พระนคร, โรงพิมพ์สยามพาณิชยการ, 2477

บุญเรือง จลรักษา, **ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ**, พระนคร, ศิริอักษร, 2482

ประเจิดอักษรลักษณ์, หลวง **กฎหมายรัฐธรรมนูญ** มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 2477

ประชาธิปไตยแบบไทย และข้อคิดเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ: บทความเลือกสรรแล้วของสถานีวิทยุสองศูนย์, พระนคร, สำนักพิมพ์โชคชัยเทเวศร์, 2508

ประยูร ภมรมนตรี, "การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475" ใน **เบื้องแรกประชาธิปไตย: บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475—2500**, กรุงเทพมหานคร, สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย รวบรวมจัดพิมพ์, 2516

ประศาสน์พิทยายุทธ, พล.ต.พระ **แผนการปฏิวัตร** (จำรัส สุขุมวัฒนะ-เขียนตามคำเล่า), พระนคร, โรงพิมพ์บริษัทรัฐภักดี, 2491

ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475—2517)**, พระนคร, ชุมนุมช่าง, 2517

ปรีดา วัชรางกูร, **พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย**, กรุงเทพมหานคร, การพิมพ์พระนคร, 2500

ปรีดี พนมยงค์, "คำนำ" ใน พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา, **ประวัติศาสตร์สมัยการปฏิวัตร์ฝรั่งเศสและสมัยนโปเลียนโบนาปาร์ต ภาคที่ 1**, พระนคร, โรงพิมพ์เจตนาผล, 2477

ปรีดี พนมยงค์ "เกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎร และระบบประชาธิปไตย" ใน **รัฐศาสตร์ 14 ฉบับปฏิวัติและประชาธิปไตย**, กรุงเทพมหานคร, เจริญวิทย์การพิมพ์, 2517

ปรีดี พนมยงค์, **ความเป็นอนิจจังของสังคม**, สโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยมหิดลจัดพิมพ์, มปป.

พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล, **การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453—2468)**, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2517

พหลพลพยุหเสนา, พระยา **สุนทรพจน์**, พระนคร, โรงพิมพ์ไทยพานิช, 2478

พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (จัดพิมพ์โดยรัฐสภา), กรุงเทพมหานคร, รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2524

ไพบูลย์ ดีคง, **กำเนิดการปกครองระบบรัฐสภาในประเทศไทย**, วิทยานิพนธ์ แผนกวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2508

มยุรี นกยูงทอง, **ปัญหาเศรษฐกิจของไทยในสมัยพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468—2477)** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2520

รอง ศยามานนท์, **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ**, กรุงเทพมหานคร, ไทยวัฒนาพานิช, 2520

วณิช ภูมิวุฒิสาร, **ระบอบการปกครองโดยรัฐสภาในประเทศไทย**, วิทยานิพนธ์ปริญญาโททางเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2496

วรรณไวทยากร วรวรรณ, ม.จ. "ปาฐกถาพิเศษเรื่อง สยามพากษ์", **วิทยาจารย์** 33 : 1 (2475), หน้า 65-102

วรรณไวทยากร วรวรรณ, ม.จ. "รัฐธรรมนูญ" ใน บุญทอง เลขะกุล (รวบรวม), **คู่มือระบอบใหม่**, พระนคร, โรงพิมพ์สยามพณิชยการ, 2477

วัลย์วิภา จรูญโรจน์, มล. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520

วิจิตรวาทการ, หลวง **การเมืองการปกครองของกรุงสยาม**, พระนคร. โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475

วิจิตรวาทการ, หลวง. **ประวัติศาสตร์การปกครอง**, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 2478

วิชัย ประสังสิต, **ปฏิวัติรัฐประหารและกบฎจลาจลในสมัยประชาธิปไตยแห่งประเทศไทย**, พระนคร. โรงพิมพ์บริษัทรัฐภักดี, 2492

วิภาลัย ธีรชัย, **การศึกษาประวัติศาสตร์ของรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่างๆ**, วิทยานิพนธ์ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2522

วีณา มโนพิโมกษ์, "ความขัดแย้งในคณะราษฎร" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์ (บรรณาธิการ), **การเมืองการปกครองไทยสมัยใหม่: รวมงานวิจัยทางประวัติศาสตร์และรัฐศาสตร์**, กรุงเทพมหานคร. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยจัดพิมพ์, 2522

ศราภัยพิพัฒน์, พระยา. **ฝันจริงของข้าพเจ้า**, พระนคร. อุดม, (2476) 2491

ศิริรัตน์ นิลคุปต์, **การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องประชาธิปไตยในประเทศไทย**, วิทยานิพนธ์ แผนกวิชาภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2507

ศุภชลาศัย, หลวง. "บทสัมภาษณ์" ใน เงิน หงศ์ลดารมภ์ (รวบรวม), **จอมพลในทัศนะของข้าพเจ้า**, พระนคร. โอเดียนสโตร์, 2492

สกลวรรณากร วรวรรณ, ม.จ. และวิจิตร ลุลิตานนท์, **กฎหมายการคลัง คำสอนชั้นปริญญาตรี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พุทธศักราช 2477**, พระนคร. โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2477

สนธิ เตชานันท์ (ผู้รวบรวม), **แผนพัฒนาการเมืองไปสู่การปกครองระบอบ "ประชาธิปไตย" ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**, กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2519

สนิท เจริญรัฐ, **สยามกับอุทัยประเทศ**, พระนคร. พาณิชศุภผล, 2478

สมเกียรติ วันทะนะ, **วิวัฒนาการชนชั้นแรงงานไทย: เค้าโครงประวัติศาสตร์แรงงานครบรอบสองร้อยปี**, เอกสารวิชาการประกอบการสัมมนาสองศตวรรษรัตนโกสินทร์ จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และอื่น ๆ, 2525 (ก)

สมเกียรติ วันทะนะ, **รัฐสมบูรณาญาสิทธิ์ในสยาม 2435—2475**, เอกสารวิชาการสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2525 (ข)

สมบูรณ์ คนฉลาด, **ความเป็นมาแห่งระบอบประชาธิปไตยของไทย**, พระนคร. ผ่านฟ้าพิทยา, 2511

สมบูรณ์ คนฉลาด, **เหตุการณ์ทางการเมือง 43 ปี แห่งระบอบประชาธิปไตย**, กรุงเทพมหานคร. โรงพิมพ์ร่วมการพิมพ์, 2518

สมุทร สุรักขะ, **26 การปฏิวัติและรัฐประหาร สมัย 2089—2507**, พระนคร. โรงพิมพ์สื่อการพิมพ์, 2507

สว่าง ลานเหลือ, **37 ปีแห่งการปฏิวัติ**, พระนคร. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2514

สละ ลิขิตกุล, **พงศาวดารการเมือง**, พระนคร. สำนักพิมพ์เกียรติศักดิ์, 2493

สังคิต พิริยะรังสรรค์, "ทุนนิยมขุนนางไทย 2475—2503", **ปาจารยสาร**, 8 : 3 (มิถุนายน-กรกฎาคม, 2524), หน้า 54-63

สายหยุด แสงอุทัย, **วิชาการเมือง เล่ม 2**, พระนคร. โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482

สิริ เปรมจิตต์, **ไทยกับอินโดจีนฝรั่งเศส**, พระนคร. โรงพิมพ์ศึกษาธรรมดา, (2481) 2483

สิริ เปรมจิตต์, **ก้าวใหม่แห่งวิถีการเมืองของประเทศไทยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2489 กับบันทึกการสร้างรัฐธรรมนูญโดยสังเขป**, พระนคร. สำนักพิมพ์เพลินจิต, 2489

สิริ เปรมจิตต์, **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบประชาธิปไตย 30 ปี**, พระนคร. เกษมบรรณากิจ, 2505

สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบทุนนิยมโดยรัฐในประเทศไทย ค.ศ. 1932-1959" ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ), **วิวัฒนาการทุนนิยมไทย**, กรุงเทพมหานคร. สารศึกษาการพิมพ์, 2523

สุพจน์ ด่านตระกูล, **ชีวิตและงานของ ดร.ปรีดี พนมยงค์**, พระนคร. ประจักษ์การพิมพ์, 2514

เสนีย์ ปราโมช ม.ร.ว., **เบื้องหลังประวัติศาสตร์**, พระนคร. รวมสาส์น, (2490) 2509

เสฐียร พันธรังษี, **บูชิโด: ดวงวิญญาณของประเทศญี่ปุ่น**, พระนคร. โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2478

เสลา เรขะรุจิ, **ประสบการณ์ 34 ปี แห่งระบอบประชาธิปไตย**, พระนคร. แพร่พิทยา, 2509

เสลา เรขะรุจิ, **ประชาธิปไตย 42 ปี**, พระนคร. แพร่พิทยา; 2517

แสน ธรรมยศ, "การปฏิวัตรการศึกษาในสยาม", **วิทยาจารย์**, 36 : 4 (2479), หน้า 860-883

แสวง เสนาณรงค์, พล.ท. **วิวัฒนาการทางการเมือง**, กรุงเทพมหานคร. มงคลการพิมพ์, (2511) 2520

หลุย คีรีวัต, **ประชาธิปไตย 17 ปี**, พระนคร. โอเดียนสโตร์, 2493

อรทิพย์ เทสสิริ, **การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ. 2444—2475: ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ**, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2524

อนันต์ แจ้งกลีบ, **การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศไทย**, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2507

อรัญญ์ พรหมชมภู, **เส้นทางสังคมไทย (ไทยกึ่งเมืองขึ้น)**, กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์อักษร, (2493) 2522

อัจฉราพร กมุทพิสมัย, **กบฏ ร.ศ. 130: ศึกษากรณี การปฏิรูปทางการปกครองและกลุ่มทหารใหม่**, วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524

Batson, Benjamin A. **Siam Political Future : Documents From the End of the Absolute Monarchy,** Cornell: Southeast Asia Program Data Paper No. 96, 1974

Batson, Benjamin A. **The End of the Absolute Monarchy in Siam,** Thesis Ph.D. Cornell University, 1977

Riggs, Fred W. **Thailand : The Modernization of a Bureaucratic Polity,** East-West Center Press, 1966

Rong Syamananda, **A History of Thailand.** Bangkok. Thai Watana Panich, (third edition) 1977

Thawatt Mokarapong, **History of the Thai Revolution: A Study in Political Behaviour,** Bangkok. Chalermnit, (1962) 1972

Vella, Walter F. **The Impact of the West on Government in Thailand,** University of California Press, 1955

วิจารณ์ :
สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล*

การวิจารณ์จะเน้นส่วนแรกมากกว่าส่วนหลัง ซึ่งโดยส่วนตัว ผมคิดว่า ส่วนนี้เป็นหัวใจของรายงาน ในขณะที่ส่วนหลังผมมีความรู้สึกว่าเป็นประเด็นที่กระจัดกระจายและเป็นข้อสังเกตที่ไม่สู้เป็นระบบนักมากกว่า

ผมจะแบ่งการวิจารณ์ออกเป็น 3 ประเด็น คือ

1. **ความรู้สึกทั่ว ๆ ไปในการอ่านรายงาน**
2. **หลักการและวิธีการศึกษา**
3. **เรื่องรูปธรรม**

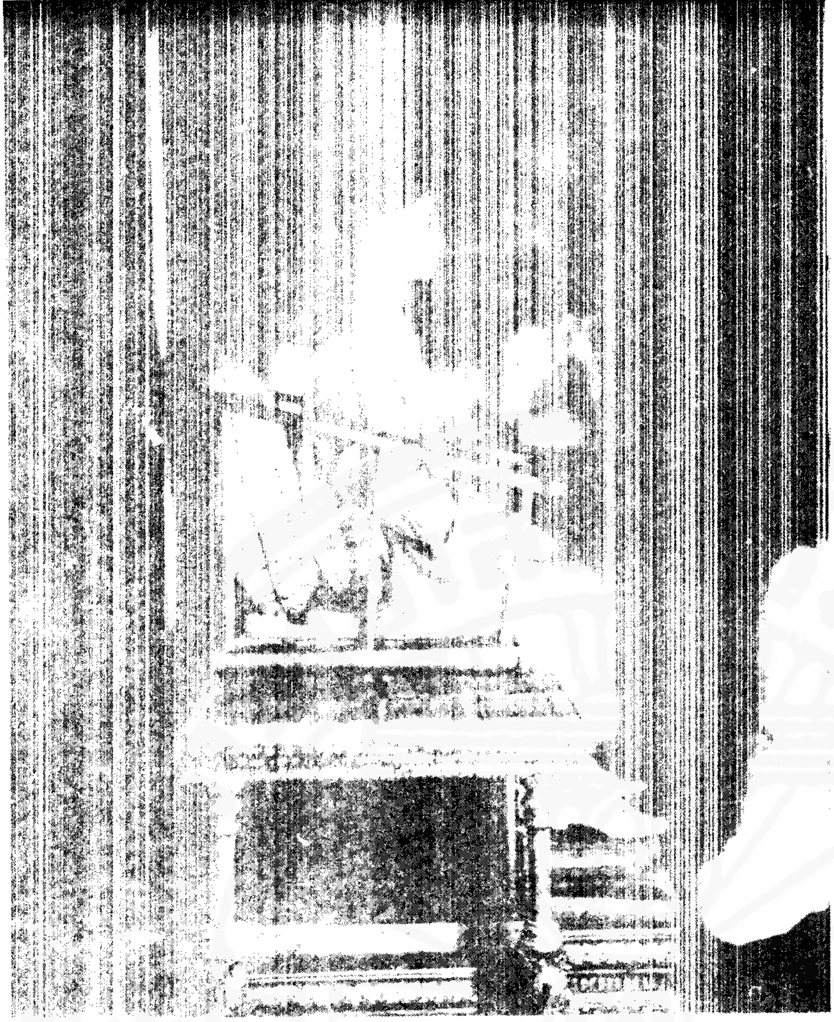
ประเด็นแรก ในขณะที่อ่านรายงานนี้ ผมมีความรู้สึกเหมือนกับอ่านวิทยานิพนธ์ คือว่า ประเด็นแรกที่จะสะดุดตาคนอ่านมาก ๆ คือ **การอ้างอิง** คือ ผู้เขียนได้พยายามเสาะแสวงหาขุดค้นหนังสืออ้างอิงร่วมร้อยรายการ ผมไม่ได้นับ แต่ว่าในขณะที่ผมลองตรวจสอบดู ปรากฏว่าผมพบว่าหนังสืออ้างอิงประมาณร้อยเล่มนี้ ส่วนที่เป็นแกนกลางของการอ้างอิงจริง ๆ มีประมาณ 3-4 เล่ม ซึ่งวันนี้ผมเอาติดมาด้วย แล้วที่มันเป็นปัญหา คือว่าในส่วนที่เป็นแกนกลางของการอ้างอิงรายงานนี้ปรากฏว่า อ้างผิด เช่น กรณีเรื่องที่บอกว่า *หลวงวิจิตรฯ "พลิกแผ่นดิน"* ความจริงหลวงวิจิตรฯไม่ได้พูด หรือที่บอกว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่ในนาม หรือว่า *เดือน บุนนาค พูดว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์มีหลายชนิด หรือว่าประชาธิปไตยในความเข้าใจของ 2475 คนรุ่นนั้น คือ* **รีพับลิค** นี่ก็ไม่ใช่

ประเด็นที่สอง ผมพบว่า รายงานฉบับนี้เต็มไปด้วยข้อความหลายข้อความ ซึ่งผมไม่สู้เข้าใจนัก เช่น คำว่า *"รัดกุม"* ซึ่งใช้บ่อย, คำว่า *"คุณภาพ"* คำว่า *"มีความหมายคลุมเครือเทียบเคียงได้"* หรือ *"มีความคลุมเครือที่แอบแฝงอยู่ในข้อสมมติที่ไม่กระจ่าง"* หรือ *"รากฐานทางภูมิปัญญา"* หรือ *"การโต้ตอบกับอดีต"* หรือคำว่า *"สุ่มเสี่ยง"* เป็นต้น คำเหล่านี้โดยตัวมันเองผมไม่ได้ติดใจ คือผมไม่ได้ติดใจในการที่ใครก็ได้ใช้คำที่เราไม่สู้จะคุ้นเคยนัก แต่ผมคิดว่าเมื่อสำรวจดี ๆ แล้ว การใช้คำเหล่านี้ของผู้เขียนมีหลายจุดที่ขัดแย้งกันเอง ซึ่งแทนที่จะทำให้เกิดความกระจ่าง ซึ่งผู้เขียนใช้คำนี้บ่อย กลับทำให้เกิดความคลุมเครือ

---

* บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประเด็นสุดท้าย ซึ่งผมจะพูดรายละเอียดอีกที คือ ค่อนข้างจะสรุปง่ายเกินไป สมมติฐานหลายอย่างของรายงานชิ้นนี้ ซึ่งแม้จะยาวถึง 50-60 หน้า แต่ว่า สมมติฐานที่เป็นแกนกลางของมัน ซึ่งประเด็นอื่น ๆ ทั้งหมดที่มาล้อมรอบมันนั้น มันอ่อนมาก คือพอคุณอ่านไปครึ่งเล่ม (ประเดี๋ยวจะพูดรูปธรรมอีกที) แล้วพอเราพบว่า ครึ่งเล่มแรกซึ่งเป็นแกนกลางของการอ้างอิงรายงานมันผิด คือ อ้างมาผิด ๆ ถูก ๆ ส่วนครึ่งเล่มหลังจะพังครืนลงมาทันที

สำหรับเรื่อง **หลักการและวิธีการศึกษา** โดยทั่วไปรายงานนี้ เป็นการพยายามศึกษาแบบแผนทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ ซึ่งเป็นงานศึกษาที่น่าสนใจ ซึ่งคนในวงวิชาการบ้านเรายังทำกันน้อย คนที่ประสบความสำเร็จจริง ๆ คือ อาจารย์ นิธิ เอียวศรีวงศ์ แต่อาจารย์ก็ทำในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยเก่ามาก คือต้นรัตนโกสินทร์ ความยากลำบากของการทำงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ในความเข้าใจของผม มันอยู่ตรงที่ว่า เราจะใช้บรรทัดฐานอะไรในการทำงานอย่างนี้ คืองานประวัติศาสตร์นิพนธ์นี้ มันขึ้นอยู่กับการแบ่งช่วงเวลา การจัดกลุ่ม การวินิจฉัย หมายความว่าประเด็นของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ จุดที่สำคัญที่สุด คือ **criteria** ในการใช้ ถ้า **criteria** ในการใช้มันไม่ชัด หรือไม่สมเหตุสมผล ผมว่า ส่วนอื่น ๆ ที่เป็นข้อมูลที่บรรยายนี่มันจะพังลงไป อย่างยกตัวอย่างเช่น ถ้าใครได้อ่านบทความที่ผมวิจารณ์คุณนาฏวิภาไป คุณนาฏวิภา บรรยายมากมายเลย คือ เขียนเกี่ยวกับเรื่อง **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย** บรรยายเรื่องตำนาน พงศาวดาร และจารีต ยาวนับร้อย ๆ พัน ๆ หน้า แต่ว่าประเด็นแรกสุดที่ไม่ได้อธิบายเลยคือว่า ทำไมจึงแบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็น 3 ชนิด คือประเด็นที่เป็นหัวใจตรงกลางนี่ถ้าอธิบายได้ไม่ชัดแล้ว ส่วนอื่น ๆ ผมว่าต่อให้เราอธิบายมากอย่างไร มันก็มีความหมายน้อย ซึ่งในแง่นี้ ผมพบว่ารายงานนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้เท่าไหร่ เช่น ปัญหาการแบ่ง พ.ศ. หรือปัญหาการจัดแบ่งกลุ่ม อะไรเป็น criteria ที่ คุณนครินทร์ใช้ในการแบ่ง พ.ศ. อะไรคือ criteria ที่รายงานนี้ใช้ในการจัดกลุ่ม นี่เป็นเรื่องไม่ได้พูดถึงและบางครั้งมีแนวโน้มที่จะไม่สนใจ

ทีนี้มาดูกันที่ **รูปธรรม** รายงานนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน

ส่วนแรกพูดถึง ความรับรู้ในอดีตเกี่ยวกับ 2475

ส่วนที่สอง พูดเปรียบเทียบกับโครงสร้างประวัติศาสตร์ ซึ่งผมขอสารภาพว่า ผมไม่สู้เข้าใจ

ทีนี้เรามาดูตอนต้น ตั้งแต่หน้า 3 ไป ในหน้า 3 ข้อ ข. รายงานนี้ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า

> *....เริ่มต้นจากการที่ผู้เขียนสังเกตพบว่า ความรับรู้เกือบทั้งมวลที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้เกี่ยวกับอดีตการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ผูกพันกับการรับรู้ของผู้คนและงานเขียนหลังปี พ.ศ. 2490...*

ข้อสังเกตอันนี้เมื่อผมอ่านครั้งแรกพบว่า มันน่าสะดุดใจและมันน่าสนใจ แต่เมื่อตั้งคำถาม และคิดดูดี ๆ แล้ว ผมว่าไม่น่าจะใช่ และตัวสมมติฐานนี้ซึ่งเป็นแกนกลางในการเขียนรายงานทั้งหมด คือ ตัว พ.ศ. 2490 กลายเป็นแกนกลางที่ใช้อธิบายความเข้าใจเกี่ยวกับ 2475 ในระยะหลัง ๆ ทั้งหมด ซึ่งผมคิดว่านี่มันอ่อนมาก และถ้านี่มันอ่อนแล้วมันเกิดพังลงมา อย่างที่ผมบอกในตอนต้น ๆ ว่าส่วนอื่น ๆ มันจะพังตามมา ผมตั้งคำถามและอยากให้พวกเราในที่นี้ตั้งคำถามด้วยว่า ความรับรู้ของเราเกี่ยวกับ 2475 ผูกพันอยู่กับความรับรู้หลัง 2490 จริงหรือเปล่า ผมเชื่อว่า เวลาเราพูดถึง 2475 ความรับรู้ของเราไม่ได้ผูกพันอยู่กับแถลงการณ์ของคณะราษฎรหรือ ไม่ได้ผูกพันอยู่กับคำกราบบังคมทูลของคณะผู้รักษาการพระนครฝ่ายทหาร หรือไม่ได้ผูกพันอยู่กับบันทึกของพระยาทรงสุรเดชซึ่งบันทึกเมื่อ 2482 หรือ ไม่ได้ผูกพัน

อยู่กับงานของนิมิตรมงคล นวรัตน์ 2-3 เรื่อง หรือ หรือไม่ได้ผูกพันอยู่กับงานชิ้นสำคัญมากชิ้นหนึ่ง คือ พระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 หรือ ซึ่งงานเหล่านี้ทั้งหมดล้วนแต่เขียนขึ้นก่อน 2490 ทั้งนั้น ผมขอยกตัวอย่างเพียงอันเดียว หนังสือเล่มนี้เขียนขึ้น โดย อาจารย์ชัยอนันต์ สมุทวนิช ซึ่งผมคิดว่าหนังสือเล่มนี้ **น่าจะ** ได้รับการศึกษาอย่างยิ่งในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ของความเข้าใจของปัญญาชนสมัยใหม่ ชื่อ **14 ตุลา คณะราษฎรกับกบฏบวรเดช** หนังสือเล่มนี้เป็นการสะท้อนออกอย่างรวมศูนย์ของความคิดของอาจารย์ ชัยอนันต์ ซึ่งตามความเข้าใจของผม มีอิทธิพลมากต่อนักเรียน นักศึกษา ปัญญาชน ตั้งแต่ราว ๆ ปี 2515-17 ต่อการประเมินคณะราษฎร จะเห็นว่า ข้อมูลที่อ้างในการแอนตี้คณะราษฎรทั้งหมดของอาจารย์ ชัยอนันต์ อ้างมาจากงานเขียนก่อน 2475 ทั้งนั้น เช่น ข้อความที่ว่า

...ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่แต่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจของข้าพเจ้าทั้งหลายแก่ผู้ใด...

เราน่าจะลองทำงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับการอ้างคำพูดนี้ให้ดี เพราะคำพูดนี้ไม่ได้มีผลต่อการประเมินรัฐบาลปัจจุบันอย่างเดียว แต่มันมีผลต่อการประเมินคณะราษฎรด้วยว่า เพราะรัชกาลที่ 7 นั้น ทรงประเมินคณะราษฎรว่า นี่เป็นการกระทำของบุคคลกลุ่มเดียว ตัวพระราชหัตถเลขานี้มันอยู่ในส่วนหนึ่งในหนังสือเรื่อง **แถลงการณ์สละราชย์ของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาประชาธิปก** ซึ่งพิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีกรุง ปี 2475 แต่ว่า ตัวพระราชหัตถเลขานี้มันมีอิทธิพลมาก นี่เป็นตัวอย่างเดียว

เพราะฉะนั้น เมื่อข้อพิสูจน์ที่บอกว่าที่รายงานนี้พยายามจะตั้งข้อสังเกตว่า-ความรู้เกือบทั้งมวลของเรา มันผูกพันกับงานหลัง 2490 นี่ ผมจึงคิดว่าไม่จริง

ทีนี้มาดูตัวอย่างที่คุณ นครินทร์ยกกรณี **อาจารย์ทักษ์ เฉลิมเตียรณ** บทความเรื่อง **"ความคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และระบบการเมืองแบบพ่อขุนอุปถัมภ์"** ของอาจารย์ ทักษ์ ในหนังสือ **รักเมืองไทย** ซึ่ง **อาจารย์ รังสรรค์** กับ **อาจารย์ สมบัติ** เป็นบรรณาธิการ หน้า 35 ผมได้ไปลองอ่านดูหลายเที่ยว ถ้าความเข้าใจภาษาไทยของผมไม่แย่จนเกินไปนัก อาจารย์ทักษ์ กำลังพูดถึงปัญหาที่ว่าในปัจจุบัน นักสังคมศาสตร์ในประเทศไทยมีแนวทางในการมองอย่างไร ซึ่งผมว่า

ประการที่หนึ่ง สิ่งเหล่านี้ เราไม่สามารถสรุปได้เลยว่า สำหรับอาจารย์ ทักษ์ นี่เป็นการสะท้อนออกของความไม่เข้าใจเอกสารก่อน 2490 เพราะว่าปัญหาที่ อาจารย์ทักษ์ กำลังอภิปราย คือ ปัญหาสำนึกของนักสังคมศาสตร์ในประเทศไทยในปัจจุบัน คือ ปี 2518-19

อีกประเด็นหนึ่ง คือ ประเด็นนี้จะลากเข้าไปสู่ปัญหาเรื่อง 2475 ได้หรือเปล่า นี่ผมว่าก็ยังน่าสงสัยอยู่ คือลากเข้าไปสู่ปัญหา 2475 ว่ามาหลัง 2490 ได้หรือเปล่า นี่ก็ยังเป็นปัญหา

เพราะฉะนั้นโดยสรุป หน้า 3 และ 4 ซึ่งผมเห็นว่า เป็นการเปิดประเด็นที่สำคัญของรายงานทั้งฉบับนี้ ปรากฏว่าข้อสมมติฐานนี้ ผมคิดว่าไม่ใช่ และตัวอย่างที่ยกมาก็ยกมาไม่ถูกด้วย ไม่มีน้ำหนักเพียงพอ

ทีนี้มาหน้า 5 คำถามของหน้า 5 ก็คือว่าผู้เขียนได้แบ่งการรับรู้อดีตในช่วง 2475 ถึง 2490 โดยประมาณออกเป็น 3 กลุ่ม ผมมีคำถาม 3 ข้อ คือว่า

1. ทำไมจึงจัดช่วง 2475 ถึง 2490 เป็นช่วงเวลาเดียว ? ความรับรู้เกี่ยวกับ 2475 ในช่วงเวลา 25 ปีนี้เป็นอย่างหนึ่งอย่างเดียวกันจริงหรือเปล่า ? ความรับรู้ระหว่างช่วง 2475 ถึง 2480, ระหว่าง 2480-2487 และระหว่าง 2487-2490 เป็นความรับรู้ที่เป็นเอกภาพเดียว ซึ่งสามารถแทนที่ด้วยงานเขียน 4 เล่มนี้จริงหรือเปล่า ?

2. ทำไมจึงเลือก 3 กลุ่ม ? ตรงนี้ก็เป็นปัญหาอีก ผู้เขียนเสนอว่า ด้วยการพิจารณาบทวิเคราะห์สังคมที่พอจะเป็นระบบ ตีพิมพ์อย่างเปิดเผยและรู้จักกันดีในยุคนั้น ซึ่งผมไม่ค่อยแน่ใจหนังสือของหลวงวิจิตรฯ พิมพ์ 2,000 เล่มจริง แต่ว่าพิมพ์ 2,000 เล่มนี้ก็ไม่ได้บอกว่าเป็นงานที่แพร่หลาย เป็นระบบ และรู้จักกันดีหรือเปล่า นี่ก็ไม่แน่ใจ อะไรคือ criteria ที่แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ? ทำไมในขณะที่เราศึกษาถึงความรับรู้ของคนในช่วง 15 ปีนั้น ทำไมเราจึงไม่เอาเอกสารหลาย ๆ ชิ้น ซึ่งอาจเป็นเอกสารที่เราเห็นกันดาษดื่นแล้ว มันอาจไม่ยากเท่าไรในการหา เช่น กรณีของพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 7 ก็ดี หรืออย่างที่อาจารย์ ปรีดี พนมยงค์ เคยพูดไว้ในบทความ เรื่อง "ตอบคำถามนิสิตนักศึกษาที่ต้องการทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการเมืองไทย" พิมพ์ เมื่อปี 2518 อาจารย์ปรีดี ได้เตือนอยู่ข้อหนึ่งว่า เรามีเอกสารอย่างหนึ่งซึ่งมีคนใช้น้อยมาก คือ รายงานการประชุมสภา ในขณะที่เราบอกว่าเอกสารอย่างนี้เป็นเอกสารที่สำคัญมาก ปรากฏว่า ผู้เขียนก็ไม่ได้ใช้ในที่นี้

3. คำว่า "กลุ่ม" ที่ใช้หมายถึงใคร ? เช่น คำว่า "กลุ่มหลวงวิจิตรวาทการ" ผมว่าตรงนี้สำคัญ "กลุ่มหลวงวิจิตรวาทการ ในปี 2475-2490" ผมยังไม่แน่ใจว่า ตัวหลวงวิจิตรฯ เองนั้น เป็นกลุ่มเดียวหรือเปล่า ?

ที่นี้มาดูหน้า 6 กับหน้า 7 งานของหลวงวิจิตรฯ ตรงนี้สำคัญ ผู้เขียนได้อ้างงานของหลวงวิจิตรฯ ในหน้า 6 กับหน้า 7 เมื่ออ่านอันนี้แล้ว จะเกิดภาพขึ้นมาทันทีว่า หลวงวิจิตรฯ วิเคราะห์สังคมไทยก่อนหน้า 2475 เพียง 58 ปีมีระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แล้วก่อนหน้านั้นขึ้นไปเป็น **feudalism** ความจริงในหน้า 27 ของหนังสือเล่มที่อ้าง ซึ่งเอาออกมาไม่ได้นี้ หลวงวิจิตรฯ บอกว่า ระบบ feudal มันมีอยู่ช่วงสุโขทัยถึงธนบุรี แล้วพอมาหน้า 22-23 หลวงวิจิตรฯ พูดว่า มันเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 1 นี้อันหนึ่ง

ต่อมาคำที่อ้างมายาว ๆ ซึ่งผมคิดว่า การอ้างยาว ๆ นี่อันตราย เพราะมันเป็นคำที่อ้างแยกออกจาก context ความจริงการอ้างอันนี้ ข้อความจริง ๆ มันเป็นอย่างนี้ ข้อความส่วนนี้อยู่ในบทที่ 2 หัวข้อ **"สภาพการแผ่นดินของไทย"** หลวงวิจิตรฯ กำลังเล่าประวัติการปกครอง ตั้งแต่อยุธยา รัตนโกสินทร์มา แล้วหลวงวิจิตรฯ ก็เล่าว่า พอถึงต้นรัชกาลที่ 5 ขุนนางมีอำนาจมาก เพราะฉะนั้นรัชกาลที่ 5 จึงพยายามรวบอำนาจขุนนาง แล้วก็มาถึงข้อความที่คุณนครินทร์อ้างมานี่ ซึ่งเมื่อใครอ่านหนังสือของหลวงวิจิตรฯ แล้ว จะเข้าใจเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้เลยว่า หลวงวิจิตรฯ ไม่ได้กำลังกล่าวถึงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในฐานะที่เป็น **"ระบอบของสังคม"** ว่าเพิ่งเกิด 58 ปี แต่หลวงวิจิตรฯ กำลังพูดเจาะจงถึงเรื่องรัชกาลที่ 5 รวบอำนาจ ทีนี้ ในหนังสือเล่มนี้ หลวงวิจิตรฯ ได้ใช้คำว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์ในความหมายที่คลุมเครือ และไม่แน่ชัดหลายครั้ง แต่ผู้เขียนได้ลากเข้าในความหมายที่แน่นอนไปเลย คือมาลากในหน้า 7 หลวงวิจิตรฯ เห็นว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบที่สถาปนามา 48 ปี ความจริงในหนังสือเล่มนี้ หลวงวิจิตรฯ ใช้คำว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในความหมายที่คลุมเครือบ่อยครั้งมาก ซึ่งเมื่อคุณนครินทร์ได้อ่านทั้งเล่มคงจะเห็น ยกตัวอย่างในหน้า 239 หลวงวิจิตรฯ พูดอย่างนี้:—

...ราชอาณาจักรสยามตั้งมาได้ 674 ปี และเราปกครองโดยพระมหากษัตริย์ทรงอำนาจเด็ดขาด มาจนถึงวันที่ 23 มิถุนายน 2475...

นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งซึ่งยังไม่หมด ในหน้า 7 ซึ่งเกี่ยวพันกับปัญหาสมบูรณาญาสิทธิราชย์เหมือนกัน ผู้เขียนบอกว่า หลวงวิจิตรฯ บอกว่า เป็นการพลิกแผ่นดิน ความจริงหลวงวิจิตรฯ ไม่ได้พูดว่าเป็นการพลิกแผ่นดิน ความจริงหลวงวิจิตรฯ พูดอย่างนี้ คือ คำว่า "พลิกแผ่นดิน" นี่ แยกออกมาจาก context เรื่องเดิมจริง ๆ คือ หลวงวิจิตรฯ กำลังอภิปรายปัญหาว่า คณะราษฎรควรจะประกอบด้วยอะไร หลวงวิจิตรฯ บอกว่า คณะราษฎรควรประกอบด้วย :

1. คณะราษฎรประกอบด้วยชนทุกชั้น

2. คณะราษฎรเอาเฉพาะราษฎร ไม่เอาเจ้า

3. คณะราษฎรควรเป็นคนของพวกคณะราษฎรเอง

แล้วหลวงวิจิตรฯ ก็บอกว่า คนของคณะราษฎร ข้าพเจ้าเชื่อว่าคงต้องการให้เป็นอย่างแรกแล้วหลวงวิจิตรฯ พูดอย่างนี้ : *"...แต่ในเรื่องนี้ก็มีผู้เห็นว่า กิจการที่คณะราษฎรทำไปนั้นเป็นการใหญ่หลวงเท่ากับพลิกแผ่นดิน..."* ก็มีผู้เห็นว่า ไม่ได้มีตรงไหนเลยที่บอกว่า หลวงวิจิตรฯ มีความเห็นว่าเป็นการ**พลิกแผ่นดิน** นี่ยังมีส่วนที่ยาวกว่านี้ ซึ่งผมไม่ได้อ้างมา

ปัญหานี้ดูรู้สึกว่า เป็นปัญหาเล็กน้อย ผมพบว่าการที่เราอ้างโดยดึงคำออกมาจาก context แล้วเอาคำเหล่านี้มาผูกกันเข้าด้วยวิธีการของเราเอง มันทำให้ทัศนะของคนนั้นเปลี่ยนไปเลย ซึ่งผมไม่แน่ใจว่า ถ้าหลวงวิจิตรฯ มาอ่านเอง เขาจะเข้าใจว่านี่เป็นทัศนะของเขาเองหรือเปล่า ? คือเป็นการลากเข้าสู่ประเด็นที่ผู้เขียนได้ตั้งสมมติฐานบางอย่างไว้ก่อนแล้ว

ปัญหาต่อมาผู้เขียนพยายามพิสูจน์ว่า **เดือน บุนนาค** กับ **ไพโรจน์ ชัยนาม** มีความเห็นว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยเพิ่งเกิด แต่ความจริงไม่ใช่ ในหน้า 3 ของหนังสือของไพโรจน์และเดือนเล่ม 2 ส่วนที่ 1 สมบูรณาญาสิทธิราชย์ เขาพูดไว้อย่างนี้ชัดเลยว่า :—

...ประเทศสยามได้มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาตั้งแต่โบราณกาล พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจแต่เพียงผู้เดียว...

ในตัวอย่างที่ผู้เขียนยกมาว่า พระมหากษัตริย์-สมบูรณาญาสิทธิราชย์มีหลายอันนั้นก็ไม่ถูกอีก ในหน้า 61 ของหนังสือของหลวงประเจิดฯ **"ประวัติการปกครองประเทศสยามครั้งก่อนการเปลี่ยนแปลงวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เนื่องด้วยหลักสูตรมหาวิทยาลัย"** และพูดว่า

...ประเทศสยามแต่เดิมมา ได้มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ได้ทรงใช้พระราชอำนาจสิทธิขาดในการปกครองแต่เพียงลำพังพระองค์เดียว...

กล่าวคือ ไม่มีการแบ่งแยกอำนาจใด ๆ หรือในส่วนที่ผู้เขียน ได้ยกมาอ้างว่า เดือนกับไพโรจน์ ได้กล่าวไว้กระจ่างว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์มีหลายชนิด ฟังดูเหมือนกับว่าเดือน บุนนาค มีความเห็นว่า มันเพิ่งเกิดจริง ๆ แล้วไม่ใช่ ในหน้า 50-51 ที่อ้างมาแล้วนั้นอ้างไม่หมด เดือน บุนนาค กับ ไพโรจน์ ชัยนาม เห็นว่ามีหลายชนิดจริง แต่ว่าใน 5 ชนิดที่เขาพูดมานี่ 4 ชนิดเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในประเทศที่ไม่เข้ากับกรณีของไทย เพราะฉะนั้นจะใช้กรณีนี้เพื่อยืนยันว่าเดือน บุนนาค เห็นว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์เพิ่งเกิดไม่ได้ หน้า 106-107 พูดถึงเรื่องสมบูรณาญาสิทธิราชย์อีกครั้ง เดือน บุนนาค กับ ไพโรจน์ ชัยนาม ได้พูดไว้ชัดว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์ มี 2 อย่าง คือ ใต้รัฐธรรมนูญกับเหนือรัฐธรรมนูญ เพราะฉะนั้น ผู้เขียนจะไม่พูดเลยในปัญหาประชาธิปไตยว่า ประชาธิปไตยหมายถึง Republic อย่างเดียว เพราะว่าโดยความเป็นจริง คุณเดือนพูดไว้ชัดว่าประชาธิปไตยหมายถึงอะไร ? ในหน้า 78-79 เล่ม 1 พูดว่า :—

"...ประชาธิปไตยหมายถึงกษัตริย์บังคับการปกครองของราษฎรอยู่ในขอบเขต..."

ไม่ใช่หมายถึงอย่างนี้ แล้วเมื่อเช้าคงจำเพลงได้ว่า "...24 มิถุนา ยนมหาศรีสวัสดิ์ ปฐมฤกษ์ของรัฐธรรมนูญของไทย เริ่มระบอบแบบอารยประชาธิปไตย..." แสดงว่า โดยความจริงแล้ว คนหลัง 2475 นี้คำว่า ประชาธิปไตย ไม่ได้หมายถึง Republic อย่างเดียว แต่ข้อสังเกตนี้ไม่ใช่เลื่อนลอยเสียทีเดียว ผมว่าข้อสังเกตนี้น่าสนใจ แต่กลับละเลยอย่างน่าแปลกใจ ถึงแถลงการณ์ของคณะราษฎร์ ฉบับที่ 1 ที่ อาจารย์ปรีดี เขียนไว้ว่า :—

...และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือ ประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งขึ้น...

นี่เป็นในความหมายเดียวกับที่คุณครินทร์พูด แต่ไม่ใช่สรุปง่าย ๆ

ทีนี้ประเด็นสุดท้าย ซึ่งเป็นประเด็นใจกลางสำคัญ เรื่อง ความคิดเรื่องสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอำนาจเด็ดขาด กระแสความคิดอย่างนี้ มาจากไหน ? ผู้เขียนบอกว่ามันมาหลัง 2490 แต่ผมได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า คนในปี 2476-2477-2478 ซึ่งผู้เขียนได้อ้างมาเอง คือ เดือน, ไพโรจน์, หลวงประเจิดฯ มีความเห็นร่วมกันว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์มีมาตั้งแต่ต้นมาตลอด ผมจึงตั้งข้อสงสัยว่าถ้าเช่นนั้น กระแสความคิดนี้มาจากไหน ? ผมขอเสนอ "ข้อเสนอใหม่" อย่างนี้ :—

ผมเข้าใจว่า จนกระทั่งถึงประมาณปี 2518-2519-2520 ความเข้าใจเรื่อง สมบูรณาญาสิทธิราชย์แบ่งออกเป็น 2 กระแส :

1. กระแสของพวกสำนักทั่ว ๆ ไป ที่ไม่ใช่ มาร์กซิสต์

2. กระแสของพวกสำนัก มาร์กซิสต์

กระแสของพวกที่ไม่ใช่สำนัก มาร์กซิสต์ มีตั้งแต่ต้นมาเลย ตั้งแต่ 2475 หรืออาจจะก่อนหน้านั้น ทุกคนมองว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบที่มั่นคง รวมทั้งอาจารย์ ชัยอนันต์ หรือใครต่อใครที่ผู้เขียนได้ยกมาแล้ว

กระแสของพวก มาร์กซิสต์ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ คุณครินทร์พยายามจะพิสูจน์ในรายงานว่า อรัญญ์ พรหมชมภู ก็ดี หรือว่าฉัตรทิพย์ นาถสุภา มีความร่วมกันอยู่อย่างหนึ่ง เป็นกลุ่มคนหลัง 2490 ที่ยืนยันว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์มีมานานแล้ว ซึ่งอันนี้ ผมว่าไม่ใช่ ถ้าตามสมมติฐานของรายงานนี้ก็ต้องบอกว่า หลัง 2490 ทุกคนมองว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นเรื่องที่เป็นเอกภาพ คือผมอยากจะทวนว่า ในระยะไม่กี่ปีนี้ ผมสนใจงานของกลุ่มอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ ผมพบว่าจริง ๆ แล้ว ข้อเสนอหรือการเคลื่อนไหวของอาจารย์ ฉัตรทิพย์ เองเป็นมากกว่าการเสริมต่อนักคิดรุ่นก่อนอย่าง จิตร ภูมิศักดิ์ ผมว่า เมื่ออ่านงานของอาจารย์ ฉัตรทิพย์ ดี ๆ และเปรียบเทียบกับงานของ มาร์กซิสต์ รุ่นก่อนอาจารย์ฉัตรทิพย์ เช่น อรัญญ์ พรหมชมภู, จิตร ภูมิศักดิ์ และ สรรค์ รังสฤษดิ์ จะพบว่าข้อเสนอของอาจารย์ฉัตรทิพย์ และเพื่อน เป็นมากกว่าการเสริม แต่ว่าเป็นการกลับกระแส ลองอ่านงาน 3 เล่มนี้ดู จริง ๆ แล้ว มาร์กซิสต์ก่อนรุ่นฉัตรทิพย์และเพื่อนนั้น เนื่องจากเขาใช้ Model ของรัสเซีย Model ของ ***Unilinear Process*** ที่แบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน เพราะฉะนั้น มาร์กซิสต์ทั้งสามคนจะมองสังคมศักดินาที่ไม่เป็นเอกภาพไม่ใช่เป็นเอกภาพตรงนี้สำคัญ คนทั่วไปเข้าใจว่า จิตร ภูมิศักดิ์ กับฉัตรทิพย์เหมือนกัน อรัญญ์ พรหมชมภู กับฉัตรทิพย์เหมือนกัน หรือว่า สรรค์ รังสฤษดิ์ กับ ฉัตรทิพย์ เหมือนกัน คือมองว่า ศักดินาไทยเป็นระบอบรวมศูนย์ แต่ไม่ใช่ ลองไปอ่านดูดี ๆ ใน **ความเป็นมาของคำสยามฯ** ซึ่งเป็นหนังสือที่จิตร เขียนหลังสุด หน้า 359 กับ 360 จิตรก็ยังย้ำอันนี้อีกว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์ มันเพิ่งเกิดสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ว่าความคิดของมาร์กซิสต์ ที่ฉัตรทิพย์นำเข้ามา มันเป็นการเปลี่ยนกระแสการมองอย่างนี้ไปเลย โดยการเอาทฤษฎีแบบ **Asiatic Mode of Production** เข้ามา

โดยสรุป ส่วนที่เป็นแกนกลางของรายงานที่พยายามจะพิสูจน์ในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์นี้ ผมอยากพูดว่า มันค่อนข้างล้มเหลว เพราะว่า ผู้เขียนไม่ได้ระมัดระวังอย่างเพียงพอในการอ้างในการตั้งสมมติฐานและในการหาหลักฐานมายืนยันอย่างเพียงพอ ผมอยากตั้งข้อเสนอหรือข้อสังเกตอยู่นิดหนึ่งว่า บางทีแทนที่เราพยายามไปค้นสิ่งที่มันลึกลับซับซ้อนสิ่งที่มันเก่า ไม่เคยมีใครเห็นมาเลย ทำไมเราไม่พยายามทำงานที่มันดูง่าย อย่างยกตัวอย่างเช่น ที่ผมอยากให้มีคนทำมาก ๆ คือ กรณีพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 7 วิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ หรือกรณีรายงานประชุมรัฐสภา เหล่านี้ ผมว่าบางทีเราอาจจะได้อะไรดี ๆ ที่มันหนักแน่นกว่าที่ทำอยู่ ...ขอบคุณมาก.

วิจารณ์ :

พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม*

สิ่งที่ได้เตรียมมาวิจารณ์เป็นการมองในมุมกว้าง ในขณะที่คุณสมศักดิ์เจาะในลักษณะที่เป็นรายละเอียด ซึ่งก็ดีเพราะตัวเองไม่มีเวลา ไม่สามารถจะค้นพวกหนังสือต่าง ๆ ที่ผู้เขียนได้เสนอ ดังนั้นลักษณะการมองรายงานฉบับนี้ก็จะเป็นการมองแบบกว้าง ๆ ในขณะเดียวกันก็จะเสนอกรอบของวิธีการใหม่ ที่จะเสนอให้มอง

การวิจารณ์จะพูด 2 ประเด็น ที่จริงมี 3 ประเด็น แต่จะตัดไป เพราะคุณสมศักดิ์ได้พูดไปแล้วโดยส่วนใหญ่

ความรู้สึกที่ได้หลังจากการอ่านรายงานก็ไม่แตกต่างจากที่คุณสมศักดิ์ได้พูดมา คือ การมองเห็นจุดอ่อนของรายงานนี้ คือ ไม่มีแกนใหญ่ คือ โครงอันใหญ่ของบทความ จึงทำให้การเสนอมีลักษณะกระจัดกระจาย อ่านแล้วไม่ทราบว่าต้องการพูดหรือสรุปอะไรออกมา ลักษณะวิธีการเสนอก็มีลักษณะคล้ายนักประวัติศาสตร์ งานประวัติศาสตร์ทั่วไปที่ทำกันอยู่ในบ้านเรา คือ นักประวัติศาสตร์ที่อ่านข้อมูลอย่างมหาศาล แล้วพยายามแยกหมวดหมู่ตามกาลเวลา หรือดึงประเด็นร่วมของเอกสารที่กระจัดกระจายเข้ามา แล้วก็ support ด้วยงานต่าง ๆ อาจเป็น 16 ชิ้น 20 ชิ้น 100 ชิ้น หรืออะไรก็ตาม คือลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะของการมองประวัติศาสตร์ในลักษณะที่เป็นแนวนอน ไม่ได้มองในลักษณะที่เป็นแนวตั้ง ดังนั้นจึงมีปัญหาว่ารายงานนี้มีลักษณะลอย ๆ คือ จากการที่ผู้เขียนได้นำเอาการตีความประวัติศาสตร์ของผู้เขียนประวัติศาสตร์หลายคนเข้ามากล่าวถึงในลักษณะที่โดดเดี่ยว และแยกส่วนออกไปจากส่วนอื่น ๆ ของสังคม โดยการพูดว่าคนกลุ่มนั้นคิดอย่างนั้น คนกลุ่มนี้คิดอย่างนี้ คือเป็นลักษณะการเสนอภาพแต่ละภาพ ๆ ไปในภาพใหญ่ที่ได้วางไว้แล้วไม่ได้โยงให้เห็นถึงฐานะทางประวัติศาสตร์ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลนั้น ๆ คือ เพื่อจะมองเห็นว่า การที่เราจะเข้าใจการตีความหรือการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ของบุคคลที่แสดงออกในงานเขียนทางประวัติศาสตร์นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ สิ่งที่ผู้เขียนเสนอนั้นไม่ได้เสนอสิ่งที่มันอยู่ใต้จุดมุ่งหมาย ตามต้องการ หรือการแสดงออกซึ่งการรับรู้ในกรณี 2475 หรือการประเมิน 2475 นี้มันมีเบื้องหลังอย่างไร นั่นหมายความว่าการเสนอนั้นได้แบ่งแยกออกมาจากการศึกษาหรือการพิจารณาเงื่อนไขทางสังคมหรือการเมืองของแต่ละยุค ภูมิหลังของผู้เขียน หรือว่าฐานะทางชนชั้นคือทำให้ดูเหมือนว่า (นี่เป็นความรู้สึกที่ได้อ่าน) งานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมามันเกิดขึ้นมาลอย ๆ และบริสุทธิ์จากการเมือง นั่นหมายความว่า มันไม่มีความหมายทางการเมือง และมันเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง

ความรู้สึกอีกอันหนึ่งคือ ลักษณะการนำเสนอ การแบ่ง โดยเฉพาะในส่วนแรกในการใช้จุดแบ่ง 2490 คิดว่าอันตรายมาก และเห็นด้วยกับที่คุณสมศักดิ์พูดว่า ผู้เขียนไม่ได้อธิบายมากไปกว่าการยกคำพูดของอาจารย์ ทักษ์ ว่า 2490 เป็นจุดแบ่ง พอหลัง 2490 แล้ว การรับรู้เกี่ยวกับ 2475 ก่อน 2490 มันขาดหายไป คือมีลักษณะที่ตายตัว ไม่เคลื่อนไหว แล้วมันนำมาสู่ปัญหาที่ว่า ทำไมการตีความ 2475 หรือการรับรู้ของคนหลัง 2490 ทำไมมันจึงได้เปลี่ยนไป รายงานไม่ได้เสนอภาพที่ต่อเนื่อง ซึ่งนี่เป็นความสำคัญในการเสนอบทความ ทางประวัติศาสตร์ ที่ว่าควรเสนออะไรที่มีลักษณะเป็นเอกภาพและต่อเนื่อง ซึ่งก็เป็นการสนับสนุนที่พูดมาแต่ตอนต้นว่า รายงานขาดการวางโครงส่วนใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มันเป็นปัญหามากกับการศึกษาเรื่องอะไรที่เกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับสติปัญญา-ภูมิปัญญาของคน โดยการใช้เวลาเป็นตัวกำหนดอย่างแน่นอน ชัดเจน มันก็จะมีปัญหาอย่างที่คุณสมศักดิ์พูดมาว่า มีความคิดหลายอันทีเดียวที่หลัง 2490 หรือปัจจุบันเองโดยเอามาจาก 2475 นี่มันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร นี่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้น

ผู้วิจารณ์อยากเสนอกรอบความคิดอันใหม่ ซึ่งขอเสนอในที่นี้ เพื่อเป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการตีความประวัติศาสตร์ หรือการแสดงออกซึ่งความรับรู้ 2475 โดยคิดว่าการเสนอกรอบอันนี้จะสามารถอธิบายหรือทำความเข้าใจการที่มีลักษณะขาดตอนขาดช่วงของรายงานนี้ และเสนอในลักษณะที่ว่า อาจจะใช้เป็นโครงใหญ่ของรายงานอันนี้ได้หรือไม่ คือขอเสนอในลักษณะที่เป็นวิธีการ แต่ไม่มีเวลาที่จะไปค้นหลักฐานต่าง ๆ ด้วยตัวเอง ก็จะใช้ตามข้อมูลที่ผู้เขียนได้เขียนไว้ในนี้ประกอบกัน

สิ่งที่ผู้วิจารณ์เสนอก็คือ อยากให้มีการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของรัฐของไทยเข้าไปจับพวกที่ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการตีความประวัติศาสตร์ในช่วงเหตุการณ์เหตุการณ์หนึ่ง หรือกระแสความคิดอันหนึ่งที่เกิดขึ้นในแต่ละยุค แต่ละสมัยเฉพาะ ซึ่งเท่าที่ได้สอนประวัติศาสตร์มา พบว่านิสิตขาดความเข้าใจเกี่ยวกับรัฐ คือพูดง่าย ๆ ว่ารัฐไม่มีความหมายกว้างกว่ารัฐบาล และภายในรัฐไม่ได้ประกอบด้วยชนชั้นเดียวที่กุมอำนาจรัฐอยู่ แต่ประกอบด้วยหลายชนชั้นที่ต่อสู้แย่งชิงอำนาจกัน และกลไกของรัฐ คงทราบว่า มีอะไรบ้าง สถาบันต่าง ๆ ในสังคม กฎหมาย อะไรต่าง ๆ ที่สำคัญคือ ข้าราชการ สถาบันการศึกษา อะไรต่าง ๆ เหล่านั้น ที่สำคัญหน้าที่ของรัฐคือการสร้างดุลยภาพ (equilibrium) ให้เกิดขึ้นในสังคม คือเป็นการสร้างดุลยภาพที่สอดคล้องกับอุดมการของรัฐ หรือว่าชนชั้นที่ครอบครองรัฐอยู่ รัฐได้ใช้วิธีการ 2 วิธี ในการควบคุมคน คือ วิธีปลอบและวิธีปราบ วิธีปราบคือ ผ่านองค์กรทหาร ตำรวจ หรือใช้กฎหมาย ใช้ศาลต่าง ๆ วิธีการปลอบคือ การสร้างจิตสำนึกเข้าครอบงำคนในสังคม ด้วยวิธีการใช้กลไกต่าง ๆ ที่รัฐมีอำนาจอยู่ ที่สำคัญ คือ ศาสนา สื่อ

* คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

มวลชนและการศึกษา คือ เรียกว่าเป็นการคุมสิ่งที่เรียกว่า **self-orientation** ที่นี้เมื่อพูดถึงการศึกษาที่รัฐครอบครองอยู่ เราจะพบว่าในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์แล้ว ตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา รัฐเข้าครอบครองการตีความทางประวัติศาสตร์ให้สอดคล้องกับรัฐในแต่ละช่วง ๆ สิ่งซึ่งอยากเสนอในที่นี้คือ นอกเหนือจากการรับรู้เดียวกับการตีความ 2475 ที่รายงานนี้ได้เสนอมาในรูปของนักเขียนต่าง ๆ ที่ปรากฏออกมาเป็นหนังสือนั้น ถ้าเป็นไปได้ควรพิจารณาหลักสูตรของรัฐบาลตั้งแต่แรกเป็นต้นมา ว่าได้มีการตีความหรือประเมินค่า 2475 ในลักษณะไหน มันก็จะสะท้อนอำนาจของชนชั้นที่อยู่ในขณะนั้น หรือสถานะทางการเมือง การแย่งชิงอำนาจกันเองของคนในช่วงนั้นสมัยนั้นด้วย จะเห็นได้ว่า งานของอาจารย์ นิธิ ที่พูดถึงพงศาวดารอยุธยาในประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์เป็นการสะท้อนให้เห็นอย่างดีถึงการตีความของรัฐ การพยายามทำให้คนในสมัยนั้นมองรัฐในลักษณะเช่นใด เมื่อดึงมาถึงว่ารัฐนั้นกุมลักษณะของการตีความ กุมความคิดหรือจิตสำนึกของคนด้วย

ดังนั้น จะเป็นการอธิบายสิ่งซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในรายงานนี้อย่างที่คุณสมศักดิ์ได้พูดไปว่า ก่อน 2490 ไม่ได้มี ภาพความคิดเพียงภาพเดียวที่ประเมินภาพ 2475 คือประเมินในลักษณะบวก มองว่า 2475 ดี มีการเปลี่ยนแปลงที่ดี คือจะทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี อะไรต่าง ๆ แต่มันมีภาพอื่นที่เกิดขึ้นมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นการต่อสู้ของสองชนชั้นที่ดำรงอยู่ในรัฐนั้น คือเราสามารถเห็นได้ว่า หลัง 2475 นั้นคณะราษฎรไม่ได้คุมอำนาจได้ทั้งหมด เราจะเห็นถึงพลังของศักดินาเองที่พยายามจะเข้ามาดึงอำนาจกลับคืนมา ซึ่งคิดว่ามันเป็นสิ่งซึ่งปฏิเสธไม่ได้เลย ดังนั้นงานเขียนของรัชกาลที่ 7 ที่คุณสมศักดิ์อ้างขึ้นมา มันก็ยังเป็นอมตะอยู่จนถึงปัจจุบัน มีการพูดถึงอยู่ หรืองานต่าง ๆ ซึ่งมันเกิดมาช่วงก่อน 2490 และมันมีความหมายและมีความสำคัญอย่างงานของ **ม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์** หรือของ **พระยาศราภัยฯ** มันเป็นการสะท้อนภาพตรงกันข้ามกับที่ผู้เขียนเสนอ เมื่อมองในลักษณะที่มองในด้านดิ่ง ด้านลึก และมันจะเป็นการแก้ลักษณะที่แห้งแล้งในรายงาน จะเห็นภาพที่ซ้อนกันหลาย ๆ อันอยู่ ก็เห็นด้วยกับที่คุณสมศักดิ์ว่า ช่วงก่อน 2490 มันไม่มีภาพเดียว มันมีหลายภาพ และสังคมมันก็เป็นอย่างนั้น มันมีการแย่งชิงกันอยู่ตลอดเวลา มีการขัดแย้งกัน

ในช่วงต่อมา ตั้งแต่ 2490 เป็นต้นมา เราจะพบว่ารัฐก็มีการแย่งชิงกันในหมู่ชนชั้นที่สูญเสียอำนาจ แต่ว่า รู้สึกว่าพวกศักดินาจะมีฐานะที่ดี จะเห็นได้ว่า ปรีดีเองในช่วง 2490 ก็ต้องลี้ภัยออกไป อำนาจของศักดินาได้กลับคืน จะเห็นได้ว่า งานของอย่างเสนีย์ ปราโมช ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของศักดินา ดังนั้นในหน้า 16 ของรายงานที่อ้างสิ่งที่เสนีย์ ปราโมช เป็นตัวแทนการแก้ต่างระบบเก่า คือมันก็เป็นอย่างที่ผู้เขียนเสนอ อย่างงานของเสนีย์ หรือแสวง เสนาณรงค์ และในขณะเดียวกัน ตั้งแต่สฤษดิ์เป็นต้นมา เราจะพบว่า รัฐแบบเผด็จการของสฤษดิ์ ก็ได้ตีความ 2475 ในลักษณะสอดคล้องกัน อย่างที่ผู้เขียนได้อ้างงานของแสวง เสนาณรงค์ที่มอง 2475 ในแง่ลบ ว่าไม่ได้ทำการเปลี่ยนแปลงอะไรเลย ทั้งนี้เพราะอุดมการของเผด็จการและกระแสเก่าของระบบศักดินานั้น ในแง่ 2475 แล้ว มองคล้ายกัน ดังนั้นกระแสมันจึงออกมาในลักษณะเช่นนั้นได้ แต่เมื่อค้นออกไปลึก ๆ แล้วมันอาจจะมีกระแสที่ยังคงอยู่ที่มอง 2475 อย่างก่อน 2490 ซึ่งมองในลักษณะที่ดี

ทีนี้ในช่วงรัฐสมัยใหม่ ตั้งแต่สฤษดิ์เป็นต้นมา คือ การทำรัฐให้ทันสมัย ที่ผู้เขียนใช้คำนี้ จริง ๆ แล้ว คือ การสร้างรัฐแบบทุนนิยมขึ้นมาในสมัยสฤษดิ์นั้น เราจะพบว่ารัฐก็พยายามสร้างค่านิยมแบบทันสมัย แบบทุนนิยมขึ้นมาเช่นกัน การสร้างข้าราชการใหม่ที่มีจิตสำนึกที่สามารถจะรองรับการเข้ามาของทุนนิยมได้ในช่วงนั้น การศึกษาก็เปลี่ยนไป ข้าราชการได้รับค่านิยมของตะวันตกเข้าไปมาก นักวิชาการก็ได้เข้าไปเรียนในประเทศตะวันตก และรับเอาแนวคิดแบบทุนนิยมเข้ามาศึกษาสภาพการณ์ในด้านต่าง ๆ ทางด้านเศรษฐศาสตร์ก็เป็นแบบ **Neo-Classic** ทางด้านรัฐศาสตร์ก็ศึกษาแบบแยกส่วน ไม่ศึกษาในลักษณะที่มันเป็นโครงสร้างที่สัมพันธ์กัน ที่เป็นแบบ **Totality** มีข้อสอดคล้องกับอุดมการของทุนนิยมที่ต้องการให้คนศึกษาเฉพาะเรื่อง เชี่ยวชาญแต่เฉพาะสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ประวัติศาสตร์ก็เช่นกัน เราศึกษากันอย่างแยกส่วน ไม่ได้มีการต่อเนื่องกันเลย และก็แห้งแล้งมาก ซึ่งลักษณะการศึกษาเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหาเมื่อเกี่ยวกับ 2475 แล้ว คนก็จะศึกษาแต่เฉพาะ 2475 คณะราษฎรอย่างเดียว ศึกษาในแง่ว่า คณะราษฎรนั้นมีจุดอ่อนอย่างไร หรือว่าอุดมการของคณะราษฎรเป็นอย่างไร คือจะเน้นเฉพาะคณะราษฎร แยกส่วนออก

มาจากสังคมใหญ่ หรือว่ารัฐส่วนใหญ่ จึงทำให้ดูเหมือนว่าคณะราษฎรต้องรับผิดชอบกับความล้มเหลวหรือการสถาปนาประชาธิปไตยในสังคมไทย ซึ่งแท้จริงแล้วปัจจัยภายนอกอื่น ๆ มันเป็นตัวกำหนดการดำเนินงานของคณะราษฎร คือ กีดขวางไม่ให้คณะราษฎรทำงานได้ เราพบว่า เค้าโครงเศรษฐกิจของปรีดี ถ้านำไปใช้ได้จริง ๆ แล้ว ก็คงจะสร้างผลดีในระดับหนึ่ง แต่ว่าไม่มีการศึกษาว่ามันล้มเพราะว่าอะไร อาจารย์ ฉัตรทิพย์ ได้ทำกว้างกว่าคนอื่น ๆ ในแง่ที่ว่ามองในลักษณะ mode of production แต่อาจารย์ก็ไม่ได้จับในลักษณะของรัฐโดยทั่ว ๆ ไป ดังนั้น การที่ไม่ได้มองวงนอกหรือส่วนใหญ่แล้วไม่ได้มองว่าคณะราษฎรก็เป็นจุดเล็กจุดหนึ่งในส่วนใหญ่นั้นมันมีผลทำให้คณะราษฎรกลายเป็นเป้าที่หลายคนทั้งหลายฝ่ายและรวมทั้งผู้ที่มีอำนาจเดิมและสูญเสียอำนาจอะไรต่าง ๆ ก็ตีว่าสิ่งเหล่านี้เป็นความผิดของคณะราษฎรไปโดยปริยาย ดังนั้น การที่จะเข้าใจว่าความล้มเหลวของประชาธิปไตยนั้น มันมีสาเหตุมาจากอะไร ถ้าได้ศึกษาปัจจัยนอกคณะราษฎร ได้แก่ อิทธิพลของผู้มีอำนาจเดิม ความพยายามที่จะกลับคืนเข้ามาคุมอำนาจรัฐ จิตสำนึกที่ยังคงครอบครองประชาชนอยู่ ครอบครองการทำงานในระบบราชการหรือตัวบุคคลที่มีความสำคัญในการกำหนดนโยบายของประเทศนี้ จิตสำนึกอันเก่าอยู่สิ่งเหล่านี้ยังไม่มีใครได้ทำ

ดิฉันได้เสนอการมองแบบกว้าง ๆ ว่า การตีความหรือการเข้าใจประวัติศาสตร์นั้นมันถูกกำหนดโดยอะไร แต่ก็ยังมีอีกประเด็นที่ว่า ในขณะที่รัฐเป็นอย่างนั้นแล้ว เราจะพบว่า คนในสังคมเองก็มีความคิดที่แตกแยกกัน มีความคิดไม่เหมือนกัน คือตั้งข้อสงสัยได้ว่า ในเมื่อรัฐได้สร้างแบบแผนอันเดียวกันในสังคมทั้งหมดแล้ว ทำไมยังมีความแตกแยกกัน ในทางความคิดในสังคมอยู่ ? อันนี้มันเป็นรายละเอียด ถ้าสมมติเราจะมองงานเขียนในฐานะปัจเจกบุคคลแล้ว นอกเหนือจากการมองรัฐในฐานะที่เป็นโครงครอบส่วนบนในลักษณะกว้าง ๆ แล้ว น่าจะมองในลักษณะของปัจเจกบุคคลด้วยว่า การรับรู้ของเขาประกอบไปด้วยสิ่งอื่น คือ ฐานะทางชนชั้น ผลประโยชน์ทางการเมือง ภูมิหลังประสบการณ์ การศึกษา และจิตสำนึก ซึ่งในลักษณะเช่นนี้ อาจจะเข้าใจสิ่งที่ผู้เขียนได้เอา เสนีย์ ปราโมช กับ อรัญญ์ พรหมชมภู เอาไปไว้คล้ายกัน เป็นกลุ่มเดียวกัน คือมองคณะราษฎรในแง่ไม่ดี คือมองอย่างนั้นมันลักษณะผิวเผิน แต่ถ้ามองให้ลึกเราจะพบว่าในความเหมือนกัน มันมีความแตกต่างกันอยู่มากทีเดียว คือทั้งฐานะทางชนชั้น และผลประโยชน์ทางการเมืองของทั้งสองคน มันไม่เหมือนกันเลย แต่เหมือนกันในแง่ที่ว่า มอง 2475 ตีความในแง่ลบ เสนีย์นั้นอนุรักษ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เดิม แก้ต่างให้กับระบบเก่า ดูในหน้า 16 ได้ อย่างอรัญญ์ นั้นเป็นคอมมิวนิสต์ ต้องการล้มล้างสังคมเก่า เป็นนักปฏิวัติ แต่ว่าที่ต่อต้าน 2475 ทั้ง ๆ ที่น่าจะยกย่องนั้น เพราะว่า มีจุดประสงค์ต้องการชูพรรคคอมมิวนิสต์ให้สูงเด่นและทำลายภาพพจน์ขององค์กรก้าวหน้าอื่น ๆ การวิจารณ์ของผู้วิจารณ์เองถ้าใช้ความเข้าใจในสิ่งที่พูดมา ก็คือ การวิจารณ์ในฐานะที่ถูกครอบงำทางความคิดเหมือนกัน ทั้งจากรัฐเองและจากประสบการณ์การศึกษา คือด้านใดด้านหนึ่ง การวิจารณ์รายงานนี้ก็เป็นลักษณะที่สะท้อนสิ่งเหล่านี้ ใช้การรับรู้ของตนเองไปในการวิจารณ์งานของผู้เขียน ซึ่งต่อไปก็เป็นหน้าที่ของผู้ฟังเองที่จะใช้ความรับรู้ของผู้ฟังเองทั้งหมดในการแสดงความคิดเห็นต่อไป

ส่วนรายละเอียดนั้น เหมือนคุณสมศักดิ์เลย หน้า 3, หน้า 16, หน้า 30 อะไรต่าง ๆ มีประเด็นที่ไม่เข้าใจ เพราะแน่นอน ความรับรู้ต่างกัน เพราะฉะนั้นลักษณะการจัดทำ การเข้าใจคำแนวคิดต่าง ๆ ของผู้เขียนจับไม่ค่อยได้ มีความยากลำบาก ลักษณะการดำเนินเรื่องสับสนโดยเฉพาะส่วนที่สอง คือ ไม่ได้พูดให้ชัดเจนว่า สิ่งที่เสนอนั้น มีฐานะ มีความหมายทางประวัติศาสตร์อย่างไร

วิจารณ์ :
เสน่ห์ จามริก*

ที่จริง ผมเห็นใจคนวิจารณ์ เพราะเรื่องที่เสนอ ความจริงแล้วเป็นเรื่องที่ควรจับเข่าคุยกันมากกว่า และคงต้องใช้เวลามากพอสมควร และความจริงเรื่องทั้งหมดที่คุณนครินทร์มาพูดในที่นี้ควรใช้เวลาอย่างมาก 15 นาที พอพูดไปแล้ว รู้สึกว่ามีประเด็นที่ขึ้นมา ๆ ทำให้ลักษณะปัญหากระจัดกระจายอย่างไรก็ดี ผมพยายามรวบรวมประเด็นในเวลาอันจำกัดนี้ เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการที่เราจะมองไปข้างหน้า เพราะคิดว่า เจตนารมย์ที่ผู้เขียนเสนอมานี้พูดไว้ชัด คือต้องการเสนอให้มาถียงกัน เพราะฉะนั้น ผมจะยึดเจตนารมย์นี้เป็นหลัก และเพื่อประโยชน์ที่เราจะได้มองออกไปในแง่วิชาความรู้ด้วย

ผมพยายามหาจุดมุ่งหมายของผู้เขียน เปิดทั่วไปหมดใน 60-70 หน้านี่ ก็เห็นกุญแจไขตั้งแต่หน้า 1, 5, 30, 53, 65, 67 มันกระจัดกระจาย สรุปความได้ว่า คุณนครินทร์พยายามดึงจุด 2 จุด ในการนำเข้ามาศึกษาหาความเข้าใจในเรื่องของปฏิวัติ 2475 คือ :—

1. **การรับรู้อดีต** คือ พยายามเอาคำอธิบายของคนที่เกี่ยวข้องหลัง 2475 คือหลัง 2490 สิ่งที่ผู้เขียนพลาดคือว่า ไม่พยายามถามคำถามว่า การรับรู้ของคนเหล่านี้คืออะไร ในฐานะอะไร ในบางแห่งในหน้า 30 ผู้เขียนบอกว่า การรับรู้อดีตของคนแต่ละคน มันมีสิ่งที่เรียกว่า **"หน้าที่ทางสังคม"** แต่ผู้เขียนก็ไม่ได้ไปให้ตลอดว่า จริง ๆ แล้วที่ยกอาจารย์ไพโรจน์ หรือใคร ๆ มาทั้งหมด มันมีหน้าที่ทางสังคมในยุคสมัยนั้นอย่างไรบ้าง อันนี้ไม่ได้ให้คำตอบไว้

2. **เรื่องโครงสร้างประวัติศาสตร์** นี่ก็เช่นเดียวกัน ผมก็ไม่ได้เป็นนักประวัติ

---

* สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ศาสตร์ แต่ผมตั้งคำถามว่า ถ้าจะดึงโครงสร้างประวัติศาสตร์ เข้ามาศึกษา ผมเห็นด้วยในหลักการ แต่มีปัญหาว่า นักประวัติศาสตร์มองโครงสร้างประวัติศาสตร์นั้นรอบด้านแค่ไหน ผมคิดว่านี่เป็นคำถามที่นักประวัติศาสตร์ทุกคนรวมทั้งนักสังคมศาสตร์ต้องตั้งคำถาม ซึ่งเป็นจุดที่ผมจะได้พูดถึงต่อไปว่า สิ่งที่ผู้เขียนได้พยายามยกมานั้นค่อนข้างจะขาดความรอบด้านพอสมควร กุญแจไขอันหนึ่งที่ได้ฟังผู้เสนอพูดเองที่บอกว่า ขยายความโครงสร้างประวัติศาสตร์ คือว่า การวิเคราะห์ 2475 หรือการรับรู้นี้อย่างสัมพันธ์กับโครงสร้างระยะยาว ผมคิดว่านี่เป็นกุญแจไขที่สำคัญมาก ทำให้ผมนึกถึงทันทีถึงถ้อยคำของ **Prof. Wertheim** ชาวดัชท์ ซึ่งเป็นนักสังคมวิทยา เป็นจุดที่น่าจะดึงเข้ามาศึกษาเรื่อง 2475 ได้มากพอสมควร คือ Wertheim ได้ พูดถึง ทฤษฎีวิวัฒนาการ ได้ตั้งข้อสังเกตอีกอันหนึ่งที่บอกว่า ในประวัติศาสตร์ของมนุษย์เรา มันได้วิวัฒนาการจากขั้นตอน การต่อสู้ของมนุษย์ ไปสู่การปลดปล่อยไปสู่อิสรภาพ นี่เป็นข้อสังเกต ทำให้ผมนึกถึงถ้อยคำของกรมพระนครสวรรค์ฯ ในที่ประชุมสภากรรมการองคมนตรี ในปี 2470 อีก 5 ปีก่อน 2475 ท่านพูดทำนองว่า ในเมืองไทยปกครองอย่างอาญาสิทธิ์ คือ หมายความในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แล้วท่านก็บอกว่า เวลานี้บ้านเมืองได้เปลี่ยนไปแล้ว ดังนั้น การปกครองอย่างอาญาสิทธิ์ก็ต้องทำอย่าง liberal เหลือเกิน ท่านใช้ทับศัพท์ว่า liberal เพราะอะไร เพราะว่าคนไทยทุกวันนี้มีการศึกษาเพิ่มขึ้น ฉะนั้นการปกครองอย่างอาญาสิทธิ์ก็ต้องคอยรองรับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเผอิญกรมพระนครสวรรค์ฯ ใช้คำว่า จะต้องรองรับ emancipation ท่านใช้คำนี้เลย ซึ่งคำนี้ตรงกับที่ Wertheim ใช้ ดังนั้นข้อสังเกตอันนี้จากในแง่ของทฤษฎี และในแง่ของคนที่อยู่ในเหตุการณ์ในช่วงปี 2470 ได้เห็นเลยว่า กระแสคลื่นของการเปลี่ยนแปลงเข้ามาใกล้ตัวมากเหลือเกิน ปะทะกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังนั้นในจุดนี้ ผมคิดว่า แม้แต่ในข้อสังเกตของคนที่มีอำนาจมากมายเด็ดขาดก็ได้เห็นกระแสคลื่นของการเปลี่ยนแปลง

ผมคิดว่า ถ้ามองในแง่นี้แล้วในแง่ของประวัติศาสตร์ ถ้ามองว่าอายุของอิทธิพลของคณะราษฎร ผมขอแก้ควรเรียกว่า คณะราษฎร (ราด-สะ-ดอน) ไม่ใช่ คณะราษฎร์ (ราด) คือจะสังเกตว่า ช่วง 2475 ถึง 2490 15 ปีเท่านั้นสั้นมากเหลือเกิน เพราะฉะนั้น ถ้ามองในแง่นี้ ความหมายของ 2475 จะมีมากขึ้นไป และเราจะได้ความเข้าใจมากขึ้น *ในแง่ที่ว่า มองในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์หนึ่งในช่วงของการเปลี่ยนแปลง* อย่างที่ Wertheim ได้ตั้งข้อสังเกตว่า มีคนที่ฉลาดมากขึ้น ได้รับการศึกษามากขึ้น เพราะฉะนั้น ปมอันนี้ผู้เขียนพยายามหาคำตอบ ผมคิดว่าเป็นความพยายามที่น่าชมเชย แต่ผู้เขียนก็ได้มัดตัวเองเข้าไปอีก เวลาที่ผมอ่านจุดมุ่งหมายของรายงาน ผมคิดว่า ผู้เขียนพยายามแหวกวงล้อมออกไปจากความพยายามศึกษาการเมืองไทยแบบวัวพันหลัก เป็นประชาธิปไตยหรือไม่เป็นประชาธิปไตย แต่เสร็จแล้วก็มาผูกมัดตัวเองในแง่ของรูปแบบ มันเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มรูปหรือเปล่า ประชาธิปไตยเต็มรูปหรือเปล่า อยู่สองอันนี้ ผมคิดว่า มันทำให้ความคิดเรื่อง การเมืองไทย และ 2475 ค่อนข้างแคบ ผมคิดว่า ความจริงไม่ได้อยู่ที่นั่น มันเป็นป้ายชื่อ และความจริงสิ่งที่กลุ่มเจ้านายอ้างก็ดี ขุนนางข้าราชการอ้างก็ดี คนทั่ว ๆ ไปอ้าง คำว่าประชาธิปไตย สิทธิเสรีภาพก็ดีนั้นเป็นสิ่งที่ต้องคิดให้หนักว่า เขาอ้างในฐานะของอะไร จอมพลสฤษฎิ์ ก็อ้าง ใคร ๆ ก็อ้าง สตาลินก็อ้าง ผมว่าป้ายชื่ออันนี้เป็นป้ายชื่อที่ต้องพิเคราะห์ให้มากกว่าความหมายของมัน เพราะมันไม่ได้อยู่ในสุญญากาศแน่ ๆ เพราะฉะนั้น นี่ก็เป็นจุดอ่อนตั้งแต่เริ่มต้นแล้วที่ไปจับอันนี้ เพราะทำให้เกิดปัญหา

ผมอยากจะกล่าวสั้น ๆ รวม 4 ประเด็น ที่คิดว่าน่าจะเป็นประโยชน์ในการศึกษา :—

1. ปัญหาของสังคมวิทยาเกี่ยวกับ

ความรู้ การแสวงหาความรู้ของเราในสังคมไทย ผู้เขียนบอกว่า การรับรู้อดีตของแต่ละคนนั้น มากมายเหลือเกิน ตั้งแต่หลวงวิจิตรฯ และกลุ่มคนหลัง 2490 ด้วย มันทำให้เกิดกิจกรรมที่หลากหลาย คือ ความรับรู้มันมากมาย มันหลากหลาย มันเลยทำให้เกิดกิจกรรมที่หลากหลาย ผมว่า ข้อสังเกตนี้ มันน่าจะมีประโยชน์ แต่ผู้เขียนก็ไม่ใช้ประโยชน์จากความหลากหลายนี้ ว่ามันมีบทบาทมีความหมายอย่างไร เรื่องความหลากหลายอันนี้

จุดอ่อนอีกอัน ก็เป็นสิ่งที่ผู้วิจารณ์ทั้งสองคนได้พูดไปแล้ว คือ **การแบ่งเวลา** กำหนดเวลานี้อันตรายมาก เป็นตัวแบ่งแยก ทำให้ขาดการเจาะเข้าไป ไม่เฉพาะระหว่างคนก่อนและหลัง 2490 แม้แต่คนในก่อน 2490 คือระหว่าง 2475-2490 ด้วยกัน หรือคนหลัง 2490 ไปแล้วด้วยกัน ก็มีความแตกต่างมากมาย ความหลากหลายมากมาย ผมไม่ได้ค้นอย่างคุณสมศักดิ์ แต่ว่าผมอ่านรายงานนี้ ที่บอกว่า หลวงวิจิตรฯ พูด 2475 เป็นการพลิกแผ่นดิน ผมงงไปหมด ผมเข้าใจว่า หลวงวิจิตรฯ ไม่ได้พูดอย่างนั้น คุณสมศักดิ์ก็ยืนยันข้อนี้ว่า เป็นการอ้างที่ค่อนข้างจะผิดพลาด แต่อย่างไรก็ตาม ความพยายามนี้ ไม่ใช่ว่าไร้ประโยชน์เสียเลยทีเดียว ผมอยากเสนอว่าถ้าจะทำแล้วต้องมีข้อระมัดระวัง 2 ประการในการศึกษา :—

ก) เราต้องวิเคราะห์ถึง ภูมิหลังและแรงจูงใจของแต่ละคนที่เรานำมาศึกษาให้ดีจริง ๆ แล้วต้องดูชีวประวัติพื้นฐานการศึกษาให้ดีพอสมควร ต้องแยกแยะถึงผลกระทบของเหตุการณ์ด้วย คือ ไม่ใช่พูดถึง 2490 แล้วโดด เพราะว่าผลกระทบของ 2490 กับ 2475 มันมากมายเหลือเกิน ในทำนองเดียวกับที่ผลกระทบของ 2500-2501 ก็มีผลกระทบอย่างมากต่อ 2475 ที่ผมพูดถึงเป็นช่วง ๆ เพื่อชี้ให้เห็นว่า ความจริงที่ว่าคณะราษฎรหมดอำนาจไปในช่วงรัฐประหาร 2490 ไม่ได้หมายความว่า 2475 ได้ตายไป นี่เป็นประเด็นที่ผมจะพูดในตอนหลังว่า ที่ไม่ตายไป มันมีอะไรทิ้งไว้ มันทิ้งปัญหาไว้กับการเมืองไทยเป็นปัญหาการศึกษาอย่างไรบ้าง

ข) ปัญหาพื้นฐานทางสังคมวิทยาของนักวิชาการเอง ผู้เขียนได้พูดถึง อาจารย์ไพโรจน์, หลวงประเจิดฯ, หลวงวิจิตรฯ, ชัยอนันต์, ฉัตรทิพย์, นี่เราก็ต้องวิเคราะห์เหมือนกัน นักวิชาการแต่ละคนแต่ละกลุ่ม ก็เป็นตัวแทนของอะไรหลาย ๆ อย่าง แต่ว่ามันก็มีลักษณะที่ชี้ให้เห็นว่า เขาผ่านการฝึกอบรมเล่าเรียนมาอย่างไร นี่ก็เป็นสิ่งที่ต้องคิดถึงเพราะว่า หลาย ๆ อย่างบางที นักวิชาการก็ได้ขอยืมแว่นของตะวันตกมาส่องดูสังคมไทย ยกตัวอย่างเช่น school ของ ฉัตรทิพย์ ในหน้า 28-29 พูดถึงการเปลี่ยนแปลงทันสมัยของสังคมไทย เปลี่ยนแล้วก็ไม่มีชนชั้นที่อิสระ เป็นต้น คุณชัยอนันต์ ซึ่งความจริงในแง่ของจุดยืนทางการเมืองอย่างที่คุณสมศักดิ์พูด ความจริงแล้วก็ต่างจากคุณฉัตรทิพย์มาก แต่ว่า ข้อสรุปก็คล้ายกัน ในหน้า 37 ที่บอกว่า การเปลี่ยนแปลง 2475 ไม่ได้ทำให้เกิดชนชั้นกลาง ไม่ได้ทำให้เกิดนายทุนที่อิสระที่จะมาท้าทายอำนาจรัฐ เห็นไหมว่า ไม่ว่าจะสำนักใด ทั้งซ้าย ทั้งขวา หน้า-หลัง ก็ตามที แต่สรุปอย่างเดียวกันคือว่า มองจากแง่ตะวันตก คำถามคือว่า ทำไมสังคมไทยต้องมีกระฎุมพีที่อิสระ การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย ทำไมเราไม่เจาะดูว่า ความหมายที่ความไม่เป็นอิสระเพราะอะไร มันเป็นความหมายต่ออนาคตอย่างไรบ้าง อันนี้เราไม่พยายามทำอย่างนั้น เรามาสรุปเฉย ๆ ว่า มันไม่เป็นอิสระ มองจากแง่ มาร์กซิสต์ก็ไม่พอใจ เพราะฉะนั้นมันไม่เป็นการปฏิวัติของ กระฎุมพี อย่างนี้เป็นต้น คือเอาความรู้สึกส่วนตัวเข้าไปอ้าง กระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ทำให้เราค่อนข้างตาบอดสักหน่อย ต่อปัญหาของสังคมไทย นั่นก็เป็นปัญหาทั้งหมดเกี่ยวกับ สังคมวิทยาเกี่ยวกับความรู้ ที่คิดว่าเราต้องพูดกันให้มาก

2. ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างอำนาจ ผมคิดว่า เราจะมาพูด ความหมายว่า ใครเป็นประชาธิปไตย หรือความหมายของ 2475 คณะราษฎรต้องการประชาธิปไตยจริงหรือเปล่านี่ ผมคิดว่าเป็นคำถามที่ค่อนข้างจะผิดจากเป้าทั้งหมด ผมคิดว่าถ้าเราจะมองความหมายของ 2475 ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งพอสมควรแล้ว เราต้องเข้าใจถึงลักษณะธรรมชาติของโครงสร้างอำนาจที่แท้จริงของสังคมไทยด้วย ในแง่นี้ ผมอยากเสนอให้ลองนำเอาข้อคิดของนักสังคมวิทยาอย่าง Bottomore **(Elites and Society)** Bottomore ชี้ให้เห็นว่าลักษณะของผู้นำและผู้ปกครองจะมี 2 ลักษณะที่แตกต่างกัน :

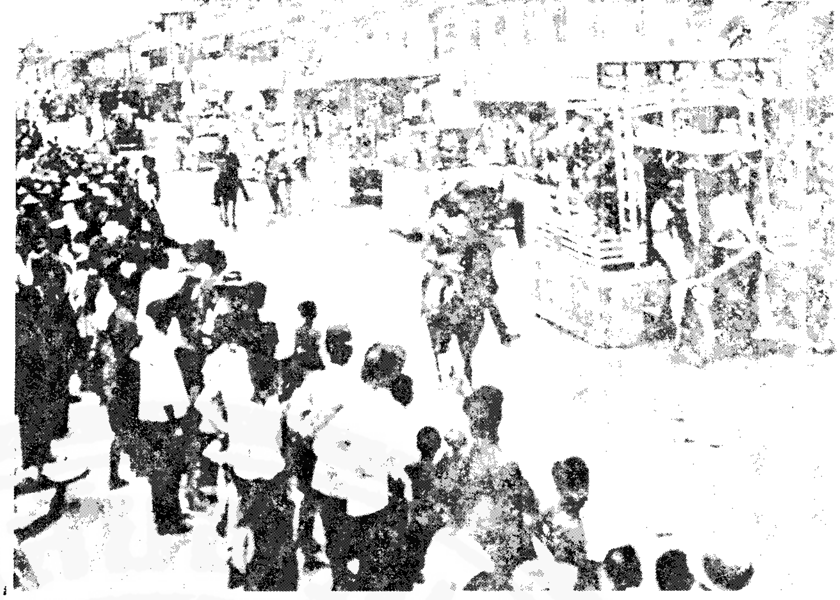
1. ลักษณะที่เรียกว่า Ruling class หรือ ชนชั้นปกครอง

2. เรียก Power Elite หรือ ผมอยากแปลว่า ผู้นำทางอำนาจ

ความหมายของความแตกต่าง 2 อันนี้คือว่า ชนชั้นปกครอง เป็นกลุ่มผู้ปกครองที่ได้มาซึ่งอำนาจ โดยอาศัยพื้นฐานของฐานะทางเศรษฐกิจ แต่ส่วน ผู้นำทางอำนาจหรือ Power Elite นั้น ได้อำนาจมาโดยการเข้าไปยึดกลไกของรัฐ หรือกลไกของข้าราชการ ถ้ามองในแง่นี้อย่างนี้แล้ว ผมคิดว่า ลักษณะโครงสร้างอำนาจไทยทั้งก่อนและหลัง 2475 เป็นลักษณะของผู้นำที่ได้อำนาจมาโดยการยึดกลไกของรัฐมากกว่า ผมคิดว่า ความสำเร็จของการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ก็ได้สะท้อนให้เห็น ท่านประสบความสำเร็จเพราะสามารถยึดอำนาจ กลไกของรัฐ และตรงนี้ 2475 ก็ทำคล้าย ๆ กัน มองในแง่นี้ ผมมองไม่เห็นว่า 2475 แตกต่างอะไรมากมายนักตรง pattern หรือ แบบแผนของการต่อสู้ในทางอำนาจ และคณะผู้ก่อการ 2475 ก็ขึ้นมาในฐานะที่เป็นผู้นำทางอำนาจ คือยึดกลไกของรัฐในทางพลเรือนและทหารเป็นสรณะมากกว่า เพราะฉะนั้น ผมคิดว่า ถ้าเราจะตีประเด็นเรื่อง 2475 ไปไกลมาก เรื่องประชาธิปไตยเรื่องอะไร โดยที่ไม่มองความเป็นจริงนี่ จะทำให้เราพลาดเป้ามากมายเหลือเกิน ผมคิดว่า ถ้าเราจะดูให้แคบ ๆ อ่อนน้อมถ่อมตนสักนิด ว่าความจริงแล้ว 2475 ก็เป็นเรื่อง

ของกลุ่มอำนาจหรือผู้นำภายในกลุ่มข้าราชการ คุณพรภิรมย์ได้พูดในตอนหลัง ซึ่งมีความสำคัญอย่างสูง คือ เรื่องการศึกษาเพราะในช่วงหลังปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 สิ่งที่ทำให้บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปมากคือ การสร้างระบบราชการสมัยใหม่ โดยการศึกษา เพราะฉะนั้น กลุ่มคนที่มีอาวุธสำคัญในทางการเมืองนี้ไม่ใช่ว่าถือปืนอย่างเดียว แต่เป็น การศึกษา เทคโนโลยี ที่เพิ่มมา ในมิตินี้ผมไม่อยากให้มองข้ามไป ผมไม่อยากจะพูดถึงเรื่องการศึกษาละเอียดมากมายนัก แต่ผมคิดว่านี่เป็นจุดที่ควรจะมอง ไม่ควรมองในแง่บุคคลหรือคณะมากนัก ผมคิดว่า ถ้าเรามองพลังพวกนี้จะเห็นได้ชัดพอสมควร

เรื่องโครงสร้างอำนาจ เมื่อกี้ผมพูดถึง Bottomore ในแง่ที่ว่า ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มการเมืองฝ่ายเจ้าก็ดีหรือขุนนางที่ปฏิวัติในปี 2475 ต่างก็เป็นลักษณะของผู้นำทางอำนาจทั้งนั้น ผมเอาข้อคิดของ Bottomore มา ที่จะแยกคำว่า ruling class พวกนี้ไม่ได้จัดอยู่ในประเภทของ ruling class หรือชนชั้นปกครอง เพราะว่าโดยโครงสร้างอำนาจในสังคมไทย แม้จนถึงปัจจุบันนี้ก็เหมือนกัน ซึ่งมันได้เปลี่ยนไปแล้วในบางส่วน คือว่า ที่เราพูดถึงตะวันตก การเปลี่ยนแปลงของตะวันตก เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นการผสมผสานระหว่างอำนาจทางการเมืองกับอำนาจทางเศรษฐกิจ แต่ผมคิดว่าในลักษณะของสังคมไทย โดยเฉพาะจุดของ 2475 อำนาจการเมืองกับอำนาจเศรษฐกิจค่อนข้างแยกกัน ผมขอใช้คำว่า "ค่อนข้างแยกกัน" ผู้เสนอได้พูดถึงพลังการตลาด พลังอะไร ผมคิดว่าพลังตลาด พลังทางเศรษฐกิจในสังคมไทยค่อนข้างอยู่นอกขอบข่ายการควบคุมของอำนาจรัฐ แต่ในขณะเดียวกันพลังตลาดนี้ คือสิ่งที่อาจารย์ฉัตรทิพย์ กับอาจารย์ชัยอนันต์ เรียกว่า **ชนชั้นนายทุนที่ไม่เป็นอิสระ** เพราะว่าเป็นคนจีน ในฐานะที่เป็นคนต่างชาติ ถึงแม้จะมีพลังเศรษฐกิจเท่าใดก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถเข้ามาในวงอำนาจทางการเมืองได้ ฉะนั้น ในลักษณะนี้อำนาจ

ทางการเมือง อำนาจทางเศรษฐกิจในโครงสร้างอำนาจของสังคมไทย จึงค่อนข้างจะแยกออกจากกัน แต่ไม่ได้หมายความว่าจะต้องแยกออกจากกันเสมอไป นี่คือความหมายของการเปลี่ยนแปลงในช่วง 2500 ซึ่งผู้เสนอพูดถึงเหมือนกัน แต่ว่าไม่ได้พยายามโยงจุดนี้ให้มันชัดขึ้น ความจริงปัญหาการเปลี่ยนแปลงของจอมพลสฤษดิ์ ผมถือว่า ช่วง 90 กับ 2500 เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงเพื่อแสวงหารูปแบบ แต่พอถึงจุดของ 2500 มันเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญไปจาก 2475 เพราะในช่วงที่กลุ่มผู้นำทางการเมืองมีท่าที หรือนโยบายที่ค่อนข้างปฏิปักษ์ ต่อกลุ่มเศรษฐกิจ แต่ผมคิดว่าหลังการเปลี่ยนแปลง 2500 ผมคิดว่าอำนาจการเมืองกับอำนาจทางเศรษฐกิจเริ่มเข้ามาสมทบกัน นี่เป็นความแตกต่าง ซึ่งถ้าจะอ่าน 2475 จากแง่นี้ ผมคิดว่า คงทำให้มอง 2475 ได้ชัดขึ้น

3. ประเด็นต่อไป เมื่อเราแยกกลุ่มลักษณะของผู้นำ ลักษณะโครงสร้างในสังคมไทย เราจะเข้าใจความหมายของการเปลี่ยนแปลง 2475 อย่างไรบ้าง ผมอยากมองดูว่า 2475 เป็นเพียงภาพสะท้อนของวิกฤติของการเปลี่ยนแปลง ผมนึกถึง ข้อสังเกตทางทฤษฎีง่าย ๆ ของ **Lipset** ในแง่ที่ว่าความเสื่อมโทรมของไม่ว่าระบบอะไรก็ตามมันมีทั้งเสื่อมโทรมในสองด้าน ไม่ว่า **ความชอบธรรม** หรือ การยอมรับของคน และ **ในด้านประสิทธิผล** คือ ความไม่สามารถบริหารงานบ้านเมือง อะไรพวกนี้ เรื่องนโยบายดุลข้าราชการ นโยบายการคลังการบริหาร ก่อน 2475 ผมจะไม่พูดถึง แต่นี้แสดงให้เห็นว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก่อน 2475 เริ่มถึงจุดเสื่อมทั้งสองระดับ ประกอบกับข้อคิดต่อไปของ Lipset ในแง่ที่ว่า วิกฤติที่เกิดขึ้นจากปัญหาความชอบธรรม เพราะเกิดคนกลุ่มใหม่ซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่อยู่ในระบบราชการ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ เป็นคนที่เกิดมาจากผลของการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 คือ การขยายการศึกษาแล้วดึงคนหัวกะทิเข้ามาสู่ระบบราชการ แต่คนเหล่านี้ไม่ได้มีส่วนร่วมในอำนาจการเมือง นี่คือ ข้อที่เป็นจุดวิกฤติที่ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ เรียกร้องที่จะมีสิทธิมีเสียงทางการเมืองมากขึ้น ผมให้ขอสังเกตถึงคำพูดของกรมพระนครสวรรค์ฯ ตอนแรกคือ ขณะที่ว่า คนที่มีอำนาจเห็นกระแสคลื่นของการเปลี่ยนแปลง แต่ตลอดเวลาเริ่มตั้งแต่ สมัยคำกราบบังคมทูลถวายความเห็นให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สมัย ร.ศ. 103 จนถึง 2475 กลุ่มผู้นำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ยังยืนยันที่ จะใช้ระบอบการปกครองแบบอาญาสิทธิอยู่ตลอดเวลา การทดลองในเรื่องต่าง ๆ ดุสิตธานี ผมคิดว่าไม่มีความหมาย ถ้าเราจะมองถึงความหมายของเหตุการณ์ควรดูที่การกระทำมากกว่าที่คำพูด เพราะการกระทำนี้ยังพยายามที่จะยืนหยัดในเรื่องอาญาสิทธิ แต่ให้เป็นอาญาสิทธิ ที่ liberal เท่านั้น ซึ่งอันนี้เป็นการจำกัดขอบเขต ซึ่งมันรับไม่ได้กับของกลุ่มคณะราษฎร ซึ่งเป็นกลุ่มพวกแรกที่มีการศึกษา และต้องการการมีสิทธิมีเสียงทางการเมือง และเป็นกลุ่มที่ระบอบสมบูรณาญา

สิทธิราชย์ ไม่สามารถรับได้ ดังจะเห็นได้จาก การที่ในสมัยรัชกาลที่ 7 พยายามปรับปรุงเรื่องสถาบันต่าง ๆ ซึ่งจบลงด้วยการตั้งสภากรรมการองคมนตรี ซึ่งเป็นเรื่องที่ แยกกลุ่มที่กำลังเรียกร้องออกไปจากเวทีอำนาจการเมืองทั้งสิ้น ผมคิดว่า วิกฤติินี้ค่อนข้างสำคัญและเป็นวิกฤติที่นำไปสู่ 2475

เมื่อถึงจุดวิกฤติอย่างนี้ เราจะมองการเปลี่ยนแปลง 2475 อย่างไรบ้าง ผู้เขียนได้บอกว่า การเปลี่ยนแปลงของ 2475 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงปรัชญาการเมืองและกฎหมายให้เหมาะสมกับความต้องการของยุคสมัย นี่ก็จริง มีกฎหมายต่าง ๆ ที่ผู้เขียนพยายามยกขึ้นมาหลาย ๆ ฉบับ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลง แต่ว่าก็มีคำถามต่อไปอีก 2-3 ประการ ซึ่งผมขอตั้งเป็นคำถามและพวกเราก็ไปหาคำตอบเอาเองก็แล้วกัน คือ :—

1. พวกกฎหมายฉบับต่าง ๆ เหล่านั้นตลอดจน คำแถลงนโยบายของกลุ่มคณะราษฎรนั้น มันเป็นความต้องการของใคร ที่ว่าเป็นความต้องการของยุคสมัย และเป็นความต้องการที่หนักแน่นแค่ไหน เมื่อเผชิญกับระบบค่านิยม ประเพณี ซึ่งยังคงมีอยู่และซึ่ง คณะราษฎรเองยังยึดถืออยู่ คือยังอยู่ในระบบราชการ ผมคิดว่าบทเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญ 2475 สะท้อนให้เห็นอย่างดีว่าคณะราษฎรนั้น ก็ยังต้องการผูกขาดอำนาจต่อไป เพราะฉะนั้น จุดอ่อนของคณะราษฎรก็ไม่ต่างมากนักจากจุดอ่อนของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

2. ถ้ามองดูกฎหมาย เราไม่สามารถมองได้อย่างผิวเผิน เพราะกฎหมาย อาจเป็นส่วนสะท้อนความต้องการหรืออำนาจของกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด ในลักษณะของ 2475 ซึ่งเป็นช่วงของ หัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลง จะต้องเอาการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายมาเทียบดูกับสภาพความเป็นจริง คือหมายความว่า นอกเหนือจากที่มองดูว่า เป็นกฎหมายแต่ละฉบับแล้ว สิ่งที่เราจะทำต่อไปคือว่า มันมีความหมายอย่างไรในทางปฏิบัติ

3. การเปลี่ยนแปลง 2475 เมื่อมาเผชิญกับพลังของประเพณีเก่า มันมีปัญหาว่า 2475 มันมีพลังพอที่จะเข้ามาแทนที่พลังเก่าหรือเปล่า หรือถ้าไม่พอ ยังมีลักษณะที่จะประสมประสาน มีอิทธิพลที่ตกค้างกับพลังเก่าอยู่หรือเปล่า ที่บอกว่า ถึงแม้ว่าประชาธิปไตย รัฐสภา จะล้มเหลวก็ตาม แต่มันยังมีลักษณะของกลุ่มอิสระต่าง ๆ ที่ เมื่อช่วงไหนที่รัฐบาลใช้ อำนาจเผด็จการถึงจุดหนึ่งแล้ว ก็จะมีเสียงประท้วงจากมวลชนเป็นต้น ผมอยากให้ดูปรากฏการณ์เหล่านี้ ผมไม่สามารถมาพูดรายละเอียดเหล่านี้ในที่นี้ได้ แต่อยากให้จับว่ามันมีความหมายอย่างไร คือผมไม่อยากให้ดูเหตุการณ์เหล่านี้ เป็นเพียงเหตุการณ์ที่เป็นอยู่ในตัวของมันเอง คือถ้าเราดูเหตุการณ์พวกนี้โยงกับ 2475 แล้ว ผมคิดว่า มันจะมีความหมายในทำนองเดียวกับเราดูเหตุการณ์ 14 ตุลา 2516 อะไรพวกนี้

สรุปรวมความ ผมอยากให้กำลังใจผู้เขียนสักนิดว่า มันก็เป็นความพยายามที่น่าชมและก็อย่างที่ผมได้พูดมาแล้วว่า ความจริงเรื่องนี้ มันไม่ใช่เป็นเชิงวิทยานิพนธ์ แต่เป็นขั้นที่คน ๆ หนึ่งอยากแสวงหาคำตอบสักอย่างหาคำอธิบายสักอย่าง แต่ก็มีจุดอ่อนจุดโหว่ และลักษณะที่กระจัดกระจาย ซึ่งผมคิดว่า จุดอ่อนที่มี มีอยู่สองประการ ที่คุณนครินทร์รวมทั้งพวกเราในที่นี้ต้องแก้ไขก็คือว่า :—

1. เมื่อพยายามที่จะดึงอะไรเข้ามาแล้ว ผมคิดว่า เราต้องตั้งคำถามหลักเสียก่อนว่าสิ่งที่เราดึงเข้ามานั้นคืออะไรกันแน่

2. ถ้าจะทำกับมันแล้ว เมื่ออยากจะให้สัมพันธ์กับโครงสร้างระยะยาว ก็อย่ามาวกเวียนอยู่กับเรื่องมันเป็นประชาธิปไตยหรือไม่เป็นประชาธิปไตย

พอพูดถึงจุดนี้ ถ้าดูถึงความล้มเหลวความสำเร็จแล้วนี่ ถ้ามองที่มันเป็นทางผ่านและผมมองในแง่บวกที่มองจากแง่มุมของตะวันตก ที่พูดมาแล้วว่า ในขั้นตอนที่เป็นทางผ่านทุก ๆ จุด มันนำไปสู่จุดของการปลดปล่อย หรือ emancipation ของมนุษย์เรา

ตอบผู้วิจารณ์ :

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

ขอบคุณผู้วิจารณ์ทุกท่าน คือมีปัญหามากที่ผมเองคงตอบทั้งหมดไม่ได้ จะเลือกตอบบางปัญหาที่ผมคิดว่าสำคัญ

ผมเองก็ยอมรับในการสุ่มเสี่ยงที่จะเสนออะไรไว้หลาย ๆ เรื่องในรายงานของผม นับตั้งแต่เรื่องใช้ปี 90 แต่ผมคิดว่าอันนั้นเป็นข้อสังเกต ซึ่งผมวงเล็บว่า โดยประมาณ ซึ่งปัญหาเรื่องเวลานี้มีปัญหามาก

ประเด็นสำคัญที่อยากจะพูดถึง คืออย่างนี้ :—

ที่อาจารย์เสน่ห์ พูดไว้ถูกต้อง จุดอ่อนที่สำคัญสุดใน รายงานนี้ ที่ผมเกริ่นไว้อย่างเดียวว่า เราดูการรับรู้นั้น เราต้องดู **หน้าที่ทางสังคม** ซึ่งผมเองก็ไม่ได้เขียนอะไรไว้เลย อาจารย์พรภิรมย์ก็พูดไว้ถูกว่าผมเองคงต้องดู ความรับรู้นั้น ต้องสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของรัฐ คุณสมศักดิ์บอกให้ดู context แต่ผมขอติงไว้นิดเดียวว่า พูดอย่างนี้มันพูดง่าย แต่เวลาทำแล้วยากมาก คือเราหวังไว้อย่างหนึ่งว่า การเปิดประเด็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ หรือประวัติศาสตร์ภูมิปัญญานั้น เราหวังแต่เพียงอย่างหนึ่งว่ามันอาจทำให้ เราได้แง่คิดใหม่ต่อการกลับมามองข้อสมมติทั้งหลาย ความรู้ทั้งหลายที่มีอยู่เดิม ซึ่งผมใช้ปี 90 นั้น ก็สุ่มเสี่ยงมาก ต่อการพิสูจน์อะไรในนั้น แต่ผมคิดว่า ขอให้ถือว่า เป็นโดยประมาณ และให้เป็นข้อสมมติที่รอการพิสูจน์ต่อไป

มันมีหลายประเด็นที่คุณสมศักดิ์ยกข้อมูลมาเถียงกับผม ซึ่งเป็นรายละเอียดที่ผมคงไม่เถียงด้วย เหตุผลที่ไม่เถียงเพราะว่าคำของคุณสมศักดิ์เองก็เถียงได้ บางครั้งอ้างบางหน้าก็อ้างไม่ครบ ผมมีหนังสือผมเช็คดู

เวลาพูด ผมติงไว้นิดเดียวว่า การอ่านหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้นมีอยู่ 2 อย่าง คือ หลักฐานตั้งใจกับไม่ตั้งใจ ผมคิดว่า นี่เป็นเบื้องต้นทั่วไปของการอ่านหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในหลายกรณี ผมอาจจะยอมรับว่าผมเขียนไม่กระจ่างในบางประเด็น แต่ผมไม่เคยพูดในบางประเด็น เช่น ผมยอมรับเดือน บุนนาค กับ ไพโรจน์ ชัยนาม ก็พูดว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีมาแต่โบราณ อันนี้ผมยอมรับความจริง แต่เขียนไว้ประโยคเดียวในจำนวนหนังสือ 500 กว่าหน้า และเกี่ยวกับประเด็นนี้อันหนึ่ง ซึ่งผมไม่เคยเอามาเกี่ยวพันด้วย คือ งานเขียนของ จิตร ภูมิศักดิ์ ใน **ความเป็นมาฯ** รู้สึกอยู่หน้าราว ๆ 300 กว่า เกี่ยวกับเรื่องการตีความสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันนั้น ผมยอมรับประเด็นนี้

มีประเด็นหนึ่งซึ่งอาจารย์เสน่ห์ เห็นว่า ผมพันหลักอยู่เกี่ยวกับเรื่องสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ผมก็คงจะยอมรับว่าพันหลัก แต่คิดว่า ที่ผมเริ่มต้นอันนี้เป็นเงื่อนไขเฉพาะประวัติศาสตร์ที่เจาะจงนั้นเพราะผมเห็นว่าเป็นแนวคิดเดียวที่ทุกคนพูดเหมือนกันหมด คนหนึ่งพูด "วิถีการผลิตแบบเอเชีย" คนหนึ่งพูด "รัฐเพาะปลูกข้าว" อีกคนพูดถึง "สังคมข้าราชการ" 30-40 สำนักก็ตาม ทุกคนก็ใช้แนวคิดนี้ร่วมกันหมด เพราะฉะนั้นผมจึงทิ้งปัญหาไว้อันเดียว ถ้าเราเริ่มจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มันก็ไม่มีทางอื่นนอกจากต้องทำให้สมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้มันกระจ่าง กระจ่างอย่างไร ผมก็ยังไม่เสนอในที่นี้ ผมก็ยังไม่ทราบในหลายกรณี ผมคิดว่าผมไม่ได้วิเคราะห์อะไรไว้มากนัก เหตุผลก็คือว่า ผมเองก็ยังไม่รู้ว่ามันคืออะไร บางทีเราไม่รู้ว่ามีอะไร เราก็ยังวิเคราะห์ไม่ได้เหมือนกัน

อภิปราย : ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์*

ผมติดตามงานของคุณนครินทร์ มาก่อนหน้านี้ อีกเรื่องหนึ่ง ที่ลงพิมพ์ในวารสาร **รัฐศาสตร์สาร** ผมคิดว่า คุณนครินทร์กำลังอยู่ในช่วงที่พยายามแสวงหา คือรายงานที่เขียนมา เป็นรายงานที่หนา และก็ใช้ความวิริยะอุตสาหะมาก ลงแรงมาก เรื่องที่เสนอในวันนี้ ผมอ่านดูแล้วคล้าย ๆ กับ literature review ซึ่งถ้าในลักษณะนี้จะเป็น literature review ที่ดีมากในมาตรฐานของผม คือช่วยให้ผู้จะมาศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลง 2475 มีพื้นฐาน มีข้อมูล และต้องระวังตรงไหนบ้าง มันมีความหลายหลาก การมองปัญหา จุดเน้น ความเห็น ทัศนะต่าง ๆ ถ้าหากเป็นในรูปของการทบทวนวรรณกรรม ผมคิดว่ารายงานนี้ดีมาก

ที่ผู้วิจารณ์ ท่านแรกวิจารณ์ไป ผมรู้สึกว่าท่านจะเป็นกรณีพิเศษ คือรู้สึกว่าพูดเร็ว และค้นคว้าศึกษามามากเป็นพิเศษ ผมฟังแทบไม่ค่อยทัน รู้สึกว่าอ่านหนังสือก็เยอะ แต่ในความรู้สึกของผมที่ได้อ่านรายงานนี้ ผมคิดว่า เป็นรายงานที่ถ้าจะยุติธรรมแล้วเขาได้ทำงานหนัก แล้วก็มีประโยชน์ โดยเฉพาะที่เขียนไว้ว่า "พรมแดนแห่งความรู้" ผมคิดว่า ความสำคัญคงจะอยู่ตรงนั้น นี่ไม่ใช่งานวิจัย ผมคิดว่า ถ้ามาวิจารณ์ในลักษณะเป็นงานวิจัย ผมรู้สึกว่า อาจไม่ค่อยตรงเจตนาของผู้เสนอบทความ

---

* คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ความจำเป็นทางประวัติศาสตร์

ของการเคลื่อนไหว 24 มิถุนายน 2475

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล

มหาวิทยาลัยคอร์แนลล์

สหรัฐอเมริกา

— 1 —

นักการเมือง, ผู้สนใจการเมือง และนักวิชาการจำนวนหนึ่งยืนยันว่าก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น พระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 7 ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว. ฉะนั้น, ถึงแม้ว่าหลายคนจะไม่พูดออกมาตรง ๆ, ข้อสรุปทางประวัติศาสตร์ของความเห็นดังกล่าว คือ การเคลื่อนไหว 2475 เป็นเรื่องไม่จำเป็น. บางท่านถึงกับมีความเห็นเป็นทำนองว่า หาก รัชกาลที่ 7 ทรงเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว, แทนที่จะเป็นคณะราษฎร, บ้านเมืองก็อาจจะไม่เลวร้ายดังทุกวันนี้.

ยกตัวอย่างเช่นทรรศนะของ ม.ล. วัลย์วิภา จรูญโรจน์.

"พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยดีในแนวความคิดและระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย แต่ไม่ทรงเห็นด้วยที่จะให้เป็นระบอบการปกครองของเมืองไทยโดยทันทีทันใด...หากให้เวลาแก่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ท่านนี่แหละจะทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เหมาะแก่กาลเวลาของไทยได้อย่างดียิ่ง"[1]

หรือทรรศนะที่แสดงความเคียดแค้นอย่างเปิดเผยของผู้ใช้นามว่า "นายสุจินดา".

"เมื่อพระองค์เสด็จประพาสสหรัฐอเมริกาก็ทรงได้ตั้งพระราชปณิธานไว้แล้วว่าจะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประเทศสยาม เพื่อให้เป็นไปตามแบบอย่างของประเทศอังกฤษ แต่บรรดาพวกที่แสวงหาอำนาจได้รีบชิงทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองก่อน ทั้ง ๆ ที่เมืองไทยยังไม่พร้อมที่จะเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตย เพราะประชาชนพลเมืองยังไม่เข้าใจอย่างเพียงพอ มีคนเพียงหยิบมือเดียวที่ฉกฉวยโอกาสเพื่อหวังอำนาจในการเข้าครอบครองประเทศเพื่อประโยชน์มหาศาลที่จะติดตามมาหลังขึ้นครองอำนาจแล้ว มันเป็นประชาธิปไตยจอมปลอมที่คณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ใช้กลอุบายพร้อมกับทับถมระบอบเก่าที่พวกเขาพังทลายลงอย่างหยาบช้า...

เมืองไทยนี้ ถ้าหากระบอบประชาธิปไตยที่แฝงมาในรูปเผด็จการหรือในรูปแบบที่อำนาจตกอยู่ในกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดโดยเฉพาะก็ยากที่จะจำเริญรุ่งเรืองไปได้ เรามองเห็นระบอบราชาธิปไตยนั้นเป็นระบอบที่ไม่ดีงาม ล้าสมัย อำนาจอยู่ที่พระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ไม่มีความเป็นธรรมต่อประชาชน แต่เห็นระบอบใหม่ที่เรากำลังนิยมชมชื่นนี้ว่าให้เสรีภาพและความเป็นธรรมต่อมวลมนุษย์ดีกว่า แต่แล้ว 43 ปีที่ผ่านมาท่านคงทราบดีแล้วว่าเป็นเช่นไร" [2]

แน่นอน, การสมมติเอาว่ารัชกาลที่ 7 ทรงเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครองแทนที่จะเป็นคณะราษฎรนั้นเป็นได้อย่างมากก็เพียงแบบฝึกหัดทางวิชาการ, เพราะเราไม่อาจหาความเป็นจริงอะไรมารองรับได้. ปัญหาที่น่าสนใจคือ ทำไมคณะราษฎรต้องทำรัฐประหารในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ทั้ง ๆ ที่พระปกเกล้าฯ ก็ทรงมีแนวคิดในเรื่องพระราชทานรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว.[3]

— 2 —

ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจให้ชัดว่ารัฐธรรมนูญนั้นมิได้หมายถึงระบอบประชาธิปไตยเสมอไป (ดังที่ชาวไทยจำนวนมากเข้าใจ). ประเทศประชาธิปไตยทุกประเทศมีรัฐธรรมนูญ, ประเทศเผด็จการฟาสซิสต์ทุกประเทศก็มีรัฐธรรมนูญ. ฮิตเล่อร์, ซึ่งเป็นจอมเผด็จการอันลือชื่อนั้น, ก็ก้าวขึ้นมามีอำนาจด้วยวิถีทางรัฐธรรมนูญ เผด็จการอย่างชอบด้วยกฎหมายครบถ้วน. เช่นนี้แล้วเราจะพูดถึงรัฐธรรมนูญโดยลอย ๆ ไม่ได้, จะต้องพูดถึงเนื้อหาและระบอบที่รัฐธรรมนูญนั้นรับใช้ด้วย.

คำถามก็คือรัฐธรรมนูญที่พระปกเกล้าฯ มีพระราชดำริจะนำมาใช้กับประเทศไทยนั้นมีลักษณะอย่างไร ?

ก่อนที่จะตอบคำถามนี้เราจำเป็นต้องตอบคำถามอีกข้อหนึ่งคือ ทำไมรัชกาลที่ 7 จึงมีพระราชดำริที่จะนำระบอบรัฐสภามาใช้, ทั้ง ๆ ที่ทรงเป็นกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ? พระองค์ทรงมีจุดมุ่งหมายอะไร และสิ่งใดเป็นแรงผลักดันให้มีพระราชดำริในเรื่องนี้ ?

เป็นที่รู้กันดีอยู่ว่าฐานะของสถาบันกษัตริย์ในช่วงสิ้นรัชกาลที่ 6 นั้นตกต่ำลงมาก. เนื่องจากการจับจ่ายใช้สอยอย่างฟุ่มเฟือยของในวัง, ฐานะทางการเงินการคลังของรัฐบาลซึ่งนำโดยพระมหากษัตริย์โดยตรง จึงตกอยู่ในสภาพทรุดหนัก. พระมงกุฎเกล้าฯ กับเจ้านายชั้นสูงหลายพระองค์เข้ากันไม่ได้, และไม่ทรงโปรดให้เจ้านายเหล่านี้อยู่ในตำแหน่งราชการชั้นสูง. สภาพเศรษฐกิจโลกหลังสงครามใหญ่ครั้งที่ 1 ก็อยู่ในระยะถอยหลัง, ส่งผลสะเทือนในทางลบต่อประเทศไทยอย่างเลี่ยงไม่พ้น. ระบอบสมบูรณ์สิทธิ์ในนานาประเทศถูกการปฏิวัติโค่นลงเป็นส่วนใหญ่, โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศจีนเมื่อปี พ.ศ. 2454 และในรัสเซีย พ.ศ. 2460. แม้ในประเทศไทยเอง การท้าทายระบอบสมบูรณ์สิทธิ์ก็เกิดขึ้นแล้วในปี พ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130).

เหล่านี้เป็นภูมิหลังโดยย่อเมื่อพระปกเกล้าฯ ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2468. ฉะนั้นสิ่งที่เป็นความกังวลของพระองค์อย่างยิ่งคืออนาคตของสถาบันกษัตริย์ในประเทศไทย. สิ่งแรกที่ทรงทำคือเสริมความมั่นคงและสร้างความสามัคคีขึ้นในพระราชวงศ์ ด้วยการตั้ง **อภิรัฐมนตรีสภา**[4] เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นอภิรัฐมนตรีล้วนแล้วแต่อยู่นอกตำแหน่งราชการชั้นสูงในสมัยรัชกาลที่ 6 ทั้งสิ้น. แม้แต่เสนาบดีว่าการกระทรวงต่าง ๆ ก็ทรงปรับให้เชื้อพระวงศ์เข้ามาทำหน้าที่แทนขุนนางสามัญชนอย่างท้วมท้น. ในปี พ.ศ. 2474 เสนาบดีที่เป็นเชื้อพระวงศ์มีอยู่ถึง 7 ใน 10 กระทรวง, ในขณะที่สมัยรัชกาลที่ 6 เชื้อพระวงศ์เป็นเสนาบดีเพียง 4 ใน 12 กระทรวง.[5] อาจจะกล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 การปกครองแบบสมบูรณ์สิทธิ์มีพระมหากษัตริย์กุมอำนาจเบ็ดเสร็จแต่ผู้พระองค์เดียวเป็นสำคัญ, แต่ในรัชสมัยพระปกเกล้าฯ ชนชั้นเจ้าทั้งชนชั้นเป็นผู้กุมอำนาจร่วมกัน.

ฉะนั้นในทางอุดมการ เราจะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ 7 ทรงยึดถือในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างแน่นแฟ้น และต้องการที่จะเสริมความมั่นคงให้กับระบอบนี้ด้วยการปฏิรูปโครงสร้างบางอย่าง. ดังจะเห็นได้จากการวิเคราะห์ของ ม.ล. วัลย์วิภา.

"การปกครองที่เหมาะสมในความหมายของพระองค์ท่าน คือการปกครองที่จะอำนวยให้เกิดความชอบธรรมด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่แก้ไขใหม่...[6] ทรงนิยมในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มากกว่าระบอบประชาธิปไตย แต่การที่ทรงตระหนักถึงการเคลื่อนไหวในทางความคิดทางการเมืองของคนในชาติจึงทำให้ทรงหันมาปรับปรุงหลักการของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เสียใหม่ให้เหมาะสมกับภาวะการณ์ในขณะนั้น...."[7]

การ "ปรับปรุง" หลักการของระบอบเก่าที่ว่านี้ก็คือการใช้รัฐธรรมนูญมาเป็นกรอบชี้นำที่แน่นอนในการใช้พระราชอำนาจของกษัตริย์นั่นเอง.

พระที่นั่งอนันตสมาคม วันพระราชทานรัฐธรรมนูญ 2475

— 3 —

แต่แนวคิดของพระปกเกล้าฯ ใช่ว่าจะได้รับการสนับสนุนจากเสียงส่วนใหญ่ของเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง, โดยเฉพาะอย่างยิ่งอภิรัฐมนตรีสภา. อาจจะเรียกได้ว่ารัชกาลที่ 7 ทรงเป็นปีกปฏิรูปในราชวงศ์และอภิรัฐมนตรีสภาเป็นปีกอนุรักษ์, คล้ายกับการแบ่งเป็นสายเหยี่ยวสายพิราบในฝ่ายปกครองปัจจุบัน. ถ้านับกันตามวัยแล้ว, เจ้านายเหล่านั้นก็ล้วนเป็นพระญาติชั้นผู้ใหญ่ทั้งสิ้น, ฉะนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะทรงผลักดันโครงการรัฐธรรมนูญให้ปรากฏเป็นจริง.

นับวันพระปกเกล้าฯ ยิ่งร้อนพระทัย, และทรงมีแนวพระราชดำริว่าควรจะต้องรีบทำอะไรสักอย่างเพื่อเป็นการแก้ไขสภาพที่เสื่อมทรุดในตอนนั้น. ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริซึ่งตอบความเห็นของพระองค์เจ้าธานีนิวัติ, เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (ซึ่งพระราชทานยังอภิรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 มิถุนายน 2475).

"ที่จริงถ้าเอาแบบฟาสซิสต์ทีเดียวและมีฟาสซิสต์ปาร์ตี้ขึ้น บางทีก็จะดี และจะเป็นเวย์ เอ๊าท์ (ทางออก-ผู้เขียน) ที่ดีที่สุด แต่จะทำได้หรือ ถ้าทำไม่ได้ก็ควรที่จะเปลี่ยนเป็นคอนสติติวชั่นแนล โมนาร์กี้ (ระบอบกษัตริย์แบบมีรัฐธรรมนูญ-ผู้เขียน) โดยเร็วที่สุดที่จะทำได้...."[8]

ก่อนหน้านี้พระปกเกล้าฯ ทรงสั่งให้กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย, เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศเตรียมร่างรัฐธรรม-นูญขึ้นมาหนึ่งฉบับ, ซึ่งผู้ร่างที่แท้จริงได้แก่นาย เรย์มอนด์ บี. สตีเวนส์ ที่ปรึกษาชาวอเมริกันกับพระยาศรีวิสารวาจา. พระองค์ตั้งพระทัยว่าจะพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ในวาระครบรอบ 150 ปี ของกรุงรัตนโกสินทร์, คือวันที่ 6 เมษายน 2475.[9]

แต่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ถูกคัดค้านอย่างแข็งขันโดยบรรดาสมาชิกอภิรัฐมนตรีสภาซึ่งเป็นเจ้านายชั้นสูงในราชวงศ์, โครงการพระราชทานรัฐธรรมนูญในวาระครบรอบ 150 ปีรัตนโกสินทร์จึงจำเป็นต้องยุติไป.

ในเมื่อพลังของขุนนางฝ่ายเจ้ามีมากถึงขั้นยับยั้งพระราชประสงค์ของกษัตริย์ได้เช่นนี้, หากคณะราษฎรไม่ก่อการเปลี่ยนแปลงในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ก็เป็นเรื่องน่าคิดว่าจะมีการใช้รัฐ-ธรรมนูญในเร็ววันได้หรือไม่. นี่ยังไม่พูดถึงเนื้อหาของรัฐธรรมนูญ.

อันที่จริง, ฝ่ายอนุรักษ์ในหมู่เจ้าไม่เพียงคัดค้านโครงการรัฐธรรมนูญของพระปกเกล้าฯ เท่านั้น, หากยังคัดค้านแม้แต่โครงการที่เล็กลงมาเช่น กรณีจัดตั้งกรรมการองคมนตรีสภาเป็นต้น. ในโครงการนี้พระปกเกล้าฯทรงต้องการเพียงทดลองให้มีคล้ายสภาจำลองเป็นที่ทดลองถกปัญหาบางระดับของทางราชการ, ซึ่งไม่ได้มีสิทธิเสียงในการตัดสินใจอย่างแท้จริงแต่อย่างใด. กว่าจะตั้งขึ้นมาได้ก็ท้วงกันแล้วกันอีก.[10]

ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม 2475

— 4 —

อย่างไรก็ตาม, ถึงแม้ว่าพระปกเกล้าฯ จะแตกต่างจากบรรดาพระญาติชั้นผู้ใหญ่ซึ่งทรงอิทธิพลและมีแนวคิดอนุรักษ์อย่างแรงกล้า, จุดมุ่งหมายของพระองค์ก็ยังมุ่งรักษาฐานะครอบงำของกษัตริย์เอาไว้. สิ่งที่ต่างกันคือพระองค์ต้องการอาศัยรัฐธรรมนูญไปสู่จุดหมายดังกล่าว.

เราจะพิจารณาได้จากปัจจัยสามอย่าง คือ.

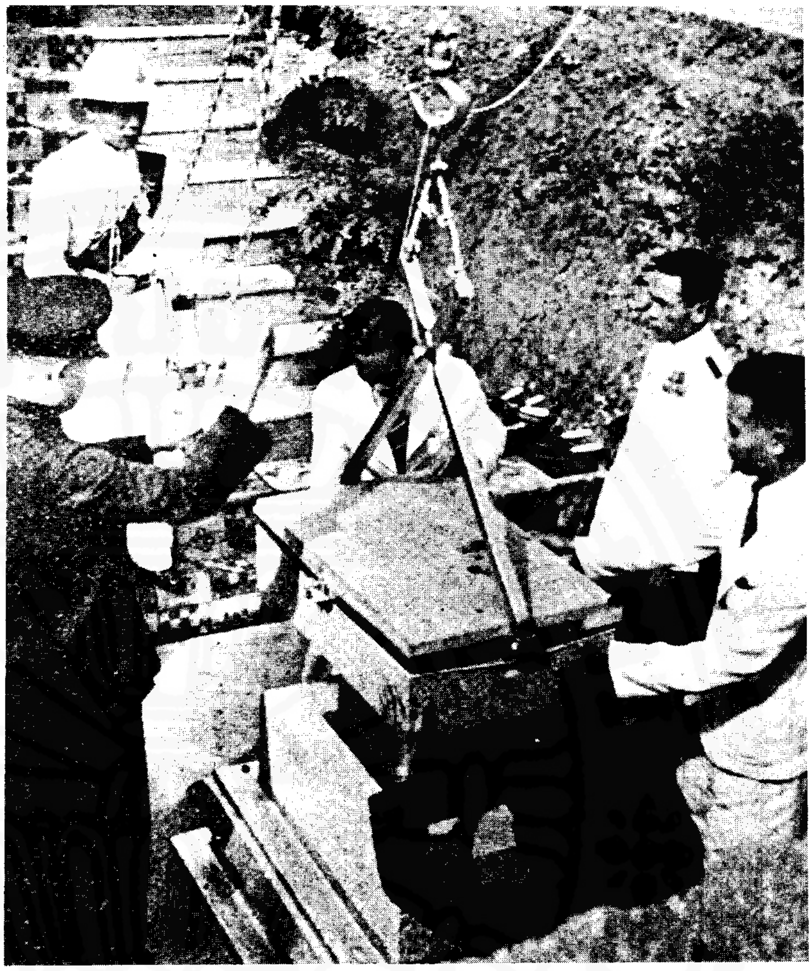
1) แบบแผนของระบอบรัฐสภาที่พระองค์ศึกษา.

2) เนื้อหาของรัฐธรรมนูญฉบับที่พระองค์สั่งให้ร่าง.

3) ประเด็นขัดแย้งกับคณะราษฎรซึ่งนำไปสู่การสละราชสมบัติ.

ประการที่หนึ่ง

พระปกเกล้าฯ มิได้ทรงเชื่อมั่นว่าระบอบประชาธิปไตยจะดีกว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์จริง, แต่ทรงยอมรับว่ามีแรงกดดันอยู่. ฉะนั้นจึงคิดหาโครงสร้างมารองรับเพื่อ "คลี่คลายปัญหาความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของคนกลุ่มหนึ่งในสมัยนั้น"[11] เท่านั้น. ฐานะการนำของฝ่ายเจ้าเป็นสิ่งที่จะต้องรักษาเอาไว้, เพียงแต่ว่าบทบาทของขุนนางสามัญชนอาจจะได้รับการขยายมากขึ้นเพื่อลดแรงกดดัน. อันนี้จะเห็นได้จากแบบแผนระบอบรัฐสภาที่พระองค์สนพระทัยนั้น คือระบอบที่ใช้ในเมืองขึ้น, กล่าวคือในปี 2472 ได้ทรงสั่งให้กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรทัยศึกษาระบบรัฐสภาที่พวกดัทช์นำมาใช้ในชวา. แน่นอนระบอบการปกครองของดัทช์ในอาณานิคมไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นระบอบประชาธิปไตยในความหมายที่เข้าใจกันอยู่, หากเป็นระบอบรัฐสภาที่รองรับชนชั้นนำในเมืองขึ้นไว้จำนวนหนึ่ง. ถึงที่สุดแล้วพวกดัทช์ก็อยู่ในฐานะครอบงำ, ซ้ำยังสามารถลดแรงกดดันในระดับหนึ่งได้. อังกฤษเองก็นิยมใช้วิธีนี้ในอาณานิคมหลายแห่ง.

นายกรัฐมนตรีกระทำพิธีก่อฤกษ์อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเมื่อวันที่ 24 มิ.ย. 2482

ท่าทีของรัชกาลที่ 7 ต่อระบบประชาธิปไตยปรากฏชัดอยู่ในพระราชบันทึกของพระองค์เอง.

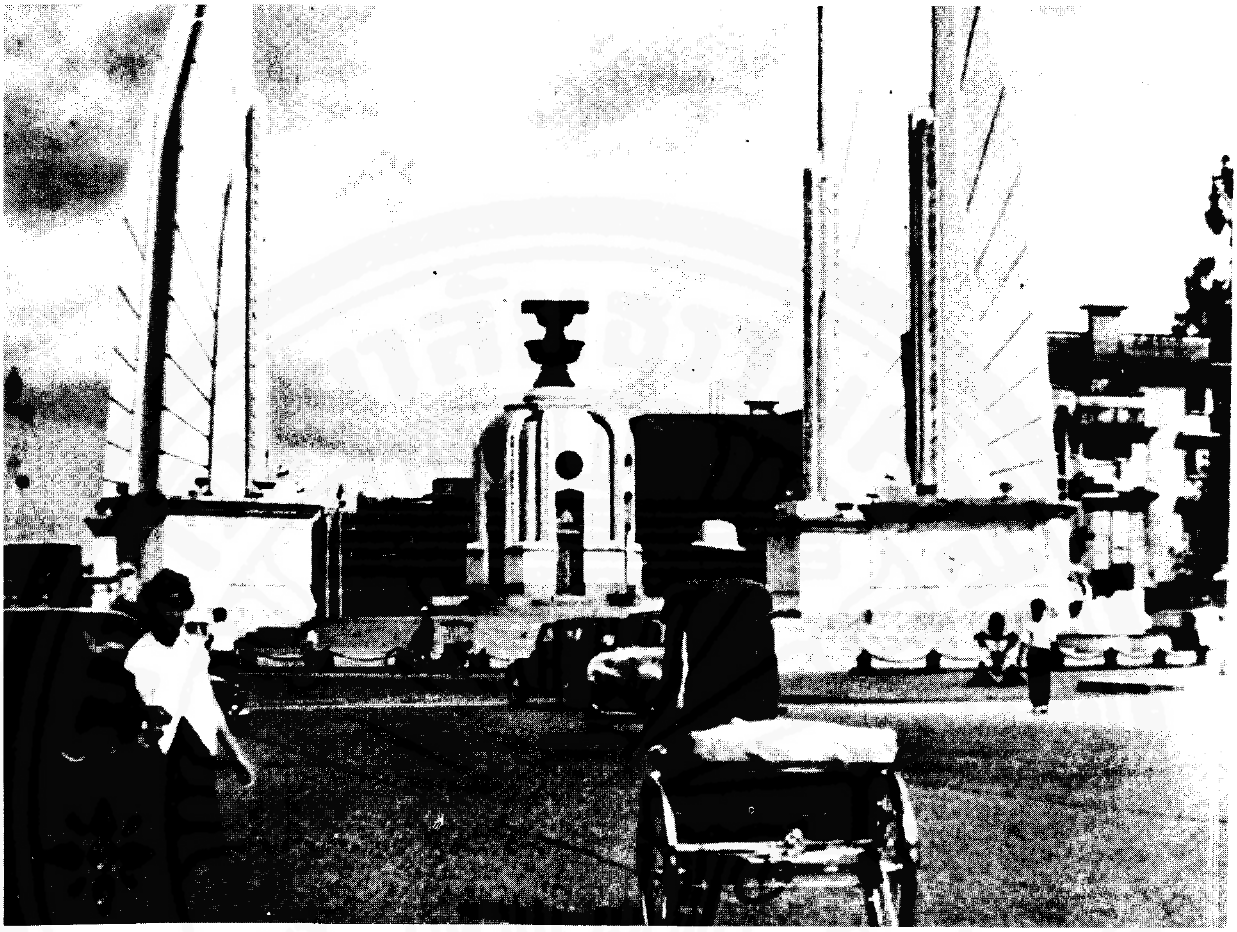
"ประเทศบางประเทศได้นำประชาธิปไตยมาใช้ด้วยความจำเป็นเท่านั้นเอง โดยที่รู้อยู่เต็มอกว่าไม่เหมาะกับลักษณะนิสัยของประชาชน นั่นคือคำอธิบายว่าเหตุใดจึงมีหลายประเทศที่ **เล่นกับการมีรัฐสภา** *ข้าพเจ้ารู้สึกว่าเราต้อง* **เล่นไพ่แบบนี้** *ในสยามในเวลาใดเวลาหนึ่ง..."*[12]

ประการที่สอง

ในเมื่อแนวคิดของพระองค์คือรักษาฐานะนำของกษัตริย์เอาไว้ในรูปแบบใหม่ เนื้อหาของรัฐธรรมนูญที่ทรงโปรดให้ร่างขึ้น (ฉบับนายสตีเวนส์) จึงรับใช้เป้าหมายนี้อย่างชัดเจน.[13]

ยกตัวอย่างเช่นสิทธิ์ของกษัตริย์ในการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี.

"นายกรัฐมนตรีจักต้องได้รับการเลือกสรรโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และรับผิดชอบต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการบริหารรัฐบาล. อำนาจของพระมหากษัตริย์ในการเลือกสรร (นายกรัฐมนตรี) **จักต้องไม่ถูกจำกัดโดยสิ่งใดทั้งสิ้น...**"[14]

ในเค้าโครงรัฐธรรมนูญฉบับนี้, นายกรัฐมนตรีไม่มีแม้กระทั่งสิทธิ์ที่จะแต่งตั้งรัฐมนตรีอย่างเป็นอิสระ หากจะต้องให้พระมหากษัตริย์ตรวจสอบรับรองอีกทีด้วย. นายสตีเวนส์ยังเขียนไว้เลยว่าการให้อำนาจนายกฯ แต่งตั้งรัฐมนตรีโดยสมบูรณ์จะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ "มากเกินเลยไป" [15]

เกี่ยวกับสภานิติบัญญัติ.

"สมาชิกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้ง ไม่ควรเป็นข้าราชการเกินกว่าครึ่ง. บนพื้นฐานของข้อจำกัดอันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวควรมี **อิสระที่จะเลือก** *สมาชิกดังกล่าวตามพระราชประสงค์."* [16]

เกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นสมาชิกสภาได้ (ส่วนที่เลือกตั้ง)

"จะต้องเป็นผู้ถือสัญชาติสยามและมีอายุไม่ต่ำกว่า 30 ปี, สามารถอ่านออกเขียนได้ และ **จะต้องเป็นผู้เสียภาษีในจำนวนที่แน่นอน."** [17]

สรุปก็คือพระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจแต่งตั้งนายกฯ และจะรับรองคณะรัฐมนตรีหรือไม่ก็ได้. สมาชิกสภานิติบัญญัติครึ่งหนึ่งก็ทรงแต่งตั้งเอง. อำนาจเหล่านี้เป็น อำนาจจริง ไม่ใช่คนอื่นทำแล้วเอาไปให้ลงพระปรมาภิไธยเหมือนดังทุกวันนี้. ในเค้าโครงรัฐธรรมนูญฉบับนี้, กษัตริย์มีสิทธิ์วีโต้กฎหมายที่ผ่านโดยสภานิติบัญญัติได้และออกกฎหมายโดยไม่ผ่านสภาก็ได้ถ้าทรงเห็นว่าจำเป็น, และทรงสั่งยุบสภาได้. เค้าโครงได้ระบุไว้ด้วยว่าการทำสัญญาและข้อตกลงกับต่างประเทศไม่จำเป็นต้องผ่านสภา. [18]

ทั้งหมดนี้เป็นเนื้อหาสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญซึ่งอาจจะมีโอกาสนำมาใช้ได้หากไม่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่นำโดยคณะราษฎร. ถึงกระนั้นก็ตามเจ้านายชั้นสูงที่มีฐานะครอบงำในขณะนั้นยังเห็นว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่จำกัดอำนาจกษัตริย์มากเกินไป, จึงทำให้เอาออกมาใช้ไม่ได้ในวาระครบรอบ 150 ปีรัตนโกสินทร์.

ประการที่สาม

ในเมื่อแนวพระราชดำริของพระปกเกล้าฯ เป็นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น, กรณี 24 มิถุนายน 2475 จึงเท่ากับการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจการนำในระบอบรัฐสภาให้มาเป็นของสามัญชนซึ่งมีคณะราษฎรเป็นองค์กรนำอยู่ในขณะนั้น. ความ

คิดของคณะราษฎรมิได้ต้องการให้กษัตริย์มาเป็นภาคีทางการเมืองในระบอบใหม่, หากต้องการให้อยู่นอกเหนือการเมือง และให้มีลักษณะเป็นสัญญลักษณ์ของระบบการเมืองการปกครองเท่านั้น. เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วความขัดแย้งระหว่างพระปกเกล้าฯ กับคณะราษฎรในระยะต่อมาจึงเป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่พ้น. มีบางท่านยืนยันว่าความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 7 กับคณะราษฎรนั้นเกิดจากรัชกาลที่ 7 ไม่พอพระทัยที่คณะราษฎรไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง. แต่ผู้เขียนเห็นว่าประเด็น "ประชาธิปไตยที่แท้จริง" มาทีหลังและเป็นเรื่องรอง. ประเด็นสำคัญอยู่ที่การต่อสู้แย่งชิงการนำในระบอบใหม่ระหว่างฝ่ายคณะราษฎรกับฝ่ายเจ้ามากกว่า.

ในอันดับแรกเราลองพิจารณาพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 7 ที่มักอ้างอิงกันเป็นระยะ ๆ. เป็นพระราชดำรัสในวาระที่สละราชสมบัติเมื่อเดือนมีนาคม 2477.

"ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่แต่เดิมให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใดคณะใดโดยเฉพาะเพื่อใช้อำนาจนั้น โดยสิทธิขาดและโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของราษฎร"

โดยเนื้อหาแล้ว, คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าข้อความนี้ได้เสนอหลักการของประชาธิปไตย. แต่ถ้าเราพิจารณาว่าก่อนหน้านี้สองสามปี, พระองค์ก็ยังทรงมีความเห็นว่าประเทศไทยยังไม่พร้อมที่จะเป็นประชาธิปไตย, หลังจากนั้นไม่นานจะทรงเรียกร้องให้เป็นประชาธิปไตยอย่างถึงที่สุดก็ดูจะขัดกันกระไรอยู่. ฉะนั้นปัญหาที่แท้จริงน่าจะเป็นว่า "ประชาธิปไตย" ภายใต้การนำของใครมากกว่า.

ในกรณีกบฏบวรเดช, ซึ่งนับเป็นการโต้กลับอย่างรุนแรงของฝ่ายเจ้า, มีข้อเรียกร้องอันหนึ่งซึ่งสะท้อนความพยายามที่จะให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจที่แท้จริงภายใต้รัฐธรรมนูญ.

"การเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 ต้องถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือก"[18]

นอกจากนี้แล้วยังเรียกร้องให้ข้าราชการประจำการทั้งทหารและพลเรือนอยู่นอกการเมือง, ซึ่งเท่ากับเป็นการยุบคณะราษฎรโดยตรง เพราะคณะราษฎรมีฐานกำลังหลักอยู่ในหมู่ข้าราชการ. ในการก่อหวอดคัดค้านรัฐบาลคณะราษฎรนี้พระปกเกล้าฯก็ทรงเห็นด้วย แต่ทรงมีพระราชดำริว่าผู้นำไม่ควรเป็นพวกเจ้า "ทั้งนี้เพราะจะทำให้เกิดการเข้าใจผิดว่าพวกเจ้าปรารถนาจะรื้อฟื้นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์".[19] และหลังเหตุการณ์ก็ยังทรงให้ความเห็นว่า "เหตุการณ์ครั้งนี้หากพระองค์เจ้าบวรเดชถอนตัวออกเสียก็อาจบรรลุความสำเร็จ และประวัติศาสตร์อาจเปลี่ยนโฉม"[20]

แน่นอน, ในตอนนั้นปัญหาการรื้อฟื้นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่เป็นเรื่องที่สอดคล้องความเป็นจริงแล้ว. แต่ปัญหาฐานะของกษัตริย์ในรัฐธรรมนูญก็ยังเป็นเรื่องที่พระปกเกล้าฯมีพระประสงค์จะต่อสู้กับคณะราษฎรอยู่. แม้ในพระราชหัตถเลขาถึงรัฐบาลในคราวสละราชสมบัติก็ยังมีการระบุถึงเรื่องนี้.

"แต่ครั้นเมื่อถึงเวลาที่จะตั้งสมาชิกประเภทที่ 2 ขึ้น ข้าพเจ้าหาได้มีโอกาสแนะนำในการเลือกเลย และคณะรัฐบาลก็เลือกเอาแต่เฉพาะผู้ที่เป็นพวกของตนเกือบทั้งสิ้น"[21]

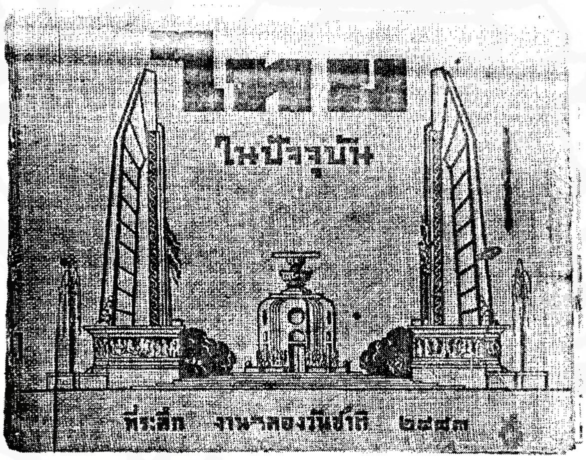
ฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่าพระปกเกล้าฯ ทรงประสบความผิดหวังมาตลอดในการพยายามสร้างความมั่นคงให้กับฐานะนำของกษัตริย์โดยอาศัยวิธีการทางรัฐธรรมนูญ. ในชั้นต้นพระองค์ต้องประสบกับการคัดค้านของฝ่ายอนุรักษ์ในระบอบสมบูรณ์สิทธิ์, ในเวลาต่อมาก็ไม่อาจต้านกระแสของฝ่ายก้าวหน้าที่เป็นสามัญชน. ในที่สุดจึงได้ทรงสละราชสมบัติ.

— 5 —

สิ่งที่เราเรียนรู้จากความขัดแย้งและการต่อสู้ในกรณี 2475 ก็คือ "ประชาธิปไตย" ไม่ใช่เรื่องนามธรรม. จะต้องถามเสมอว่าประชาธิปไตยของใคร, และใครเป็นผู้นำ ? การต่อสู้ 2475 มิใช่การต่อสู้ระหว่างพระปกเกล้าฯ กับคณะราษฎรเท่านั้น, ที่สำคัญคือการต่อสู้ระหว่างเจ้ากับสามัญชน. ลำพังมีเพียงพระปกเกล้าฯ กับคณะราษฎร, เรื่องก็อาจจะไม่เกิดดังที่มันเกิดมาแล้ว. สภาพความเหลื่อมล้ำต่ำสูงระหว่างเจ้ากับสามัญชนในขณะนั้นเป็นความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นต่อชนชั้น, ซึ่งสภาพรายละเอียดมีผู้บรรยายไว้แล้วในหลายที่หลายแห่ง. เมื่อพิจารณาจากสภาพทางประวัติศาสตร์ในตอนนั้น การต่อสู้ 2475 ก็เป็นเรื่องจำเป็นและเลี่ยงไม่พ้น.

อาจจะมีผู้แย้งได้ว่าแล้วทำไมไม่เห็นมีอะไรดีขึ้นมา, ทุกวันนี้ก็พูดไม่ได้เต็มปากว่าประเทศของเรามีประชาธิปไตย. คำตอบก็คือประชาธิปไตยไม่ใช่การต่อสู้ฉากเดียวจบ, เมื่ออำนาจเปลี่ยนมือจากเจ้ามาสู่สามัญชนได้ก็นับว่าเป็นก้าวใหญ่ที่สำคัญ, ปัญหามีอยู่ว่าในหมู่สามัญชนนั้น ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองก็ยังมีอยู่อย่างหนาแน่น, โดยตรรกอันเดียวกัน การต่อสู้ขยายสิทธิทางการเมืองจากขุนนางสู่สามัญชนชั้นล่าง ๆ ลงไปก็เป็นเรื่องจำเป็นและเลี่ยงไม่พ้นเช่นกัน.

เชิงอรรถ

1) ม.ล. วัลย์วิภา จรูญโรจน์, **การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477),** เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2520, หน้า 134

2) นายสุจินดา (นามปากกา), **พระปกเกล้าฯ กษัตริย์นักประชาธิปไตย**, สำนักพิมพ์สยาม กรุงเทพฯ, พ.ศ. 2519, ข้อความจากคำนำผู้เขียน

3) ม.ล. วัลย์วิภา อ้างถึงพระราชดำรัสพระนางเจ้ารำไพพรรณีว่า อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ รู้เรื่องรัฐธรรมนูญ ร. 7, หน้า 123. ผู้เขียนก็เชื่อว่าเป็นไปไม่ได้ที่คณะราษฎรจะไม่รู้เรื่องนี้.

4) ในการประชุมอภิรัฐมนตรีสภาครั้งที่สอง, พระปกเกล้าฯ ทรงชี้ให้เห็นว่าการตั้งสภาดังกล่าวมีไว้เพื่อตรวจสอบอำนาจกษัตริย์ในกรณีที่ได้กษัตริย์ไม่ดีมาปกครอง, ซึ่งพระองค์ถือว่าเป็นอันตรายต่อราชวงศ์อย่างยิ่ง. ดูรายละเอียดใน เบนจามิน เอ. แบทสัน, **อวสานต์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม**, วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก มหาวิทยาลัยคอร์แนลล์, ค.ศ. 1977, หน้า 23 (ภาษาอังกฤษ)

5) ปุยเมฆ ดงป่าเหมี้ยง, **ทหารกับการเปลี่ยนแปลง 2475**, ในปาจารยสาร ปีที่ 8 ฉบับที่ 3, มิถุนายน-กรกฎาคม 2524, หน้า 35-36

6) วัลย์วิภา, หน้า ค.

7) เล่มเดียวกัน, หน้า 40

8) อ้างถึงในเล่มเดียวกัน, หน้า 100-101

9) แบทสัน, หน้า 151

10) ดูรายละเอียดในเล่มเดียวกัน, หน้า 132-35

11) วัลย์วิภา, หน้า ค.

12) อ้างถึงในเล่มเดียวกัน, หน้า 121

13) ม.ล. วัลย์วิภายืนยันว่านายสตีเวนส์ร่างตามพระราชดำริของ ร. 7, หน้า 121-22

14) แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษในภาคผนวก ฉ., วัลย์วิภา, หน้า 291

15) เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

16) เล่มเดียวกัน, หน้า 293

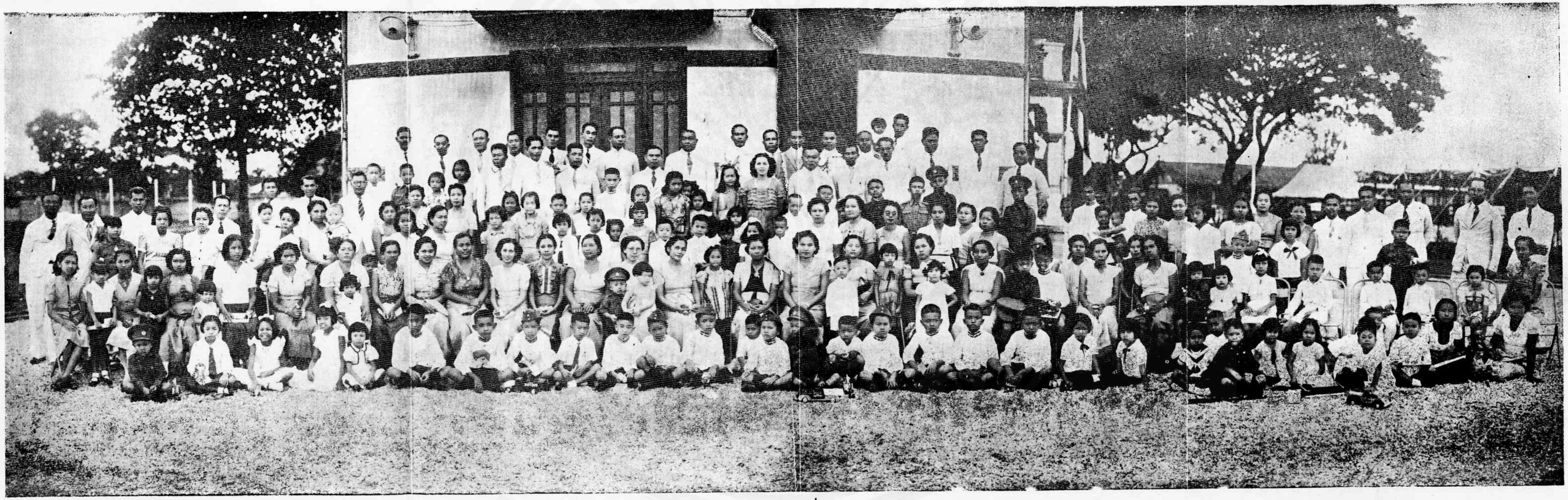
17) เล่มเดียวกัน, หน้า 294

18) เล่มเดียวกัน, หน้า 295

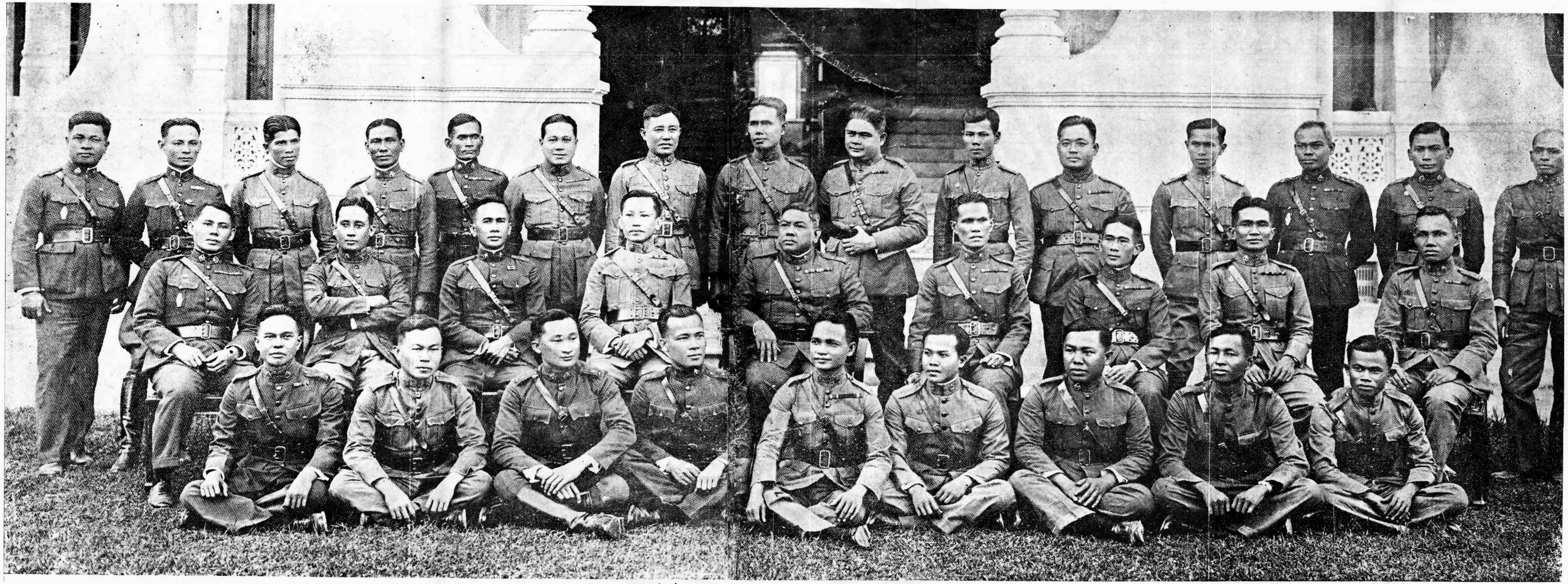
19) เล่มเดียวกัน, หน้า 165 (อ้างจากไมโครฟิล์มสถาบันไทยคดีฯ เอฟโอ. 371/17176)

20) เล่มเดียวกัน, หน้า 167 (อ้างจากไมโครฟิล์มอันเดียวกัน)

21) นายสุจินดา, หน้า 552

"คณะราษฎร์" และครอบครัว เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๑

คณะนายทหารบกผู้เริ่มการเปลยนแปลงการปกครอง ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

แถวที่ ๑ ยืนจากซ้าย ร.อ. หลวงเชวงศักดิ์สงคราม ร.อ. หลวงเสรีเริงฤทธิ์ ร.อ. หลวงชาญสงคราม ร.อ. ขุนพิพัฒน์สรการ ร.อ. หลวงอดุลเดชจรัส ร.อ. หลวงพรหมโยธี ร.อ. หลวงกาจสงคราม ร.อ. ขุนปลดปรปักษ์ พ.ต. หลวงชำนาญยุทธศิลป์ ร.ท. ขุนวิมลสรกิจ พ.ต. หลวงวิจักร์กลยุทธ ร.ต. ทวน วิชัยขัทคะ ร.อ. ขุนสุจริตรณการ ร.ท. น้อม เกตุนุติ ร.อ. หลวงสวัสดิ์รณณรงค์

แถวที่ ๒ นั่งจากซ้าย พ.ต. หลวงอำนวยสงคราม ร.อ. หลวงทัศนัยนิยมศึก พ.ต. หลวงพิบูลสงคราม พ.อ. พระยาทรงสุรเดช พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา พ.อ. พระยาฤทธิ์อัคเนย์ พ.ท. พระประสาสน์พิทยายุทธ ร.อ. หลางเกรียงศักดิ์พิชิต พ.ต. หลวงสฤษฎ์ยุทธศิลป

แถวที่ ๓ นั่งจากซ้าย ร.ท. ขุนจำนงภูมิเวทย์ ร.ท. ขุนนิรันดรชัย ร.ท. ขุนเรืองวีรยุทธ ร.ท. ขุนศรีสรากร ร.อ. หลวงรณสิทธิพิชัย ร.ท. ไชย ประทีปเสน ร.ต. จำรูญจิตรลักษณ์ ร.ต. สมาน เทพหัสดิน ณ อยุธยา ร.ต. อุดม พุทธิเกษตริน

รายนามคณะนายทหารเรือที่ร่วมก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

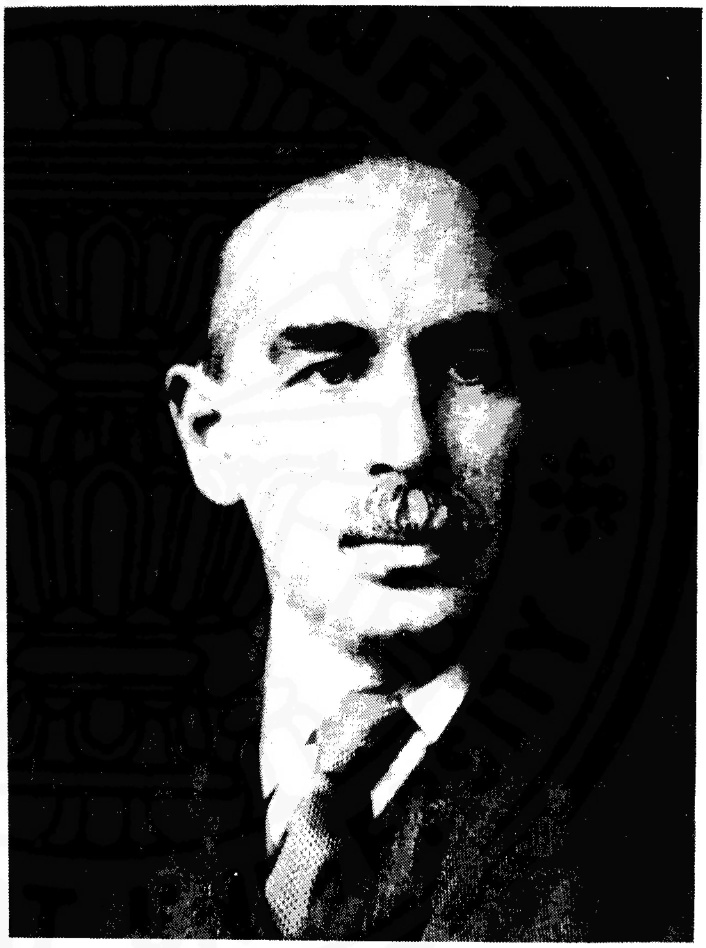

แถวหลังจากซ้ายไปขวา พล.ต. เศียร สู่ศิลป์ (หลวงวิจักษ์กลยุทธ) น.ต. กลาง โรจนเสนา ร.น. (ขุนนิเทศกลกิจ) ร.อ. ประเสริฐ สุขสมัย ร.น. ร.ต. ทองดี ระงับภัย ร.น. พ.ต.ต. ชั้น รัศมิทัต ร.อ. วัน รุยาพร ร.น. พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น. (หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์) พล.ร.อ. สินธุ์ กมลนาวิน ร.น. (หลวงสินธุ์สงครามชัย) นายจำรัส สุวรรณชีพ พล.ร.ต. สังวรณ์ สุวรรณชีพ ร.น. (หลวงสังวรณ์ยุทธกิจ)

แถวหน้าจากซ้ายไปขวา พล.ร.ท. สงบ จรูญพร ร.น. พล.ร.ต. ทหาร ขำหิรัญ ร.น. (ทองหล่อ) พล.ร.ต. ชลี สินธุโสภณ ร.น. พล.ร.ท. ผัน นาวาวิจิตร ร.น. (หลวงนาวาวิจิตร) ร.อ. กำลาภ กาญจนสกุล ร.น. (กุหลาบ) พล.ร.ต. ชลิต กุลกำม์ธร ร.น. น.ต. จิบ ศิริไพบูลย์ ร.น. ร.อ. ทิพย์ ประสานสุข ร.น. พล.ร.ต. สงวน รุจิราภา ร.น. น.อ. บุง ศุภชลาศัย ร.น. (หลวงศุภชลาศัย)

บทความพิเศษ

เคนส์ กับ กลุ่มบลูมสเบอรี่*

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทความปริทัศน์เรื่องนี้จำแนกออกเป็น 4 ตอน ตอนที่หนึ่งจะกล่าวถึงวรรณกรรมว่าด้วยชีวประวัติของจอห์น เมย์-นาร์ด เคนส์ (John Maynard Keynes) ตอนที่สองกล่าวถึงข้อมูลใหม่เกี่ยวกับเคนส์ ตอนที่สามกล่าวถึงกลุ่มบลูมสเบอรี่ และตอนที่สี่วิจารณ์หนังสือของ Crabtree and Thirlwall (1980) ซึ่งกล่าวถึงเคนส์กับกลุ่มบลูมสเบอรี่

1. วรรณกรรมว่าด้วยชีวประวัติของเคนส์

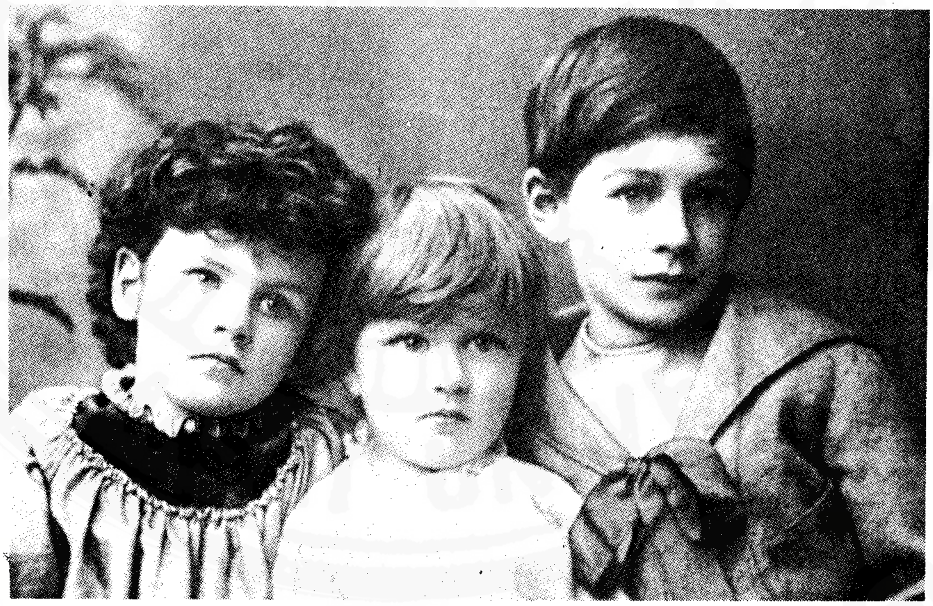
จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ ได้ชื่อว่าเป็นนักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญแห่งคริสตศตวรรษที่ 20 โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่หนังสือเรื่อง **The General Theory of Employment, Money and Interest** ออกสู่บรรณพิภพในปี ค.ศ. 1936 ซึ่งยังผลให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกกันว่า "การปฏิวัติแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์โดยเคนส์" (Keynesian Revolution) อิทธิพลของเคนส์ที่มีต่อวงวิชาการเศรษฐศาสตร์ก็มีมากยิ่งขึ้นไปอีก ด้วยเหตุนี้เอง จึงมิใช่เรื่องน่าประหลาดใจที่ปรากฏว่า เมื่อเคนส์ถึงแก่อนิจกรรมในปี ค.ศ. 1946 มีผู้เขียนชีวประวัติของเคนส์ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการต่าง ๆ จำนวนมาก ผู้ที่ผลิตงานประเภทนี้ มีอาทิเช่น ออสติน โรบินสัน (E.A.G. Robinson) ผู้เป็นทั้งสาวกและเพื่อนร่วมงานคนสำคัญของเคนส์[1] อาร์เธอร์ เซซิล พิกกู (Arthur Cecil Pigou)[2] ผู้ซึ่งเป็นทั้งอาจารย์และศัตรูทางความคิดของเคนส์ โจเซฟ ชุมปีเตอร์ (Joseph A. Schumpeter)[3] ผู้ซึ่งมีความรู้สึกอิจฉาริษยาเคนส์เป็นการส่วนตัว[4] เป็นต้น ทางด้านวิทยาลัยคิงส์ (King's College) แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ก็ได้ดำเนินการให้มีการจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง **John Maynard Keynes 1883—1946** ในปี ค.ศ. 1949 โดยรวมข้อเขียนของผู้ที่รู้จักเคนส์ในด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงเคนส์ บทบาทของวิทยาลัยคิงส์ ดังกล่าวนี้ มิใช่เรื่องน่าประหลาดใจแต่ประการใด เคนส์เป็นนักศึกษาของวิทยาลัยแห่งนี้ในระหว่างปี ค.ศ. 1902-1905 แม้เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ก็ยังประกอบอาชีพอาจารย์มหาวิทยาลัย ณ สถาบันแห่งนี้ (ค.ศ. 1909-1946) แต่เหนือสิ่งอื่นใด เคนส์ทำหน้าที่เหรัญญิก (Bursar) ของวิทยาลัยคิงส์อยู่ถึง 22 ปี (ค.ศ. 1924-1946) ตลอดระยะเวลาดังกล่าวนี้ เคนส์ได้ปฏิรูประบบการเงินและนำทรัพย์สินของวิทยาลัยไปลงทุนซื้อหุ้น จนมีฐานะมั่นคง จากเงินจำนวน 30,000 ปอนด์สเตอร์ลิง เคนส์สามารถหากำไรจนเพิ่มขึ้นเป็น 380,000 ปอนด์สเตอร์ลิงในปีที่เคนส์ถึงแก่อนิจกรรม

อย่างไรก็ตาม ชีวประวัติของเคนส์ที่เขียนขึ้นอย่างเป็นทางการ (official biography) เพิ่งปรากฏสู่บรรณพิภพภายหลังจากที่เคนส์ล่วงลับไปแล้ว 5 ปีเศษ และผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ทำงานชิ้นนี้ก็คือ รอย ฮาร์รอด (Roy F. Harrod) ผู้เป็นทั้งสานุศิษย์และเพื่อนร่วมงานของเคนส์ ฮาร์รอดได้รับความเอื้อเฟื้อจากนางฟลอเรนส์ เคนส์ (Florence Keynes) มารดาของเคนส์ในการศึกษาบันทึก เอกสาร และจดหมายส่วนตัวของเคนส์ ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการเขียนชีวประวัติของเคนส์ดังกล่าวนี้ กระนั้นก็ตาม **The Life of John Maynard Keynes** (London : Macmillan, 1951) ก็ยังมีข้อบกพร่องอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้ไม่เพียงแต่จะปรากฏในภายหลังว่า ข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์บางเรื่องบางตอนมีรายละเอียดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงเท่านั้น[5] หากทว่าฮาร์รอดยังจงใจละเลยไม่กล่าวถึงพฤติกรรมบางด้านของเคนส์อีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อที่เคนส์เป็นคนรักสองเพศ (bi-sexual)

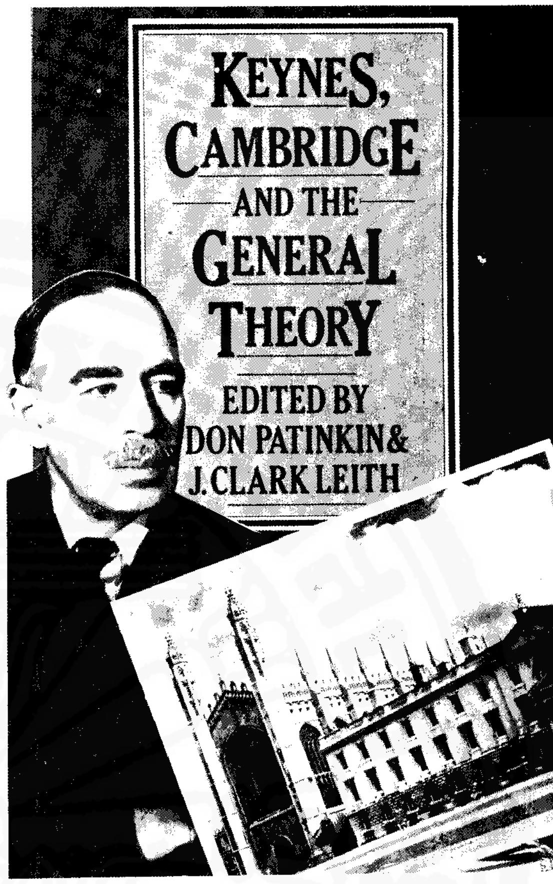
หลังจากการปรากฏตัวของ **Harrod (1951)** โลกหนังสือต้องรอคอยอีก 16 ปีเศษจึงมีโอกาสได้ต้อนรับหนังสือเกี่ยวกับเคนส์อีก 2 เล่ม คือ **Stewart (1967)** และ **Lekachman (1967)** หนังสือทั้งสองเล่มนี้ มิได้มีจุดเด่นทั้งในด้านการนำเสนอข้อมูลใหม่ หรือในด้านการตีความเหตุการณ์แต่ประการใด

(บนซ้าย) จอห์น เนวิลล์ เคนส์ บิดาของเคนส์
(บนขวา) ฟลอเรนส์ อาด้า เคนส์ มารดาของเคนส์
(ล่าง) มาร์กาเร็ต เคนส์ (อายุ 4 ขวบ) เยฟฟรีย์ เคนส์ (อายุ $2\frac{1}{2}$ ขวบ) และจอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ (อายุ 6 ขวบ)

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ก่อนปี ค.ศ. 1970 งานศึกษาชีวประวัติของเคนส์ที่ปรากฏสู่บรรณพิภพมีจำนวนไม่มากนัก ทั้ง ๆ ที่อัจฉริยภาพของเคนส์และอิทธิพลของเคนส์ที่มีต่อวงวิชาการทั้งในสาขาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา งานศึกษาชีวประวัติของเคนส์เริ่มหลั่งไหลสู่บรรณพิภพมากยิ่งขึ้น อาทิเช่น **E.A.G. Robinson (1971), Roy Jenkins (1972),**[6] **Milo Keynes (1975),**[7] **D.E. Moggridge (1976)**[8] เป็นต้น การเติบโตของการศึกษาเรื่องนี้นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา เป็นผลผลักดันจากปัจจัยอย่างน้อย 2 ปัจจัย กล่าวคือ

ประการแรก สภาราชบัณฑิตทางเศรษฐศาสตร์แห่งสหราชอาณาจักร (Royal Economic Society) ได้รวบรวมงานเขียนทั้งหมดของเคนส์มาจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม รวม 25 เล่ม โดยใช้ชื่อว่า **The Collected Writings of John Maynard Keynes** และมอบหมายให้สำนักพิมพ์แมกมิลแลนจัดพิมพ์นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1971 งานเขียนเหล่านี้อาจจำแนกออกเป็น 5 ประเภท คือ

(1) งานเขียนที่จัดพิมพ์เป็นหนังสือเล่มแล้ว อาทิเช่น **Indian Currency and Finance** (1913), **A Treatise on Money** (1930), **The General Theory of Employment, Money and Interest** (1936) เป็นต้น

(2) บทความและจุลสารที่รวบรวมพิมพ์เป็นหนังสือเล่มมาแล้ว อาทิเช่น **Essays in Persuasion** (1931), **Essays in Biography** (1933) เป็นต้น

(3) บทความที่ตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ หนังสือพิมพ์ และนิตยสารจดหมายที่มีถึงหนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ รวมตลอดจนจุลสารเรื่องต่าง ๆ ซึ่งยังไม่เคยรวบรวมตีพิมพ์เป็นเล่มมาก่อน

(4) ข้อเขียนที่ไม่เคยตีพิมพ์สู่สายตาของสาธารณชนมาก่อน

(5) บันทึกและจดหมายโต้ตอบที่มีถึงนักเศรษฐศาสตร์ท่านต่าง ๆ ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์และนโยบายเศรษฐกิจ

ข้อเขียนและบันทึกซึ่งไม่เคยตีพิมพ์มาก่อนเหล่านี้ ได้มีส่วนกระตุ้นให้มีการศึกษาแนวความคิดและชีวประวัติของเคนส์เพิ่มขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากมีข้อมูลใหม่อันน่าสนใจนั่นเอง นอกจากนี้ ดังเป็นที่ทราบดีว่า เคนส์มีบทบาทในการช่วยราชการของกระทรวงการคลัง (อังกฤษ) และหน่วยงานอื่น ๆ อยู่ไม่น้อย บันทึกราชการที่เคนส์เป็นผู้เขียนก็เพิ่งเปิดเผยสู่สาธารณชนภายหลังจากเหตุการณ์ล่วงเลยไปแล้ว 30 ปี โดยสำนักหอจดหมายเหตุแห่งสหราชอาณาจักร (Public Record Office) เป็นผู้เก็บรวบรวม บันทึกราชการเหล่านี้มีส่วนช่วยให้เข้าใจพัฒนาการทางความคิดของเคนส์ได้ไม่น้อย ด้วยเหตุนี้เอง ภายหลังจากการตีพิมพ์หนังสือชุด **The Collected Writings of John Maynard Keynes** นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1971 เป็นต้นมา การถกเถียงและการใฝ่หาความรู้เกี่ยวกับเคนส์ หรือที่นักเศรษฐศาสตร์บางท่านเรียกกันว่า "เคนส์วิทยา" (Keynsiology) ก็กลับมีชีวิตชีวาอีกครั้งหนึ่ง ตัวอย่างของความข้อนี้จะเห็นได้จากการจัดการสัมมนาร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยออนตาริโอตะวันตกแห่งคานาดา กับมหาวิทยาลัย ฮีบรูว์แห่งเยรูซาเลม เรื่อง "Keynes, Cambridge and the **General Theory** : The Process of Criticism and Discussion Connected With the Development of **The General Theory**" ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1975 บทความและบทอภิปรายในการสัมมนาดังกล่าวนี้ ปรากฏต่อมาในหนังสือของ **Patinkin and Leith (1977)**

ประการที่สอง การก่อตั้งวิทยาลัยเคนส์ (Keynes College) ขึ้นในมหาวิทยาลัยเคนท์ แห่งสหราชอาณาจักร (University of Kent) ในปลายทศวรรษ 1960 ได้มีส่วนกระตุ้นให้มีการศึกษาเกี่ยวกับเคนส์เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากสถาบันดังกล่าวนี้มีนโยบายด้านการจัดสัมมนาเกี่ยวกับเคนส์ (Keynes Seminar) โดยเฉพาะ และจนบัดนี้ ได้จัดให้มีการสัมมนาดังกล่าวนี้รวม 4 ครั้ง โดยเริ่มต้นในปี ค.ศ. 1972 และต่อมาก็จัดให้มีการสัมมนาดังกล่าวนี้ปีเว้นปี รายงานการสัมมนาได้ปรากฏต่อมาเป็นหนังสือเล่ม คือ **Moggridge (1974) ; Thirlwall (1976) ; Thirlwall (1978)** และ **Crabtree and Thirlwall (1980)**

ในบรรดาหนังสือเกี่ยวกับเคนส์ที่ออกสู่บรรณพิภพตั้งแต่ปี ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา เล่มที่น่าสนใจมากที่สุดก็คือ **Patinkin and Leith (1977)** และ **Milo Keynes (1975) Patinkin and Leith (1977)** เป็นหนังสือรวมบทความและบทอภิปรายเกี่ยวกับพัฒนาการทางความคิดของเคนส์ อันนำมาสู่ **The General Theory** โดยที่ผู้นำเสนอบทความและผู้ร่วมสัมมนาประกอบด้วยนักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำ ซึ่งบางคนเคยเป็นผู้ร่วมงานและสานุศิษย์ของเคนส์ บทความเรื่องสำคัญ ๆ กล่าวถึงบรรยากาศทางวิชาการในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ในทศวรรษ 1930 เพื่อนร่วมงานของเคนส์ในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และกระบวนการในการเขียนหนังสือ **The General Theory** ส่วน **Milo Keynes (1975)** เป็นหนังสือรวมบทความเกี่ยวกับเคนส์รวม 28 เรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่เขียนขึ้นใหม่ บทความเหล่านี้อาจจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่หนึ่งว่าด้วยชีวิตของเคนส์ กลุ่มที่สองว่าด้วยอิทธิพลของเคนส์ที่มีต่อพัฒนาการของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์และนโยบายเศรษฐกิจ และกลุ่มที่สามว่าด้วยบทบาทและงานด้านต่าง ๆ ของเคนส์

2. ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับเคนส์

การตีพิมพ์เอกสารขั้นต้นเกี่ยวกับเคนส์ในหนังสือชุด **The Collected Writings of John Maynard Keynes** นับเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของการศึกษาชีวประวัติและพัฒนาการทางความคิดของเคนส์[9] เมื่อ **The General Theory** ปรากฏสู่บรรณพิภพในปี ค.ศ. 1936 นั้น ข้อโจมตีข้อหนึ่งที่มักจะกล่าวอ้างกันก็คือ **"What is original in the book is not true ; and what is true is not original."**[10] นักเศรษฐศาสตร์ในสำนักสต๊อกโฮล์ม (Stockholm School) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเบอร์ทิล โอห์ลิน (Bertil Ohlin) มักจะกล่าวอ้างว่า ทฤษฎีและแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของเคนส์ซึ่งปรากฏใน **The General Theory** มิใช่ของใหม่ หากปรากฏในงานเขียนของนักเศรษฐศาสตร์ชาวสวีเดน อย่างเช่น **Monetary Equilibrium** ของกุนนาร์ เมอร์ดัล (Gunnar Myrdal) และ **Interest and Prices** ของคนุต วิกเซลล์ (Knut Wicksell) มาก่อน[11] การโจมตีเคนส์ในบางกรณีไปไกลถึงกับกล่าวหาเป็นนัย ๆ ว่าเคนส์ลอกความคิดจากผลงานของสำนักเศรษฐศาสตร์สต๊อกโฮล์ม อย่างไรก็ตาม บัดนี้เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า แม้ว่าเคนส์จะเคยอ่านงานเขียนของวิกเซลล์อยู่บ้าง แต่ก็หาได้อ่านอย่างกว้างขวางไม่ เมื่อเบอร์ทิล โอห์ลิน ส่งบทความ ซึ่งต่อมาคือ **Ohlin (1937)** เพื่อให้เคนส์พิจารณาตีพิมพ์ใน **Economic Journal** โอห์ลินได้เอ่ยอ้างถึงงานของวิกเซลล์ว่ามีส่วนคล้ายคลึงกับ **The General Theory** ของเคนส์ เคนส์แสดงความสนใจและไต่ถามโอห์ลินว่า งานของวิกเซลล์ดังกล่าวนี้ได้แก่อะไรบ้าง[12] ข้อไต่ถามดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่าเคนส์มิได้ตระหนักว่ามีงานเขียนของวิกเซลล์เกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่ประเด็นที่สำคัญยิ่งกว่าก็คือ ข้อมูลที่เปิดเผยในชั้นหลังได้ช่วยตอกย้ำความเชื่อเดิมที่ว่า ทฤษฎีและแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของเคนส์ที่ปรากฏใน **The General Theory** มีผลในการปฏิวัติแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์ ดังที่ศาสตราจารย์ดอน พะตินกิน ชี้ให้เห็นจุดเด่นของ **The General Theory** อยู่ที่ทฤษฎีอุปสงค์มวลรวมและอรรถาธิบายเกี่ยวกับกลไกการปรับตัวของระบบเศรษฐกิจ แต่แนวความคิดเหล่านี้ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนในงานเขียนของนักเศรษฐศาสตร์ชาวสวีเดน ก่อนปี ค.ศ. 1931 ดังนั้น ข้อกล่าวอ้างที่ว่าสำนักเศรษฐศาสตร์สต๊อกโฮล์มค้นพบ **"The General Theory"** ก่อนเคนส์นั้น จึงไม่มีมูลแห่งความเป็นจริง[13] ข้อที่น่าสนใจยิ่งกว่านี้ก็คือ นโยบายการแก้ปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในสวีเดน ในทศวรรษ 1930 ซึ่งรัฐบาลพรรคสังคมประชาธิปไตยนำไปใช้นั้นได้รับอิทธิพลจากเคนส์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากจุลสารเรื่อง **Can Lloyd George do It ?** ซึ่งตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1929 แทนที่จะได้รับอิทธิพลจากสำนักเศรษฐศาสตร์สต๊อกโฮล์ม[14] แม้แต่เบอร์ทิล โอห์ลินก็ยังยอมรับความข้อนี้[15]

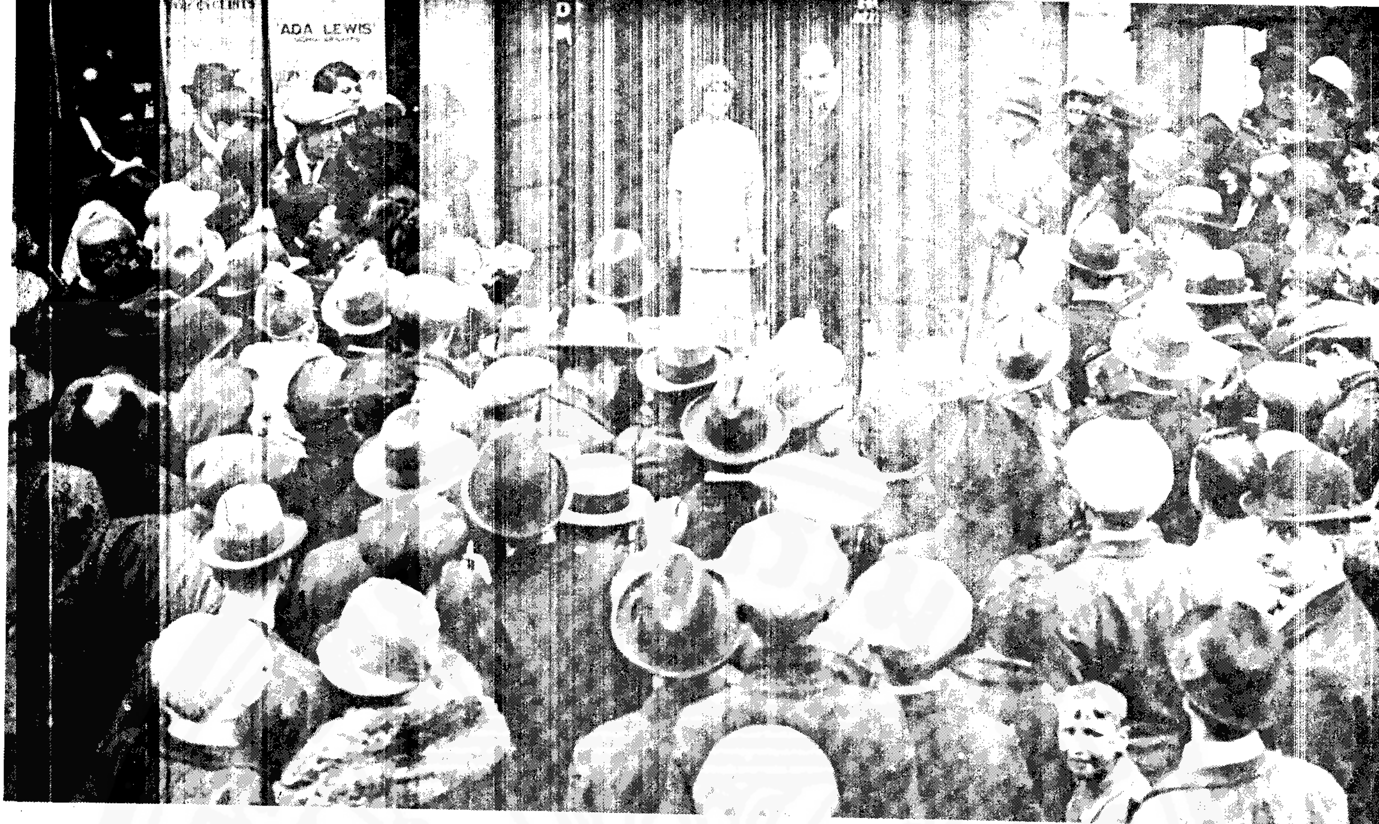
แม้ว่าเคนส์จะได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ปฏิวัติทฤษฎีและแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์ และแม้ว่า **The General Theory** จะออกสู่บรรณพิภพมากว่าสี่ทศวรรษแล้วก็ตาม แต่เสียงวิพากษ์วิจารณ์เคนส์ก็ยังไม่หมดสิ้นไป ต่างกันแต่เพียงว่า การวิพากษ์วิจารณ์ในระยะแรกยังแฝงด้วยอคติและความไม่ชอบเคนส์เป็นการส่วนตัวอยู่ค่อนข้างมาก แต่ในระยะหลังนี้ การวิพากษ์วิจารณ์อาศัยเหตุผลและข้อเท็จจริงมากยิ่งขึ้น งานเขียนของฮาร์รี่ จี. จอห์นสัน (Harry G. Johnson) นับเป็นอุทาหรณ์ของความข้อนี้[16] ตามทัศนะของจอห์นสัน ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 1930 นั้น มิได้เกิดจากความล้มเหลวของสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกซ์ ตรงกันข้าม ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เกิดจากการไม่ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจตามแนวการวิเคราะห์ของสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกซ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่อังกฤษกลับเข้าสู่ระบบมาตรฐานทองคำภายหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง และกำหนดค่าของเงินปอนด์สเตอร์ลิงไว้ในระดับเดียวกับช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง อันเป็นเหตุให้เงินปอนด์สเตอร์ลิงมีค่าสูงกว่าความเป็นจริงนั้น นับเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในทศวรรษ 1930 หากการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจมิได้เป็นไปอย่างผิดพลาดเช่นนี้ ก็อาจไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมี Keynesian Revolution

พัฒนาการแห่งความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของเคนส์ จากหนังสือเรื่อง **A Treatise on Money (1930)** มาสู่หนังสือเรื่อง **General Theory (1936)** เป็นประเด็นที่มีการศึกษาอย่างลุ่มลึก งานชิ้นสำคัญเกี่ยวกับประเด็นนี้ ได้แก่ งานของพะตินกิน[17] และม็อกกริดจ์[18] ประเด็นที่ควรแก่การสนใจในเรื่องนี้ นอกเหนือจากพัฒนาการทางความคิดของเคนส์เองแล้ว ก็คือ บทบาทของกลุ่ม

Cambridge Circus ที่มีต่อการเขียนหนังสือ **The General Theory** ของเคนส์ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า เคนส์มีความสัมพันธ์อันสนิทแนบแน่นกับกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์หนุ่มสาวในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ซึ่งมีชื่อเรียกกันต่อมาว่า Cambridge Circus คำว่า Circus ในที่นี้ย่อมาจาก Circle of Discussants อันประกอบด้วยริชาร์ด คาห์น (Richard Kahn) เจมส์ มีด (James Meade) เปียโร สราฟฟา (Piero Sraffa) โจน โรบินสัน (Joan Robinson) และออสติน โรบินสัน (E.A.G. Robinson) เมื่อเคนส์มีความคิดทางเศรษฐศาสตร์เรื่องใด ก็มักจะถกเถียงกับนักเศรษฐศาสตร์หนุ่มสาวกลุ่มนี้ในระหว่างสัปดาห์ซึ่งเคนส์ไปอยู่ในลอนดอน สมาชิกในกลุ่ม The Circus ก็ยังคงอภิปรายถกเถียงกันต่อไป เมื่อได้ข้อสรุปประการใดแล้ว ริชาร์ด คาห์น จะทำหน้าที่เป็นคนกลางสื่อความคิดของกลุ่มไปให้เคนส์ทราบภาพของคนกลุ่มนี้และเพื่อนร่วมงานอื่น ๆ ของเคนส์ในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เริ่มกระจ่างชัดขึ้นจากข้อเขียนของออสติน โรบินสัน ซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งในกลุ่ม The Circus[19] อย่างไรก็ตาม ข้อที่ยังไม่ยุติก็คือ The Circus มีอิทธิพลต่อความคิดของเคนส์ในการเขียนหนังสือเรื่อง **The General Theory** มากน้อยเพียงใด จากการศึกษาของพะตินกินพบว่า นักเศรษฐศาสตร์หนุ่มสาวกลุ่มนี้ มิได้มีบทบาทในกระบวนการเขียน **The General Theory** มากดังที่ร่ำลือ (ดูเชิงอรรถที่ 17) ในขณะที่ชุมปีเตอร์กล่าวอ้างว่า ริชาร์ด คาห์นควรจะได้ชื่อเป็นผู้เขียน **The General Theory** ร่วมกับเคนส์[20] ประเด็นดังกล่าวนี้มีการอภิปรายอย่างกว้างขวางและตรงไปตรงมาใน **Patinkin and Leith (1977, pp. 80—87)**

เคนส์ไม่เพียงแต่อาศัยกลุ่ม The Circus ในการแลกเปลี่ยนความคิดเท่านั้น หากทว่ายังอาศัยกลุ่มดังกล่าวนี้เป็นฐานสนับสนุนในการโจมตีสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกซ์อีกด้วย และดังที่เป็นที่ทราบกันดีว่า ตัวแทนของสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกซ์ที่เป็นเป้าแห่งการโจมตีของเคนส์นั้นก็มิใช่ใครอื่น หากแต่เป็นอาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ด้วยกันเอง ซึ่งก็คือ อาร์เธอร์ พิกกู (Arthur Cecil Pigou) และเดนนิส โรเบิร์ตสัน (Dennis H. Robertson) นั่นเองเอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์ใน **The Collected Writings of John Maynard Keynes** เล่มที่ 13 และ 14 ช่วยให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างมาก ผู้ที่เคยศึกษาชีวประวัติของเคนส์ ย่อมทราบดีว่า เคนส์มิได้มีการศึกษาอบรมอย่างเป็นทางการในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์มาก่อน หากแต่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีในสาขาคณิตศาสตร์ และเริ่มสนใจศึกษาเศรษฐศาสตร์ในปีสุดท้ายที่ศึกษา ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์นั่นเอง โดยการศึกษาด้วยตนเองและฟังการบรรยายของอัลเฟรด มาร์แชลล์ (Alfred Marshall) และอาร์เธอร์ พิกกู แนวความคิดของสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกซ์จึงถูกปลูกฝังอยู่ในระบบความคิดของเคนส์ แต่แล้วสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกซ์ก็กลับกลายเป็นเป้าแห่งการโจมตีใน **The General Theory** ทั้งเคนส์เองก็ไม่ละเว้นที่จะไม่โจมตีมาร์แชลล์ พิกกูสาวกผู้ซื่อสัตย์ของมาร์แชลล์ย่อมอดรนทนมิได้ จนต้องออกมาปกป้องมาร์แชลล์อย่างสุดฤทธิ์ พิกกูลงมือเขียนบทวิจารณ์หนังสือ **The General Theory** ของเคนส์ด้วยตนเอง[21] การโต้ตอบเป็นไปอย่างเผ็ดร้อน ทั้งพิกกูเองก็ต้องแสวงหาเหตุผลเพื่อตอบโต้ข้อโจมตีของเคนส์ ดังนั้น **Pigou (1941)** จึงเขียนขึ้นเพื่อปกป้องทฤษฎีและแนวความคิดของสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกซ์ แนวความคิดว่าด้วย Real Balance Effect หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า Pigou Effect ปรากฏครั้งแรกในงานชิ้นนี้ แม้ว่าทั้งเคนส์และพิกกูต่างก็เป็นอาจารย์ในสังกัด King's College แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ด้วยกัน แต่ความขัดแย้งทางความคิดทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนทั้งสองเริ่มห่างเหิน ประเด็นที่ว่าเคนส์ได้ให้ความเป็นธรรมแก่พิกกูหรือไม่ กลับเป็นเรื่องที่ถกเถียงกันอีกครั้งหนึ่ง หลายคนมีความรู้สึกว่า เคนส์น่าจะนำเสนอทฤษฎีของตนได้ โดยไม่จำต้องโจมตีพิกกูและโรเบิร์ตสัน บ้างก็มีความเห็นว่า เคนส์โจมตีพิกกูอย่างไม่เป็นธรรมนัก[22] แต่ในทัศนะของสาวกของเคนส์ การโจมตีพิกกูและโรเบิร์ตสันเป็นเรื่องที่มิอาจหลีกเลี่ยงได้ **E.A.G. Robinson (1968)** ได้เคยกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพิกกูกับเคนส์ แต่ก็ยังไม่ละเอียดและมิได้ให้ภาพชัดเจนเท่ากับงานเขียนในระยะหลัง[23] ออสติน โรบินสันย้ำอยู่เสมอว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเคนส์กับพิกกู มิได้ตึงเครียดมากอย่างที่ร่ำลือกัน การที่เคนส์โจมตีพิกกูและโรเบิร์ตสัน ย่อมมีผลเสมือนหนึ่งการวิจารณ์ตนเอง ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ก่อนยุค **The General Theory** เคนส์ก็มีความคิดไม่แตกต่างจากสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกซ์ ทั้งในการชี้ให้เห็นว่า ทฤษฎีและแนวความคิดของสำนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิกซ์มีข้อผิดพลาดอย่างไร ก็ย่อมต้องมีการอ้างอิงและเคนส์ก็เลือกที่จะอ้างอิงงานของพิกกู[24] อย่างไรก็ตาม กาลเวลาได้ช่วยลบล้างความขัดแย้งระหว่างคนทั้งสอง เมื่อเคนส์ถึงแก่กรรมในปี ค.ศ. 1946 พิกกูก็ลงมือเขียนชีวประวัติของเคนส์เอง ดังปรากฏใน **Pigou (1946)** และต่อมาในปี ค.ศ. 1949 พิกกูก็ขอบรรยาย ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์อีกครั้งหนึ่งทั้ง ๆ ที่ปลดเกษียณแล้ว (ขณะนั้นพิกกูอายุ 72 ปี) คำบรรยายดังกล่าวนี้ ต่อมาได้ตีพิมพ์เป็น **Pigou (1950)** พิกกูยอมรับต่อสาธารณชนว่า ตนเพิ่งจะเข้าใจประเด็นข้อถกเถียงต่าง ๆ ของเคนส์ใน **The General Theory** และยอมรับอีกด้วยว่า บทวิจารณ์หนังสือ **The General Theory** ซึ่งพิกกูเขียนไปตีพิมพ์ใน **Economica** นั้น รุนแรงเกินไป

สาระสำคัญส่วนหนึ่งของ **The General Theory** ก็คือ เคนส์ได้ชี้ให้เห็นว่าดุลยภาพของระบบเศรษฐกิจมิได้เป็นดุลยภาพที่มีการจ้างงานเต็มอัตรา (Full-employment equilibrium) เสมอไป โดยที่อาจมีช่องว่างแห่งภาวะเงินฝืด (deflationary gap) หรือช่องว่างแห่งภาวะเงินเฟ้อ (inflationary gap) การที่ระบบเศรษฐกิจจะอยู่ในดุลยภาพที่มีการจ้างงานเต็มอัตราได้นั้น มักเป็นกรณีพิเศษ

จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ ในวันแต่งงานกับลิเดีย โลโกโปวา

เท่านั้น ทั้งเคนส์ก็ไม่เชื่อว่า กลไกราคาจะสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพในการชักนำให้ระบบเศรษฐกิจเข้าสู่ดุลยภาพที่มีการจ้างงานเต็มอัตราความไร้ประสิทธิภาพของกลไกราคานี้เอง นับเป็นเหตุผลประการสำคัญที่สนับสนุนให้รัฐบาลมีบทบาทในการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การที่เคนส์สนับสนุนให้รัฐบาลมีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้นนี้เองทำให้มีผู้โจมตีว่า เคนส์มีแนวความคิดแบบสังคมนิยม บางคนไปไกลถึงกับกล่าวหาว่าเคนส์เป็นมาร์กซิสต์[25] เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์ใน **The Collected Writings of John Maynard Keynes** ได้ช่วยเอื้ออำนวยความสะดวกในการตรวจสอบแนวความคิดพื้นฐานของเคนส์ และบัดนี้ เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า เคนส์เป็นเพียงปัญญาชนเสรีนิยม[26] ในเอกสารหลายต่อหลายชิ้น เคนส์ได้กล่าวถึงพวกมาร์กซิสต์อย่างเยาะหยันและถากถาง ทั้งไม่มีมาร์กซิสต์คนใดที่สนิทชิดเชื้อกับเคนส์ ในกลุ่ม The Circus ซึ่งสนิทกับเคนส์เองนั้น เวลานั้นก็ยังไม่มีใครที่เป็นมาร์กซิสต์ โจน โรบินสัน เพิ่งจะกลายเป็นมาร์กซิสต์ในภายหลัง ส่วนเปียโร สราฟฟา นั้นเพียงแต่สนใจศึกษาลัทธิมาร์กซิสม์[27]

ในการวิเคราะห์บทบาทของเคนส์ในด้านต่าง ๆ งานศึกษาชีวประวัติของเคนส์ ที่ปรากฏสู่บรรณ พิภพก่อนปี ค.ศ. 1970 มักจะละเลยบทบาทของเคนส์ในฐานะที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย แต่นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1970 เป็นต้น มีข้อเขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยลูกศิษย์ของเคนส์ 4 คน คือ พลัมป์เตอร์ (A.F.W. Plumptre)[28] โรเบิร์ต ไบรส (Robert B. Bryce) วอลเตอร์ ซาลานต์ (Walter S. Salant) และลอรี่ ทาร์ชิส (Lorie Tarshis)[29] นอกจากนี้บันทึกที่บรรดาลูกศิษย์จดจากการบรรยายในชั้นเรียนของเคนส์ ก็กลายเป็นเอกสารสำคัญที่ใช้ในการศึกษาพัฒนาการทางความคิดของเคนส์[30] สถาบันการศึกษาบางแห่งเริ่มจัดเก็บเอกสารประเภทนี้ อาทิเช่น บันทึกการบรรยายของเคนส์ ซึ่งจดโดยโรเบิร์ต ไบรส จัดเก็บไว้ ณ Carleton University เป็นต้น

เคนส์แต่งงานกับนางลิเดีย โลโปโกวา (Lydia Lopokova) นักเต้นบัลเลต์ชาวรัสเซียในปี ค.ศ. 1925 โดยที่ได้อยู่กินด้วยกันหลายปีก่อนที่จะแต่งงาน ทั้งคู่ครองชีวิตสมรสจวบจนเคนส์ถึงแก่กรรมใน ค.ศ. 1946 แต่เดิมนั้น เราไม่สู้ได้รู้จักลิเดีย โลโปโกวามากนัก เราไม่ทราบว่า นางมีความสำคัญและบทบาทมากน้อยเพียงใดต่อชีวิตและงานของเคนส์ แม้ว่าบัดนี้จะมีข้อเขียนของไมโล เคนส์[31] และริชาร์ด บักเกิล[32] ซึ่งช่วยให้ความกระจ่างเกี่ยวกับเรื่องนี้บ้าง แต่ข้อที่ยังไม่กระจ่างชัดก็คือ ลิเดียมีชีวิตสมรสอยู่ได้อย่างไรตลอดระยะเวลาที่เคนส์มีชีวิตรักสองเพศ

ยอร์จ เบอร์นาร์ด ชอร์ (ซ้าย) กับ จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ (ขวา)

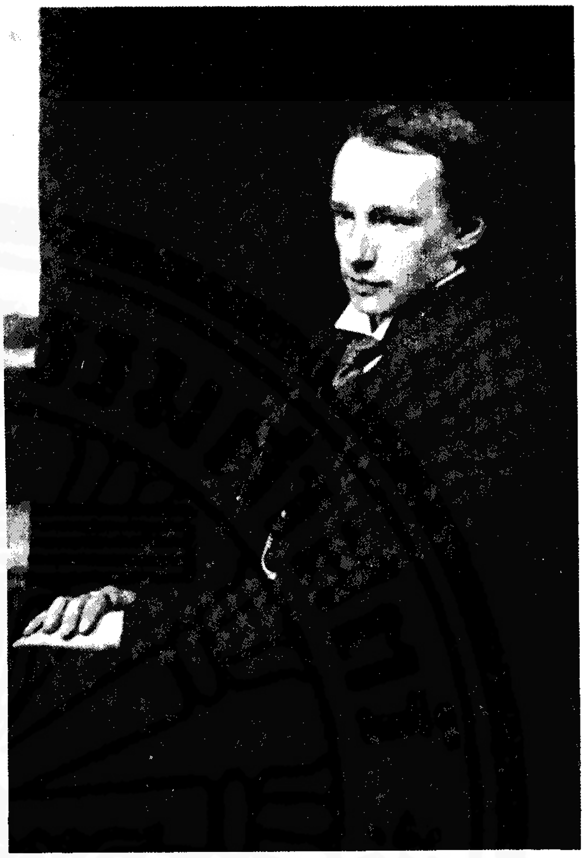
3. ว่าด้วยบลูมสเบอรี่

บลูมสเบอรี่ (Bloomsbury) เป็นชื่อตำบลหนึ่งในมหานครลอนดอน ตำบลนี้เกิดมีชื่อเสียงขึ้นมา เพราะเหตุที่เป็นที่ชุมนุมของปัญญาชนในตอนต้นคริสตศตวรรษที่ 20 และด้วยเหตุดังนั้นปัญญาชนกลุ่มดังกล่าวนี้จึงมีชื่อเรียกว่า "กลุ่มบลูมสเบอรี่" (Bloomsbury Group)

เรื่องราวของกลุ่มบลูมสเบอรี่กระจัดกระจายอยู่ตามหนังสือบันทึกความทรงจำ ตลอดจนชีวประวัติของปัญญาชนกลุ่มนี้ หนังสือที่กล่าวถึงกลุ่มบลูมสเบอรี่อย่างได้เนื้อได้หนังมากที่สุด คือ **Bell (1968)** พัฒนาการของกลุ่มบลูมสเบอรี่อาจจำแนกออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ

พัฒนาการขั้นที่หนึ่ง กลุ่มบลูมสเบอรี่ถือกำเนิดขึ้นในฤดูใบไม้ร่วงปี ค.ศ. 1899 ณ วิทยาลัยตรีนิติ (Trinity College) มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ผู้ที่เป็นแกนนำของกลุ่มบลูมสเบอรี่ในระยะแรกล้วนแต่เป็นนักศึกษาของสถาบันแห่งนี้ อาทิเช่น เลียวนาร์ด วูล์ฟ (Leonard Woolf) ลิตตัน สเตรชีย์ (Lytton Strachey) แซกสัน ซิดนีย์-เทิร์นเนอร์ (Saxon Sydney-Turner) โธบี้ สตีเฟน (Thoby Stephen) ไคลฟ เบลล์ (Clive Bell) เป็นต้น ต่อมาจึงขยายตัวไปยังวิทยาลัยอื่น ๆ ของมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ พัฒนาการในขั้นนี้ยังมิได้มีการก่อตั้งกลุ่มอย่างเป็นตัวเป็นตน หากแต่เป็นช่วงเวลาแห่งการสถาปนาความสัมพันธ์ส่วนบุคคลของสมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่ในเวลาต่อมา คนเหล่านี้ได้พบปะสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นตามชุมนุมหรือสโมสรต่าง ๆ ซึ่งมีจำนวนนับร้อยในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ แต่ที่สำคัญก็คือ Apostles' Society ซึ่งในเวลานั้นมี ยี.อี. มัวร์ (G.E. Moore) นักปรัชญาคนสำคัญแห่งคริสตศตวรรษที่ 20 เป็นผู้นำ ดังนั้นจึงมิใช่เรื่องน่าประหลาดใจที่จะพบว่า แกนนำของกลุ่มบลูมสเบอรี่ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากหนังสือเรื่อง **Principia Ethica** ของมัวร์

พัฒนาการขั้นที่สอง โดยการชักนำของโธบี้ สตีเฟน บรรดาเพื่อน ๆ ของโธบี้ต่างก็ได้รู้จักกับน้องสาวของเขา 2 คน คือ วาเนสสา สตีเฟน (Vanessa Stephen) และ เวอร์จิเนีย สตีเฟน (Virginia Stephen) เมื่อเซอร์เลสลี่ สตีเฟน (Leslie Stephen) ผู้บิดาถึงแก่กรรมในปี ค.ศ. 1904 ครอบครัวสตีเฟนได้อพยพไปอยู่บ้านเลขที่ 46 Gordon Square ตำบล Hyde Park Gate นครลอนดอน บรรดามิตรสหายของโธบี้ สตีเฟน จากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ เมื่อลงไปลอนดอน ก็มักจะพบปะสนทนากัน ณ บ้านแห่งนี้ ต่อมาในปี ค.ศ. 1906 โธบี้ สตีเฟนถึงแก่กรรม และวาเนสสา สตีเฟนแต่งงานกับไคลฟ เบลล์ ทั้งคู่ยึดหัวหาดอยู่ที่ 46 Gordon Square ส่วนเวอร์จิเนีย สตีเฟนย้ายไปอยู่ 21 Fitzroy Square จุดนี้เองเป็น

ยี.อี. มัวร์ นักปรัชญาผู้มีอิทธิพลต่อสมาชิกของกลุ่มบลูมสเบอรี่

หัวเลี้ยวหัวต่อของกำเนิดแห่งกลุ่มบลูมสเบอรี่ เพราะหลังจากนี้ไม่นานนัก คนกลุ่มเดียวกันนี้ก็เริ่มพากันมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่รอบตำบลบลูมสเบอรี่ในนครลอนดอน อาทิเช่น ภายหลังจากที่เวอร์จิเนีย สตีเฟนแต่งงานกับเลียวนาร์ด วูล์ฟแล้ว ก็ย้ายไปอยู่บ้านเลขที่ 52 Tavistock Square ส่วนบ้านเลขที่ 46 Gordon Square ถูกเคนส์ยึดครองไป ก่อนที่เคนส์จะแต่งงานกับลิเดีย โลโปโกวา ในปี ค.ศ. 1925 เคนส์ได้จัดการให้ลิเดียอาศัยอยู่ในบ้านเลขที่ 41 Gordon Square ส่วนดันคัน แกรนต์ (Duncan Grant) จิตรกรผู้มีชื่อเสียงก็เปิดสตูดิโออยู่ที่ 8 Fitzroy Street เป็นต้น การที่ปัญญาชนกลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนรอบ ๆ ตำบลบลูมสเบอรี่นี้เอง เป็นสาเหตุให้ได้รับการขนานนามว่า "กลุ่มบลูมสเบอรี่"

พัฒนาการขั้นที่สาม สมาชิกในกลุ่มบลูมสเบอรี่ส่วนใหญ่เป็นนักคิด นักเขียนและจิตรกร นอกเหนือจากการประกอบอาชีพหลักของแต่ละคนแล้ว คนเหล่านี้มักมีงานเขียนวิจารณ์หนังสือ วิจารณ์งานศิลปะ และแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาสังคมและการเมือง อิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมของกลุ่มบลูมสเบอรี่ยังไม่ปรากฏ จวบจนกระทั่งปี ค.ศ. 1910 เมื่อโรเจอร์ ฟราย (Roger Fry)

(ซ้าย) วาเนสซา สตีเฟน
(ขวาบน) โธบี้ สตีเฟน
(ขวาล่าง) เวอร์จิเนีย สตีเฟน

จัดให้มีการแสดงภาพเขียนยุค Post-Impressionist ขึ้นเป็นครั้งแรก ณ Grafton Gallery นับเป็นครั้งแรกที่ชาวอังกฤษได้ชมผลงานของเซซัง (Cezanne) มาติสส์ (Matisse) ปีกัสโซ (Picasso) โกแกง (Gauguin) แวนโกะ (Van Gogh) ฯลฯ งานแสดงภาพเขียนดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์เป็นอันมาก ภายหลังจากปี ค.ศ. 1910 ผลงานของสมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่เริ่มมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและความคิดของชาวอังกฤษ ไม่ว่าจะเป็นงานแสดงศิลปจากภาคพื้นยุโรป งานจิตรกรรมของไคลฟ เบลล์, วาเนสสา เบลล์ และดันคัน แกรนต์ งานเขียนนวนิยายของเวอร์จิเนีย วูลฟ์ และมอร์แกน ฟอร์สเตอร์ (E.M. Forster) งานเขียนทางประวัติศาสตร์และวรรณกรรมของลิตตัน สเตรชีย์ ตลอดจนงานเขียนทางเศรษฐศาสตร์และการเมืองของเคนส์

เมื่อพิจารณาพัฒนาการของกลุ่มบลูมสเบอรี่ เราอาจกล่าวได้ว่า กลุ่มบลูมสเบอรี่มีลักษณะเป็นกลุ่ม "สภากาแฟ" ชุมนุมหรือชมรมที่มีลักษณะเป็น "สภากาแฟ" นั้น มีอยู่ดารดาษในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ Apostles' Society ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของกลุ่มบลูมสเบอรี่ก็มีลักษณะเป็นชุมนุมดังกล่าวนี้ เพียงแต่เป็นชุมนุมที่ไม่เปิดเผยและมีการกลั่นกรองสมาชิกอย่างเข้มงวด แกนนำในเวลาต่อมาของกลุ่มบลูมสเบอรี่บางคนไม่เคยได้รับเลือกเป็นสมาชิกของชุมนุมดังกล่าวนี้ ดังเช่นโธบี้ สตีเฟน และไคลฟ เบลล์ เป็นต้น สามสิบห้าปีหลังจากที่ได้รับเลือกเป็นสมาชิกของ Apostles' Society เคนส์ได้กล่าวถึงตัวอย่างของหัวข้อการอภิปรายใน "สภากาแฟ" แห่งนี้ไว้ดังนี้

> *"...If A was in love with B and believed that B reciprocated his feelings, whereas in fact B did not, but was in love with C, the state of affairs was certainly not so good as it would have been if A had been right, but was it worse or better than it would become if A discovered his mistake? If A was in love with B under a misapprehension as to B's qualities, was this better or worse than A's not being in love at all?....Were all truths equally good to pursue and contemplate.....*"[33]

เมื่อกลุ่มบลูมสเบอรี่ย้ายฐานจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ไปสู่มหานครลอนดอน "สภากาแฟ" ยังคงเป็นกิจกรรมหลัก หัวข้อการอภิปรายมีปริมณฑลอันกว้างขวาง ครอบคลุมทั้งปรัชญา ศิลปะ วัฒนธรรม การเมือง และเรื่องอื่น ๆ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์งานวรรณกรรมและงานศิลปะของสมาชิกในกลุ่ม มีอยู่อย่างต่อเนื่อง ในบางกรณี การวิพากษ์วิจารณ์ปรากฏในรูปของข้อเขียนตีพิมพ์ในหน้าหนังสือพิมพ์และนิตยสารรายคาบจนเป็นที่กล่าวหากันว่า คนในกลุ่มบลูมสเบอรี่มีแนวโน้มที่จะเชียร์กันเอง หรือยกย่องผลงานของสมาชิกในกลุ่มเดียวกันเกินกว่าที่ควร แต่ **Bell (1968, pp. 60—63)**[34] พยายามพิสูจน์ให้เห็นว่า ข้อกล่าวหาดังกล่าวนี้ไม่มีมูลแห่งความเป็นจริง ด้วยการชี้ให้เห็นว่า ไคลฟ เบลล์มิได้ยกย่องงานจิตรกรรมของโรเจอร์ ฟราย และเวอร์จิเนีย วูล์ฟ เมื่อวิจารณ์หนังสือเรื่อง **Elizabeth and Essex** ของลิตตัน สเตรชีย์ ก็มิได้มีลักษณะเชียร์กันเอง เป็นต้น

โดยเหตุที่กิจกรรมของกลุ่มบลูมสเบอรี่ที่มีอิทธิพลต่อสังคมอังกฤษโดยทั่วไปประกอบด้วยงานเขียนและงานศิลปะ พจนานุกรมภาษาอังกฤษ ฉบับมหาวิทยาลัยอ็อกซ์ฟอร์ด จึงให้คำนิยามคำว่า Bloomsbury ไว้ดังนี้[35]

Bloomsbury

A school of writers and aesthetes living in or associated with Bloomsbury that flourished in the early 20th century ; a member of this school.

การที่ชื่อกลุ่มบลูมสเบอรี่มีความสำคัญมากพอที่จะปรากฏในพจนานุกรมได้เช่นนี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมและความคิดของกลุ่มดังกล่าวนี้ไม่มากก็น้อย อย่างไรก็ตาม การตราชื่อกลุ่มบลูมสเบอรี่ว่าเป็น "สำนักนักเขียนและศิลปากร" นั้น อาจไม่เป็นที่ยอมรับของสมาชิกกลุ่มดังกล่าวนี้ ดังที่เลียวนาร์ด วูล์ฟได้เคยกล่าวว่า กลุ่มบลูมสเบอรี่เป็นเพียงกลุ่มมิตรสหายเท่านั้น[36] แม้ว่าสมาชิกกลุ่มนี้จะมีปรัชญาพื้นฐานบางประการเหมือนกัน และมีความคิดเห็นที่ตรงกันในบางเรื่อง ดังที่ **Bell (1968 , p. 63)** กล่าวว่า หากต้องการศึกษาความคิดของกลุ่มบลูมสเบอรี่ จะต้องศึกษางาน

เขียนของสมาชิกกลุ่มนี้อย่างน้อย 4 เรื่อง คือ

(1) John Maynard Keynes, **The Economic Consequences of the Peace** (1919)
(2) Clive Bell, **Civilisation**
(3) Virginia Woolf, **Orlando** (1928).
(4) Virginia Woolf, **A Room of One's Own** (1929).

กระนั้นก็ตาม ความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ ของสมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่ก็หาได้มีเอกภาพแต่ประการใดไม่ ความแตกต่างทางด้านความคิดระหว่างบุคคลยังคงมีอยู่ตามปกติวิสัย แม้ในประเด็นหลัก ๆ ดังเช่น การคัดค้านกรณีที่อังกฤษเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ก็ยังมิได้มีความเห็นชนิดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จริงอยู่ สมาชิกส่วนใหญ่ของกลุ่มบลูมสเบอรี่ ประกาศสนับสนุนหลักการสันติวิธี (pacificism) และต่อต้านการทำสงคราม และด้วยสำนึกทางมโนธรรม จึงปฏิเสธที่จะถูกเกณฑ์ทหารเพื่อทำสงคราม (conscientious objector) แต่กระนั้นก็ตาม เหตุผลที่ใช้ในการต่อต้านสงครามก็ยังแตกต่างกันไปตามตัวบุคคล มิหนำซ้ำ สมาชิกบางคนก็ยังคงทำงานรับใช้รัฐบาลผู้ประกาศสงคราม ดังเช่น เคนส์เป็นอาทิ

ลักษณะร่วมกันบางประการของสมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่ก็คือ สมาชิกส่วนใหญ่ของปัญญาชนกลุ่มนี้มาจากครอบครัวชั้นกลาง ได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์เป็นส่วนใหญ่ และได้รับอิทธิพลไม่โดยตรงก็โดยอ้อมจากปรัชญาของ ยี. อี. มัวร์ (G.E. Moore) โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากหนังสือเรื่อง **Principia Ethica** อิทธิพลดังกล่าวนี้ได้ปรากฏต่อมาในวิถีการดำรงชีวิต งานเขียน และงานศิลปะต่าง ๆ ปรัชญาเสรีนิยมถูกฝังรากลึกในระบบความคิดของคนกลุ่มนี้ การไม่ยึดถือจารีตประเพณีดั้งเดิมอันล้าสมัย นับเป็นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของกลุ่มบลูมสเบอรี่ การเรียกร้องความเสมอภาคแห่งสิทธิระหว่างบุรุษกับสตรีปรากฏในงานเขียนของปัญญาชนกลุ่มนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนวนิยายของ เวอร์จิเนีย วูล์ฟ ปรัชญาพื้นฐานเหล่านี้ปรากฏให้เห็นจากเสรีภาพในการแต่งกาย (โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกเพศหญิง) เสรีภาพในการสนทนาและการแลกเปลี่ยนความคิด ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างหญิงกับชาย พฤติกรรมต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนสะเทือนระบบคุณค่าในสังคมอังกฤษในช่วงต้นคริสตศตวรรษที่ 20 อยู่ไม่น้อย

พฤติกรรมในเรื่อง "รักเสรี" ในหมู่สมาชิกของกลุ่มบลูมสเบอรี่ นับเป็นเรื่องที่มีการกล่าวขวัญและวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างมาก เสรีภาพทางเพศและการรักร่วมเพศเป็นพฤติกรรมต้องห้ามตามบรรทัดฐานของสังคมอังกฤษในขณะนั้น แต่พฤติกรรมในเรื่องนี้กลับเป็นปรากฏการณ์ทั่วไปในกลุ่มบลูมสเบอรี่ พฤติกรรมรักร่วมเพศเป็นมรดกตกทอดจากชีวิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และในบางกรณีสืบทอดจากโรงเรียนกินนอนระดับมัธยมศึกษา Apostles' Society ในวิทยาลัยตรีนิติ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่สมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่ได้รู้จักกัน ก็ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นโฮโมเซ็กชวล (homo-sexual) เป็นส่วนใหญ่ บันทึกความทรงจำและจดหมายติดต่อระหว่างสมาชิกในกลุ่มบลูมสเบอรี่ที่เพิ่งเปิดเผยในชั้นหลัง ช่วยให้เราทราบว่า ผู้มีพฤติกรรมร่วมเพศในกลุ่มบลูมสเบอรี่ มีอาทิเช่น จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์, ลิตตัน สเตรชีย์, ดันคัน แกรนต์ เป็นต้น ส่วนเวอร์จิเนีย สตีเฟน ก็เคยหลงรักวาเนสสา สตีเฟน พี่สาวเยี่ยงชู้สาว อารมณ์อันอ่อนไหวและความว้าเหว่แห่งชีวิต ทำให้ครั้งหนึ่งมิตรสหายพากันชักจูงให้เธอมีชีวิตคู่กับลิตตัน สเตรชีย์ แต่ความพยายามดังกล่าวนี้ก็ต้องล้มเหลว ในเมื่อสเตรชีย์เป็นคนรักร่วมเพศ อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่เลียวนาร์ด วูล์ฟกลับมาจากการปฏิบัติราชการในศรีลังกา เวอร์จิเนีย สตีเฟนก็เลือกที่จะลงเอยอยู่กับวูล์ฟ ส่วนวาเนสสา สตีเฟน เมื่อมีลูกกับไคลฟ เบลล์ได้สองคน[37] ก็แยกกันอยู่นานถึง 14 ปี ในระหว่างนั้น วาเนสสาครองชีวิตรักอยู่กับดันคัน แกรนต์ ผู้ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นชู้รักของเคนส์ ทั้งสองมีลูกสาวด้วยกันหนึ่งคน คือ แองเจลิกา เบลล์ (Angelica Bell) เดวิด การ์เนตต์ (David Garnett) นักเขียนผู้เป็นสมาชิกอีกคนหนึ่งของกลุ่มบลูมสเบอรี่ ซึ่งเคยหลงรักวาเนสสา สตีเฟน ตั้งแต่สมัยที่ทั้งคู่ยังมีวัยหนุ่มสาว เมื่อผิดหวังจากวาเนสสา ก็รอคอยจนได้แต่งงานกับแองเจลิกา อย่างไรก็ตาม เมื่อกาลเวลาผ่านไป ผู้ที่เคยมีพฤติกรรมรักร่วมเพศก็เริ่มมีพฤติกรรมทางเพศตามปกติตามบรรทัดฐานของสังคม ไม่ว่าจะเป็นเคนส์, สเตรชีย์ และแกรนต์

ลิตตัน สเตรชีย์ (ซ้าย) ผู้มีประวัติแย่งผู้ชายแข่งกับเคนส์ ส่วนบุรุษในรูปขวามือ คือ ดันคัน แกรนต์ ชู้รักของเคนส์

4. เคนส์กับบลูมสเบอรี่

Crabtree and Thirlwall (1980) เป็นรายงานการสัมมนาเรื่อง "Keynes and The Bloomsbury Group" ซึ่งวิทยาลัยเคนส์แห่งมหาวิทยาลัยเคนท์ จัดขึ้นในปี ค.ศ. 1978 นับเป็น Keynes Seminar ครั้งที่สี่ บทความที่นำเสนอในการสัมมนาครั้งนี้มีอยู่ 4 เรื่องด้วยกัน คือ

1. Derek Crabtree, "Cambridge Intellectual Currents of 1900"
2. Richard Shone, "A General Account of the Bloomsbury Group"
3. Raymond Williams, "The Significance of Bloomsbury as a Social and Cultural Group"
4. Quentin Bell, "Recollections and Reflections on Maynard Keynes"

บทความคิดของดิเรก แครบทรี กล่าวถึงกระแสความเคลื่อนไหวและความก้าวหน้าทางวิชาการ ทั้งในด้านวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ในตอนต้นคริสตศตวรรษที่ 20 ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจบรรยากาศอันก่อกำเนิดกลุ่มบลูมสเบอรี่ บทความของ ริชาร์ด โชน กล่าวถึงความเป็นมาของกลุ่มบลูมสเบอรี่โดยทั่วไป (โชนเป็นเพื่อนสนิทของดันคัน แกรนด์ ซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งของกลุ่มบลูมสเบอรี่) ศาสตราจารย์เรย์มอนด์ วิลเลี่ยมส์ วิเคราะห์กลุ่มบลูมสเบอรี่ในฐานะที่เป็นกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรม ส่วนศาสตราจารย์เควนติน เบลล์ ฟื้นความหลังเกี่ยวกับเคนส์ในฐานะผู้ที่เคยใกล้ชิดมาก่อน ในจำนวนผู้นำเสนอบทความในการสัมมนาทั้งสี่คนนี้ เป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกกับกลุ่มบลูมสเบอรี่ถึง 2 คน คือ ริชาร์ด โชน และเควนติน เบลล์ กระนั้นก็ตาม เมื่อพิจารณาเนื้อหาของ **Crabtree and Thirlwall (1980)** ทั้งเล่มแล้ว ค่อนข้างน่าผิดหวัง ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ไม่มีบทความหนึ่งบทความใดในหนังสือเล่มนี้ที่กล่าวถึงบทบาทเคนส์ในกลุ่มบลูมสเบอรี่และความสัมพันธ์ระหว่างเคนส์กับกลุ่มบลูมสเบอรี่โดยตรง บทความของแครบทรีเพียงแต่ให้ภูมิหลังเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ บทความของโชนและวิลเลี่ยมส์กล่าวถึงกลุ่มบลูมสเบอรี่โดยทั่วไป โดยมิได้เน้นประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเคนส์กับกลุ่มดังกล่าวนี้ ส่วนบทความของเบลล์นำเสนอภาพของเคนส์จากทัศนะของผู้เขียน ดังนั้น กล่าวโดยส่วนรวมแล้ว เนื้อหาของหนังสือไม่สู้ตรงกับชื่อหนังสือนัก

หากพิจารณาในแง่ของข้อมูล อาจกล่าวได้ว่า **Crabtree and Thirlwall (1980)** มิได้นำเสนอข้อมูลใหม่ ไม่ว่าจะเกี่ยวกับเคนส์หรือกลุ่มบลูมสเบอรี่ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะเหตุว่า มีการตีพิมพ์บันทึกความทรงจำและจดหมายโต้ตอบของสมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่มาก่อนแล้วจำนวนมาก นอกจากนี้ การจัดพิมพ์หนังสือชุด **The Collected Writings of John Maynard Keynes** ก็ช่วยให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับเคนส์เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก อย่างไรก็ตาม จุดเด่นของ **Crabtree and Thirlwall (1980)** อยู่ที่บทความของศาสตราจารย์เรย์มอนด์ วิลเลี่ยมส์ ซึ่งวิเคราะห์กลุ่มบลูมสเบอรี่ในฐานะกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรม โดยชี้ให้เห็นว่ากลุ่มบลูมสเบอรี่เป็นกลุ่มชนชั้นสูงซึ่งมีความคิด "ขบถ" ต่อสังคม ไม่ยึดติดในรูปแบบและจารีตประเพณีดั้งเดิม แต่ยึดมั่นในเสรีภาพแห่งความคิดและการแสดงออกซึ่งความคิด โดยใช้ท่วงทำนองที่เปิดเผยและตรงไปตรงมา จนในบางครั้งดูประหนึ่งว่าหยาบคาย ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของกลุ่มดังกล่าวนี้ก็คือ การมีความสำนึกต่อสังคม (Social conscience) โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การมีความเอื้ออาทรต่อกลุ่มชนผู้เสียเปรียบในสังคม และเพื่อที่จะช่วยเกื้อกูลกลุ่มชนผู้เสียเปรียบในสังคม จำเป็นต้องมีการปฏิรูปอย่างเป็นระบบในระดับกลุ่มชนชั้นสูง ซึ่งครอบงำสังคมนั้นอยู่ การเป็น "ขบถ" ต่อชนชั้นสูง ซึ่งครอบงำสังคมจึงเป็นพฤติกรรมที่มิอาจหลีกเลี่ยงได้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ แสดงออกในรูปของการปฏิเสธรูปแบบและจารีตประเพณีดั้งเดิม ตลอดจนการวิพากษ์วิจารณ์และเยาะเย้ยถากถางระบบความคิดของกลุ่มชนชั้นสูงเหล่านั้น แต่ขณะเดียวกัน ก็พยายามสื่อความคิดไปสู่กลุ่มชนชั้นต่ำผู้เสียเปรียบในสังคม รูปแบบของกลุ่มบลูมสเบอรี่มิได้เพิ่งเกิดขึ้น หากแต่มีพัฒนาการในประวัติศาสตร์ ในปลายคริสตศตวรรษที่ 18 ได้เคยมีกลุ่มของวิลเลี่ยม ก็อดวิน (William Godwin) และในกลางคริสตศตวรรษที่ 19 ก็มีกลุ่ม Pre-Raphaelite Brotherhood เป็นต้น

จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ในฤดูใบไม้ร่วง ปี ค.ศ. 1902 ในภาคการศึกษาแรกนั้นเอง เขาก็เริ่มมีความสัมพันธ์กับแกนนำในเวลาต่อมาของกลุ่มบลูมสเบอรี่ ลิตตัน สเตรชีย์ และเลียวนาร์ด วูล์ฟ ได้พาเขาไปทำความรู้จักกับ ยี.อี. มัวร์ และต่อมาในปี ค.ศ. 1903 เคนส์ก็ได้รับเลือกให้เป็นสมาชิกของ Apostles' Society ซึ่งมีมัวร์เป็นผู้นำ ด้วยเหตุนี้เอง ปรัชญาของมัวร์จึงมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตและระบบความคิดของเคนส์ เคนส์เองก็ยอมรับความเป็นจริงดังกล่าวนี้ แต่ในช่วงปลายแห่งชีวิต เคนส์พยายามสลัดแอกจากปรัชญาของมัวร์[38] การเข้าเป็นสมาชิก Apostles' Society ทำให้เคนส์มีความสัมพันธ์อันสนิทแนบแน่นกับกลุ่มที่เป็นหัวใจของกลุ่มบลูมสเบอรี่ในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตาม ดังได้กล่าวแล้วว่า สมาชิกส่วนใหญ่ของ Apostles' Society เป็นพวกรักร่วมเพศ ความสัมพันธ์ระหว่างเคนส์กับสมาชิกชุมนุมดังกล่าวนี้ จึงมิได้มีเฉพาะแต่กิจกรรมทางปัญญาเท่านั้น หากทว่ายังมีความสัมพันธ์ทางเพศอีกด้วย เราไม่ทราบแน่ชัดว่าเคนส์เริ่มมีพฤติกรรมรักร่วมเพศเมื่อไร แต่ในขณะที่เป็นสมาชิก Apostles' Society อยู่นั้น มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดว่าเคนส์และสเตรชีย์ต่างแย่งชิงที่จะได้อาร์เธอร์ ฮอบเฮาส์ (Arthur Hobhouse) เป็นคู่รัก ซึ่งปรากฏว่าเคนส์เป็นฝ่ายชนะ สเตรชีย์ต้องผิดหวังอีก

ครั้งหนึ่ง เมื่อสูญเสียดันคัน แกรนต์ ผู้เป็นทั้งญาติและมิตรสนิทให้แก่เคนส์ แกรนต์เป็น "คู่รัก" ของเคนส์อยู่เป็นเวลานาน ความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างคนทั้งสองเพิ่งจะเลิกราไป เมื่อแกรนต์ไปอยู่กินกับวาเนสสา เบลล์ และเคนส์แต่งงานกับลิเดีย โลโปโกวา[39]

ดังได้กล่าวแล้วว่า สมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่มีพื้นฐานปรัชญาคล้ายคลึงกันและมีโลกทัศน์ไม่แตกต่างกันมากนัก ด้วยเหตุนี้เองการเกาะกลุ่มจึงมีชีวิตยืนนาน อย่างน้อยที่สุดจนถึงประมาณปี ค.ศ. 1938[40] หากเรายึดถือระบบการวิเคราะห์ของศาสตราจารย์วิลเลี่ยมส์ซึ่งมองกลุ่มบลูมสเบอรี่ในฐานะที่เป็นกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรม เราอาจถือได้ว่า เคนส์เป็นสมาชิกของชนชั้นสูง ซึ่งไม่พึงพอใจกลุ่มชนชั้นสูงที่ครอบงำสังคมอังกฤษอยู่ในขณะนั้น แต่เคนส์แตกต่างจากปัญญาชนกลุ่มบลูมสเบอรี่ส่วนใหญ่ ซึ่งเลือกที่จะอยู่นอกวงราชการ ในข้อที่ว่า เคนส์เองกระโดดเข้าสู่วงราชการโดยหวังที่จะปฏิรูประบบราชการ และเปลี่ยนแปลงนโยบายในด้านต่าง ๆ ไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การปฏิวัติแนวความคิดและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ของเคนส์ในส่วนหนึ่ง ก็อาจตีความได้ว่า เป็นปฏิกิริยาที่เคนส์มีต่อแนวความคิดและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่ครอบงำข้าราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งกระทรวงการคลังในขณะนั้น เคนส์ไม่เพียงแต่ต้องการปฏิรูปกลไกของรัฐ ด้วยการเข้าสู่ระบบราชการเท่านั้น หากเคนส์ยังพยายามที่จะสร้างประชามติด้วยการแสดงความคิดเห็นในหน้าหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง ๆ อีกด้วย แต่การทำงานรับใช้ราชการ กลับทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเคนส์กับสมาชิกอื่น ๆ ของกลุ่มบลูมสเบอรี่เกิดความตึงเครียดเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากปัญญาชนกลุ่มบลูมสเบอรี่ส่วนใหญ่ต่อต้านการทำสงคราม แต่เคนส์กลับเป็นจักรกลของรัฐบาลผู้กระหายสงคราม (ในขณะนั้น เคนส์ช่วยราชการอยู่ที่กระทรวงการคลัง) เคนส์ต้องอดทนต่อเสียงวิพากษ์วิจารณ์ตลอดช่วงเวลาแห่งสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เมื่อสงครามยุติลง เคนส์ได้ร่วมในคณะผู้แทนของสหราชอาณาจักรในการเจรจาทำสนธิสัญญาสันติภาพ ณ นครปารีส แต่เคนส์เห็นว่า ฝ่ายสัมพันธมิตรเรียกร้องผลประโยชน์และเอาเปรียบประเทศผู้แพ้สงครามมากเกินไป จึงลาออกจากคณะผู้แทนดังกล่าวนี้ แรงกดดันจากเสียงวิพากษ์วิจารณ์และการเงิน ทำให้เคนส์ต้องล้มป่วยด้วยโรคประสาท ในปี ค.ศ. 1919 หลังจากฟื้นจากอาการโรคประสาท เคนส์ก็ลงมือเขียน **The Economic Consequences of the Peace (1919)** ซึ่งกล่าวกันว่าสะท้อนจุดยืนของกลุ่มบลูมสเบอรี่[41]

เคนส์มีปัญหาความสัมพันธ์กับสมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อเคนส์แต่งงานกับลิเดีย โลโปโกวา ในปี ค.ศ. 1925 ในชั้นต้น ลิเดียไม่เพียงแต่จะมีปัญหาการพูดภาษาอังกฤษเท่านั้น หากทว่ายังมีปัญหาโลกทัศน์ที่แตกต่างจากสมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่อีกด้วย ดังได้กล่าวแล้วว่า ปัญญาชนกลุ่มบลูมสเบอรี่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาของมัวร์ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม โลกทัศน์ของคนเหล่านี้จึงคล้ายคลึงกันซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่กระชับสัมพันธภาพระหว่างคนเหล่านี้ แต่ลิเดีย โลโปโกวา ไม่เพียงแต่จะปลอดพ้นจากปรัชญาของมัวร์ หากยังเติบโตจากสิ่งแวดล้อมในสังคมที่แตกต่างจากสังคมกลุ่มบลูมสเบอรี่ โดยเกือบสิ้นเชิง ความแตกต่างทางด้านโลกทัศน์จึงเป็นเหตุให้ลิเดียยากที่จะแทรกตัวเข้าสู่กลุ่มบลูมสเบอรี่ได้ นอกจากนี้ สมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่ยังมีเหตุที่จะไม่พอใจลิเดียอีก 2 ข้อ ข้อที่หนึ่งก็คือ ชีวิตครอบครัวทำให้เคนส์มีเวลาที่จะสุงสิงกับกลุ่มบลูมสเบอรี่น้อยลง ส่วนอีกข้อหนึ่งนั้นเกิดจากอุปนิสัยส่วนตัวของลิเดียเองในขณะที่สมาชิกกลุ่มบลูมสเบอรี่ชอบถกปัญหาหนักสมอง แต่ลิเดียกลับชอบคุยเรื่องเบาสมอง ในบางครั้งลิเดียจะสอดแทรกการสนทนาด้วยเรื่องตลกโปกฮา ซึ่งสร้างความไม่พอใจแก่ผู้ร่วมวงสนทนาไม่น้อย อย่างไรก็ตาม กาลเวลาได้ช่วยให้กลุ่มบลูมสเบอรี่เรียนรู้ที่จะยอมรับลิเดียในเวลาต่อมา[42]

กลุ่มบลูมสเบอรี่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางความคิดและโลกทัศน์ของเคนส์โดยมิพักต้องสงสัย ความคิดเห็นของเคนส์ที่ปรากฏในบทความต่าง ๆ ที่เคนส์เขียนให้บุคคลนอกวงการเศรษฐศาสตร์อ่านหลายต่อหลายเรื่องเป็นผลจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภายในกลุ่มบลูมสเบอรี่ แต่ประเด็นที่ยังไม่มีคำตอบอันชัดเจนก็คือ กลุ่มบลูมสเบอรี่มีบทบาทและอิทธิพลมากน้อยเพียงไร ต่อพัฒนาการทางความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของเคนส์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อพัฒนาการของ The General Theory

เชิงอรรถ

*บทความปริทัศน์ว่าด้วยหนังสือของ Derek Crabtree and A.P. Thirlwall (eds.), **Keynes and the Bloomsbury Group** (London : Macmillan, 1980), 112 pages.

1 **E.A.G. Robinson (1947)** โปรดดูบรรณานุกรมท้ายบทความนี้

2 **Pigou (1946)** และ **Pigou (1947)**

3 **Schumpeter (1946)**

4 ข้อมูลดังกล่าวนี้ดูบทอภิปรายของศาสตราจารย์ดอน พะตินกิน (Don Patinkin) และพอล แซมมวลสัน (Paul Samuelson) ในการสัมมนาเรื่อง "Keynes, Cambridge and the **General Theory**" ซึ่งจัดโดยมหาวิทยาลัยออนตาริโอตะวันตกร่วมกับมหาวิทยาลัยอีบรูว์ ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1975 ดู **Patinkin and Leith (1977)**, pp. 87-89.

5 ดูอาทิเช่น A.F.W. Plumpter, "Maynard as a Teacher" in **Milo Keynes [1975]**, pp. 247-253 ; Quentin Bell, "Recollections and Reflections on Maynard Keynes" in **Crabtree and Thirlwall (1980)**, p. 69.

[6]นายรอย เจงกินส์ เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง (อังกฤษ) ในรัฐบาลของนายฮาโรลด์ วิลสัน ต่อมาเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับฝ่ายซ้ายในพรรคกรรมกรจึงแยกตัวออกมาตั้งพรรคสังคมประชาธิปไตย

[7]ไมโล เคนส์ เป็นลูกชายของเซอร์เยฟฟรีย์ เคนส์ (Geoffrey Keynes) น้องชายของ จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์

[8]หนังสือเล่มนี้อยู่ในชุด Fontana Modern Masters วัตถุประสงค์ของหนังสือชุดนี้ก็คือ การกล่าวถึงชีวประวัติ ผลงาน และความคิดของนักปราชญ์และนักคิดคนสำคัญแห่งปัจจุบันสมัย สำหรับโดนัลด์ ม็อกกริดจ์นั้น เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่บรรณาธิการหนังสือชุด **Collected Writings of John Maynard Keynes** ร่วมกับเอลิซาเบธ จอห์นสัน (Elizabeth Johnson)

[9]ประสบการณ์ของผู้ทำหน้าที่บรรณาธิการ ความเป็นมาและปัญหาเกี่ยวกับเอกสารชั้นต้นเหล่านี้ ดู **Elizabeth Johnson (1973)** และ Donald E. Moggridge, "Cambridge Discussion and Criticism Surrounding The General Theory : A Chronicle's View" in **Patinkin and Leith (1977)**, pp. 64-71.

[10]**Hazlitt (1960)**, p. 3.

[11]**Ohlin (1937)** และ **Ohlin (1977)**

[12]จดหมายของเคนส์ถึงโอห์ลิน ลงวันที่ 27 มกราคม ค.ศ. 1937 ภายหลังจากที่ **The General Theory** ออกสู่บรรณพิภพแล้ว ดู The **Collected Writings of John Maynard Keynes**, vol. 14, pp. 184-5.

[13]**Patinkin (1976)** ; Don Patinkin, "The Process of Writing **The General Theory** : A Critical Survey" in **Patinkin and Leith (1977)**, pp. 3-24.

[14]Landgren (1960) และ Steiger (1976) อ้างถึงในคำอภิปรายของศาสตราจารย์โดนัลด์ วินช์ (Donald Winch) และดอน พะตินกิน ดู **Patinkin and Leith (1977)**, pp. 76-78.

[15]Ohlin (1974)

[16]Harry G. Johnson, "Keynes and British Economics" in **Milo Keynes (1975)** ; reprinted in H.G. Johnson, **On Economics and Society** (The University of Chicago Press, 1975), pp. 77-90.

[17]**Patinkin (1975)** ; **Patinkin (1976)** ; Patinkin, "The Process of Writing **The General Theory** : A Critical Survey" **in Patinkin and Leith (1977)**, pp. 3-24.

[18]**Moggridge (1973)**

[19]E.A.G. Robinson, "Keynes and His Cambridge Colleagues" in **Patinkin and Leith (1977)**, pp. 25-38.

[20]Schumpeter (1954), p. 1172.

[21]**Economica**, vol. 3 (1936), pp. 115-132.

[22]Bernard Corry, "Keynes in the History of Economic Thought" in **Thirlwall (1978)**, pp. 3-34.

[23]E.A.G. Robinson, "Keynes and His Cambridge Colleagues" in **Patinkin and Leith (1977)**, pp. 35-38.

[24]ดูบทอภิปรายของออสติน โรบินสันใน **Thirlwall (1978)**, pp. 59-61.

[25]ในสหรัฐอเมริกายุคสมัยที่ลัทธิแมกคาร์ธี (McCarthyism) เฟื่องฟูในต้นทศวรรษ 1950 องค์กรที่มีชื่อว่า Veritas Foundation ได้จัดพิมพ์หนังสือชื่อ **Keynes at Harvard** กล่าวหาว่า ทฤษฎีและแนวความคิดของเคนส์จัดอยู่ในจำพวกสังคมนิยม มาร์กซิสม์ และคอมมิวนิสม์ ดู John Kenneth Galbraith, "How Keynes Came to America" in **Milo Keynes (1975)**, pp. 132-141.

[26]Mauric Cranston, "Keynes : His Poltical Ideas and Their Influence" in **Thirlwall (1978)**, pp. 101-115.

[27]ดูบทอภิปรายของออสติน โรบินสันใน **Patinkin and Leith (1977)**, p. 88.

[28]A.F.W. Plumptre, "Maynard Keynes as a Teacher" in **Milo Keynes (1975)**, pp. 247-253.

[29]Robert B. Bryce, Walter S. Salant and Lorie Tarshis, "Keynes as Seen by His Students in the 1930 s" in **Patinkin and Leith (1977)**, pp. 39-63.

[30]**Patinkin and Leith** (1977), pp. 3-24.

[31]Milo Keynes, "Maynard and Lydia Keynes" in **Milo Keynes (1975)**, pp. 1-8.

[32]Richard Buckle, "On Loving Lydia" in **Milo Keynes (1975)**, pp. 49-59.

[33]**Keynes (1949)**

[34]เควนติน เบลล์ (Quentin Bell) ผู้แต่งหนังสือเรื่อง **Bloomsbury** เป็นบุตรของ ไคลฟ เบลล์ และวาเนสสา สตีเฟน เคยดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์วิชาประวัติศาสตร์และทฤษฎีศิลปะ แห่ง University of Sussex ประเทศอังกฤษ ปัจจุบันปลดเกษียณแล้ว งานชิ้นสำคัญเกี่ยวกับกลุ่มบลูมสเบอรี่อีกเรื่องหนึ่งก็คือ **Virginia Woolf : A Biography** (1972).

[35]**A Supplement to the Oxford English Dictionary**, Vol. I (1968), p. 298.

[36]Leonard Woolf, **Beginning Again** (1964), pp. 21, 23 อ้างถึงใน **Crabtree and Thirlwall (1980)**, p. 41.

[37]คือ จูเลี่ยน เบลล์ (Julian Bell) และ เควนติน เบลล์ (Quentin Bell)

[38]**Keynes (1949)**

[39]Paul Levy, "The Bloomsbury Group" in **Milo Keynes (1975)**, pp. 60-72.

[40]Quentin Bell, "Recollections and Reflections on Maynard Keynes" in **Crabtree and Thirlwall (1980)**, p. 86.

[41]**Bell (1968)**, pp. 60-64.

[42]Milo Keynes, "Maynard and Lydia Keynes" in **Milo Keynes (1975)** pp. 1-8.

บรรณานุกรม

Bell, Quentin. **Bloomsbury.** London : Weidenfeld and Nicolson Ltd., 1968.

Crabtree, Derek. and A.P. Thirlwall (eds.), **Keynes and the Bloomsbury Group.** London : Macmillan, 1980.

Harrod, Roy. **The Life of John Maynard Keynes.** London : Macmillan, 1951.

Hazlitt (ed.), Henry. **The Critics of Keynesian Economics.** Princeton, N.J. : D. Van Nostrand Co. Inc., 1960.

Jenkins, Roy. "Keynes" **The Times** (March 1972).

Johnson, Elizabeth. "The Collected Writings of John Maynard Keynes : Some Visceral Reactions" in Michael Parkin and A.R. Nobay (eds.), **Essays in Modern Economics.** London : Longman, 1973.

Keynes, John Maynard. "My Early Beliefs" in **Two Memoirs** (1949) ; reprinted in **The Collected Writings of John Maynard Keynes,** Vol. 10 (London : Macmillan, 1972), pp. 433-451.

Keynes (ed.), Milo. **Essays on John Maynard Keynes.** Cambridge University Press, 1975.

Landgren, Karl - Gustav. **Den 'nya ekonomien' i Sverige : J.M. Keynes, E. Wigforss, B. Ohlin och utvecklingen 1927 - 1939 (The 'New Economics' in Sweden : J.M. Keynes, E. Wigforss, B. Ohlin and the Development 1927 - 1939)** Stockholm : Almqvist and Wiksell, 1960.

Lekachman, Robert. **The Age of Keynes.** London : Allen Lane, 1967.

Moggridge, D.E. "From the **Treatise** to the **General Theory** : An Exercise in Chronology" **History of Political Economy,** Vol. 5 (Spring 1973). pp. 72-88.

Moggridge (ed.), D.E. **Keynes : Aspects of the Man and His Work.** London : Macmillan, 1974.

Moggridge, Donald E. **Keynes.** London : Fontana, 1976.

Ohlin, Bertil. "Some Notes on the Stockholm Theory of Saving and Investment", **Economic Journal,** Vol. 47, I (March 1937), pp. 53-69 ; II (June 1937), pp. 221-240.

Ohlin, Bertil. "On the Slow Development of the 'Total Demand' Idea in Economic Theory : Reflections in Connection with Dr. Oppenheimer's Note" **Journal of Economic Literature,** Vol. 12 (September 1974), pp. 888-896.

Ohlin, Bertil. "Some Comments on Keynesianism and the Swedish Theory of Expansion Before 1935" in **Patinkin and Leith (1977, pp. 149—165).**

Patinkin, Don. "The Collected Writings of John Maynard Keynes : From the **Tract** to the **General Theory**", **Economic Journal,** Vol. 85 (June 1975), pp. 249-270.

Patinkin, Don. **Keynes' Monetary Thought : A Study of Its Development.** Durham : Duke University Press, 1976.

Patinkin, Don. and J. Clark Leith (eds.), **Keynes, Cambridge and the General Theory.** London : Macmillan, 1977.

Pigou, A.C. **Employment and Equilibrium : A Theoretical Discussion.** London : Macmillan, 1941.

Pigou, A.C. "John Maynard Keynes 1883-1946" **Cambridge Review** (May 18, 1946).

Pigou, A.C. "John Maynard Keynes 1883-1946" **Proceedings of the British Academy,** Vol. 32 (1947).

Pigou, A.C. **Keynes's General Theory : A Retrospective View.** London : Macmillam, 1950.

Robinson, E.A.G. "John Maynard Keynes 1883-1946" **Economic Journal** (March 1947).

Robinson, E.A.G. "Arthur Cecil Pigon" in **International Encyclopedia of the Social Sciences** (1968).

Robinson, E.A.G. **John Maynard Keynes : Economist, Author, Statesman.** Oxford University Press, 1971.

Schumpeter, Joseph A. "John Maynard Keynes 1883-1946" **American Economic Review** (September 1946), reprinted in Schumpeter, **Ten Great Economists** (Oxford University Press, 1951).

Schumpeter, Joseph A. **A History of Economic Analysis.** Oxford University Press, 1954.

Steiger, Otto. "Bertil Ohlin and the Origins of the Keynesian Revolution" **History of Political Economy,** Vol. 8, No. 3 (February 1976), pp. 341-366.

Stewart, Michael. **Keynes and After.** Penguin Books, 1967.

Thirlwall (ed.), A.P. **Keynes and International Monetary Relations.** London : Macmillan, 1976.

Thirwall (ed.), A.P. **Keynes and Laissez — Faire.** London : Macmillan, 1978.

นโยบายรัฐบาลไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

: ผูกมิตรกับฝ่ายอักษะ

ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร

พรทิพย์ วัชรินทร์ดิลก

กรุงเทพมหานคร

ดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ในช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นเป็นผู้เปิดฉากการรบบนภาคพื้นแปซิฟิค ประเทศไทยซึ่งขณะนั้นมี จอมพลป. พิบูลสงครามเป็นหัวหน้ารัฐบาลหรือนายกรัฐมนตรี ได้เข้าเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ตลอดจนได้ประกาศสงครามกับประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรทั้ง 2 คือ อังกฤษ และ สหรัฐอเมริกา อย่างไรก็ตามได้มีกลุ่มทางการเมืองกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งไม่เห็นด้วยกับนโยบายการนำชาติเข้าไปผูกพันกับฝ่ายอักษะ และการปกครองแบบอำนาจนิยมของจอมพล ป. ได้ตั้งเป็นกลุ่ม หรือขบวนการขึ้นเพื่อต่อต้านนโยบายนี้ ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ นี้ต่อมาได้มีการพัฒนาขึ้นเป็นขบวนการเสรีไทย ซึ่งมีสมาชิกทั้งภายในและภายนอกประเทศ ขบวนการเสรีไทยนี้ได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายสัมพันธมิตรทำการต่อต้านญี่ปุ่นจนเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม

นั่นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองไทยช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างไรก็ตามผู้เขียนสนใจประเด็น ๆ หนึ่งที่เกิดขึ้น เพราะได้ตั้งคำถามกับตัวเองว่า "จอมพล ป.เข้าร่วมกับญี่ปุ่นด้วยความเต็มใจจริง ๆ หรือ" ทั้งนี้เพราะได้มีผู้พูดถึงเรื่องนี้เอาไว้หลายประเด็นหลายทาง สุดแต่ว่าผู้พูดจะเป็นใคร มีความสัมพันธ์กับจอมพล ป.ในระดับและในลักษณะใด บางคนก็กล่าวหาว่า จอมพล ป. เป็นผู้พาประเทศเข้าสู่สงครามโดยการประกาศสงครามกับสัมพันธมิตรด้วยความพอใจของตนเป็นหลัก และใช้อำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจแต่ผู้เดียว สมควรถูกตัดสินในฐานะอาชญากรสงคราม บางคนกลับกล่าวว่า จอมพล ป.ควรได้รับความเป็นธรรม และได้รับความเห็นอกเห็นใจ เพราะการเข้าร่วมสงครามครั้งนี้เป็นสิ่งไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งในเรื่องนี้เอง จอมพล ป.ก็ได้กล่าวถึงสาเหตุแห่งการกระทำต่าง ๆ ของตนในช่วงนั้นไว้บ้าง ฉะนั้นในที่นี้จะขอศึกษาถึงปัจจัยในการกำหนดนโยบาย หรือวิเคราะห์ถึงสาเหตุการตัดสินใจเข้าร่วมสงครามเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นของ จอมพล ป. ว่าทำไม จอมพลป. จึงตัดสินใจเช่นนั้น เกิดจากสถานการณ์บีบบังคับ หรือเป็นเพราะว่าอุดมการ และความพอใจของจอมพล ป. เอง ทั้งนี้ แม้ว่าการตัดสินใจกระทำการและดำเนินนโยบายเช่นนั้นจะเป็นไปในนามของรัฐบาลไทยก็ตาม แต่ผู้เขียนเชื่อว่าการตัดสินใจที่สำคัญขั้นสุดท้ายขึ้นอยู่กับความพอใจของจอมพลป. เป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้ว่า "เมื่อการกำหนดนโยบาย และการตัดสินปัญหาสำคัญของชาติไม่ได้มาจากประชาชน ประชาชนไม่มีอำนาจ และไม่มีส่วนในการควบคุมการบริหารของรัฐบาล สภาผู้แทนราษฎรซึ่งควรจะเป็นตัวแทนแสดงเจตนารมณ์ของประชาชน ไม่สามารถแสดงเจตนารมณ์ของประชาชนได้อย่างแท้จริง คณะรัฐมนตรีไม่อยู่ในฐานะจะเป็นที่ปรึกษา และคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไม่อาจยับยั้งการกระทำของรัฐบาลได้ก็เท่ากับว่า อำนาจการกำหนดนโยบายและการตัดสินใจที่สำคัญขึ้นอยู่กับตัวนายกรัฐมนตรีเท่านั้น"[1]

ผู้เขียนจะขอแยกวิเคราะห์เป็น 2 ตอน คือ

1. เหตุผลที่สนับสนุนว่าจอมพล ป.เข้าร่วมสงครามมหาเอเชียบูรพา เพราะว่า ความพอใจและเกิดจากอุดมการของจอมพล ป.เอง

2. สาเหตุที่แสดงให้เห็นว่าจอมพล ป. จำต้องเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นครั้งนี้โดยมิได้เต็มใจ แต่ทำไปเพราะว่าสถานการณ์บีบบังคับ

1. เหตุผลว่าจอมพล ป.เข้าร่วมสงครามเพราะว่าเต็มใจ

การเสนอเหตุผลในแง่นี้เป็นการพยายามหาเหตุผลทั่ว ๆ ไปมาสนับสนุนสมมติฐานที่ว่าจอมพล ป.เข้าร่วมสงครามครั้งนี้ด้วยความเต็มใจ ซึ่งเหตุผลที่ยกมากล่าวก็คือ

1.1 พฤติกรรมชอบใช้อำนาจของจอมพล ป. เอง

นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น เมืองไทยก็ประสบกับปัญหาความไม่มีเสถียรภาพทางการเมือง ดังจะเห็นได้ว่าเกิดกบฏ และรัฐประหารขึ้นอีกหลายครั้ง รวมทั้งกบฏบวรเดชในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 ด้วย ซึ่งเหตุการณ์ความผันผวนทางการเมืองนี้เอง "คณะราษฎรได้สนับสนุนให้จอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2481 เนื่องจากเป็นผู้มีบทบาทในการทำรัฐประหารใน พ.ศ. 2476 และในการปราบกบฏบวรเดช"[2]

จะเห็นได้ว่า เมื่อจอมพล ป.ขึ้นมามีอำนาจในช่วงแรกนี้ นับได้ว่ามีความมั่นคงและมีอำนาจสูงสุดในการสั่งการใด ๆ ก็ตาม ทั้งนี้ เพราะ "เข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงสำคัญ ๆ หลายกระทรวง เช่น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และยังเป็นผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารเรือพิเศษ ผู้บัญชาการทหารอากาศพิเศษ และผู้บัญชาการทหารสูงสุด"[3] ดังนั้น การศึกษาพฤติกรรมชอบใช้อำนาจของ จอมพล ป.เองนี้ เราสามารถศึกษาได้จากการกระทำต่าง ๆ ดังนี้

ก. การสร้างลัทธิชาตินิยม[4]

จอมพล ป.ได้ใช้กลไกต่าง ๆ ของรัฐ และสื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลาความรู้สึกนึกคิด และจิตใจของประชาชน

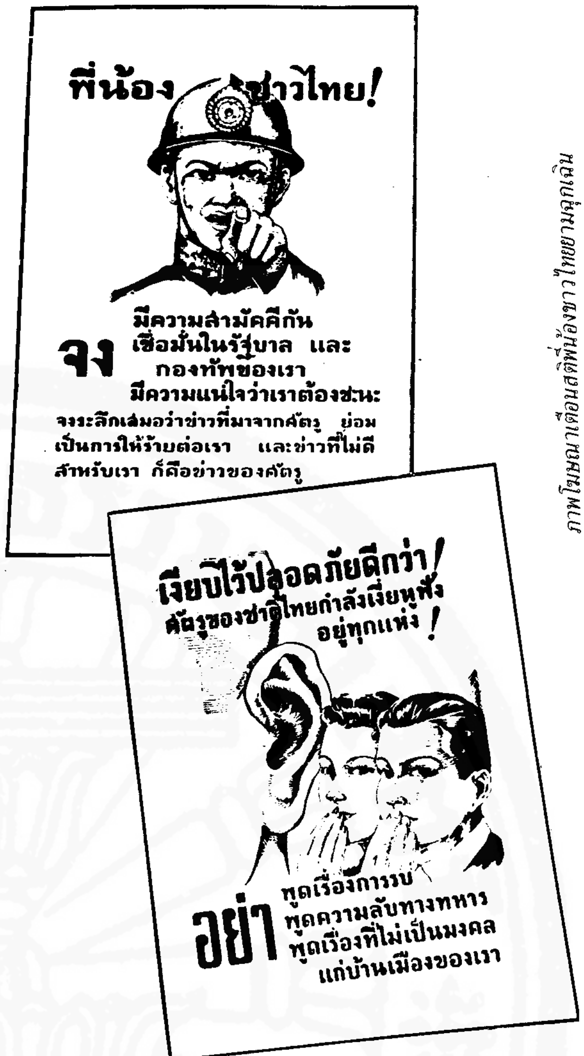
ในสมัยนั้น มาตรการสำคัญ ๆ ที่จอมพล ป. นำมาใช้ เช่น รัฐนิยม การปฏิวัติวัฒนธรรม การปลุกใจด้วยวิธีการต่าง ๆ

ในด้านการใช้นโยบายรัฐนิยมนั้น "จอมพล ป. ได้ออกรัฐนิยมทั้งสิ้น 12 ฉบับ ....ซึ่งรัฐนิยมนี้เป็นเสมือนปกาสิตของรัฐบาลที่ประชาชนต้องพร้อมใจกันยึดถือปฏิบัติ"[5] ซึ่งรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในสังคมไทยหลายประการ เช่น การเปลี่ยนวัฒนธรรมบางประการของไทย การเปลี่ยนชื่อประเทศจากชื่อสยาม มาเป็นประเทศไทย การแต่งกายของประชาชน การส่งเสริมให้ประชาชนชาวไทยยกเลิกความเชื่อทางไสยศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งการกระทำต่าง ๆ เหล่านี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการพยายามเข้าควบคุมการดำเนินวิถีชีวิตประจำวันของคนทั่วไปเพื่อปลูกฝังให้ประชาชนยึดถือตัวบุคคลเป็นหลัก ทำให้ประชาชนอ่อนน้อม ยอมจำนนต่อรัฐบาลโดยดุษฎี และปราศจากการโต้แย้ง เพราะว่าจะกลายเป็นคนไม่รักชาติไป จนมีผู้กล่าวว่า

"หลักการสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ ลัทธิผู้นำทำนองเดียวกับ ฮิตเลอร์ มุสโสลินี ซึ่งเรียกกันว่าฟูเรอร์ ดูเช่"[6]

โดยมีจอมพล ป. เป็นผู้สร้างแบบ คิดแผน และดำเนินการตามความเชื่อของตนเองแต่ผู้เดียว

นอกจากนี้ในการปลุกใจให้รักชาติ จอมพล ป. ได้เน้นความเป็นปึกแผ่นความยิ่งใหญ่ของชาติจนถึงขั้นมีนโยบายเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสในปี พ.ศ. 2483 (ซึ่งจะกล่าวถึงเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่งต่อไป) โดยหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประพันธ์บทละคร และเพลงปลุกเร้าความรู้สึกรักชาติให้เกิดขึ้น

ภาพโฆษณาเตือนสติพี่น้องชาวไทยยามฉุกเฉิน ระหว่างที่มีกรณีพิพาทกับอินโดจีนฝรั่งเศส

การประกวดหมวกสตรี อุบลราชธานี 28 สิงหาคม พ.ศ. 2484

ต้อนรับยุวชนใหม่ พ.ศ. 2482

จนความรู้สึกเรื่องนี้กลายเป็นมติมหาชน ซึ่งนับว่านี่ก็เป็นความสำเร็จอีกเรื่องหนึ่งในการสร้างลัทธิชาตินิยม ทั้งนี้ เพราะ "แม้ว่าจะมีผู้ไม่เห็นด้วย เพราะไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องไปเรียกเอาดินแดนเหล่านั้นคืนมาให้เป็นภาระในการปกครองเพิ่มขึ้น เนื่องจากดินแดนที่มีอยู่แล้ว รัฐบาลยังไม่สามารถที่จะทะนุบำรุงให้มีความเจริญทั่วถึงได้ การเรียกร้องเอาดินแดนคืนจากฝรั่งเศสเป็นมติมหาชนไปเสียแล้ว ถ้าใครขืนคัดค้านก็อาจเป็นคนไม่รักชาติ"[7]

ข. การปลูกฝังลัทธิทหาร

จอมพลป. พยายามเน้นถึงความสำคัญของทหารที่ช่วยป้องกันประเทศพยายามสร้างความชอบธรรมในการปกครองโดยเน้นที่ตัวผู้นำ และทหาร ดังจะเห็นได้ว่า ในปี 2478 ขณะที่จอมพลป. ยังเป็นแค่พันโทหลวงพิบูลสงครามได้จัดตั้ง "ยุวชนทหาร" ขึ้นตามโรงเรียนต่าง ๆ เพื่อฝึกฝนระเบียบวินัย การทหาร และเพื่อเสริมสร้างลัทธิชาตินิยม ในปี 2480 ได้จัดตั้ง กรมยุวชนทหารบก ในปี 2481 ได้มีการเปิดรับยุวนารี ยุวชนโยธาและยุวชนอาชีพขึ้น[8] สำหรับในเรื่องนี้ผู้มีบทบาทคือ นายประยูร ภมรมนตรี

"เกอริง คือ ฉายาของประยูร ภมรมนตรี เจ้ากรมยุวชนทหารบก ผู้นิยมขี่ม้าขาวออกตรวจพลสวนสนามฝูงชนเนือง ๆ ได้แสดงถึงว่าชาติไทยเป็นนักรบกันทุกคนตั้งแต่เด็กหัวเท่ากำปั้นเป็นลำดับกันขึ้นมา"[9]

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า "การจัดตั้งยุวชนทหารเช่นนี้เท่ากับเผยแพร่ลัทธิทหารนิยม และอิทธิพลของจอมพลป. เอง ในหมู่เยาวชนเป็นกระบวนการ Socialization เพื่อปลูกฝังความนิยม และความถูกต้องของรัฐบาลทหารได้เป็นอย่างดี"[10]

ค. การให้ความสำคัญกับตัวเองว่ามีฐานะเทียบเท่าประมุขของประเทศ

จอมพล ป. ได้เน้นความสำคัญของตนเองต่อประชาชนและ

วันเกิดนายกรัฐมนตรี 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2486

ประเทศอย่างสูงสุดดังจะเห็นได้จากหลักฐานต่าง ๆ[11] เช่น

– วันเกิดของจอมพล ป. วันที่ 14 กรกฎาคม ซึ่งเป็นวันเกิดของจอมพล ป.นั้น ทางการได้กำหนดให้เป็นวันหยุดราชการ พร้อมทั้งให้มีการประดับธงตามสถานที่ราชการต่าง ๆ และได้มีการชักชวนให้ข้าราชการและประชาชนร่วมกันทำสวนครัวและเลี้ยงสัตว์ในวันนี้ด้วย

– การติดรูปภาพของจอมพล ป. ตามสถานที่ราชการ ตามสถานที่ราชการต่าง ๆ เช่น กระทรวง ทบวง กรม โรงเรียน วัด ฯลฯ จะติดรูปภาพของจอมพล ป ไว้โดยมีวัตถุประสงค์ว่า เพื่อให้ประชาชนได้เห็นรูปภาพและระลึกถึงบุญคุณของจอมพล ป. ที่ได้ทำประโยชน์ ให้แก่ประเทศชาติมาตลอด ซึ่งนับว่าจอมพล ป.มีบุญคุณต่อประเทศและประชาชนอย่างหาที่เปรียบมิได้

– การฉายภาพจอมพล ป. ในโรงมหรสพ ในสมัยสงครามปรากฏว่า ตามโรงมหรสพต่าง ๆ จะบรรเลงเพลงมหาฤกษ์มหาชัย

ให้ประชาชนยืนตรงเพื่อทำความเคารพต่อรูปภาพของจอมพลป.

– การสร้างสัญญลักษณ์ประจำตัวของจอมพล ป.เนื่องจาก จอมพลป.เกิดปีระกา วันพุธ ดังนั้นจึงถือเอาไก่สีเขียวเป็นสัญญลักษณ์ประจำตัวปรากฏว่าในทำเนียบสามัคคีชัย ได้ทำรูปไก่กางปีกติดไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ประตู หน้าต่าง และ เก้าอี้

และเห็นได้ชัดเจนยิ่งจากคำกล่าวของจอมพล ป.เองว่า

"........ญี่ปุ่นมีเครื่องยึดมั่นอยู่ทางพระเจ้าแผ่นดินของเขา ของเราไม่มีอะไรเป็นเครื่องยึดแน่นอนที่มีอยู่ก็คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ ชาติก็ยังไม่มีตัวตน ศาสนาก็ไม่ทำให้คนเลื่อมใสถือยึดมั่น พระมหากษัตริย์ก็ยังเป็นเด็กเห็นแต่รูป รัฐธรรมนูญก็เป็นสมุดหนังสือ เวลาบ้านเมืองคับขันเป็นเอาอะไรเป็นเครื่องยึดไม่ได้ ผลจึงให้ตามนายกรัฐมนตรี....."[12]

ง. การจับกุมกวาดล้างศัตรูทางการเมือง

อีกสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นได้ว่าจอมพล ป.นั้นมีแนวโน้มที่เป็น "ผู้นำแบบเผด็จการชอบใช้อำนาจ" ก็คือ การจับกุมกวาดล้างศัตรูทางการเมืองโดยไม่ไว้หน้าใครดังจะเห็นได้ว่า หลังจากขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพียงไม่กี่วันการจับกุมกวาดล้างอย่างขนานใหญ่ ได้เริ่มเปิดฉากขึ้นเมื่อวันที่ 29 มกราคม 2482 (จอมพล ป.เป็นนายกฯ 10 ธันวาคม 2481) บุคคลผู้ถูกจับกุมมีถึง 47 คน นอกจากนี้ตำรวจสันติบาลยังได้ออกค้นวังและบ้านบุคคลสำคัญ ๆ อีก 7 ท่าน[13] ซึ่งผู้ถูกจับกุมเหล่านี้ถูกลงโทษอย่างรุนแรง

"ผู้ต้องหาเหล่านี้ถูกศาลตัดสินประหารชีวิต 18 คน จำคุกตลอดชีวิต 26 คน นอกจากนั้นถูกเนรเทศออกนอกประเทศ"[14]

1.2 การได้เป็นประเทศมหาอำนาจหากไทยเป็นประเทศชนะสงครามร่วมกับญี่ปุ่น

การที่ญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศ "อาเซี่ยน" (มิใช่เป็นประเทศตะวันตก) สามารถกลายเป็นประเทศมหาอำนาจ เข้มแข็งขึ้นมาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการทหาร และได้ประกาศจัด "ระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออก" ในเดือนพฤศจิกายน 1938[15] (พ.ศ. 2481) เป็นไปได้ที่ผู้นำไทยในช่วงนั้นย่อมจะชื่นชมต่อความสำเร็จของญี่ปุ่นและต้องการนำประเทศให้ก้าวไปแบบญี่ปุ่นบ้าง ดังมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า "ญี่ปุ่นซึ่งเป็นตัวอย่างประเทศในเอเชีย (Asian States) ซึ่งก้าวไปสู่ความเป็นมหาอำนาจ ย่อมส่งผลมาสู่ประเทศไทย นายทหารหนุ่ม ๆ หลายคนรวมทั้งพิบูลสงครามด้วยจึงมีความรู้สึกว่า เผด็จการและกองทัพที่เข้มแข็งสามารถกระทำการได้ดีกว่าความเป็นประชาธิปไตย"[16]

อย่างไรก็ตาม ความคิดนี้สอดคล้องกับนโยบายของไทยในช่วงนั้นพอดีนั่นคือนโยบายลัทธิชาตินิยม การเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส

ต่อไปจะกล่าวถึงผลประโยชน์ที่ได้รับจากการมีความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นในช่วงนั้นคือ

การได้ดินแดนคืนจากฝรั่งเศสและการสลัดจากอิทธิพลตะวันตก

ไทยเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศสทั้งหมด 5 ครั้ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2410-2449 ดังต่อไปนี้

พ.ศ. 2410 ประเทศเขมร และเกาะ 6 เกาะ (ยกเว้นพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ)

พ.ศ. 2431 สิบสองจุไทย

พ.ศ. 2436 ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

พ.ศ. 2446 ฝั่งขวาแม่น้ำโขง

พ.ศ. 2449 พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ[17]

เมื่อไทยมีนโยบายชาตินิยม และเมื่อฝรั่งเศสเริ่มเพลี่ยงพล้ำในสงครามในยุโรป จอมพล ป. ก็เริ่มยืนยันที่จะให้ฝรั่งเศสตกลงตามข้อเสนอของไทยในการใช้ร่องน้ำลึกของแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งพรมแดนตั้งแต่เหนือถึงใต้ ซึ่งหมายความว่าฝรั่งเศสต้องคืนดินแดนหลายแห่งทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้กับไทย[18] เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ มีการปะทะกันตามพรมแดน เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2483 ญี่ปุ่นจึงเข้าไกล่เกลี่ย ในที่สุดทั้ง 2 ฝ่ายยอมรับแผนประนีประนอมของญี่ปุ่น.........ฝรั่งเศสยอมจำนนอย่างไม่เต็มใจ ทั้งประท้วงว่าฝรั่งเศสยอมแพ้ญี่ปุ่น ไม่ใช่ไทย[19]

ในที่สุดผลการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส มีดินแดนที่ได้คืนมาและเปลี่ยนชื่อภายหลังคือ พิบูลสงคราม พระตะบอง จำปาศักดิ์ และล้านช้าง[20]

อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนช่วยเหลือการเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสของญี่ปุ่น จนไทยสามารถได้ดินแดนกลับคืนมานั้นผู้ที่ได้ประโยชน์ที่สุด คือ ญี่ปุ่น ทั้งนี้ เพราะว่า "มีการลงนามในอนุสัญญาสันติภาพเมื่อวันที่ 11 มีนาคม 2484 ปรากฏผลของอนุสัญญาว่า ทั้งไทยและฝรั่งเศสต่างก็ตกอยู่ภายใต้ข้อผูกมัดที่เป็นประโยชน์ต่อญี่ปุ่น กล่าวคือ ทั้ง 2 ประเทศ จะไม่ทำสัญญากับประเทศมหาอำนาจที่ 3 ต่อต้านญี่ปุ่น"[21] และแม้ว่าไทยเองต้องผิดหวังกับการได้ชัยชนะครั้งนี้ เพราะ "ญี่ปุ่นจำกัดความต้องการของไทยที่เรียกร้องมากเกินไป ผลการเจรจาไทยได้ดินแดนเพิ่มขึ้นด้านลาว และกัมพูชาประมาณ 17,703 และ 51,325 ตารางกิโลเมตร โดยมีเงื่อนไขว่าเขตแดนใหม่นี้เป็นเขตปลอดทหารโดยตลอด"[22] ก็ไม่แน่ว่าจะทำให้ไทยตระหนักถึงความเห็นแก่ตัวของญี่ปุ่น ตลอดจนภัยที่จะตามมาจากญี่ปุ่นหรือไม่ ทั้งนี้ เพราะชัยชนะจากศึกอินโดจีนครั้งนี้ ก่อให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจและความรู้สึกใหม่ ๆ ขึ้นว่า ชัยชนะของไทยที่มีต่อกรณีอินโดจีนนี้ เป็นชัยชนะของชนชาวเอเชีย (Asians) ที่มี

ต่อชาติตะวันตก ทั้งยังก่อให้เกิดความรู้สึกว่า "ฝรั่งไม่ใช่เทวดาอย่างที่เราคิด"[23] นอกจากนี้ไทยยังก้าวเข้าไปสู่ **"วงการไพบูลย์ร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออก"** กับญี่ปุ่นอย่างเต็มภาคภูมิ

> *"ฉันชอบเป็นคนในชาติมหาอำนาจอย่างชาติอื่นบ้าง เช่น อย่างพี่ชายญี่ปุ่นของเราเป็นต้น"*[24]

นอกจากเหตุผลทั้ง 2 ประการนี้แล้ว การเข้าร่วมมือกับญี่ปุ่นของจอมพล ป. ว่าเป็นไปด้วยความเต็มใจจริงหรือไม่นั้น ยังอาจวิเคราะห์ได้จากเหตุการณ์สำคัญประการหนึ่งคือ

การประกาศสงครามกับอังกฤษ และอเมริกา

ในวันที่ 8 ธันวาคม 2484 เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยได้เข้าพบผู้แทนไทย และต่อมาได้ยื่นความจำนงให้ไทยเลือกปฏิบัติ 4 ข้อ ดังนี้คือ[25]

1. ยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านประเทศไทยเฉย ๆ
2. ยอมเป็นไมตรีทางการทหารกับญี่ปุ่น
3. ประกาศสงครามกับอังกฤษ และอเมริกาเพื่อแลกกับดินแดนทางมลายูและพม่า หรือ
4. ญี่ปุ่นและไทยรับว่าจะป้องกันประเทศไทยร่วมกัน และข้อตกลงในเรื่องความร่วมมือทางทหาร

ในการตัดสินใจของรัฐบาลต่อทางเลือกนี้ คณะรัฐมนตรีแตกแยกความคิดเห็นกันหลายฝ่าย พวกสนับสนุนฝ่ายอักษะต้องการทำตามข้อเสนอข้อที่ 3 ฝ่ายเป็นกลางไม่ยอมแสดงความคิดเห็น แต่ฝ่ายสนับสนุนสัมพันธมิตร ซึ่งมีนายปรีดี พนมยงค์ หลวงอดุลยเดชจรัส และนายดิเรก ชัยนาม ยืนยันในข้อแรกคือ เพียงยินยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านไปเฉย ๆ เท่านั้น ผลที่สุดเสียงส่วนใหญ่ของที่ประชุมยินยอมตามข้อเสนอนี้ และตกลงกันว่าจะร่วมมือกันป้องกันประเทศไทย[26]

หากจะพิจารณาเหตุการณ์ในครั้งนี้ด้วยความเป็นธรรมแล้ว อาจารย์แถมสุข นุ่นนนท์ กล่าวว่า *"การตัดสินใจของรัฐบาลที่ยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านเป็นการถูกต้อง และถูกจังหวะเวลา กองทัพญี่ปุ่นจู่โจมบุกอย่างกระทันหัน คณะรัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าราชการและประชาชน ส่วนใหญ่ก็ยอมรับกันว่า กองทัพไทยสู้ญี่ปุ่นไม่ได้จริง ๆ ขืนต่อสู้เมืองไทยคงถูกโจมตียับเยิน และก็คงไม่พ้นการตกเป็นเมืองขึ้นของญี่ปุ่น"*[27]

แต่อย่างไรก็ตาม จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กระทำเกินเลยไปกว่าการเพียงยอมให้ญี่ปุ่นยกกองทัพผ่านดินแดนไทยไปเท่านั้น กล่าวคือ

ในวันที่ 21 ธันวาคม ศกเดียวกัน มีการลงนามในสัญญาใหม่อีกฉบับหนึ่งเรียกว่า "กติกาสัญญาพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับญี่ปุ่น" สาระสำคัญของกติกาสัญญานี้ คือ

1. ประเทศญี่ปุ่นกับประเทศไทยสถาปนาพันธไมตรีระหว่างกันและกันตามมูลฐานที่ต่างฝ่ายต่างเคารพเอกราชและอธิปไตยซึ่งกันและกัน

2. ในกรณีที่ประเทศญี่ปุ่น หรือประเทศไทย อยู่ในทางที่ขัดกันทางอาวุธกับประเทศภายนอก จะเป็นประเทศเดียว หรือหลายประเทศก็ตามประเทศไทยหรือประเทศญี่ปุ่นจะเข้าข้างภาคีอีกฝ่ายหนึ่งในฐานะพันธมิตรทันที และจะให้ความช่วยเหลือแก่ภาคีนั้น ด้วยบรรดาปัจจัยของตนในทางการเมือง การเศรษฐกิจและการทหาร

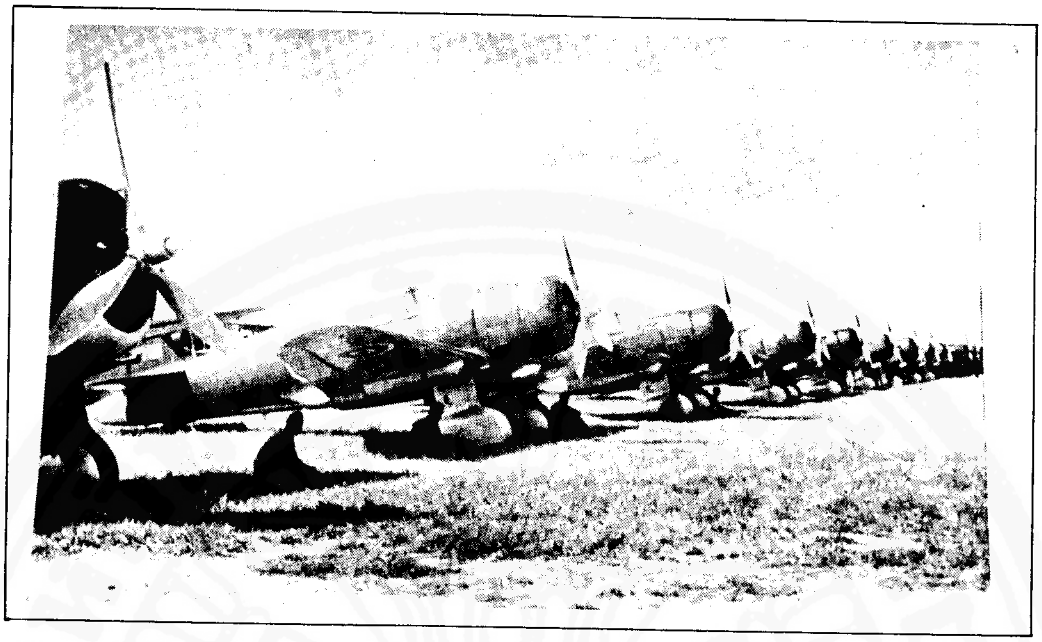
3. ในกรณีสงครามซึ่งกระทำร่วมกัน ประเทศญี่ปุ่น และประเทศไทยรับรองว่าจะไม่ทำสัญญาสงบศึก หรือสันติภาพนอกจากจะได้ทำความตกลงร่วมกันโดยบริบูรณ์[28]

และนอกจากนี้ ในที่สุดก็ถึงวันที่สำคัญที่สุดของประเทศไทยเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 คือวันที่ 25 มกราคม 2485 ซึ่งเป็นวันที่ประเทศไทยได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกา

> *"การประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกานี้เป็นไปอย่างรีบด่วน คณะรัฐมนตรีมีมติให้ร่างคำประกาศสงครามในตอนเช้าวันที่ 25 มกราคม แล้วนำเสนอนายกรัฐมนตรี จากนั้นให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงพระนามและนามต่อไป รัฐบาลต้องการจะประกาศสงครามในวันที่ 25 มกราคม เวลาเที่ยงตรง แต่เมื่อใกล้จะถึงเวลากำหนด คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ลงพระนาม และนามเพียง 2 ท่านเท่านั้นคือ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพย์อาภา และพลเอกเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน ผู้สำเร็จราชการอีกท่านหนึ่งคือนายปรีดี พนมยงค์ เดินทางไปราชการต่างจังหวัด ถ้าจะต้องคอยก็คงจะไม่ทันเวลา พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงรับสั่งให้ประกาศชื่อนายปรีดี พนมยงค์ไปด้วย แม้มิได้ลงนามก็ตาม"*[29]

การประกาศสงครามกับอังกฤษ และอเมริกานี้ น่าจะเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่จอมพล ป. มีความเชื่อมั่นในชัยชนะ และความยิ่งใหญ่ของไทยหากเป็นประเทศชนะสงครามร่วมกับญี่ปุ่น ทั้งนี้ เมื่อ "ญี่ปุ่นมีชัยชนะอย่างรวดเร็วต่อเนื่องกันในสงครามแปซิฟิค โดยเฉพาะอย่างยิ่งการโจมตี Pearl Harbour การจมเรือรบอังกฤษ 2 ลำคือ The Prince of Wales และ The Repulse นำความมั่นใจมาสู่รัฐบาลไทยว่า ญี่ปุ่นจะเป็นผู้ชนะสงครามในที่สุด"[30] นอกจากนี้พลตำรวจเอกอดุล อดุลเดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจในสมัยนั้น ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

> *"........ครั้นเมื่อได้ประกาศสงครามกับอังกฤษ-อเมริกาแล้ว ข้าฯ ได้พยายามสืบสวนถึงมูลเหตุก็ได้ความว่า ก่อนที่จะประกาศสงครามวันหนึ่งหรือสองวัน ปรากฏว่า หลวงวิจิตรวาทการกับนายวินัย ปานะนนท์ ได้ติดต่อกับญี่ปุ่นถี่ขึ้นผิดปกติกว่าเดิม และก็ได้มาติดต่อ*

ฝูงเครื่องบินทิ้งระเบิดแห่งกองทัพอากาศ

กับนายกรัฐมนตรีบ่อยขึ้น และได้ความต่อไปว่า สองคนนี้เป็นผู้ไปทาบทามฝ่ายญี่ปุ่น เพื่อจะขอประกาศสงครามกับอังกฤษ-อเมริกา.......

ในการที่มีผู้วิ่งเต้นเห็นดีเห็นชอบที่จะประกาศสงครามนี้ ก็เพราะเหตุว่าในขณะนั้นญี่ปุ่นทำสงครามกำลังได้เปรียบ ทางด้านยุโรปเยอรมันก็ทำการรุกรานไปเกือบจะถึงสตาลินกราดแล้ว ก็จะพุ่งมาทางคอเคซัส มาบรรจบทางอินเดีย และในขณะเดียวกันนั้นทางญี่ปุ่นก็กำลังตีพม่าเกือบจะได้แรงคนอยู่แล้ว ทัพทั้ง 2 ฝ่ายก็จะได้บรรจบกัน ข้าฯ ขอให้เป็นที่สังเกตไว้ว่า ในการประชุมรัฐมนตรีคราวนี้ มีรัฐมนตรีประชุมกันหลายคน แต่มีรัฐมนตรีน้อยคนที่ออกความเห็น ผู้ที่ออกความเห็นดีเป็นผู้ที่วิ่งเต้นหรือติดต่อมาดังที่ให้การมาแล้ว........."[31]

และจะเห็นได้ว่า ในช่วงแรกของการเป็นพันธมิตรนั้น การที่ญี่ปุ่นเป็นฝ่ายมีชัยชนะ ทำให้จอมพล ป. มั่นใจมากว่า ประเทศไทยต้องเป็นมหาอำนาจ ถึงกับกล่าวว่า

"*......ข้าพเจ้ามิเคยพะวงถึงฐานะของญี่ปุ่นในเอเชียเลยแม้แต่น้อย......และบัดนี้ชัยชนะของญี่ปุ่นก็เป็นชัยชนะที่เด็ดขาด และจะไม่มีวันเพลี่ยงพล้ำได้.......*"[32]

เท่าที่กล่าวมานั้น เป็นการพยายามแสดงให้เห็นถึงเหตุผลที่จอมพล ป.เข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นด้วยความพึงพอใจของจอมพล ป. อันเกิดจากอุดมการ และบุคลิกภาพเผด็จการและความต้องการเป็นประเทศมหาอำนาจ ต่อไปจะพยายามหาเหตุผลเพื่อมาแสดงว่าสถานการณ์และความจำเป็นต่าง ๆ เป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการตัดสินใจของจอมพลป. ในช่วงนั้น โดยจะพิจารณาถึงเหตุการณ์ทั่ว ๆ ไป รวมทั้งคำกล่าวอ้างของจอมพล ป.เอง แต่อย่างไรก็ตาม ในที่นี้มีความเชื่ออยู่ในระดับหนึ่งว่า จากปัจจัยทั้ง 2 ประการ ไม่ว่าจะเป็นด้านภววิสัย (สถานการณ์ต่าง ๆ ในช่วงนั้น) หรือด้านอัตวิสัย (ความคิดและอุดมการของจอมพล ป.) นั้น ปัจจัยทางด้านอัตวิสัยมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจกระทำการของจอมพลป. มากกว่าปัจจัยทางด้านภววิสัย ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงเหตุผลที่สนับสนุนว่า จอมพล ป.ประกาศสงครามด้วยความจำใจ และสถานการณ์บีบบังคับนั้น จะขอคาดการถึงสาเหตุของการกระทำนั้น ๆ เอาไว้ด้วย

2. สาเหตุที่แสดงให้เห็นว่า จอมพล ป. จำต้องเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นครั้งนี้ โดยมิได้เต็มใจ แต่ทำไปเพราะว่าสถานการณ์บีบบังคับ

2.1 ความเกรงกลัวการรุกรานจากญี่ปุ่น หากขัดขวางและไม่เข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วถึงเงื่อนไข 4 ข้อ ที่ญี่ปุ่นได้เสนอต่อรัฐบาลไทยเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2484 และรัฐบาลไทยตกลงใจเลือกเงื่อนไขยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่านประเทศไทยได้ ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจากบันทึกของจอมพล ป. ในกรณีเหตุการณ์ครั้งนี้ จะเห็น

ท่านผู้บัญชาการทหารสูงสุดตรวจดูที่มั่นของข้าศึก ณ ปอยเปต ซึ่งกองทัพบูรพาเข้ายึดได้

ได้ว่าจอมพลป.มีความเห็นว่า ถ้าไม่ยอมให้กองทัพญี่ปุ่นผ่าน อาจจะเกิดผลดังนี้ คือ[33]

– ประเทศไทยแหลก คนตายมาก
– ต้องขึ้นแก่ญี่ปุ่นเต็มบริบูรณ์
– ทรัพย์ของชาติต้องถูกปล้น
– ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของญี่ปุ่น อย่างแห่งอื่น
– การเมืองต่างประเทศเป็นญี่ปุ่นอย่างเต็มที่
– การขัดขวางไม่มีทำ
– การขับไล่ทางทหารไม่มี
– ไทยเสรีในประเทศมีได้ยาก
– การรบในพม่าจะสะดวก อาจตีอินเดียได้

นอกจากนี้ การที่ต้องยอมจำนนก็เพราะ **สาเหตุ** คือ[34]

1. เพราะอังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา ไม่สามารถกับเหตุการณ์ จึงเพลี่ยงพล้ำได้
2. อังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา ได้ปล่อยให้ญี่ปุ่นทำตามสบายเรื่อยมาแต่จีน อินโดจีน ฯลฯ
3. ประเทศไทยเลยถูกโจมตีไม่รู้ตัว ไม่มีใครช่วย กำลังข้าศึกยกมาเกินตัว เรียกว่าท่วมหัวสุดจะสู้ได้อย่างเป็นผล ขวัญเสียหมด ตัวคนเดียว

จากการกล่าวอ้างถึงสาเหตุที่ทำให้ไทยต้องยอมให้ญี่ปุ่นผ่านประเทศ และผลที่อาจเกิดขึ้นหากไทยไม่ยอมนี้ นับว่าเป็นสิ่งที่น่าเห็นใจ และเป็นการสมควรแล้วที่รัฐบาลไทยจะตัดสินใจเช่นนั้นในครั้งนั้น แต่อย่างไรก็ตาม หากจอมพลป. คิดว่า "...... *ในปัญหาของไทยคราวนี้ต้องการเพียงรักษาเอกราชกับกองทัพไว้เพื่อต่อต้าน และรบขั้นสุดท้าย ให้ญี่ปุ่นเลิกล้มความมุ่งหมายจะรวมเอาประเทศไทยเป็นรัฐในอาณัติของเขาเท่านั้น........*"[35] ตามคำกล่าวอ้างจริง ๆ แล้วละก็จำเป็นหรือไม่ เพียงใดที่ไทยต้องประกาศสงครามกับอังกฤษ และอเมริกา

สิ่งหนึ่งที่เราไม่ควรพิจารณาข้ามไป คือ ในการตัดสินใจดำเนินนโยบายครั้งนี้นั้นน่าจะแยกพิจารณาได้เป็น 2 ประเด็น คือ

1. จอมพล ป. คิดว่าญี่ปุ่นจะชนะอย่างแน่นอน จึงดำเนินนโยบายนำประเทศเข้าผูกพันกับญี่ปุ่น และประกาศสงครามสู้รบกับประเทศสัมพันธมิตร

2. จอมพล ป.เห็นว่า ญี่ปุ่นจะชนะในช่วงแรกเท่านั้น หากต่อ ๆ ไปก็จะต้องแพ้แน่นอน ดังจะเห็นได้จากคำพูดว่า

"........*เพราะเห็นได้แต่แรกแล้วว่า ญี่ปุ่นจะแพ้สงครามคราวนี้อย่างแน่นอน........ญี่ปุ่นเขาได้พยายามแหวกวงล้อม C คือ จีน วงเดียวมาตั้งหลายปีแล้วยังไม่สำเร็จจะมาเพิ่มแหวกวงล้อม A คือ อเมริกา B คือ บริเทน และ D คือ ดัชท์ เพิ่มขึ้นอีก รวมเป็นวงล้อมถึง 4 ขั้น ดังนี้ ย่อมเป็นไปไม่ได้เลยเป็นอันขาด*"[36]

หากจอมพล ป. คิดว่าต่อไปญี่ปุ่นจะต้องแพ้สงครามตามประเด็นที่สองจริง ๆ แล้วละก็ แสดงว่า ต้องคิดว่ายุโรปและสหรัฐ-อเมริกาจะต้องเป็นประเทศชนะสงครามในที่สุด แต่ทำไมจึงดำเนินนโยบายประกาศตัวเป็นศัตรูกับอังกฤษอย่างเปิดเผย ดังจะเห็นได้

จากคำสนทนาระหว่าง นายมั่น ชูชาติ และ นายคง รักไทย[37] ตอนหนึ่ง.......

"**มั่น**........*ถ้าจะพูดกันให้รับทราบแล้วละก็ พระมหากษัตริย์อังกฤษทุกวันนี้ก็สืบมาจากตระกูลพวกโจรไม่ใช่หรือ ไม่เห็นดีไปกว่าพวกเราเท่าไรเลย*

คง..........*เอ๊ะ พระมหากษัตริย์อังกฤษมาจากตระกูลพวกโจรอย่างนั้นเชียวหรือ.........ฯลฯ.........*"[38]

ในช่วงนั้น หากจอมพล ป. ไม่คิดว่าญี่ปุ่นต้องเป็นฝ่ายได้ชัยชนะในสงครามคราวนี้อย่างแน่นอนแล้วละก็ เหตุใดจอมพล ป. จึงปล่อยให้วิทยุกระจายเสียงพูดจาระรานอังกฤษถึงขั้นประณามพระมหากษัตริย์ของเขาเช่นนี้ ซึ่งนับว่าเป็นการประกาศตัวเป็นศัตรูกับอังกฤษโดยเปิดเผยเลยทีเดียว มิใช่เป็นเพียงการประกาศสงครามกับเขาอย่างเป็นทางการด้วยความจำใจดังที่กล่าวอ้างเท่านั้น

2. การพิจารณาถึงเหตุผลและข้อกล่าวอ้างของจอมพล ป. ที่อธิบายถึงนโยบายและการกระทำในช่วงนั้นว่าทำไปเพื่อขัดขวางและต่อต้านญี่ปุ่น นั่นคือ การตั้งกลุ่มต่อต้านญี่ปุ่น และพยายามส่งคนออกไปติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตรในประเทศจีน และการย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เพชรบูรณ์เพื่อใช้เป็นแหล่งที่มั่นสำหรับต่อสู้กับญี่ปุ่น

"ในการติดต่อกับสหชาติสัมพันธมิตรนั้น ทางฝ่ายรัฐบาล และตัวผมทำได้ด้วยความยากลำบาก เพราะทางญี่ปุ่นจ้องมองดูอยู่ทุกฝีก้าว ผมจึงคิดว่าจะตกลงติดต่อขอความช่วยเหลือไปเป็นขั้น ๆ แต่ต้องเริ่มทำจริงจัง เมื่อได้วางแผนแนวต้านทานทางทหารจวนเสร็จ และเมื่อฐานทัพที่เพชรบูรณ์ใช้งานได้บ้างแล้ว......."[39]

เหตุผลข้อนี้เป็นประเด็นสำคัญยิ่งที่ควรพิจารณาถึง ทั้งนี้เพราะจอมพล ป. ได้กล่าวถึงการดำเนินนโยบายในครั้งนี้ว่าเป็นไปเพราะถูกญี่ปุ่นบีบบังคับ การที่รัฐบาลไทยประกาศสงครามกับอังกฤษ และอเมริกาก็จริง แต่จอมพล ป. เองกลับพยายามต่อต้านญี่ปุ่นอย่างเงียบ ๆ

เรื่องนี้จะเป็นจริงหรือไม่เพียงไรก็ตาม หากเราพิจารณาอีกแง่หนึ่งก็จะเห็นได้ว่า เหตุผลเช่นนั้นเป็นการกล่าวอ้างหลังจากที่เหตุการณ์ได้ล่วงเลยไปแล้ว ผลของการสงครามก็เป็นที่ทราบดีอยู่แล้วว่าใครเป็นผู้แพ้ผู้ชนะ *"คือในวันที่ 8 กันยายน 2488 จอมพล ป. ได้เขียนบันทึกด้วยลายมือตัวเองส่งถึงสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และหนังสือพิมพ์ทุกฉบับยาวถึง 23 หน้า อธิบายว่า เพราะเหตุใดรัฐบาลของท่านจึงร่วมมือกับญี่ปุ่น และตัวจอมพล ป. ได้ทำงานเกี่ยวกับการต่อสู้ขัดขวางรอนกำลังญี่ปุ่น และการเตรียมรบขั้นสุดท้ายอย่างไรบ้าง...."*[40] และการตัดสินใจต่อต้านญี่ปุ่นของจอมพล ป. นั้นอาจเกิดขึ้นได้ด้วยสาเหตุอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อฝ่ายอักษะ หรือญี่ปุ่นเริ่มแพ้สงคราม ฉะนั้น ความหวังว่าจะได้เป็นมหาอำนาจร่วมกับญี่ปุ่นเมื่อชนะสงครามก็หมดไป ฉะนั้นจอมพล ป. ต้องดำเนินนโยบายเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตนเอง ทั้งนี้ โดยจอมพล ป. มีความเชื่ออยู่ว่าประเทศไทยจะต้องเข้าร่วมกับประเทศชนะสงครามเท่านั้น ดังที่จอมพล ป. ได้กล่าวกับ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน ว่า

"คุณเนตร คุณคิดว่าใครจะเป็นฝ่ายแพ้ในการสงครามคราวนี้ ? ฝ่ายนั้นแหละ คือ ศัตรูของเรา"[41]

เมื่อเราหันมาพิจารณาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความพ่ายแพ้ของญี่ปุ่น และฝ่ายอักษะ ก็จะเห็นได้ว่า......

"เมื่อพุทธศักราช 2485 ผ่านไป และปี พ.ศ. 2486 ผ่านเข้ามาเหตุการณ์ของยุโรปเปลี่ยนสภาพไป การบุก หรือ สงคราม......ของฮิตเลอร์ก็เป็นอันว่าไร้ความหมาย......ส่วนด้านตะวันออกนั้น สงครามสายฟ้าแลบของญี่ปุ่น ไม่มีประสิทธิภาพพอ......ศักราชแห่งการถดถอยแห่งกองทัพพระเจ้าจักรพรรดินั้นเริ่มรูดม่านเปิดฉากขึ้นแล้ว........"[42]

เมื่อเหตุการณ์รบเป็นเช่นนี้ เป็นไปได้ทีเดียวว่า จอมพล ป. ต้องเริ่มคิดถึงสถานภาพของตนเองภายหลังสงคราม จึงเริ่มดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่นดังที่ได้อ้างถึง ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า

"ในวันเดียวกันที่กองทัพพระเจ้าจักรพรรดิเริ่มถอยนั้น จอมพล ป. ก็เริ่มวางแผนต่อต้านญี่ปุ่นขึ้นทันทีโดยยึดเอาเพชรบูรณ์เป็นฐานทัพสำคัญในการต่อต้านญี่ปุ่น......จอมพล ป. ได้เสนอร่างพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารเพชรบูรณ์ พุทธศักราช 2487 และร่างพระราชบัญญัติอนุมัติพระราชกำหนดจัดสร้างพุทธบุรีมณฑล พุทธศักราช 2487 ต่อสภาผู้แทนราษฎร......โดยสารภาพว่า เป็นความประสงค์ที่จะเอานครบาลเพชรบูรณ์เป็นฐานทัพโจมตีญี่ปุ่น........"[43]

อย่างไรก็ตาม สภาไม่อนุมัติร่างพระราชบัญญัติทั้ง 2 ฉบับ และเป็นเหตุให้จอมพล ป. ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2487[44] ในที่สุด

นั่นหมายความว่า "......*เมื่อญี่ปุ่นเริ่มพ่ายแพ้ ความหวังที่จะสร้างประเทศไทยให้ยิ่งใหญ่ก็สลายตามไปด้วย กลุ่มทางการเมืองต่าง ๆ ที่เคยสนับสนุนจอมพล ป. หันไปสนับสนุนกลุ่มเสรีไทยของนายปรีดี พนมยงค์มากขึ้น โดยเฉพาะในสภาผู้แทนราษฎรอิทธิพลของจอมพล ป. ลดน้อยลงมาก นโยบายการร่วมมือกับญี่ปุ่น และการปกครองแบบอำนาจนิยม หรือแบบเชื่อผู้นำของจอมพล ป. อาจเหมาะสมในระยะสงครามเท่านั้น และรัฐบาลได้รับความนิยมมากขึ้นถ้าญี่ปุ่นชนะสงคราม แต่กลับปรากฏว่า ญี่ปุ่นเป็นฝ่ายเริ่มแพ้สงคราม และเริ่มเห็นได้ชัดขึ้นใน ปี พ.ศ. 2487 ความนิยมในตัวจอมพล ป. ก็สั่นคลอนตามไปด้วย แม้ว่าจอมพล ป. เองได้พยายามหันไปเตรียมต่อสู้กับญี่ปุ่นแต่ก็ไม่สามารถแข่งกับเสรีไทยได้......*"[45]

จนเมื่อญี่ปุ่นยอมจำนนเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2488[46]

อัครทูตเยอรมันเลี้ยง ฯพณฯ ท่าน วิจิตร วาทการ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2486

และสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สิ้นสุดลงนั้น จอมพลป. และพวกอีก 3 คน คือ หลวงวิจิตรวาทการ พลตรีประยูร ภมรมนตรี และนายสังข์ พัธโนทัย ก็ได้ถูกจับในฐานะอาชญากรสงครามด้วย

สรุป

เนื่องจากจอมพล ป. เป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจกำหนดนโยบายของประเทศในขณะที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 การศึกษาปัจจัยในการกำหนดนโยบายในช่วงนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจของจอมพล ป.ด้วย อย่างไรก็ตามเท่าที่กล่าวมาในเรื่องนี้นั้นมิได้มีเจตนาที่จะชี้ลงไปว่า การตัดสินใจของจอมพล ป. ในครั้งนั้นจะผิดหรือถูกประการใด เพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับการดำเนินนโยบายในขณะนั้นเท่านั้น

จากการศึกษาที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น จะเห็นได้ว่ามีประเด็นสำคัญที่ควรนำมาพิจารณายิ่ง 2 ประการ คือ

1. จอมพล ป. คิดว่าญี่ปุ่นต้องเป็นฝ่ายแพ้ในสงครามครั้งนี้อย่างแน่นอน (ตามคำกล่าวของจอมพล ป. เองดังที่กล่าวมาแล้ว) และได้ดำเนินการเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นทันทีอย่างลับ ๆ แม้ว่าจะนำประเทศเข้าผูกพันกับญี่ปุ่นถึงขนาดประกาศสงครามกับประเทศศัตรูของญี่ปุ่นก็ตาม สำหรับประเด็นนี้ผู้เขียนเห็นว่ายังคลุมเครือ และเป็นข้อกล่าวอ้างที่ฟังไม่ขึ้นนัก เมื่อพิจารณาพฤติกรรมบางประการของจอมพล ป. ประกอบไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรด้วยความจำใจนั้น กลับปรากฏว่ามีการทักทายและตั้งตัวเป็นศัตรูกับประเทศอังกฤษอย่างเปิดเผยหมายความว่าความเกรงกลัวการเข้าครอบงำของญี่ปุ่นทำให้ญี่ปุ่นสามารถเข้ามามีอิทธิพลในทุก ๆ ด้าน แม้กระทั่งด้านความรู้สึกนึกคิดกระนั้นหรือ

2. จอมพล ป. คิดว่าญี่ปุ่นต้องเป็นฝ่ายชนะอย่างแน่นอน จึงได้นำประเทศเข้าผูกพันกับญี่ปุ่น หากเมื่อต่อมาสถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไป ญี่ปุ่นเริ่มเพลี่ยงพล้ำในสงคราม จอมพล ป. จึงเริ่มกำหนดแผนการต่อต้านอย่างลับ ๆ ขึ้น

อย่างไรก็ตามการนำประเทศเข้าผูกพันกับชาติมหาอำนาจไม่ว่าชาติหนึ่งชาติใด ผู้เขียนเห็นว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา ในกรณีนี้หากจอมพล ป. ไม่นำประเทศเข้าร่วมกับญี่ปุ่นก็คงไม่แคล้วที่จะต้องเข้าผูกพันกับมหาอำนาจชาติใดชาติหนึ่ง แต่ในขณะนั้นการที่ญี่ปุ่นได้พิสูจน์ตัวเองว่าจะเป็นผู้ชนะต่อไป จึงน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญต่อการตัดสินใจดำเนินนโยบายเช่นนั้นนั่นเอง

เชิงอรรถ

1. ปอ ธัชชัย **"การวิเคราะห์กระบวนการกำหนดนโยบายของไทยในภาวะสงครามระหว่างปี 2481—2485"** (วิทยานิพนธ์สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2516), หน้า 85

2. ทินพันธุ์ นาคะตะ "การเมืองไทยระหว่างปี พ.ศ. 2482-2490" **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 7 เล่มที่ 1 (กรกฎาคม-กันยายน, 2520), หน้า 36

3. แถมสุข นุ่นนนท์ "เมืองไทยยุคเชื่อผู้นำ" **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 6 เล่มที่ 1 (มิถุนายน-กันยายน, 2519), หน้า 120

4. ลัทธิชาตินิยมนี้ในเมืองไทยริเริ่มโดย ร. 6 ซึ่งสร้างลัทธิชาตินิยมขึ้นเพื่อต่อต้านอิทธิพลทางเศรษฐกิจของชาวจีนในประเทศไทย และจอมพล ป. เป็นผู้เน้นการนำลัทธิชาตินิยม หรือ ลัทธิเชื่อผู้นำ มาใช้เพื่อครอบงำ หรือ แทรกแซงการดำรงชีวิตและความคิดของบุคคลในทุก ๆ ด้านโดยไม่มีขอบเขต

5. รัฐนิยม 12 ฉบับ คือ

ฉบับที่ 1 เรื่องการใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ
ฉบับที่ 2 เรื่องการป้องกันภัยที่บังเกิดแก่ชาติ
ฉบับที่ 3 เรื่องการเรียกชื่อชาวไทย
ฉบับที่ 4 เรื่องการเคารพธงชาติ เพลงชาติ เพลงสรรเสริญฯ
ฉบับที่ 5 เรื่องให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่มีกำเนิดหรือทำขึ้นในประเทศไทย
ฉบับที่ 6 เรื่องทำนองและเนื้อร้องเพลงชาติ
ฉบับที่ 7 เรื่องชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ
ฉบับที่ 8 เรื่องเพลงสรรเสริญพระบารมี
ฉบับที่ 9 เรื่องภาษาและหนังสือไทย กับหน้าที่พลเมืองดี
ฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย
ฉบับที่ 11 เรื่องกิจประจำวันของคนไทย
ฉบับที่ 12 เรื่องช่วยเหลือคุ้มครองเด็ก คนชรา และคนทุพพลภาพ

อ้างใน แถมสุข นุ่นนนท์ "เมืองไทยยุคเชื่อผู้นำ", **อ้างแล้ว**, หน้า 127

6. ไทยใหม่ คำให้การของนายทวี บุญเกตุ ในอดีตอาชญากรสงคราม 22 กุมภาพันธ์ 2489 อ้างใน **เพิ่งอ้าง**, หน้า 120

7. ปลาทอง **พรรคการเมืองไทย** (พระนคร : อักษรสัมพันธ์, 2508), หน้า 51

8. สุจิต บุญบงการ "อำนาจทางการเมืองของผู้นำทหารไทย ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างจอมพล ป. พิบูลสงคราม กับ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์" ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ) **รักเมืองไทย** เล่ม 1 (โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519), หน้า 114

9. ไทยน้อย **12 นายกรัฐมนตรีไทย** (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, 2517), หน้า 61

10. สุจิต บุญบงการ **อ้างแล้ว**, หน้า 114

11. เทียมจันทร์ อำแหวว "การเมืองและการปกครองของไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ สุวดี เจริญพงศ์ (บรรณาธิการ) **การเมืองและการปกครองไทยสมัยใหม่** (สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2522), หน้า 571-574

12. แถมสุข นุ่นนนท์ "จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับการสร้างชาติไทย พ.ศ. 2481-2487" **วารสารประวัติศาสตร์** ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม, 2521), หน้า 18

13. รายชื่อบุคคลเหล่านี้ใน วิเทศกรณีย์ **ความเป็นมาแห่งประชาธิปไตยของไทย** (พระนคร : ผ่านฟ้าพิทยา, 2511), หน้า 658-661

14. แถมสุข นุ่นนนท์ "จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับการสร้างชาติไทย พ.ศ. 2481-2487", **อ้างแล้ว** หน้า 28

15. พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล "ไทย-ญี่ปุ่น-สงครามโลกครั้งที่ 2" **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 9 เล่มที่ 2 (ตุลาคม-ธันวาคม, 2522), หน้า 25

16. Walter Vella อ้างใน Charnvit Kasetsiri. "The First Phibun Government and Its Involvement in World War II" **The Journal of the Siam Society.** Volume 62, Part 2, (July, 1974), P. 56

17. อ้างใน ปอ ธัชชัย. **อ้างแล้ว**, หน้า 65

18. พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล. **อ้างแล้ว**, หน้า 30

19. ปอ ธัชชัย. **อ้างแล้ว**, หน้า 66

20. ไทยน้อย. **อ้างแล้ว**, หน้า 61

21. พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล. **อ้างแล้ว**, หน้า 36

22. ปอ ธัชชัย. **อ้างแล้ว**, หน้า 56

23. Charnvit Kasetsiri **อ้างแล้ว**, หน้า 56

24. คำพูดของ "สามัคคีไทย" (จอมพล ป.)

25. ดิเรก ชัยนาม. **ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2**. เล่ม 1 (พระนคร : แพร่พิทยา, 2509), หน้า 197

26. แถมสุข นุ่นนนท์. **เมืองไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2** (กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล, 2521), หน้า 17-18

27. **เพิ่งอ้าง**, หน้า 18

28. อ้างใน ปอ ธัชชัย. **อ้างแล้ว**, หน้า 79

29. อ้างในแถมสุข นุ่นนนท์. เมืองไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2, **อ้างแล้ว**, หน้า 13

30. Charnvit Kasetsiri **อ้างแล้ว**, หน้า 54

31. คำให้การของ พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส (หลวงอดุลเดชจรัส) ต่อคณะกรรมการสอบสวนคดีอาชญากรสงคราม เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2488 อ้างใน สุพจน์ ด่านตระกูล **พลตำรวจเอกอดุล อดุลเดชจรัส พูดถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับนายปรีดี พนมยงค์ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม** (กรุงเทพฯ : ศิริพรการพิมพ์, 2522), หน้า 98-99

32. แถมสุข นุ่นนนท์. เมืองไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2, **อ้างแล้ว**, หน้า 84

33. อนันต์ พิบูลสงคราม. **จอมพล ป. พิบูลสงคราม** เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์, 2518), หน้า 277-278

34. **เพิ่งอ้าง**, หน้า 278-279

35. **เพิ่งอ้าง**, หน้า 279

36. จอมพล ป. พิบูลสงคราม "การร่วมมือและต่อต้านญี่ปุ่นสมัยสงคราม" ในสมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, เบื้องแรกประชาธิปไตย, 2516, หน้า 430

37. บทสนทนานายมั่น ชูชาติ และนายคง รักไทย แสดงทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม 2484 ถึงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2485

38. บทสนทนาระหว่างนายมั่น และนายคง แสดงทางวิทยุกระจายเสียง วันที่ 31 ธันวาคม 2484 รายละเอียดใน สังข์ พัธโนทัย. **ประมวลเหตุการณ์ในยุคใหม่ของไทย (พระนคร** : โรงพิมพ์พานิชศุภผล, 2485), หน้า 100 และโปรดอ่านรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ในกาญจนา ตั้งชลทิพย์ "งานเขียนทางด้านประวัติศาสตร์ของ สังข์ พัธโนทัย" **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 9 เล่มที่ 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522), หน้า 126-131

39. อ.พิบูลสงคราม. **จอมพล ป. พิบูลสงคราม** เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์, 2518), หน้า 678

40. อ.พิบูลสงคราม อ้างใน แถมสุข นุ่นนนท์ "อาชญากรสงคราม พ.ศ. 2485" **วารสารประวัติศาสตร์** ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม, 2523), หน้า 3

41. เนตร เขมะโยธิน. **งานใต้ดินของพันเอกโยธิน**. (พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, 2519), หน้า 1

42. วิเทศกรณีย์. **ไทยกับสถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2**. (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2515), หน้า 604

43. **เพิ่งอ้าง**, หน้า 610

44. **เพิ่งอ้าง**, หน้า 610

45. สุจิต บุญบงการ. **อ้างแล้ว**, หน้า 122

46. ดิเรก ชัยนาม. **อ้างแล้ว**, หน้า 340

ผลกระทบของ
การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ชัยอนันต์ สมุทวณิช
คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประชาชนพากันเข้าชมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ซึ่งประดิษฐานอยู่ในกระโจมที่สนามหญ้า หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม

ในหนังสือ การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย ผู้เขียนได้เคยแสดงทัศนะเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ไว้ว่า :—

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 *มีผลเฉพาะทางด้านการเร่งเงื่อนเวลาของการมีรัฐธรรมนูญและรัฐสภาเท่านั้น ส่วนเงื่อนไขเกี่ยวกับการใช้สิทธิทางการปกครองอย่างเต็มที่ของประชาชนยังคงเป็นเงื่อนไขเดิม ซึ่งรัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ตั้งไว้*[1]

เงื่อนไขที่ผู้เขียนกล่าวถึงนี้ได้แก่การที่รัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และคณะราษฎร ต่างต้องการสงวนอำนาจส่วนหนึ่งไว้ โดยไม่เปิดโอกาสให้อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนอย่างเต็มที่ นั่นคือ การนำรูปการปกครองแบบมีสภาเดียว–สมาชิกสภาสองประเภท (แต่งตั้งครึ่งหนึ่ง–เลือกตั้งครึ่งหนึ่ง) มาใช้[2]

เหตุที่คณะราษฎรมิได้มีนโยบายที่จะให้อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนทันทีภายหลังที่เปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จก็เพราะ ก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ประชาชนยังไร้การจัดตั้ง ประชาชนยังไม่มีลักษณะเป็น พลังการเมือง ที่สำคัญในระบบการเมือง ที่สำคัญก็คือการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น คณะผู้ก่อการไม่ต้องอาศัยการเคลื่อนไหวพลังมวลชนเป็นเครื่องสนับสนุนในการเปลี่ยนแปลง นอกจากนั้นภายหลังที่คณะราษฎรได้อำนาจการปกครองแล้วก็มิได้มีนโยบายหรือมาตรการในการระดมสรรพกำลัง และจัดตั้งประชาชน ดังจะเห็นว่า คณะราษฎรเองไม่ได้แปรสภาพเป็นพรรคการเมืองที่มีฐานการสนับสนุนจากประชาชนอย่างกว้างขวาง แต่กลับคงรูปแบบการเป็นกลุ่มอำนาจขนาดเล็กที่มีสมาชิกในวงจำกัดเฉพาะข้าราชการ และพ่อค้า จำนวนน้อยเท่านั้นเกี่ยวด้วยเรื่องนี้ พระยาทรงสุรเดชได้บันทึกไว้ว่า :—

ตามที่มีคนเข้าใจว่า ที่เกิดปฏิวัติเนื่องมาจากการเพิ่มภาษีอากร และความยากจนค่นแค้นของราษฎรนั้น ไม่มีมูลความจริงเลย ราษฎรกลัวเจ้ากลัวนายของเขาทั้งหมดยังกับหนูกลัวแมว ลำพังราษฎรจะไม่มีปัญญาคิดปลดแอกได้เลย และไม่มีใครกล้าชักชวนกันควบคุมเป็นพวกขึ้นได้ แม้จะต้องอดตายเพราะความยากจนก็หนอดตาย กับที่กล่าวกันว่าการปฏิวัติครั้งนี้ย่อมต้องราบรื่นอยู่เอง เพราะราษฎรมีความต้องการอยู่พร้อมแล้วนั้น ก็ไม่ถูกต้องอีกเหมือนกัน แม้ทุกวันนี้ (พ.ศ. 2482) ราษฎรก็ไม่กระจ่างแจ้งเรื่องระเบียบการปกครองเลย ทั้งที่โฆษณาและมีคนไปชี้แจงให้ฟังเสมอ ๆ อย่าว่าแต่ราษฎรชาวนาเลย แม้แต่พวกข้าราชการเอง ก็มีจำนวนอีกไม่น้อยที่ไม่เข้าใจวิธีการปกครอง เพราะฉะนั้น จึงเกือบกล่าวได้ว่า เมื่อก่อนการปฏิวัติคนไทยเรารู้จักการปกครองอยู่วิธีเดียวเท่านั้น[3]

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงมิได้มีผลในการเปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชน แต่เป็นการทำลายแหล่งอำนาจเก่า และป้องกันการกลับคืนสู่อำนาจของกลุ่มอำนาจเก่าเท่านั้น ที่จริงแล้วในแง่การรักษาอำนาจทางการเมือง คณะราษฎรมีความจำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญต่อแหล่งอำนาจเก่า แต่เครื่องมือของคณะราษฎรที่ใช้เป็นหลักในการรักษาอำนาจได้แก่ กองทัพ มิใช่การแสวงหาความสนับสนุนจากประชาชนโดยทั่วไป เป็นธรรมดาอยู่เองที่บทบาทของกองทัพย่อมมีมากขึ้นเป็นลำดับ เพราะเป็นกลไกหลักของรัฐบาลในการใช้ปราบปรามผู้ที่ต่อต้านรัฐบาล

พัฒนาการทางการเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – ปัจจุบัน ได้แสดงให้เห็นแล้วว่าในที่สุดกองทัพนั่นเองที่กลับกลายเป็นพลังที่ไม่สามารถจะถูกควบคุมได้ การนำ

กองทัพเข้ามาเป็นฐานสนับสนุนทางการเมืองในขณะที่ความคิดประชาธิปไตยยังไม่แพร่หลาย และหยั่งรากลึกไปในหมู่ทหาร นับว่าเป็นอันตรายต่อระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เพราะแทนที่กองทัพจะเป็นเสาหลักค้ำจุนระบอบประชาธิปไตย กองทัพกลับเป็นกลไกที่ทำลายประชาธิปไตยโดยตรง

การเลือกใช้กองทัพเป็นพลังหลักทางการเมือง ก่อให้เกิดผลตามมาที่เป็นภยันตรายต่อระบอบประชาธิปไตยอย่างมาก เพราะโดยปกติแล้ว กองทัพเป็นองค์กรที่มีการจัดตั้งที่ดีเป็นระบบกว่าส่วนอื่น ๆ ของสังคมอยู่แล้ว นอกจากนั้น กองทัพยังเป็นองค์กรที่มีอาวุธและมีกำลังคนซึ่งมีศักยภาพในการเข้ามามีบทบาทแทรกแซงทางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด การที่กองทัพได้รับบทบาททางการเมืองนับตั้งแต่มีการเปลี่ยนระบอบการปกครอง จึงมีผลทำให้พลังทางการเมืองที่มาจากองค์กรที่ประชาชนจัดตั้งขึ้น ต้องเป็นพลังที่แข่งขันและท้าทายอำนาจของคณะทหารอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ประเด็นนี้นับว่ามีความสำคัญ เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยด้านระยะเวลา ซึ่งพลังทางการเมืองจะก่อตัวขึ้น การนำเอาระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมาใช้เป็นกติกาการปกครองนั้น ในรูปแบบที่เป็นทางการไม่มีความหมายในตัวของมันเอง เราจะต้องพิจารณาว่า ในขณะที่มีการนำกติกานั้นมาใช้ มีกลุ่มพลังใดบ้างในระบบการเมือง ซึ่งจะเข้าสู่กระบวนการทางการเมืองที่กติกาใหม่ได้กำหนดขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น ความสำคัญไม่ได้อยู่ที่รัฐธรรมนูญ แต่อยู่ที่การแข่งขันระหว่างกลุ่มพลังต่าง ๆ ทางการเมือง ซึ่งจะต้องมีมากกว่าหนึ่งกลุ่ม และมีอำนาจในการต่อรองที่ค่อนข้างจะทัดเทียมกัน กติกาหลัก หรือ**รัฐธรรมนูญ**นั้น เป็น **ผล** ของพลวัตรทางการเมือง มิใช่ เป็น **เหตุ** ที่จะก่อให้เกิดผลทางการเมือง นั่นย่อมหมายความว่า รัฐธรรมนูญ เกิดขึ้นเพื่อจัดกติกาให้พลังทางการเมืองต่าง ๆ สามารถแข่งขันกันได้อย่างสันติ โดยมีการประนีประนอมผ่อนปรนกัน

ความสำคัญของรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทยในทางการเมือง จึงได้แก่การตัดทอนอำนาจดั้งเดิมของพระมหากษัตริย์ และการสถาปนาอำนาจเพียงในนามของประชาชน ซึ่งก็เป็นธรรมดาของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในโลก แต่ที่สำคัญก็คือ คณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองมิใช่กลุ่มบุคคลที่มีเอกภาพ ความขัดแย้ง–แก่งแย่งอำนาจในหมู่คณะผู้ก่อการด้วยกันเอง ทำให้ผู้นำแต่ละคนต่างมุ่งแสวงหาความสนับสนุนจากพลังทางการเมืองที่มีการจัดตั้งดีที่สุด นั่นคือ คณะทหาร ความจำเป็นที่จะแสวงหาความสนับสนุนจากประชาชนย่อมมีน้อยในสภาพการณ์ที่ความขัดแย้งทางด้านบุคคลในกลุ่มผู้ปกครองมีสูง เพราะการสร้างฐานอำนาจจากประชาชน ซึ่งกระจัดกระจายไร้การจัดตั้งนั้น กระทำได้ยาก และล่าช้ากว่าการแสวงหาความสนับสนุนจากจุดอำนาจต่าง ๆ ในกองทัพ

ดังนั้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน สิ่งที่เรียกว่า constituency ในระบบการเมืองไทย จึงมี 2 ส่วนด้วยกัน คือ ประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งส่วนหนึ่ง กับข้าราชการทหาร และพลเรือน อีกส่วนหนึ่ง รัฐธรรมนูญส่วนใหญ่ที่ประเทศไทยเคยมีมา ได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะทางการเมืองดังที่กล่าวมานี้ นั่นคือ การที่รัฐธรรมนูญเปิดโอกาสให้มีสภาที่มาจากการเลือกตั้ง และมีสภาที่มาจากการแต่งตั้ง การเมืองไทยจึงมีแหล่งอำนาจสองแหล่งซ้อนกัน แข่งขันกัน และขัดแย้งกันตลอดมา แหล่งอำนาจแรกได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการว่ามีความชอบธรรมแต่ไร้อำนาจที่แท้จริง เพราะฐานของอำนาจยังไร้การจัดตั้ง นั่นคือ สภาผู้แทนราษฎร – พรรคการเมือง – ประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง แหล่งอำนาจที่สอง เกิดขึ้นด้วยการให้เหตุผลว่า มีอยู่เพื่อความจำเป็น และมีอยู่เป็นการชั่วคราว แต่ความจำเป็นและความชั่วคราวที่มีความต่อเนื่องสูง ทำให้แหล่งอำนาจนี้กลับกลายเป็นแหล่งอำนาจที่แท้จริง และสามารถอ้างความชอบธรรมได้ในขณะที่แหล่งอำนาจแรกขาดเอกภาพ และระส่ำระสาย แหล่งอำนาจที่สองนี้ เป็นทายะสมบัติของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มข้าราชการทหาร–พลเรือน ฐานสนับสนุนก็คือ กองทัพและระบบราชการ โดยมีสมาชิกสภาประเภทแต่งตั้งทำหน้าที่นิติบัญญัติ มีอำนาจทางการเมืองทัดเทียมกับสภาผู้แทนราษฎร และในหลายกรณี เป็นผู้กำหนดกติกาหลัก (รัฐธรรมนูญ) ให้แก่ตัวแทนของปวงชนใช้ปฏิบัติ

การเร่งเงื่อนเวลาของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาทางการเมืองของไทย ดังได้กล่าวมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ได้เคยมีพระราชปรารภว่า "การที่จะเก็งเวลาให้เหมาะว่า เมื่อใดจะพึงเปลี่ยนรูปการปกครองเป็น representative Government นั้น เป็นการยากมาก ใครสามารถเก็งถูกก็ชื่อว่า เป็น statesman อันวิเศษทีเดียว"[4] อย่างไรก็ตาม การที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงลังเลพระทัยในการให้มีการปกครองระบอบประชาธิปไตยนั้น มิได้ทรงคำนึงถึงแต่เรื่องปัญหาเกี่ยวกับประชาชนไทยยังขาดความรู้ แต่ปัจจัยสำคัญได้แก่ การที่ทรงตระหนักดีว่า ในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่แท้จริงนั้น ระบบราชการจะมิใช่พลังอำนาจทางการเมือง เพราะเป็นกลไกที่จะตอบสนองต่อนโยบายของรัฐบาล พลังอำนาจหลักจะเป็นพรรคการ

พระที่นั่งอนันตสมาคมวันพระราชทานรัฐธรรมนูญ 2475

เมือง และกระบวนการทางการเมืองที่สำคัญคือ การเลือกตั้ง เมื่อเป็นเช่นนี้ระบอบประชาธิปไตยจึงจะมีผลโดยตรงที่จะสร้างอำนาจให้แก่ ผู้มีเงิน มีทุนมากกว่าผู้อื่น เพราะทุนเป็นสิ่งสำคัญในการจัดตั้งพรรคการเมือง และการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง

เมื่อพิจารณามาถึงจุดนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงคาดคะเนว่าประชาธิปไตยจะเป็นเครื่องส่งเสริมอำนาจและอิทธิพลของชาวจีนในเมืองไทยมากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังที่เคยทรงพระราชบันทึกไว้ว่า :-

ข้าพเจ้ามีความโน้มเอียงที่จะคิดว่าประชาธิปไตยที่แท้จริงนั้น ยากที่จะเกิดขึ้นเป็นผลสำเร็จในสยาม มันอาจเป็นภัยอันตรายต่อผลประโยชน์ที่แท้จริงของประชาชนด้วยซ้ำไป เราสามารถจะวาดภาพได้ทันทีว่าระบอบการปกครองแบบรัฐสภาจะเป็นอย่างไรในสยาม และไม่มีความจำเป็นที่จะพูดในรายละเอียดเลย ข้าพเจ้าเพียงแต่จะกล่าวถึงข้อเท็จจริงข้อเดียว นั่นคือ รัฐสภาจะต้องถูกครอบงำโดยพรรคคนจีน เราอาจจะกีดกันไม่ให้ชาวจีนมีสิทธิทางการเมือง แต่พวกเขาก็ยังคงจะมีอิทธิพลอยู่ดี เพราะพวกเขามีเงิน

พรรคการเมืองใดก็ตาม ที่ไม่พึ่งเงินทุนจากชาวจีน คงมีความสำเร็จไปไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ การเมืองไทยก็จะต้องถูกอิทธิพลครอบงำ และถูกบงการโดยพ่อค้าจีน นี่เป็นผลสุดท้ายที่มีทางเป็นไปได้มาก[5]

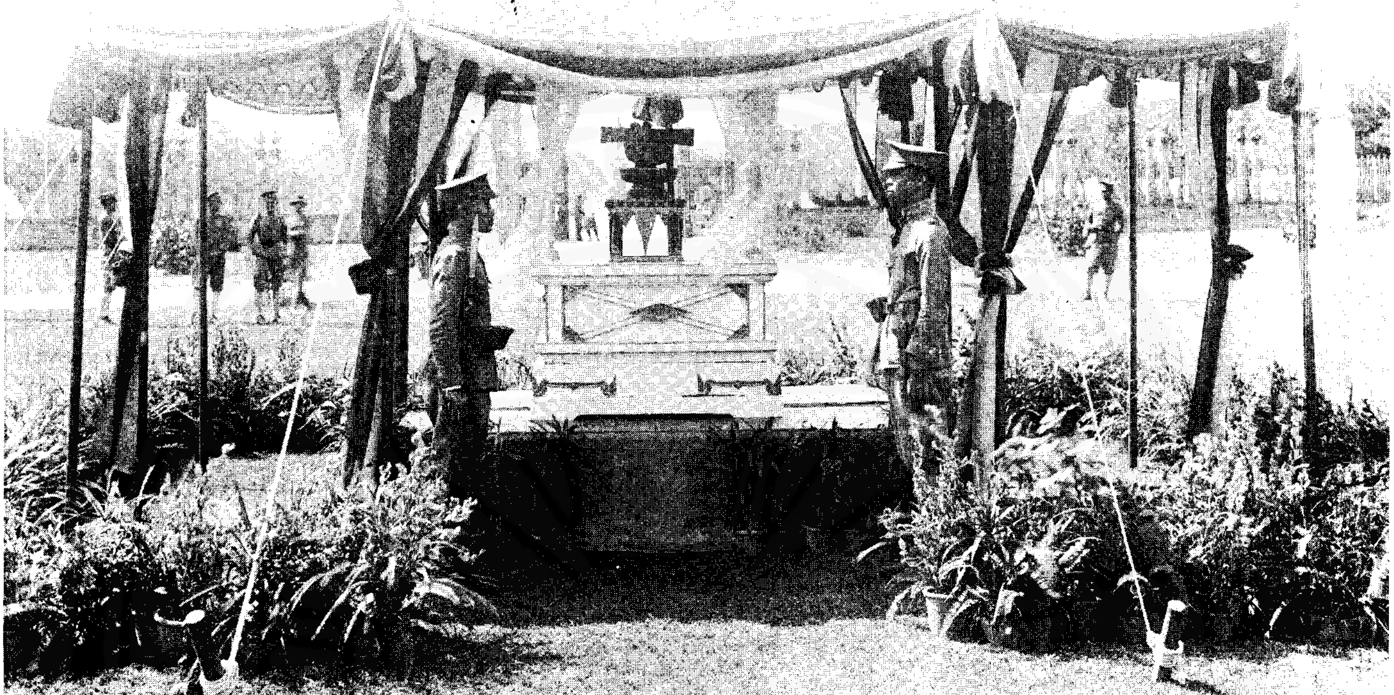
การประเมินผลที่จะเกิดขึ้นหากมีระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยตามพระราชบันทึกนี้ นับว่าถูกต้อง ถ้าจะมีระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอย่างที่เกิดขึ้นในประเทศอังกฤษและอเมริกา เพราะตามระบอบดังกล่าว ข้าราชการและระบบราชการตลอดจนกองทัพจะต้องมีความเป็นกลางทางการเมือง เพราะเป็นเพียงกลไกการบริหารที่จะต้องอยู่ภายใต้การสั่งการตามนโยบายของรัฐบาล ซึ่งมาจากพรรคการเมืองที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภา

ข้าราชการพลเรือน และทหาร ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองมิได้มีส่วนในกิจกรรมด้านธุรกิจ-การค้า ดังที่เป็นไปภายหลัง พ.ศ. 2475 กิจการค้าที่มีทุนมาก ๆ ตกอยู่ในแวดวงของชาวจีน ดังนั้นตามพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว หากมีการเปลี่ยนแปลงในกติกาการปกครองแล้ว กลุ่มพลังหลักก็จะได้แก่ กลุ่มนายทุนซึ่งเป็นชาวจีน มิใช่กลุ่มทหาร หรือกลุ่มข้าราชการ

ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ชาวจีนมีบทบาทสำคัญทางการค้า และมีอิทธิพลต่อชุมชนที่พวกเขามีที่อยู่อาศัยและกิจการค้าอยู่อย่างมาก พ่อค้าจีนได้รับความนิยมยกย่องจากคนไทย เพราะเป็นผู้มั่งมีในชุมชน และคนไทยสามารถรับความช่วยเหลือเกื้อกูลจากคนจีนในชีวิตประจำวัน ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการจัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอมขึ้น ปรากฏว่ากรรมการสุขาภิบาลส่วนใหญ่เป็นคนจีนที่มั่งมีในบริเวณสุขาภิบาลแห่งนั้น[6]

ก่อนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กลุ่มบุคคลที่มีทุนและมีกิจการค้าที่สามารถมีผลประโยชน์ตอบแทนเป็นเงิน และมีสมรรถนะในการสะสมและขยายทุนได้มาก มีอยู่ 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์, กลุ่มพ่อค้าจีน และกลุ่มบริษัทฝรั่งต่างประเทศ กลุ่มสุดท้ายนี้มีความสำคัญน้อยกว่ากลุ่มพ่อค้าจีน เพราะเป็นชาวต่างชาติที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน แต่พ่อค้าจีนเป็นผู้ที่หลอมละลายด้านวัฒนธรรมกับชุมชนไทย

การเรียกร้องให้มีระบอบประชาธิปไตย มิได้มาจากกลุ่มพ่อค้าจีน เพราะกลุ่มพ่อค้าจีนมุ่งค้าขายและหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับผู้ปกครอง ความพอใจจึงจำกัดอยู่เฉพาะวงเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ชนชั้นกลางก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย จึงประกอบด้วยคนสองกลุ่ม คือ พ่อค้าจีน กับข้าราชการ โดยสถานภาพทางการเมือง พ่อค้าจีนตระหนักดีว่ามีสถานภาพเป็นเบี้ยล่างที่

"พระราชพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญ" รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 (ฉบับแรก) ประดิษฐานอยู่บนพานแว่นฟ้า เพื่อให้ประชาชนได้ชื่นชมยินดี

จะต้องได้รับความอุปถัมภ์ค้ำจุนจากระบบอำนาจรัฐ นอกจากนั้นความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มพระราชวงศ์กับกลุ่มพ่อค้าจีนก็มีน้อย เพราะทั้งสองกลุ่มมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน เกื้อกูลกันมาเป็นเวลานาน อย่างน้อยก็นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ฉะนั้น กลุ่มพ่อค้าจีน ซึ่งมีศักยภาพที่จะมีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองนอกจากจะไม่มีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยแล้ว ยังไม่มีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองได้อีกด้วย การที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงให้ประชาธิปไตยนั้นเท่ากับเป็นการสกัดกั้นการเติบโตของกลุ่มธุรกิจในวงการเมือง

ชนชั้นกลางที่เป็นข้าราชการโดยเฉพาะผู้ที่ได้รับความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยจากต่างประเทศ และผู้ที่มีความไม่พึงพอใจต่อสถานภาพของตนในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นกลุ่มชนที่เรียกร้องประชาธิปไตย และจากการที่มีกำลังทหารสนับสนุนก็ได้ยึดอำนาจเป็นผลสำเร็จ แต่กลุ่มข้าราชการที่เปลี่ยนแปลงการปกครองนี้เป็นชนชั้นกลางระดับล่าง ที่ปราศจากทุนหรืออำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งต่างไปจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประวัติการปกครองอังกฤษ ที่ชนชั้นกลางที่แท้จริงซึ่งมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เป็นหัวหอกของการเคลื่อนไหวทางการเมือง

ประชาธิปไตยไทย จึงกำเนิดขึ้นในสภาพการณ์ที่ผิดแปลกไปจากที่เป็นอยู่ในชาติตะวันตก นั่นคือ ข้าราชการเป็นผู้เคลื่อนไหว โดยในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงนั้น คณะผู้ก่อการมิได้มีความสัมพันธ์กับนายทุนธุรกิจในเชิงเป็นพันธมิตร และกติกาการปกครองภายหลัง พ.ศ. 2475 ก็มิได้เป็นกติกาของประชาธิปไตยเต็มรูป ซึ่งหากเป็นไปเช่นนั้นแล้ว บทบาทของกลุ่มธุรกิจก็จะมีมากขึ้น โดยเฉพาะในด้านการจัดตั้ง หรือสนับสนุนพรรคการเมือง

คณะราษฎร จะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม แต่การที่คณะราษฎรไม่เปิดโอกาสให้มีพรรคการเมืองโดยทันที หรือมีสภาที่มาจากการเลือกตั้งทั้งหมดนั้น เป็นผลให้

แหล่งอำนาจเก่าที่มีทุนพอเพียงสำหรับที่จะจัดตั้งพรรคการเมือง หรือสนับสนุนพรรคการเมืองได้ คือ สถาบันพระมหากษัตริย์ และพระราชวงศ์ ไม่สามารถมีช่องทางที่จะเข้ามามีบทบาทในกระบวนการทางการเมืองภายใต้กติกาใหม่ได้ ในขณะเดียวกัน กลุ่มธุรกิจที่พ่อค้าจีนยึดกุมอยู่ ก็ไม่สามารถเข้ามามีอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองได้เช่นกัน ดังนั้น พฤติกรรมของคณะราษฎรจึงเป็นการปิดโอกาสมิให้แหล่งอำนาจเก่า และกลุ่มธุรกิจสามารถแสวงหาฐานสนับสนุนจากประชาชนได้

คณะราษฎร, เช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, คงจะได้ตระหนักดีถึงศักยภาพของกลุ่มธุรกิจในทางการเมือง ดังนั้นจึงได้มีการดำเนินการจัดตั้งวิสาหกิจขึ้นหลายแห่งเพื่อเป็นการสร้างฐานทางเศรษฐกิจให้กับคณะราษฎรเอง อีกด้านหนึ่งก็ได้เปิดความสัมพันธ์กับนักธุรกิจชาวจีนเรื่อยมา ด้วยการเข้าร่วมเป็นกรรมการในกิจการธนาคาร และการค้าต่าง ๆ [7]

พิจารณาในแง่นี้ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงมิใช่เกิดจากความขัดแย้งทางชนชั้นระหว่าง "ศักดินา" กับ "นายทุน" เพราะทั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและคณะราษฎรต่างมีนโยบายที่ส่งผลในการจำกัดบทบาท, อำนาจ และอิทธิพลทางการเมืองของชนชั้นนายทุน กติกาการปกครองเองก็มีส่วนสำคัญในการจำกัดบทบาทของชนชั้นนายทุน แต่มีผลทำให้ข้าราชการที่มีอำนาจทางการเมือง สร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจ และบางกลุ่มได้กลายเป็นพวก "ทุนนิยมขุนนาง" ในเวลาต่อมา

การเมืองไทยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงเป็นการเมืองที่จำกัดเวทีการแข่งขันไว้ที่กลุ่มข้าราชการ โดยเฉพาะกลุ่มทหาร กลุ่มเศรษฐกิจทุนนิยมที่แท้จริงเป็นเพียงผู้ให้ความสนับสนุน หรือผู้ถือหาง ผู้นำกลุ่มทหารแต่ละกลุ่มเท่านั้น การที่กลุ่มข้าราชการสามารถยึดกุมอำนาจทางการเมืองไว้ได้อย่างต่อเนื่องนั้นก็เป็นเรื่องที่ควรแก่ความสนใจ โดยเฉพาะการย้อนกลับไปดูวิวัฒนาการของระบบข้าราชการพลเรือน และกองทัพ ว่ามีผลให้ข้าราชการสองกลุ่มนี้สามารถพัฒนากำลังอำนาจได้อย่างไร

ในระยะแรกเริ่มของการจัดตั้งกองทัพประจำการนั้น กองทัพหรือการเป็นทหารมิใช่เป็นแหล่งที่ดึงดูดคนมากเท่าใดนัก ดังจะเห็นได้ว่า ในการเกณฑ์คนเป็นทหารในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มีผู้พยายามหลบหนีเป็นจำนวนมาก และการเป็นทหารในระยะแรก ๆ ก็ไม่เป็นที่นิยมในหมู่พระราชวงศ์เท่าใดนัก ดังจะเห็นจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงต้องสนับสนุนให้เจ้านายเป็นทหาร ดังที่ได้เคยมีพระราชหัตถเลขาว่า :-

...บรรดาลูกที่เป็นเจ้าฟ้าควรจะต้องเป็นทหาร เพราะเหตุว่าที่จะประมาทว่าเมืองไทยในภายน่าจะไม่มีเวลาเป็นคอนสติตูชเนลไม่ได้ ถ้าหากว่าจะเลิกเจ้านายรับราชการในน่าที่พลเรือนเมื่อใด เจ้าฟ้าแลจะหลุดไปก่อนไม่มีอะไรทำ ถ้าหากว่าเป็นทหารอยู่คงจะได้เป็นทหารอย่างเจ้านายฝรั่ง อีกประการหนึ่งการในเมืองไทยเดี๋ยวนี้กลับกันกว่าแต่ก่อน แต่มิใช่ก่อนทีเดียว เพราะก่อนทีเดียวนั้นการทหารเป็นสำคัญสำหรับป้องกันศัตรูภายนอก เจ้านายย่อมเป็นทหารมาก ภายหลังกลัวเป็นขบถไม่ยอมให้ผู้ใดไปแตะต้องการข้างฝ่ายทหาร [8]

การทหารของไทยได้รับการปรับปรุงอย่างจริงจังและต่อเนื่องนับตั้งแต่ พ.ศ. 2394 เป็นต้นมา [9] ตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2394–2475 กองทัพและโรงเรียนนายร้อยทหารบกจัดว่าเป็นองค์กรที่มีความรู้ก้าวหน้า ทันสมัยที่สุดในสังคมไทย การจัดตั้งกองทัพประจำการ และการขยายจำนวนกำลังคนในกองทัพ มีผลทำให้บุตรของสามัญชนได้มีโอกาสเข้ารับราชการทหาร และเลื่อนยศ–ตำแหน่งสูงขึ้นเป็นลำดับ นอกจากนั้นการจัดกองทัพแบบสมัยใหม่ และการที่จำเป็นต้องมีนายทหารเป็นหัวหน้าทหารในระดับต่างๆ ตามลำดับชั้น ทำให้การควบคุมกำลังคนเปลี่ยนมือจากเจ้านาย–ขุนนาง ในระบบไพร่ไปสู่การควบคุมโดยทหารที่มีอำนาจควบคุมคนตามตำแหน่งที่ได้รับการเลื่อนชั้นขึ้นมาตามระบบคุณธรรม

สำหรับระบบราชการพลเรือนนั้น ก่อน พ.ศ. 2471 ราชการพลเรือนถูกควบคุมโดยระบบขุนนางแบบเก่า ซึ่งการแต่งตั้งการควบคุมบังคับบัญชา การเลื่อนตำแหน่ง ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบดั้งเดิม โดยยอดบนสุดของระบบได้แก่ พระมหากษัตริย์ ในปี พ.ศ. 2471 ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญยิ่งเกิดขึ้น คือ การออกพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2471 ซึ่งได้นำเอาแนวความคิดแบบใหม่มาใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการรับราชการเป็นอาชีพ (career) และมีการใช้ระบบคุณธรรม (merit system) เป็นหลักปฏิบัติ

การมีพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2471 ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีผลทำให้ ระบบราชการมีความทันสมัยขึ้น มีกฎระเบียบเกี่ยวกับการบรรจุ แต่งตั้ง เลื่อนชั้น วินัย ที่ชัดเจน ซึ่งนับว่ามีผลในการทำลายหรือทำให้ระบบอุปถัมภ์แบบดั้งเดิมที่เคยใช้กันอยู่อ่อนกำลังลง พระมหากษัตริย์ และ/หรือ พระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งเคยเป็นแหล่งอำนาจสำคัญต่อข้าราชการ มีความสำคัญน้อยลง เพราะ "กฎหมาย" มีความสำคัญมากขึ้น

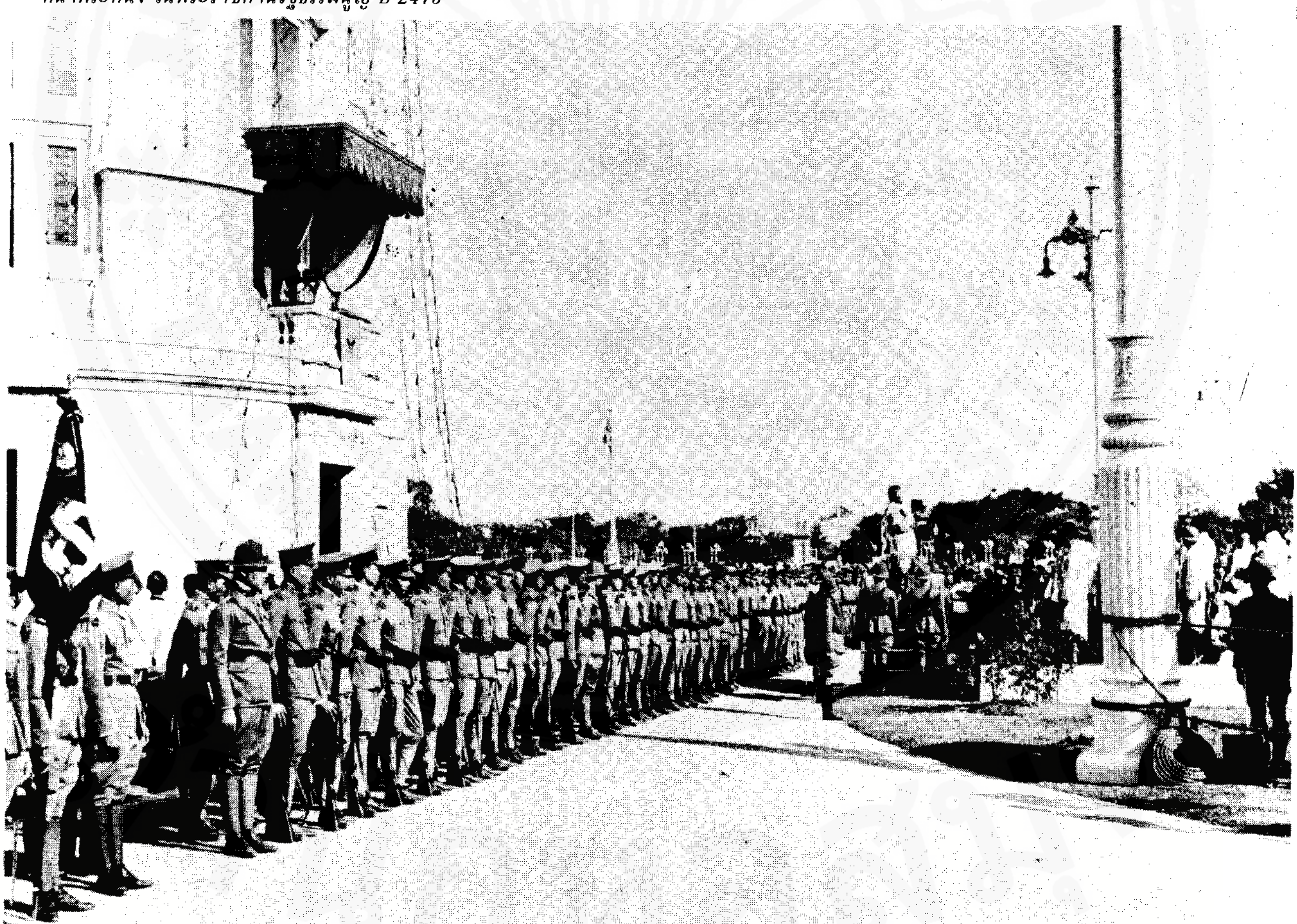
พัฒนาการที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การมีพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2471 เป็นการเปลี่ยนอำนาจหรือกระจายอำนาจให้แก่หัวหน้าส่วน

ราชการในระดับกรมมากขึ้น เพราะตามหลักการบริหารแบบใหม่ หัวหน้าส่วนราชการมีความสำคัญสูงสุด ในการให้คุณ–ให้โทษ แต่ค่านิยมและพฤติกรรมของคนไทยยังมิได้เปลี่ยนแปลงไปตามหลักการในระบบคุณธรรม ดังนั้นอำนาจ–บารมี–และความจงรักภักดีที่เจ้านายและพระมหากษัตริย์เคยได้รับจากข้า–ราชการจึงตกไปอยู่กับสามัญชน ซึ่งเป็นหัวหน้าส่วนราชการต่าง ๆ อำนาจในการบริหารงบประมาณที่หัวหน้าส่วนราชการได้รับมอบมา ก็เป็นปัจจัยด้านหนึ่งที่ทำให้พ่อค้านักธุรกิจเริ่มวิ่งเข้าหาศูนย์อำนาจใหม่ การเลิกอำนาจผูกขาดที่เคยมีอยู่ในสถาบันพระมหากษัตริย์ และกระจายไปให้หัวหน้าส่วนราชการต่าง ๆ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2471 จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดศูนย์อำนาจใหม่ ที่ข้าราชการระดับสูง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ลักษณะของระบอบการปกครอง แม้จะเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ได้คลายการรวมอำนาจลง หากได้มีการกระจายอำนาจมากขึ้นไปอยู่ที่จุดต่าง ๆ ในกองทัพ และในกรม กอง ของกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งมีระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติราชการใหม่ ตามพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2471 [10]

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และการขยายอำนาจของคณะผู้ก่อการไปในระบบเศรษฐกิจ และการสืบทอดพฤติกรรมแบบเดียวกันของคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 มีผลทำให้กลุ่มทุนนิยมถูกจำกัดบทบาท, อำนาจ และอิทธิพลทางการเมือง ในระยะเวลานับตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – ปัจจุบัน กลุ่มข้าราชการและทหารที่มีส่วนในการทำการปฏิวัติรัฐประหารได้สร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจมากขึ้น บางส่วนบางกรณีเป็นการสร้างทุนจากการเบียดบังงบประมาณของรัฐ บางกรณีเป็นการอาศัยอำนาจจากตำแหน่งทางการเมือง และทางราชการหารายได้และผลประโยชน์ บางกรณีเป็นการพัฒนาจาก

เจ้าพระยาพิชัยญาติได้อัญเชิญรัฐธรรมนูญที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ ออกมาแสดงต่อประชาชนที่เข้าไปเฝ้ารออยู่ที่สนามหน้าพระที่นั่ง วันพระราชทานรัฐธรรมนูญ ปี 2475

การเป็นทุนนิยมขุนนาง ไปร่วมกับทุนนิยมต่างชาติ

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ บุตรหลานของพ่อค้าจีนได้มีสถานภาพทางสังคมดีขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่ใกล้ชิดและมีผลประโยชน์ร่วมกับกลุ่มข้าราชการและทหารที่เคยทำการปฏิวัติ–รัฐประหาร ความเป็น "คนจีน" ของชนรุ่นหลังที่มีเชื้อจีนก็มีน้อยลง ความสัมพันธ์กับจีนซึ่งถูกตัดขาดในปี พ.ศ. 2492 เมื่อจีนเปลี่ยนระบอบการปกครอง และการลงทุนภายในประเทศมากขึ้น ได้มีผลทำให้กลุ่มธุรกิจของผู้ที่มีเชื้อสายจีนเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะในระยะเวลาที่สภาพการณ์ทางการเมืองเปิดโอกาสให้มีการเลือกตั้ง

ในที่สุดสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคาดคะเนไว้ก็เริ่มปรากฏเป็นจริง นั่นคือ ในระยะที่กติกาการปกครองเปิดโอกาสให้มีพรรคการ–เมืองได้ นายทุนที่สนับสนุนพรรคการ–เมือง หรือผู้สนับสนุนผู้สมัครรับเลือกตั้งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่มีทุนมาก และในหลายกรณีก็เป็นผู้ที่มีเชื้อสายจีน อย่างไรก็ตาม "ความเป็นจีน" ของพ่อค้าเหล่านี้ได้หมดไป ต่างกับ "ความเป็นจีน" ของพ่อค้าจีนในสมัย 50 ปีที่ผ่านมา

ปรากฏการณ์ใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงคาดคิดไว้ก็คือ การกำเนิดของ ทุนนิยมขุนนาง ซึ่งได้กลายเป็นพลังแข่งขันกับทุนนิยมนอกระบบราชการ บางส่วนของทุนนิยมขุน–นางได้แปรสภาพเป็นทุนนิยมอิสระ และ/หรือ ไปผูกพันกับทุนนิยมต่างชาติ

ในระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ประชาชนได้มีความตื่นตัวทางการเมืองสูงขึ้น มีการจัดตั้งและเคลื่อนไหวทางการเมืองมากขึ้นเป็นลำดับ แต่ก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่า พลังประชาชนจากกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ได้ประสานเข้ากับพรรคการเมือง โดยเป็นฐานการสนับสนุนของพรรคการเมืองอย่างแท้จริง ห้าสิบปีภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยได้ผ่านมา ความขัดแย้งทางการเมืองได้ทวีความรุนแรงและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถกล่าวได้ว่าระบอบประชาธิปไตยของไทยจะก้าวต่อไปโดยจะพัฒนาไปในทางที่ประชาชนส่วนใหญ่จะสามารถเข้ามามีบทบาททางการเมืองได้ กลุ่มชนที่จะมีบทบาทในการกำหนดความเป็นไปของสังคม ยังคงเป็นกลุ่มข้าราชการ และในทศวรรษนี้ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มข้าราชการ และกลุ่มนักธุรกิจจะเป็นลักษณะเด่นของการเมืองไทย โดยเฉพาะกลุ่มธุรกิจที่สนับสนุนพรรคการเมืองจะมีบทบาทสำคัญมากยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นมาในอดีต

เชิงอรรถ

[1] ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย** (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ 2523) หน้า 164

[2] ดูการเปรียบเทียบหลักการของเค้าโครงการเปลี่ยนรูปการปกครองที่นายเรมอนด์ บี. สตีเวนส์ถวายความเห็นกับหลักการของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม 10 ธันวาคม 2475 ใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 139-143

[3] นรนิติ เศรษฐบุตร และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, **บันทึกพระยาทรงสุรเดช**, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2514) หน้า 24-25

[4] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 106

[5] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า 125

[6] ในจำนวนกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ตำบลท่าฉลอม 4 คน มี 3 คน เป็นคนจีน คือ จีนเบียน, จีนแดง และ จีนยี้

[7] ผู้สนใจรายละเอียดเรื่องนี้ ดู Sungsidh Piriyarangsan, **Thai Bureaucratic Capitalism 1932-1960** (M.A. Thesis, Faculty of Economics, Thammasat University, 1980)

[8] พระราชหัตถเลขาพระราชทานจอมพลสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เมื่อยังทรงพระเยาว์ศึกษาวิชาทหารอยู่ที่ประเทศเยอรมัน ลงวันที่ 17 พ.ย. ร.ศ. 119 (2443) ในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุลาเจ้า สุขุมาลมารศรี พระอรรคราชเทวี (พระนคร, โรงพิมพ์ไทยเขษม, 2493) หน้า 25-27

[9] ดูรายละเอียดใน แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, การปรับปรุงกองทัพบกไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ. 2394-2475 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519)

[10] ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงไม่เห็นด้วยกับแนวทางการวิเคราะห์ระบอบการปกครองไทยของ สมเกียรติ วันทะนะ ที่ว่า ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ลักษณะของการปกครองเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิ์

บทความปริทัศน์

สังคมไทย จาก ศักดินา สู่ ทุนนิยม *

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล * *

* "ประวัติศาสตร์นิพนธ์ปริทัศน์" ว่าด้วย ความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ไทย ของ **"ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ"** และหนังสือ **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475** ของ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์

* * เดิมทีเดียว ผู้เขียนได้รับมอบหมายจากบรรณาธิการ **วารสารธรรมศาสตร์** ให้ทำการวิจารณ์หนังสือ **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475** ของ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ แต่หลังจากอ่านหนังสือเล่มดังกล่าวรวดเดียวจบแล้ว ผู้เขียนได้ข้อสรุปว่า การวิจารณ์เฉพาะหนังสือเล่มนี้โดด ๆ น่าจะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อันใด ทั้งนี้เพราะ หนังสือของสุวิทย์ หาได้มีความ "พอเพียงในตัวเอง" ไม่ ตรงกันข้าม กลับเป็นส่วนที่**แยกไม่ออก**จากงานของคนอื่น ๆ ในกลุ่มนักวิชาการที่รู้จักกันในนาม **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** ผู้เขียนจึงตัดสินใจ เขียนบทความขึ้นใหม่ชิ้นหนึ่ง โดยตั้งใจว่าจะให้เป็นการ "ทบทวน" ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ไทยซึ่ง "ฉัตรทิพย์ และคณะ" ได้เริ่มต้นขึ้นไว้เมื่อ 2-3 ปีก่อน และมีนักวิชาการคนอื่น ๆ เช่น ทรงชัย ณ ยะลา และ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เข้ามามีส่วนร่วมด้วย โดยกำหนดเอาประเด็นสำคัญที่มีการถกเถียงกันมาก เกี่ยวกับช่วงของการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย จาก "ศักดินา" สู่ "ทุนนิยม" เป็นแกนกลางในการศึกษา บทความจะออกมาในรูปของการ**นำเสนอ**ข้อถกเถียงของนักวิชาการสำคัญ ๆ หลายท่าน พร้อมกับเสนอความเห็นของผู้เขียนเอง และจบลงด้วยการวิจารณ์งานของ สุวิทย์ โดยตรง

ความพยายามที่จะกำหนดและแบ่ง "ยุค" ประวัติศาสตร์ไทย เป็นปัญหาหนึ่งที่มีการถกเถียงกันมากในปีหลัง ๆ นี้ ทั้งในแวดวงวิชาการสำนักมาร์กซิสต์และสำนักอื่น ปัญหาที่ถกเถียงกันอาจสรุปเป็นประเด็นสำคัญ ๆ ได้ 3 ประเด็น [1] (ซึ่งเกี่ยวเนื่องกัน) คือ 1. สังคมไทยเคยผ่าน "ยุคทาส" มาก่อนหรือไม่ ? 2. สังคม "ศักดินา" ของไทย มีลักษณะสำคัญอย่างไร, มีความเหมือนหรือต่างจากสังคม "ฟิวดัล" ของยุโรปมากน้อยเพียงใด ? และ 3. สังคมไทยเข้าสู่ยุค "ทุนนิยม" เมื่อไร? และอย่างไร? สองประเด็นหลัง เป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจอย่างมากเสมอมา โดยเฉพาะประเด็นสุดท้าย (สังคมไทยเปลี่ยนจาก "ศักดินา" เป็น "ทุนนิยม" เมื่อไร? อย่างไร?) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ได้กลายเป็นประเด็นแห่งการถกเถียงที่สำคัญที่สุดในรอบปีที่ผ่านมา (เป็น "ประเด็นแห่งปี" เลยทีเดียว!) และเป็นเรื่องสำคัญที่บทความนี้มุ่งจะกล่าวถึง

การถกเถียงในปัญหาเดียวกันนี้ ได้เคยเกิดขึ้นแล้วในแวดวงวิชาการสำนักมาร์กซิสต์ของตะวันตกและญี่ปุ่น เมื่อประมาณ 30 ปีก่อน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของ **"วิวาทะระหว่างด็อบบ์กับสวีซี่"** การถกเถียงดังกล่าวเริ่มต้นขึ้นจากการที่ Paul M. Sweezy แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เขียนบทวิจารณ์หนังสือชื่อ **Studies in the Development of Capitalism** ของ Maurice H. Dobb แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ (ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี 1946) ลงในวารสาร **Science and Society** ปี 1950 แล้วด็อบบ์เขียนบทความตอบโต้ลงในวารสารเดียวกัน ในปีเดียวกัน โดยมีนักวิชาการจากอังกฤษ, ฝรั่งเศส, อิตาลี และญี่ปุ่น เข้าร่วมขบวนถกเถียงด้วย ระหว่างปี 1950–54 หนังสือรวบรวมบทความที่ถกเถียงกันนี้ ได้รับการตีพิมพ์ติดต่อกันมาหลายครั้งในหลายภาษา และเพิ่งเป็นที่รู้จักในโลกภาษาไทยเมื่อเร็ว ๆ นี้ (ดู ทรงชัย ณ ยะลา, 2524 : 11–14, 84–86) ในตอนต้นของบทความชิ้นแรกของเขา, สวีซี่ กล่าวว่า "เรากำลังอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่าน (transition) จากทุนนิยมไปสู่สังคมนิยม; ข้อเท็จจริงนี้ ทำให้เกิดความสนใจเป็นพิเศษ ที่จะศึกษาช่วงของการเปลี่ยนผ่านจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่งก่อนหน้านั้น" (Paul M. Sweezy, 1967 : 1) เหตุผลเช่นนี้อาจนำมาประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแวดวงวิชาการไทยในรอบปีที่ผ่านมาได้เช่นเดียวกัน[2]

เพื่อความสะดวก บทความนี้จะขอถือเอาผลงานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ของ **"ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ"**[3] และหนังสือเรื่อง **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475** ของ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ เป็นแกนกลางในการศึกษาปัญหานี้

พระยาสุริยานุวัตร
(เกิด บุนนาค)

ข้อเสนอ

คงไม่ผิดถ้าจะกล่าวว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ "เศรษฐ-กิจ" (หรือที่ถูกคือ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ-สังคม หรือ "ประวัติศาสตร์ของสังคม") ไทย ซึ่งเฟื่องฟูขึ้นหลังกรณี "14 ตุลาคม" นั้น ได้รับแรงกระตุ้นอย่างมากจากการตีพิมพ์ผลงานของ "สมสมัย ศรีศูทรพรรณ" (จิตร ภูมิศักดิ์) เรื่อง **โฉมหน้าศักดินาไทย** ในปี 2517 สุนทรี อาสะไวย์ ชี้ให้เห็นว่า งานชิ้นนี้ "ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกรณีของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่นักวิชาการรุ่นใหม่พยายามที่จะศึกษาและค้นคว้าในแนวทางที่จิตรได้เริ่มกรุยทางไว้" (สุนทรี อาสะไวย์, 2522 : 4) แม้ว่าในระยะหลัง ผลงานชิ้นนี้จะถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากในแง่ของความถูกต้อง "ทางวิชาการ" แต่คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าหนังสือเรื่อง **โฉมหน้าศักดินาไทย** ได้กลายเป็น "ประวัติศาสตร์" ในตัวของมันเองไปแล้ว [4]

ในระยะเวลาไล่เลี่ยกับที่มีการตีพิมพ์หนังสือเรื่อง **โฉมหน้าศักดินาไทย** ของ จิตร ภูมิศักดิ์ นั้นเอง ได้มีบทความเล็ก ๆ ชิ้นหนึ่งตีพิมพ์ในวารสาร **อักษรศาสตร์พิจารณ์** ฉบับที่ 9 ปีที่ 1 ประจำเดือนกุมภาพันธ์ 2517 ภายใต้หัวเรื่องว่า "**วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย**" ผู้เขียนบทความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่านับแต่สมัยสุโขทัย ที่ไทยเริ่มมีประวัติศาสตร์ที่แน่นอน เศรษฐกิจไทยก็ตกอยู่ภายใต้ "ระบบศักดินา" แล้ว ผู้เขียนได้อธิบาย "ระบบศักดินา" ในสมัยสุโขทัยว่า ประกอบด้วย "พวกเจ้าพวกขุน" ฝ่ายหนึ่ง กับ "ไพร่และข้าไท" อีกฝ่ายหนึ่ง ต่อมาในสมัยอยุธยาโดยเฉพาะหลังการออกกฎหมาย "จัดแบ่งที่นา" ของพระบรมไตรโลกนาถ"ลักษณะเศรษฐกิจศักดินาปรากฏชัดเจน" ผู้เขียนกล่าวว่า ในระบบศักดินา พวกเจ้าที่ดินขูดรีดชาวนา โดยแบ่งที่ดินให้ทำกิน แล้วบังคับเอาผลิตผลส่วนใหญ่ที่ชาวนาผลิตได้ ชาวนายังต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานให้เจ้าที่ดินโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน ปีใดผลิตได้ไม่พอส่งส่วย ก็ต้องขายลูกเมียหรือตัวเองลงเป็นทาส ระบบการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และศาสนาพุทธผสมพราหมณ์ ซึ่งเน้นแต่ด้านพิธีกรรมล้วนถูกใช้เป็นเครื่องมือสนับสนุนระบบศักดินา ซึ่ง "มีความล้าหลังอย่างยิ่ง"

ผู้เขียนบทความนี้ยังชี้ให้เห็นว่า หลัง "สนธิสัญญาเบาวริ่ง" ปี 1855 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงบางประการในระบบเศรษฐกิจศักดินา กล่าวคือ "มีลักษณะของระบบนายทุนเข้ามาผสม" จากเดิมที่เป็นการผูกขาดการค้าต่างประเทศโดยพระมหากษัตริย์ กลายเป็นการผูกขาดร่วมกันของนายทุนต่างชาติ อันได้แก่ฝรั่งและจีน กับรัฐบาลศักดินา อย่างไรก็ตาม "การครอบงำของระบบนายทุนในเศรษฐกิจไทยยังคงชะงักอยู่ขั้นควบคุมการแลกเปลี่ยนมิได้ควบคุมถึงการผลิต" การที่ไทยไม่ตกเป็นเมืองขึ้นก็ทำให้ระบบนายทุนไม่ได้เติบโตเต็มที่ และระบบศักดินาไม่ได้พังทลายไป อยู่ในสภาพที่ "ระบบนายทุนเกิดขึ้นคู่ไปกับระบบศักดินา"

ผู้เขียนเห็นว่า "ระบบศักดินายังคงมีอิทธิพลมากในประเทศไทยปัจจุบัน" การปลดปล่อยไพร่และทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเพียงการเลิกระบบศักดินาอย่างเป็นทางการเท่านั้น ในความเป็นจริง ชาวนายังถูกขูดรีดจากเจ้าที่ดิน ระบบราชการแบบเจ้าขุนมูลนายยังคงอยู่ หลังสงครามโลกครั้งที่สอง "ระบบนายทุนเริ่มขยายไปสู่สาขาอุสาหกรรม" มีการใช้เครื่องจักรมากขึ้น นายทุนต่างชาติอเมริกาและญี่ปุ่นมาลงทุนในอุตสาห-กรรมเบาทดแทนการนำเข้า นายทุนจีนก็เริ่มตั้งรกรากถาวรในประเทศไทย และหันมาลงทุนอุตสาหกรรม เกิด "ชนชั้นใหม่" คือ กรรมกรโรงงาน ซึ่งส่วนใหญ่มาจากชาวนา อย่างไรก็ตามระบบนายทุนอุตสาหกรรมแม้จะขยายตัวมากขึ้น "แต่ก็ยังมิได้ครอบคลุมระบบเศรษฐกิจไทย" มวลชนส่วนใหญ่ยังตกอยู่ภายใต้ระบบศักดินา การประนีประนอมระหว่างฝ่ายศักดินากับฝ่ายนายทุน ทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยล้าหลัง ขาดการสะสมทุนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ ระบบศักดินาผสมนายทุนเช่นนี้ได้รับการสนับสนุนคุ้มครองจากระบบการเมืองแบบเผด็จการหลังกรณี "14 ตุลาคม" ซึ่งเป็น "การปฏิวัติโดยชนชั้นกลาง" มี "ทางเลือก" อยู่ 3 ทางคือ ระบบศักดินาผสมนายทุนคงอยู่ต่อไป หรือเกิดการปฏิวัติเปลี่ยนเป็นระบบคอมมิวนิสต์หรือ เกิดการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจโดยสันติวิธีเป็นสังคมนิยมเสรี "ทางที่เป็นไปได้มากที่สุดคือทางที่หนึ่ง" แต่ "ทางที่สามนี้ในทัศนะของผู้เขียนเป็นทางที่น่าพึงปรารถนาที่สุด"

ผู้เขียนบทความที่กำลังกล่าวถึงนี้ คือ **"ฉัตรทิพย์ นาถสุภา"**

เมื่อดูจากเวลาที่บทความนี้ตีพิมพ์ (กุมภาพันธ์ 2517) ก็อาจกล่าวได้ว่าฉัตรทิพย์ เป็นคนแรกๆ (ถ้าไม่ใช่แรกสุด) ที่บุกเบิกงานค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ไทย ในช่วงหลัง "14 ตุลาคม" ก่อนที่ **โฉมหน้าศักดินาไทย** จะวางตลาดด้วยซ้ำ) แต่น่าเสียดายที่บทความดังกล่าว และตัวผู้เขียนบทความเองยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในขณะนั้น [5]

มีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับบทความเรื่องนี้คือ ขณะที่กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจ "ศักดินา" นั้น ฉัตรทิพย์ ยังไม่ได้กล่าวถึงสิ่งที่จะมารู้จักกันภายหลังในนาม "วิถีการผลิตแบบเอเชีย", "เศรษฐกิจแบบพอยังชีพ", "แรงเกาะแน่นของหมู่บ้าน" และ "การรวมศูนย์เด็ดขาดของสถาบันกษัตริย์" ตรงกันข้าม ฉัตรทิพย์มีแนวโน้มที่จะมองระบบเศรษฐกิจศักดินาแบบเดียวกับจิตร คือเห็นว่า เป็นระบบที่มีการแบ่งที่นาจริง ๆ "ลดหลั่นกันลงมา" (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 111) การเปลี่ยนทัศนะจากศักดินาแบบแบ่งที่นาเป็นศักดินา "แบบเอเซีย" นี้ มีความสำคัญไม่น้อย ซึ่งจะกล่าวถึงอีกครั้งข้างหน้า

ต้องรอเวลาอีกราว 5 ปี หลังจากบทความเรื่องแรกตีพิมพ์ กว่าที่คนทั่วไปจะได้รู้จักกับ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ในฐานะตัวแทนของกลุ่มความคิดทางประวัติศาสตร์กลุ่มหนึ่ง ในระหว่าง 5 ปีนั้น (2517–2522) ฉัตรทิพย์เกือบจะไม่มีผลงานด้านประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ไทยโดยตรงออกมาเลย (ยกเว้น "ความคิดทางเศรษฐกิจของพระยาสุริยานุวัตร" ที่ตีพิมพ์ใน **สังคมศาสตร์ปริทัศน์**, 12 : 9 (กันยายน 2517) ซึ่งก็ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันนักในสมัยนั้น) ที่พอมีอยู่บ้างมักเป็นงานเกี่ยวกับวิชาเศรษฐศาสตร์ และเกือบทุกชิ้นออกมาในช่วงปี 2521–2522 (ผลงานเหล่านี้รวมพิมพ์อยู่ในส่วนแรกของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ, 2524)

อย่างไรก็ตาม ในระหว่าง 4–5 ปี ที่ฉัตรทิพย์ "เงียบหายไป" นี้ มีความเคลื่อนไหวทางวิชาการอย่างหนึ่งที่ควรกล่าวถึง และ น่าจะ มีผลต่อความคิดของฉัตรทิพย์ในเวลาต่อมา กล่าวคือ เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม 2518 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ได้จัดสัมนาในหัวข้อ **"โฉมหน้าที่แท้จริงของศักดินาไทย"** ขึ้น ในครั้งนั้น ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้เสนองานวิจัยเรื่อง **"ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย"** ต่อที่ประชุมสัมนา ในงานวิจัยชิ้นนี้ ชัยอนันต์ได้นำเอาทฤษฎี "วิถีการผลิตแบบเอเซีย" ของมาร์กซ และ "สังคมพลังน้ำ" ของวิตโฟเกล มาวิเคราะห์สังคมไทยเป็นครั้งแรก[6] ชัยอนันต์อาศัยทฤษฎีทั้งสองนี้มาวิจารณ์ **โฉมหน้าศักดินาไทย** ของจิตร ใน 2 ประเด็นสำคัญ คือ

(1) สังคมไทยน่าจะไม่เคยผ่าน "ยุคทาส" มาก่อน แม้จะปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า เคยมี "ทาส" ในสมัยสุโขทัยก็ตาม

(2) สังคม "ศักดินา" ไทย ต่างจากสังคม "ฟิวดัล" ยุโรปในแง่ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์เอกชนในปัจจัยการผลิต กษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั่วราชอาณาจักรแต่เพียงผู้เดียว (ไม่มีการแบ่งที่นาจริง ๆ) ตำแหน่ง "ศักดินา" ในพระอัยการฯ นั้น (สันนิษฐานว่า) เป็นเพียงการกำหนดความรับผิดชอบในการคุมแรงงาน ลักษณะ "รวมศูนย์อำนาจเด็ดขาด" ของสถาบันกษัตริย์ไทยในยุค "ศักดินา" นี้ เกิดจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ต้องอาศัยการชลประทานเป็นสำคัญ ("สังคมพลังน้ำ") ผลที่ตามมาจากลักษณะเหล่านี้คือ "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในสังคมไทยจึงเป็นไปอย่างล่าช้า และถ้าจะมีการเปลี่ยนแปลงก็มักจะมีสาเหตุมาจากการท้าทายจากพลังภายนอกสังคม (external threat) มากกว่าพลังความขัดแย้งภายในสังคม ดังที่ปรากฏอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ เพราะการท้าทาย **จากภายนอก**" (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, มปป. : 91 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

ในการสัมนาครั้งนั้น ฉัตรทิพย์ได้เสนอ "บทวิจารณ์" งานวิจัยของชัยอนันต์ ใน 4 ประเด็น คือ

(1) ชัยอนันต์ให้ความสำคัญน้อยไปกับลักษณะเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านไทย ฉัตรทิพย์กล่าวว่า ตามทฤษฎี "ระบบการผลิตแบบเอเซีย" ของมาร์กซ "ลักษณะเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านในเอเซียเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้เศรษฐกิจเอเซียวิวัฒนาการช้า" แต่ชัยอนันต์กลับไปเน้นที่ลักษณะรวบอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแบบวิตโฟเกล ฉัตรทิพย์อธิบายว่า ลักษณะเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านตามทัศนะของมาร์กซ คือเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ร่วมกันในฐานะเป็นหน่วยการผลิตพื้นฐาน, เกษตรกรรมกับหัตถกรรมไม่แยกจากกัน, มีลักษณะ "พอเพียงในตัวเอง" (self-sufficient) ผลก็คือ ขาดกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ไม่มีเสรีชน ไม่เกิดเมือง หรือชนชั้นกระฎุมพีอิสระขึ้น

(2) สังคมไทยไม่ใช่สังคมพลังน้ำที่ต้องการสร้างระบบชลประทานขนาดใหญ่จากส่วนกลาง (hydraulic) เพราะภาคกลางของไทยไม่ได้แห้งแล้ง ฉัตรทิพย์กล่าวว่า การปฏิเสธลักษณะ "สังคมพลังน้ำ" นี้ ไม่ได้หมายความว่าจะเป็นการปฏิเสธลักษณะรวบอำนาจ (despotism) หรือปฏิเสธวิถีการผลิตแบบเอเซียไปด้วย เพราะลักษณะรวบอำนาจอาจเกิดจากสาเหตุอื่น เช่น รัฐ (กษัตริย์) ทำหน้าที่ในงานสาธารณะ (ชลประทานเป็นเพียงส่วนหนึ่ง) หรือเกิดจากเศรษฐกิจแบบสงคราม (war-economy) ก็ได้

น่ากล่าวด้วยว่าการปฏิเสธการผลิตแบบพลังน้ำ ไม่ใช่การปฏิเสธระบบการผลิตแบบเอเซีย เพราะเหตุว่า ลักษณะการผลิตแบบพลังน้ำเป็นเพียงลักษณะหนึ่งซึ่งอาจมีอยู่ในระบบการผลิตแบบเอเซีย ซึ่งเอามาขยายความลักษณะสำคัญพื้นฐานของระบบการผลิตแบบเอเซีย คือ การไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของบุคคล ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้าน และอำนาจเด็ดขาดของรัฐ (กษัตริย์)

(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "บทวิจารณ์หนังสือศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, มปป. : ไม่มีเลขหน้า)

(3) การศึกษาของชัยอนันต์ปรับปรุงเพิ่มเติม แต่ไม่ได้ล้มล้างการศึกษาของ จิตร ภูมิศักดิ์ ฉัตรทิพย์เห็นว่าแกนกลางในการศึกษาของจิตรคือ "การพิสูจน์ว่ามีการขูดรีดระหว่างชนชั้นในระบบศักดินาไทย" และงานของชัยอนันต์ก็ยืนยันลักษณะดังกล่าว แต่สิ่งที่ชัยอนันต์ได้เพิ่มเติมเข้ามา คือ ระบบศักดินามีการรวมศูนย์ที่กษัตริย์ซึ่งทำให้ "อาจไม่พัฒนาไปสู่ระบบนายทุนเอง" (ประเด็นที่ว่า ชัยอนันต์ (หรือฉัตรทิพย์) "ปรับปรุงเพิ่มเติมแต่ไม่ได้ล้มล้าง" การศึกษาของจิตรนี้ จะกล่าวถึงอีกครั้งข้างหน้า) และ (4) ฉัตรทิพย์ตั้งข้อสงสัยว่าในเมื่อ "สังคมไทยวิวัฒนาการมาล่าช้าเช่นนี้" มี "พันธนาการศักดินา" ดำรงอยู่มาก จะเข้ากรณีที่ทรอตสกี้และเลนินเสนอว่า "ชนชั้นกรรมาชีพจะสามารถแย่งนำการปฏิวัติกระฎุมพีปลุกระดมเอาชาวนาเป็นพันธมิตร และก่อให้เกิดการปฏิวัติชนชั้นกรรมาชีพต่อเนื่องกันไปเลย" หรือไม่

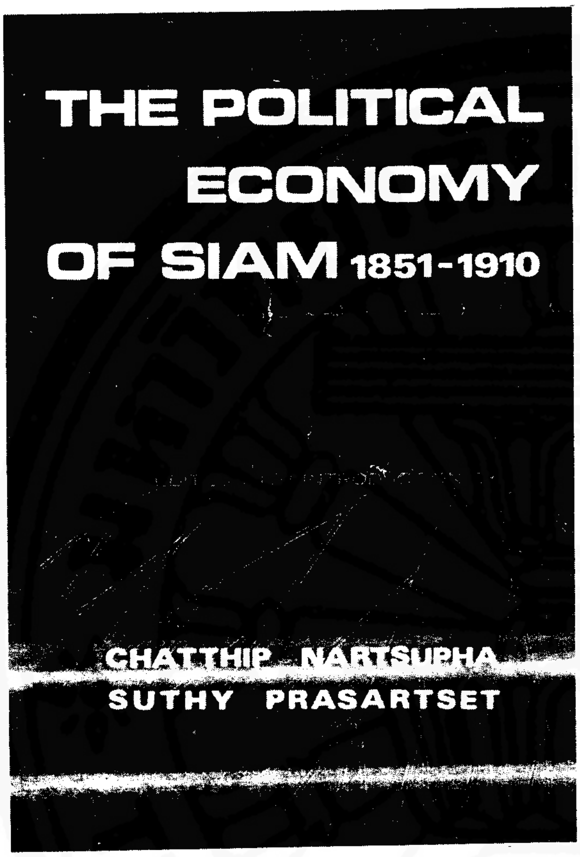
งานวิจัยของชัยอนันต์ชิ้นนี้ แม้จะได้รับ "คำนิยม" จากนักวิชาการร่วมสมัยไม่น้อย แต่ก็ไม่อาจกล่าวได้ว่า สามารถสร้างผลสะเทือนหรือได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางโดยแท้จริง สาเหตุสำคัญน่าจะเป็นเพราะว่า งานของชัยอนันต์ชิ้นนี้ ขาดหลักฐานข้อมูลที่จะมายืนยันสมมติฐานทางทฤษฎีอย่างหนักแน่นเพียงพอ โดยเฉพาะในประเด็นที่ชัยอนันต์เน้นว่าสังคมไทยเป็น "สังคมพลังน้ำ" ตามแบบวิตโฟเกล เพราะเพียงข้อเท็จจริงที่ว่า ประเทศไทยไม่เคยต้องอาศัยการชลประทานขนาดมหึมามาก่อน ก็อาจทำให้งานวิจัยของชัยอนันต์เกือบทั้งหมดพังครืนลงมาได้[7] (น่าสังเกตว่า ใน 2 ประเด็นที่ชัยอนันต์วิจารณ์จิตร คือ เรื่อง "สังคมทาส–สังคมที่มีทาส" กับเรื่อง "สังคมพลังน้ำ" นั้น ดูเหมือนประเด็นแรกจะได้รับการยอมรับมากกว่าประเด็นหลัง)

ความสำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้ จึงน่าจะอยู่ตรงที่ ได้เสนอแนวทาง (ทฤษฎี) ใหม่ในการวิเคราะห์สังคมไทย และกล่าวสำหรับฉัตรทิพย์เอง "บทวิจารณ์" งานของชัยอนันต์ข้างต้นก็ดูเหมือนจะเป็นการแสดงให้เห็น "จุดเปลี่ยน" ครั้งสำคัญในการวิเคราะห์สังคมไทยของเขา คือเป็นครั้งแรก (เท่าที่เรามีหลักฐาน) ที่ฉัตรทิพย์ กล่าวในทำนองเห็นด้วยกับการใช้ทฤษฎี "วิถีการผลิตแบบเอเซีย" มาวิเคราะห์สังคมไทย ความ "ล้มเหลว" (ไม่สมบูรณ์) ด้านหลักฐานข้อมูลในงานของชัยอนันต์ซึ่งฉัตรทิพย์ได้ชี้ไว้ใน "บทวิจารณ์" จะกลายมาเป็นสิ่งที่ฉัตรทิพย์และคณะของเขา เข้ามารับภาระในการ "แก้" ให้ตกไปในอีก 4 ปีต่อมา

ในช่วงปี 2522–23 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะของเขาได้ "ปรากฏตัว" ขึ้น พร้อมกับผลงานที่ "สั่นสะเทือน" วงการประวัติศาสตร์ ก่อนหน้านั้นไม่นาน พวกเขาได้มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดการสัมมนาเพื่อเตรียมก่อตั้ง "สมาคมประวัติศาสตร์" เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2521 (ดู สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย,2523) ร่วมผลักดันการสัมมนาทางวิชาการครั้งแรกของสมาคมฯ ในหัวข้อ **"ความก้าวหน้าของการศึกษาและการวิจัยประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน"** เมื่อวันที่ 11–12 พฤษภาคม 2522 (ดู สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522) และในที่สุดก็เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการจัดสัมมนาที่เรียกว่า **"การสัมมนาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ครั้งที่ 2"** ที่ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2522 (การสัมมนาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจครั้งแรกจัดเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2519)

ในการสัมมนาครั้งสำคัญที่งานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ทางความคิดในอนาคตจะต้องบันทึกไว้นี้[8] ฉัตรทิพย์ และคณะได้นำเสนอบทความ 3 เรื่อง คือ **"วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลาง ค.ศ. 1851-1910"** ของ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, **"ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย พ.ศ. 2398-2453"** ของ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร และ **"ระบบทุนนิยมโดยรัฐในประเทศไทย ค.ศ. 1932-1959"** ของ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ บทความทั้งสามชิ้นนี้

ได้ถูกนำมารวมกับบทความชิ้นสำคัญ เรื่อง "ระบบเศรษฐกิจไทย คศ. 1851-1910" ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ (ซึ่งแปลมาจากภาษาฝรั่ง) และตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ วิวัฒนาการทุนนิยมไทย โดยมีฉัตรทิพย์เองเป็นบรรณาธิการ (2523)

การสัมนาครั้งนั้น และหนังสือเรื่อง วิวัฒนาการทุนนิยมไทย นอกจากจะทำให้คนทั่วไปได้รู้จักกับ "ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ" เป็นครั้งแรกแล้ว ยังส่งผลสะเทือนและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง แม้แต่ในวงการ "ประวัติศาสตร์" เอง ซึ่งไม่สู้จะคุ้นเคยหรือยอมรับการใช้ "ทฤษฎี" (โดยเฉพาะทฤษฎีมาร์กซิสต์) ในการศึกษาประวัติศาสตร์นัก การจะเข้าใจว่าเหตุใดการสัมมนาและหนังสือเล่มนี้ จึงสามารถส่งผลสะเทือนค่อนข้างมากได้ จำเป็นต้องพิจารณาสภาวะแวดล้อมในขณะนั้นด้วย ต้องไม่ลืมว่าขณะนั้น (2522) วงวิชาการเพิ่งจะเริ่ม "ฟื้นตัว" อย่างช้า ๆ หลังกรณี "6 ตุลาคม" นักวิชาการคนสำคัญอย่าง ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เพิ่งกลับจากเบิร์กเล่ย์ใหม่ ๆ และยังไม่ได้กลับเข้าสู่วงวิชาการอย่างแท้จริง นิธิ เอียวศรีวงศ์ เพิ่งเสนอบทความไปเรื่องเดียว (ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา, 2521) และก็ยังไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายนัก ยิ่งไม่ต้องพูดถึงสมเกียรติ วันทะนะ หรือนักวิชาการรุ่นใหม่คนอื่น ๆ ซึ่งเกือบจะไม่เป็นที่รู้จักกันเลย ด้วยเหตุนี้ เมื่อ "ฉัตรทิพย์ และคณะ" เสนอผลการวิจัยออกมา ในลักษณะที่เป็น "ชุด" เช่นนี้ ก็ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เอง ที่คนทั้งหลายจะพากันเห็นคล้อยตาม (หรือเชื่อ) อย่างกว้างขวางและรวดเร็ว

หลังจากนั้น ผลงานของ "ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ" ก็ทยอยกันตีพิมพ์ออกมา (โดยผ่านสำนักพิมพ์ "สร้างสรรค์" เป็นส่วนใหญ่) ได้แก่ **ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย** (พศ. 2398-2453) ของ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร (พิมพ์ครั้งแรก 2523, พิมพ์ครั้งที่สอง : 2524), **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย** ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (เมษายน 2523), **ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯยุคต้น** ของ ญาดา ประภาพันธ์ (พฤษภาคม 2524), บทความเรื่อง "**ทุนนิยมขุนนางไทย 2475-2503**" ของ สังศิต พิริยะรังสรรค์ (ในรูปเอกสารประกอบการสัมนา 2 ครั้ง : มกราคม และกุมภาพันธ์ 2524, ในรูปบทความใน**ปาจารยสาร** : มิถุนายน 2524) และล่าสุด **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พศ. 2394-2475** ของ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์, แต่วางตลาดปลายปี 2524) รวมทั้งผลงานในภาคภาษาอังกฤษ 2 เล่ม คือ **The Political Economy of Siam 1851-1910** (n.d.) และ **The Political Economy of Siam 1910-1932** (1978)

แม้ว่าผลงานของกลุ่ม "ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ" จะมีอยู่มากพอสมควร แต่กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว ส่วนที่เป็นการสรุปรวบยอดและเป็นตัวแทนความคิดของกลุ่มนี้ ดูเหมือนจะได้แก่บทความที่เขียนโดยฉัตรทิพย์เอง โดยเฉพาะบทความ 2 ชิ้น คือ "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910" และ "ระบบเศรษฐกิจไทย 1910-1932" ซึ่งฉัตรทิพย์เขียนร่วมกับสุธี (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 123–208) ในการศึกษาความคิดเกี่ยวกับประวัติ–ศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ไทย ของ "ฉัตรทิพย์ และคณะ" นี้ ผู้เขียนจะขอถือเอางานของฉัตรทิพย์ โดยเฉพาะบทความ 2 เรื่องข้างต้นเป็นแกนกลาง โดยใช้งานของคนอื่นใน "กลุ่ม" เป็นส่วนประกอบ

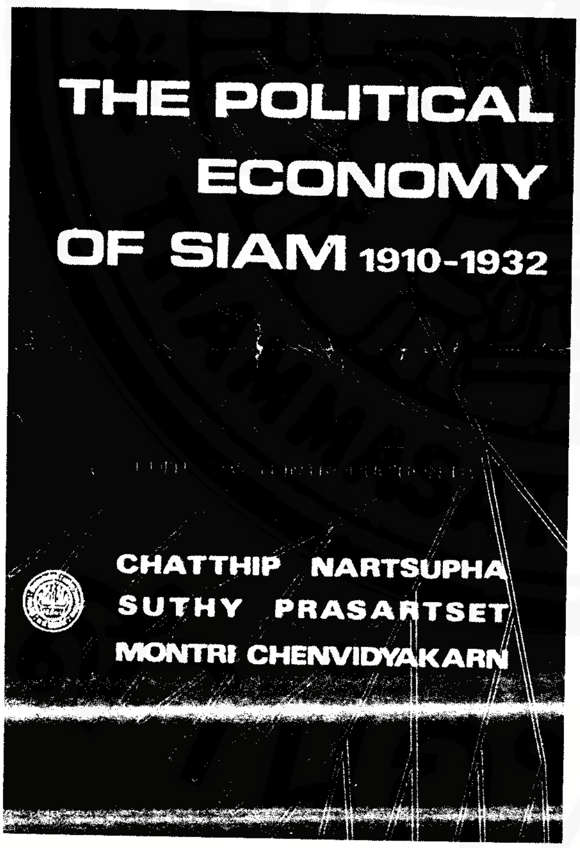
มรว.รุจยา อาภากร เคยตั้งข้อสังเกตว่า งานของฉัตรทิพย์แม้จะครอบคลุมถึงปัญหาต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง แต่โดยมากมักจะไม่มีการอ้างอิงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใด ๆ ส่วนที่มีหลักฐานทางวิชาการก็ครอบคลุมถึงประวัติศาสตร์ในช่วง 1851–1932 เท่านั้น "และถึงแม้ว่าจะมีการพาดพิงถึงประวัติศาสตร์ก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 อยู่บ้าง ก็มิได้มีการแจกแจงถึงลักษณะของระบบศักดินา เมื่อ 700 ปีก่อนนั้น โดยละเอียด" (มรว.รุจยา อาภากร, 2524 : 2) ความจริงก็เป็นเช่นนั้น ในบทความเรื่อง "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910" ฉัตรทิพย์ (และสุธี) ได้กล่าวถึงสภาพทางเศรษฐกิจ–สังคมของไทยก่อนปี 1855 ไว้เพียงเล็กน้อย เนื่องจากเป็นประเด็นสำคัญของการถกเถียง ซึ่งจะกล่าว

ถึงข้างหน้า จึงสมควรยกข้อความตอนนี้มาอ้างไว้ทั้งหมด แม้จะยาวไปบ้างก็ตาม

จนถึงกลางศตวรรษที่ 19 เศรษฐกิจไทยส่วนใหญ่เป็นแบบพอยังชีพ การแบ่งงานกันทำและการผลิตเฉพาะอย่างยังไม่พัฒนา แต่ละครอบครัวผลิตของจำเป็นแทบทุกอย่างเอง การค้าภายในประเทศอยู่ในขอบเขตแคบและเป็นการแลกของกับของ การใช้เงินไม่แพร่หลาย การเคลื่อนย้ายผลผลิตปรากฏในรูปการส่งส่วย เป็นส่วยสิ่งของที่ผู้ปกครองเกณฑ์จากชาวบ้าน ผู้ปกครองบริโภคส่วย และแลกเปลี่ยนส่วยกับสินค้าฟุ่มเฟือยจากต่างประเทศ "การค้าต่างประเทศ" ขณะนั้น คือการแลกเปลี่ยนสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคของชนชั้นนำ ปริมาณสินค้าไม่มาก แต่มูลค่าสินค้าสูง แต่การค้าที่มีอยู่ปริมาณน้อยนี้ก็มิได้เป็นเสรี ต้องอยู่ภายใต้การผูกขาดของรัฐ (ฉัตรทิพย์ อ้าง ฟาน เดอ เฮด และ เบอร์นี่-ผู้อ้าง) ด้วยเหตุนี้ กระบวนการแบ่งงานกันทำ ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศจึงแทบไม่ปรากฏ ผลคือ ถึงผลิตได้เหลือ การผลิตเพื่อขายก็ไม่เกิดขึ้น

องค์ประกอบสถาบันและพัฒนาการของสังคมไทย ทำให้กระบวนการแบ่งงานกันทำไม่อาจเกิดขึ้นจากภายในได้ การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศเท่านั้น ที่ทำให้เศรษฐกิจพอยังชีพของไทยแตกสลาย...

(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 123-124)

อย่างไรก็ตาม ในบทความเดียวกันนี้ ขณะที่กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจหลังปี 1855 ฉัตรทิพย์ได้พาดพิงถึงสภาพก่อนปี 1855 อีกหลายตอน (บางตอนก็กล่าวอย่างรวม ๆ กันไป โดยไม่แยกให้ชัดเจนว่าอันไหนก่อน อันไหนหลัง) ยกตัวอย่างเช่นในปัญหาการค้าต่างประเทศ ฉัตรทิพย์ได้ขยายความว่า "ความสามารถของไทยที่ผลิตข้าวได้เหลือส่งออก เป็นที่ทราบกันนานมาแล้ว แม้ก่อนสนธิสัญญาเบาวริ่ง ไทยก็ส่งข้าวจำนวนมากไปขายประเทศเพื่อนบ้านและจีนเป็นครั้งคราว (ฉัตรทิพย์ อ้าง เบาวริ่ง, สกินเนอร์ และ Melink-Roelofsz – ผู้อ้าง) แต่ความต้องการจากต่างประเทศนี้ไม่สม่ำเสมอคงตัว จนกระทั่งครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524:129) "แรกเริ่มนั้นชาวบ้านขายข้าวส่วนเกิน เฉพาะเมื่อมีผู้ต้องการไปถามซื้อเป็นครั้งคราว" (เรื่องเดียวกัน : 131) หรือในปัญหาสภาพเศรษฐกิจ–สังคมก่อน 1855 ฉัตรทิพย์กล่าวว่า "ความล่าช้าในการเปลี่ยนสถาบันเกิดจากลักษณะการรวมศูนย์อำนาจของพระมหากษัตริย์ไทย และการเปลี่ยนแปลงอย่างจำกัดที่ระดับชาวบ้าน...จนกระทั่งรัชกาลที่ 4 (1851–1868) ที่ดินในประเทศไทยทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ทรงให้ที่ดินประชาชนอยู่อาศัย แต่กรรมสิทธิ์คงเป็นของพระมหากษัตริย์" (เรื่องเดียวกัน : 141)

ฉัตรทิพย์ กล่าวเปรียบเทียบ "ศักดินา" ไทย กับ "ฟิวดัล" ยุโรป ว่า

ตรงข้ามกับยุโรปสมัยกลาง เจ้านายศักดินาในประเทศไทย มิได้เข้มแข็งพอที่จะรวบรวมที่ดินผืนใหญ่ ก่อตั้งเป็นแคว้นกึ่งอิสระ ผู้ครองนครของไทยแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ ดำรงตำแหน่งเพียงชั่วเวลาหนึ่ง อาจไม่ได้มีที่ดินในเขตที่เขาปกครอง นอกจากนั้น ยังไม่มีนครหรือเมืองที่ปกครองโดยชนชั้นกระฎุมพีพ่อค้า ในประเทศไทย เมืองเป็นที่ตั้งของการปกครอง แทบไม่มีหมู่บ้านหรือเมืองหัตถกรรมอิสระ ดังนั้น กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลจึงเป็นสถาบันที่อ่อนแอในสังคมไทย ผลคือ กรรมสิทธิ์ในที่ดินของชนชั้นศักดินา กระจุกตัวอยู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์

(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 142-143)

ฉัตรทิพย์ ยังกล่าวอีกว่า "ไม่มีเสรีชนในประเทศไทยในศตวรรษที่ 19" (น่าจะหมายความว่า ก่อนหน้านั้น ก็ไม่มีด้วย – ผู้อ้าง) ทุกคนถูกกำหนดให้ขึ้นทะเบียน คนที่ขึ้นทะเบียนกับกษัตริย์เป็นไพร่หลวง ขึ้นทะเบียนกับขุนนางเป็นไพร่สม ใครไม่ขึ้นทะเบียนจะไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย และอาจถูกจับกุมลงโทษ ระบบไพร่ขัดขวางการเกิด "ชนชั้นกระฎุมพีพื้นเมือง" เพราะไพร่ "ไม่สามารถแม้แต่จะรับจ้างทำงาน ถ้าเจ้านายไม่อนุญาต" พวกช่างฝีมือพื้นเมืองก็ถูกเกณฑ์ไปทำงานในวัง "พระมหากษัตริย์มีอำนาจเหนือไพร่โดยตรง และเป็นเช่นนี้ในทุกท้องที่" จำนวนไพร่หลวงมากกว่าไพร่สม เมื่อเจ้าและขุนนาง

ตาย ไพร่สมจะกลับเป็นไพร่หลวงของกษัตริย์ "ดังนั้น อำนาจของพระมหากษัตริย์เหนือแรงงานจึงสูงมากต่างกับในระบบฟิวดัลยุโรปมาก เพราะในระบบฟิวดัล อำนาจในการควบคุมไพร่กระจายอยู่กับเจ้านาย ในประเทศไทยการควบคุมแรงงานโดยชนชั้นศักดินา กระจุกอยู่ในมือพระมหากษัตริย์เหมือนกับในกรณีที่ดิน" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 145)

จากที่ยกมาทั้งหมด จะเห็นได้ไม่ยากเลยว่า ฉัตรทิพย์อาศัยกรอบทางทฤษฎี "วิถีการผลิตแบบเอเซีย" ที่เขากล่าวถึงในการวิจารณ์ชัยอนันต์ มาอธิบายขยายความในกรณีของประเทศไทยนั่นเอง และเนื่องจาก, ในทัศนะของฉัตรทิพย์, สภาพเศรษฐกิจ–สังคมของไทยก่อนปี 1855 เป็นเช่นนี้ เมื่อไทย "เข้าร่วมในการค้าระหว่างประเทศใน คศ. 1855" จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายมหาศาลขึ้น ฉัตรทิพย์ (และสุธี) ได้อุทิศเนื้อที่ส่วนใหญ่ของบทความเรื่อง **"ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910"** และเนื้อหาทั้งหมดในบทความเรื่อง **"ระบบเศรษฐกิจไทย 1910-1932"** ให้กับการอธิบายความเปลี่ยนแปลงอัน "มากมายมหาศาล" ที่ว่านี้

ฉัตรทิพย์กล่าวว่า หลังปี 1855 เศรษฐกิจพอยังชีพของไทยเริ่มแตกสลาย เกิดการผลิตเฉพาะอย่าง มีการเปลี่ยนโครงสร้างของสินค้าเข้าสินค้าออก จากเดิม สินค้าออกจำนวนน้อยแต่มากชนิด กลายเป็นสินค้าออกจำนวนมาก แต่น้อยชนิดส่วนสินค้าเข้า เปลี่ยนจากสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคของชนชั้นนำ เป็นสินค้าหลายชนิดเพื่อการบริโภคของคนทั่วไป

ขณะเดียวกัน อุตสาหกรรมพื้นบ้านของไทยเริ่มล้มละลาย โดยเฉพาะอุตสาหกรรมน้ำตาลและสิ่งทอฝ้าย เพราะประสบกับการแข่งขันอย่างหนักจากสินค้าเข้าของต่างประเทศ เดิมชาวบ้านไทย "ผลิตสิ่งที่เขาต้องการแทบทุกอย่างเอง" หลังปี 1855 ชาวบ้านเริ่มพบว่า "การซื้อเสื้อผ้าจากต่างประเทศด้วยเงินจากการขายข้าว ถูกและสะดวก" จึงหันมาผลิตเฉพาะอย่าง คือผลิตข้าว แล้วขายข้าวเอาเงินมาซื้อผ้าจากต่างประเทศ ซึ่ง "แม้ไม่ทนทาน แต่ก็ถูกกว่ามาก" อุตสาหกรรมทอผ้าพื้นบ้านจึงล้มละลาย ยกเว้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ซึ่งการค้าระหว่างประเทศยังเข้าไปไม่ถึง) ข้าวกลายเป็นสินค้าออกสำคัญจนมีมูลค่าสูงกว่าสินค้าออกอื่น ๆ แต่ละชนิดมาก เช่น ในปี 1865 ข้าวคิดเป็น 55% ของสินค้าออกทั้งหมด ในทศวรรษ 1870–1880 เพิ่มเป็น 60% ขณะที่น้ำตาลลดเหลือเพียง 4% สินค้าออกชนิดอื่น ก็มีสัดส่วนต่ำกว่า 5%

ฉัตรทิพย์ กล่าวว่า "การผลิตเพื่อการค้าในประเทศไทยเพิ่มขึ้นส่วนใหญ่เพราะดีมานด์จากต่างประเทศ" ไม่ว่าจะเป็นข้าว, ไม้สัก หรือ ดีบุก จักรวรรดินิยมเปลี่ยนประเทศไทยให้เป็นแหล่งวัตถุดิบ ขณะเดียวกันก็ส่งสินค้าราคาถูก ที่ทำโดยเครื่องจักรเข้าประเทศ ทำให้ไทยกลายเป็นแหล่งระบายทุน และตลาดสินค้า ฉัตรทิพย์ เรียกสภาพเช่นนี้ว่า "การผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้น" (dependent commodity production) และกล่าวว่า "การขยายตัวของการผลิตชนิดนี้ นำระบบเศรษฐกิจไทยไปสู่ความเป็นเศรษฐกิจกึ่งเมืองขึ้น" อย่างไรก็ตาม ฉัตรทิพย์เน้นว่า "ลักษณะสำคัญยิ่งของการผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้นของไทยคือ **ไม่**เป็นการทำลายระบบศักดินาเดิม" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 129) ด้วยเหตุนี้ สภาพทางเศรษฐกิจ–สังคมในสมัย "ศักดินา" ที่อธิบายมาในตอนต้น จึงยังคงอยู่ "พร้อมทั้งรักษาคุณลักษณะสำคัญส่วนมากของระบบเอาไว้ได้ด้วย กรรมสิทธิ์ในที่ดิน รายได้จากแรงงาน และภาษี ยังคงกระจุกตัวอยู่ในสถาบันพระมหากษัตริย์"

การดำรงอยู่ของระบบศักดินา ขัดขวางการพัฒนา "ชนชั้นกระฎุมพีพื้นเมือง" พวกกระฎุมพีที่มีอยู่เป็นคนจีน ซึ่ง "ถูกรวมเข้าไว้ในชนชั้นศักดินา" โดยผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากร, ระบบ "เหมาะเมือง" หรือการร่วมมือทางธุรกิจ (เช่น ตั้งธนาคาร) จึง "ไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่พื้นฐานใด ๆ ในเศรษฐกิจไทยได้" นอกจากนี้ ชนชั้นนายทุนจีนยังไม่สามารถแข่งขันกับทุนต่างประเทศได้ ต้องหันไปประกอบธุรกิจร่วม โดยทำหน้าที่เป็นนายหน้า หรือ "คอมปราโดร์" นั่นคือ ทั้ง "ระบบศักดินาและจักรวรรดินิยม ขัดขวางการเกิดชนชั้นนายทุนอิสระในประเทศไทย" ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าจะมีการขยายตัวของการผลิต, การค้า และเศรษฐกิจเงินตรา (money economy) แต่ชาวบ้านไทย ก็ไม่มีส่วนร่วมหรือได้รับผลประโยชน์ด้วย "ส่วนเกินส่วนใหญ่ถูกดูดกลืนเป็นของนายทุนการค้า เจ้าของที่ดิน และชาวต่างชาติ"

การขูดรีดที่นายทุนต่างชาติ นายทุนจีน และเจ้าศักดินาร่วมกันกระทำต่อชาวนานี้ วางอยู่บนรากฐานของเทคนิคการผลิตแบบเก่า แม้จะมีการพัฒนาบ้าง ก็เป็นไปอย่างจำกัด การปฏิรูปทางด้านกฎหมาย เช่น เลิกทาส (1874) เลิกไพร่ (1905) ก็มีผลเพียงทำให้ได้แรงงานมาเพิ่มผลผลิตข้าว เพื่อส่งออกมากขึ้น แต่ "ชาวนายังคงถูกผูกติดกับชนชั้นศักดินา เพราะชนชั้นศักดินายังควบคุมที่นาต่อไป"

ในบทความเรื่อง **"ระบบเศรษฐกิจไทย 1910-1932"** ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์) ได้บรรยายสภาพเศรษฐกิจ–สังคมไทยในช่วง 20 ปี ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งโดยส่วนใหญ่ ก็ไม่ต่างจากที่บรรยายมาก่อนหน้านั้น (1851–1910) ประเด็นสำคัญที่ฉัตรทิพย์กล่าวถึงในบทความนี้คือ "ความล้มเหลวในการสร้างพลังการผลิต" และ "อุปสรรคต่อการเติบโตของกระฎุมพีอิสระ"

ในประเด็นแรก ฉัตรทิพย์ ชี้ว่า การขยายเนื้อที่เพาะปลูก

หลัง 1855 ทำให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น แต่แนวโน้มเช่นนี้เริ่มลดลงและประสบปัญหาในตอนต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งสะท้อนให้เห็นความล้มเหลวในการยกระดับผลิตภาพการเกษตร เพราะรัฐบาลขาดการเอาใจใส่ในงานด้านชลประทาน ชาวนาต้องเช่าที่ดินในอัตราค่าเช่าที่สูงมาก "เจ้าที่ดินไม่ค่อยสนใจในการปรับปรุงที่ดินมากนัก" ชาวนาเองก็ไม่สามารถจะปรับปรุงได้ มิหนำซ้ำ "ถ้าผู้เช่าปรับปรุงที่นาและทำให้ผลผลิตของเขาเพิ่มขึ้น เจ้าที่ดินก็มักจะเพิ่มค่าเช่าทั้งที่เขาไม่ได้ให้เงินทุนใด ๆ ต่อการนี้เลย" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 186)

อุตสาหกรรมก็อยู่ในสภาพไม่ดีไปกว่าเกษตรกรรมนัก อัตราภาษีสินค้าขาเข้าต่ำมาก ("ร้อยชักสาม") ทำให้อุตสาหกรรมภายในประเทศไม่มีโอกาสสร้างตัวได้ ยิ่งกว่านั้นรัฐบาลยังไม่สนใจอุตสาหกรรมด้วย แม้จะมีเอกชนบางรายต้องการทุนไปใช้ในการตั้งโรงงานทอผ้า, ฟอกหนัง, ถลุงแร่ แต่รัฐก็ไม่ให้การสนับสนุน นอกจากนี้ รัฐบาลยังประสบความล้มเหลวในการสร้างฐานอำนาจทางการเงิน ระบบภาษีล้าสมัยขัดขวางการพัฒนาของผู้ผลิตภายในประเทศ รัฐบาลไม่สนใจใช้จ่ายรายได้เท่าที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ กลับใช้ไปในการสร้างกองทัพ, การบริหารภายในประเทศ (45%), ราชสำนัก (10%) และการบริหารเมืองหลวง (10%) รัฐบาลสนใจเฉพาะแผนงานที่เป็นประโยชน์แก่ชนชั้นนำ โครงการชลประทานขนาดใหญ่ของ ฟาน เดอ เฮด จึงถูกปฏิเสธ รัฐจัดสรรงบประมาณด้านการศึกษาเพียงร้อยละ 3 ในช่วงปี 1892–1920 และร้อยละ 7 ในปี 1930 ประชาชนส่วนใหญ่จึงยังคงไม่รู้หนังสือ

ในประเด็นเกี่ยวกับ "อุปสรรคต่อการเติบโตของกระฎุมพีอิสระ" นั้น ฉัตรทิพย์กล่าวว่า "สาเหตุสำคัญที่สุดประการหนึ่งแห่งความด้อยพัฒนาของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ได้แก่การขาดกระฎุมพีอิสระ" และ "อุปสรรคพื้นฐานต่อกำเนิดของชนชั้นกระฎุมพีอิสระ คือการดำรงอยู่ของระบบศักดินา" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 195) ชนชั้นกระฎุมพีในประเทศไทย ประกอบด้วยคนสองกลุ่ม คือ นายทุนขุนนาง หรือนายทุนข้าราชการกับนายทุนนายหน้า พวกแรกขึ้นต่อเจ้าศักดินา พวกหลังขึ้นต่อนายทุนต่างประเทศ "ไม่เป็นอิสระทั้งสองกลุ่ม" นายทุนอิสระถึงจะมีบ้าง เช่น พวกเจ้าของโรงสีก็ไม่สามารถแข่งขันกับทุนต่างประเทศได้ ระบบศักดินายังทำให้ชาวนาไม่สามารถมีกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิตและสะสมทุนได้

สภาพที่กล่าวมานี้ ทำให้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นหลายครั้งในช่วงปี 1910–1932 เช่น วิกฤติปี 1913 ในปัญหาการเงิน วิกฤติปี 1919 ในปัญหาการเกษตร และวิกฤติปี 1929–30 อันเนื่องมาจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ปัญหาต่าง ๆ ทั้งหมดนี้ นำไปสู่การแสวงหาทางเลือกใหม่ ซึ่งมีอยู่ 2 ทางคือ (1) ปฏิรูปให้เป็นทุนนิยมประชาธิปไตย หรือสังคมนิยมเสรี (2) ปฏิวัติแบบบอลเชวิค รัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยนั้น ไม่ยอมประนีประนอมกับกลุ่มประชาธิปไตย ในที่สุด ก็นำไปสู่การปฏิวัติ 1932 "ซึ่งล้มทะลายระบบเศรษฐกิจศักดินาที่ดำรงมาช้านานลงได้บางส่วน" (เรื่องเดียวกัน : 200)

ในบทความเรื่อง **"การแสวงหาระบบเศรษฐกิจใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย"** ฉัตรทิพย์ กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 (1932) สามารถล้มเลิก "พันธนาการศักดินา" ได้เพียงบางส่วน ที่สำคัญคือ ด้านการเมือง ส่วนด้านเศรษฐกิจ "ไม่บรรลุผลมากนัก" ที่เป็นเช่นนี้เพราะ "คณะราษฎร" เอง มีความอ่อนแอด้านอุดมการและการจัดองค์กร ทั้งยังเกิดจากความไม่พร้อมของ "ลักษณะภววิสัยของระบบเศรษฐกิจในยุคสมัยนั้น" ด้วย กล่าวคือ ชนชั้นกระฎุมพีอิสระยังไม่มีความเข้มแข็งเพียงพอ "คณะราษฎรไม่ใช่พรรคที่มีรากฐานมาจากชนชั้นกระฎุมพีอิสระ" และแทบไม่ได้รับความสนับสนุนทางเศรษฐกิจหรือมีความสัมพันธ์กับนายทุนจีน พวกเขาส่วนมากมาจากระบบราชการ "มีฐานอำนาจอยู่ในระบบศักดินา" ผลก็คือ "สามารถเพียงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ระดับหนึ่ง... ไม่สามารถล้มเลิกพันธนาการศักดินาได้ทั้งหมด" ไม่มีการปฏิรูปที่ดินเลย ไม่ได้แก้ไขลักษณะเจ้าขุนมูลนายของระบบราชการ และ "ไม่ได้ใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ที่จะเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมศักดินา" ด้วยเหตุนี้ "ส่วนที่เหลือจากระบบเดิมหลายประการมีส่วนเป็นอุปสรรคต่อการเกิดระบบนายทุนอุตสาหกรรม" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 213)

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีการเสนอทางออก 2 ทาง คือ (1) แผนเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเสนอให้รับที่ดินและโอนอุตสาหกรรมเป็นของรัฐ โดยให้ผลตอบแทนในรูปพันธบัตรเงินกู้ และให้พัฒนาเศรษฐกิจ โดยรัฐเป็นผู้วางแผนหรือควบคุม ผ่านทางระบบสหกรณ์ (2) ข้อเสนอของหลวงวิจิตรวาทการ ให้ซื้อที่ดินจากเจ้าที่ดินเป็นงวด ๆ แล้วขายให้ชาวนา ให้ชนชั้นกลางขนาดย่อยรวมตัวกันในรูปสหกรณ์ หรือสมาคมอาชีพ โดยรัฐให้ความช่วยเหลือ (สหกรณ์แบบนายปรีดี เป็นองค์กร ของ รัฐ) แต่ก็ไม่ขัดขวางนายทุนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ (รวมทั้งนายทุนจีน) สรุปแล้ว แผนการของนายปรีดีคือ "ล้มพันธนาการของระบบเศรษฐกิจศักดินาอย่างเด็ดขาด และเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจจากศักดินาเสริมด้วยนายทุนเป็นสังคมนิยม" ส่วนข้อเสนอของหลวงวิจิตรฯ

"ต่อต้านระบบศักดินา...แบบค่อยเป็นค่อยไป... สนับสนุนกระฎุมพีน้อย ข้าราชการ พ่อค้าแม่ค้าย่อย และชาวนารวย เป็นอันดับแรก" ไม่ขัดขวางนายทุนใหญ่ "แต่ทั้งหมดนี้ ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของชาติ ซึ่งขณะนั้น ก็ย่อมหมายถึงว่า ภายใต้ระบบราชการที่บงการโดยหลวงพิบูลสงคราม ระบบเศรษฐกิจชาตินิยมของหลวงวิจิตร คือระบบทุนนิยมโดยการนำของรัฐนั่นเอง" (เรื่องเดียวกัน : 219–220)

เนื่องจากการขัดขวางของศักดินาและความอ่อนแอของ "คณะราษฎร" ทำให้แผนการเศรษฐกิจของปรีดีล้มเหลวไป "คณะราษฎร" ตกลงใช้นโยบายเศรษฐกิจทุนนิยมโดยรัฐแบบหลวงวิจิตรฯ ทำให้ทุนพาณิชย์ภายในประเทศสามารถขยายตัวไปได้ (เพราะศักดินาถูกทำลายไปบางส่วน และจักรวรรดินิยมก็เลิกกิจการไปชั่วคราวในช่วงสงคราม) แต่เนื่องจาก ยังคงอิงอยู่กับระบบราชการ "จึงไม่มีพลังพอเพียงที่จะผลักดันพัฒนาการของระบบทุนนิยมโดยสมบูรณ์" ในเวลาต่อมา "พันธนาการศักดินาที่เหลืออยู่หวนกลับครอบงำระบบราชการ... ทุนต่างชาติก็กลับเข้ามามีอิทธิพลในเศรษฐกิจไทยอีก" ซึ่งเห็นได้ชัดในสมัยสฤษดิ์ ดังนั้น "ยุคแห่งการแสวงหาระบบเศรษฐกิจไทยที่แตกต่างไปจากระบบศักดินาเสริมด้วยทุนนิยมในประเทศไทย จึงจบลงด้วยความล้มเหลว ทุนนิยมภายในประเทศขยายตัว แต่ท้ายที่สุดก็ไม่สามารถสลัดความผูกพันกับศักดินาและจักรวรรดินิยมได้เด็ดขาด" (เรื่องเดียวกัน : 223)

อันที่จริง กล่าวได้ว่า เนื้อหาในบทความทั้ง 3 เรื่องที่ยกมาข้างต้นนี้ สามารถครอบคลุมความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ของกลุ่ม **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** ได้อย่างครบถ้วน ผลงานอื่น ๆ ที่เหลือทั้งหมด ทั้งที่เขียนโดยฉัตรทิพย์เอง หรือที่เขียนโดยคนอื่นใน "กลุ่ม" ล้วนแต่เป็นเพียงการเสริมหรือขยายความส่วนต่าง ๆ ในเนื้อหาของบทความทั้ง 3 เรื่องนี้ให้ชัดขึ้นเท่านั้น เช่น บทความเรื่อง **"ปัญหาพัฒนาการเศรษฐกิจไทย"** ของฉัตรทิพย์ ซึ่งเร่งเร้าให้ "ชนชั้นกระฎุมพีไทย" ปฏิบัติ "ภาระประวัติศาสตร์" ของตน ในการสลัดให้พ้นพันธนาการศักดินา และจักรวรรดินิยม พัฒนาประเทศให้เป็นแบบอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เพื่อเปิดทางให้แก่การเปลี่ยนเป็นสังคมนิยมโดยสันติวิธี บทความเรื่อง **"วิวัฒนาการอุดมการในสังคมไทย"** ซึ่งฉัตรทิพย์เขียนร่วมกับมนตรี เจนวิทย์การ กล่าวถึงการต่อสู้ระหว่างอุดมการเก่า คือ "ศักดินานิยม" (และ "ชาตินิยมที่พยายามรักษาสถาบันดั้งเดิม") กับ "อุดมการฝ่ายซ้าย" อันได้แก่ เสรีนิยม, สังคมนิยมเสรี และสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ กล่าวถึงการฟื้นฟูศักดินานิยมหลังกรณี "6 ตุลาคม" ซึ่งทำให้เกิดการแตกแยกด้านอุดมการเป็นสองขั้ว คือ ขวาจัดกับซ้ายจัด และสรุปในตอนท้ายว่า "ในสภาวการณ์เช่นนี้ ชนชั้นกระฎุมพีและอุดมการของพวกเขา อาจถูกข้ามเลยไปโดยปริยาย" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 241) บทความเรื่อง **"ทุนนิยมขุนนางไทย 2475-2503"** ของ สังศิต พิริยะรังสรรค์ ขยายความเศรษฐกิจในยุค "ทุนนิยมโดยรัฐ" ของ "คณะราษฎร" ซึ่งเสื่อมโทรมลงเป็น "ทุนนิยมขุนนาง" คือ อาศัยกลไกราชการในการแสวงหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งในที่สุด ไม่เพียงแต่ไม่ได้ทำลายระบอบเก่า (นายทุนจีน–ศักดินา–จักรวรรดินิยม) ลงไปเท่านั้น ยังเป็นการขัดขวางการพัฒนาทุนนิยมอิสระด้วย (สังศิต พิริยะรังสรรค์, 2524) วิทยานิพนธ์ของสิริลักษณ์ ศักดิ์–เกรียงไกร เรื่อง **"ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453)"** ขยายความลักษณะ "กระฎุมพีไทย" ซึ่งมาจากคนจีน และไม่เป็นอิสระ คือ ถ้าไม่ขึ้นต่อศักดินา (นายทุนข้าราชการ) ก็ขึ้นต่อนายทุนต่างประเทศ (นายทุนนายหน้า, คอมปราโดร์) (ดู สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, 2523) วิทยานิพนธ์ของญาดา ประภาพันธ์ เรื่อง **"ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น"** ขยายความกระฎุมพีจีน ที่ร่วมกับเจ้าศักดินาในการขูดรีดชาวนา โดยผ่านระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยต้นรัตนโกสินทร์ถึงรัชกาลที่ 5 (ญาดา ประภาพันธ์, 2524) และวิทยานิพนธ์ของ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ เรื่อง **"วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475"** ขยายความลักษณะ "พอเพียงในตัวเอง" ของชุมชนหมู่บ้านไทย ก่อน 1855 และผลกระทบที่ได้รับจากการเข้าร่วมการค้าระหว่างประเทศ (ดูการวิจารณ์ข้างหน้า) เป็นต้น

ก่อนที่จะเข้าสู่การวิจารณ์ความคิดของ **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** โดยนักวิชาการร่วมสมัย มีข้อสังเกตที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ 3 ข้อ คือ

(1) แม้ว่าผลงานส่วนใหญ่ของ **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** จะครอบคลุมประวัติศาสตร์ในช่วง **หลัง** 1855 หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย แต่ผลสะเทือนที่งานวิจัยของพวกเขามีต่อวงวิชาการ หรือวงการอื่น ๆ ในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" **ก่อน** 1855 กลับสูงมาก (อาจสูงกว่าส่วนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ **หลัง** 1855 ด้วยซ้ำ) ความคิดเกี่ยวกับ **"วิถีการผลิตแบบเอเชีย"** ของยุค "ศักดินา" ไทย อันได้แก่ การไม่มีกรรมสิทธิ์เอกชนในปัจจัยการผลิต, เศรษฐกิจแบบพอยังชีพ, การรวมศูนย์อำนาจที่สถาบันกษัตริย์ และ ชุมชนหมู่บ้านพอเพียงในตัวเอง โดยที่หัตถกรรมกับเกษตรกรรมไม่แยกจากกัน ซึ่ง **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** นำมาสู่วงวิชาการไทยนั้น เป็นที่รู้จักและยอมรับกันแพร่หลายทั่วไป (จนเมื่อไม่นานมานี้) น้อยคนนักจะตระหนักในความจริงที่ว่า **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** เกือบไม่ได้ทำงานวิจัยในช่วง **ก่อน** 1855 นั้นอย่างเป็นระบบเลย

ขณะเดียวกันราวกับจะเป็นการ "เล่นตลก" ของวงวิชาการไทย ที่งานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งท้าทายต่องานของ **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** โดยตรง (อันจะกล่าวถึงข้างหน้า) นั้น กลับเป็นงานวิจัยในช่วง **ก่อน** 1855 ทั้งสิ้น แต่พร้อมกันนั้น งานของนิธิ ก็มีผลให้ต้องหันมาทบทวนประวัติศาสตร์หลัง 1855 ด้วย (เช่น การประเมิน "ยุคปฏิรูปต้นพุทธศตวรรษที่ 25") กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ทั้งสองฝ่าย ทำงานวิจัยคนละช่วงของประวัติศาสตร์ แต่กลับส่งผลสะเทือนอันใหญ่หลวงไปยังการศึกษาอีกช่วงหนึ่ง ที่ตัวเองไม่ได้ทำโดยตรง!

(2) ขณะที่ **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** พยายามหลีกเลี่ยงการมองประวัติศาสตร์แบบเป็นเส้นตรง (unilinear process) ซึ่ง จิตร ภูมิศักดิ์ และมาร์กซิสต์ไทยรุ่นแรก ๆ ยึดถืออยู่ โดยการหันไปหาทฤษฎี "วิถีการผลิตแบบเอเชีย" ที่วิเคราะห์ว่า สังคมเอเชียไม่เคยผ่าน "ยุคทาส" มาก่อน หากแต่เข้าสู่ยุค "ศักดินา" แบบเอเชียเลยนั้น ตัวฉัตรทิพย์เอง (ดูเหมือนจะ เฉพาะ ฉัตรทิพย์เท่านั้น) กลับพยายามแสวงหา "ชนชั้นกระฎุมพี" ที่จะมาปฏิบัติ "ภาระประวัติศาสตร์" ในการทำลาย "พันธนาการศักดินา" ปลดปล่อยชาวนาจากการขูดรีดของเจ้าที่ดิน แปรประเทศให้เป็นอุตสาหกรรม (ทุนนิยม) เพื่อเปิดทางให้แก่การเปลี่ยนเป็นสังคมนิยมโดยสันติ ซึ่งอันที่จริง ก็คือการมองแบบ "เส้นตรง" อย่างหนึ่งนั่นเอง (คือต้องผ่านหรือควรผ่าน "ทุนนิยม" เต็มตัวก่อน จึงเข้าสู่ "สังคมนิยม" ได้) ในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า ขณะที่ฉัตรทิพย์ หลีกเลี่ยงความผิดพลาดของพวกมาร์กซิสต์แห่ง "ยุคสตาลิน" ก็กลับหันไปหาความผิดพลาดของมาร์กซิสต์ยุคก่อนเลนิน–ทรอตสกี้ เช่น เบิร์นสไตน์, เพลกานอฟ หรือ พวกเมนเชวิครัสเซีย ที่เสนอให้ชนชั้นนายทุนทำการปฏิวัติให้เรียบร้อยเสียก่อน

อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนฉัตรทิพย์เองจะตระหนักดีว่า หนทางนี้มีความเป็นไปได้น้อย ดังเช่นที่เขากล่าวว่า "พิจารณาในแง่ภววิสัยแล้ว โอกาสสำเร็จมีค่อนข้างน้อย แต่ถ้าพิจารณาในแง่อัตวิสัย ก็ไม่มีใครคาดการณ์ได้แน่นอน มนุษย์เป็นผลของวิวัฒนาการในประวัติศาสตร์ก็จริง ขณะเดียวกัน ภายใต้แนวกรอบของอดีต เขาก็เป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์อนาคต โดยเป็นผู้เลือกทิศทางของการเปลี่ยนแปลง ของสังคมที่กำลังเกิดขึ้นด้วย" ("ปัญหาพัฒนาการเศรษฐกิจไทย" ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 323)

(3) เนื่องจาก **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** เป็นนักวิชาการกลุ่มเดียวในยุคหลัง ที่ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์มาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ–สังคมไทยอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ประกอบกับแนวการวิเคราะห์หลายประการมีส่วนคล้ายคลึงกับมาร์กซิสต์รุ่นก่อน ไม่ว่าจะเป็น จิตร ภูมิศักดิ์ หรือ "อรัญญ์ พรหมชมภู" เช่น การวิเคราะห์ว่าสังคมไทยเป็น "ศักดินาผสมนายทุน" ("กึ่งเมืองขึ้น–กึ่งศักดินา" ?) ทำให้อาจมีคนไม่น้อยที่รู้สึกว่า **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** กับ จิตร ภูมิศักดิ์ (หรือ "อรัญญ์ พรหมชมภู") มีแนวการวิเคราะห์สังคมไทยเหมือนกัน หรือเป็นการ "สืบเนื่อง" กัน กล่าวตามคำของฉัตรทิพย์เอง คือ ฝ่ายแรก "ปรับปรุงเพิ่มเติม แต่ไม่ได้ล้มล้าง" การศึกษาของฝ่ายหลัง อย่างไรก็ตาม มีความแตกต่างอันสำคัญในการวิเคราะห์สังคมไทย ระหว่างมาร์กซิสต์สองกลุ่มนี้ ซึ่งดูเหมือนจะไม่มีใครกล่าวถึง (เท่าที่ผู้เขียนทราบ) เพื่อให้เข้าใจถึงความแตกต่างที่ว่านี้ และที่สำคัญคือ **ผล** ของมัน เราจำเป็นต้องหันกลับไปหาบางประเด็นในหนังสือ **โฉมหน้าศักดินาไทย** ของจิตร ภูมิศักดิ์ อีกครั้ง

เป็นที่ทราบกันดีว่า หนังสือ **โฉมหน้าศักดินาไทย** นั้น ยังเขียนไม่จบตามโครงเรื่องที่วางไว้ บทความเรื่อง **"ลัทธิมาร์กซ-จิตร ภูมิศักดิ์-และประวัติศาสตร์ไทย"** ของสมเกียรติ วันทะนะ ซึ่งเป็นการศึกษาถึงงานของจิตรที่ดีที่สุดเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน ได้ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญบางประเด็นที่จิตรทำ "ค้าง" ไว้แล้ว (ดู สมเกียรติ วันทะนะ, มปป. : 281–383)[9] ในที่นี้ ผู้เขียนอยากจะย้ำให้เห็นประเด็น (ที่ผู้เขียนคิดว่า) สำคัญประเด็นหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องที่เรากำลังพูดถึงกันนี้ นั่นคือ ตามทัศนะของจิตรนั้น สังคม "ศักดินา" ไทย เป็นสังคมที่มี "พลวัตร" (dynamic) ในตัวของมันเอง เช่นเดียวกับสังคมอื่น ๆ จิตรย้ำว่า **"สิ่งที่จำต้องตระหนักและยึดมั่นเสมอไป** ในการศึกษาระบบศักดินา" คือ ระบบศักดินา มีขั้นตอนแห่งพัฒนาการของมันเอง เป็น ขั้นต้น, ขั้นสุดยอดและขั้นสุดท้าย โดยที่ขั้นต้น "มันยังมีส่วนก้าวหน้ากว่าระบบทาส" ขั้นสุดยอด "ทำให้ระบบเทคนิคในการผลิตก้าวหน้าและประณีตขึ้น... **ทำให้เกิดการพัฒนาทางหัตถกรรมและการแลกเปลี่ยน อันเป็นสะพานเชื่อมโยงไปสู่ระบบทุนนิยม"** และขั้นสุดท้าย "ทำให้เกิดการผลิตชะงักงัน เกิดผลเสียและความทุกข์ยากต่อสวัสดิภาพของประชาชน" (จิตร ภูมิศักดิ์, มปป. : 87–88 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) จิตรยังได้ใช้เนื้อที่หลายหน้ากระดาษ ในการบรรยายพัฒนาการทางเศรษฐกิจของระบบศักดินา จากขั้นต้นที่ "ก้าวหน้า" มาสู่ขั้นสุดท้าย อันเป็นขั้นของ **ระบบการค้าผูกขาด** ซึ่งมีลักษณะ "ขัดแย้งและถอยหลัง" (เรื่องเดียวกัน : 34–40) แม้ว่า การบรรยายดังกล่าวจะเป็นเพียง "ทฤษฎี" และใช้ตัวแบบ (model) ของยุโรปตะวันตก ขณะที่เวลาพูดถึงสังคม "ศักดินา" ไทย จิตร "มิได้เสนอภาพของศักดินา โดยตระหนักและยึดมั่นในขั้นตอนต่าง ๆ ของมันเท่าที่ควร" (สมเกียรติ วันทะนะ, มปป. 305) ก็ตาม นอกจากนี้ เราต้องไม่ลืมว่าจิตรเป็นพวกที่เชื่อ

ในทฤษฎีที่ว่า มีการแบ่ง (หรือเคยมีการแบ่ง) ที่นา ในสังคม "ศักดินา" ไทยจริง ๆ (จิตร ภูมิศักดิ์, มปป. : 138–153) ทฤษฎีเรื่อง "แบ่งที่นา" นี้ แยกไม่ออกจากทฤษฎีที่ว่า ในสังคม "ศักดินา" ไทย **มีความขัดแย้งอันรุนแรงทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองในหมู่ชนชั้นศักดินาด้วยกันเอง** (เรื่องเดียวกัน : 139–140, 150) สรุปแล้ว ถ้าเชื่อตามทัศนะของจิตรดังที่ยกมานี้ สังคม **"ศักดินา" ไทย ก็ไม่ใช่สังคมที่ปราศจากความขัดแย้ง (อันรุนแรง) หรือไม่ใช่สังคมที่มีภาวะหยุดนิ่ง (static) เป็นเวลายาวนาน**

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น ก็คือ **ดูเหมือนว่า** ตามทัศนะของจิตร "ศักดินา" ไทย ซึ่งมีพัฒนาการมาเป็น**ขั้นตอนนี้** มีแนวโน้มของการเติบโตไปสู่ "ทุนนิยม" **ภายในตัวมันเองด้วย** จิตร กล่าวไว้ในตอนท้ายของหนังสือ **โฉมหน้าศักดินาไทย** ว่า

*การเก็บอากรต่าง ๆ ก็ดี การเก็บจังกอบจากสินค้าก็ดี ในสมัยหลัง ๆ นี้ ได้เริ่มมีการผูกขาดกันขึ้น ซึ่งเป็นการร่วมมือระหว่างชนชั้นศักดินา ผู้ทำการผูกขาดการค้าภายนอก กับ***ชนชั้นกลาง (ซึ่งกำลังเติบโต)** *ผู้ทำการผูกขาดการค้าภายใน การขูดรีด จึงได้งอกเงยจากการขูดรีดภาษีเพียงขั้นเดียว จากชนชั้นศักดินา กลายมาเป็นการขูดรีดสองชั้นโดยการร่วมมือของ***ชนชั้นกลาง**

(จิตร ภูมิศักดิ์, มปป. : 254 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

จิตร ยังกล่าวอีกว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการสร้างวัดวาอารามกันขนานใหญ่ **"เงินทองกำลังเป็นที่ต้องการ"** พวกศักดินา "จึงได้ยอมรับข้อเสนอและเงื่อนไขในการผูกขาดภาษี**ของชนชั้นกลาง**อย่างดีอกดีใจเสมอมา พวกชนชั้นกลางหรือนักผูกขาดก็คอยจ้องพอเห็นของชนิดใดเกิดมีค่าขึ้น **พอจะเป็นสินค้าซื้อขายกันได้** พวกนักผูกขาดพวกนี้ ก็จะพากันเดินเรื่องราวเข้าเส้นนอกออกเส้นใน ขอผูกขาดเก็บภาษีส่งหลวง" (เรื่องเดียวกัน : 254–255 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) นอกจากนี้ ใน "หมายเหตุบรรณาธิการ" ฉบับพิมพ์ปี 2500 ยังมีข้อความที่กล่าวถึง "ระบบการค้าผูกขาด" และ ยุคศักดินากึ่งเมืองขึ้น "เมื่อไทยเผชิญกับจักรพรรดินิยม (จากภายนอก) และ**ทุนนิยม (จากภายใน)**" ด้วย (น่าเสียดาย ที่จิตรไม่มีโอกาสเขียนให้จบ) ทั้งหมดเหล่านี้ จะหมายความว่า จิตรกำลังพยายามกล่าวถึง "ปัจจัยทุนนิยม" ที่เกิดขึ้นในยุคศักดินา**ตอนปลาย** ได้หรือไม่ ?

สิ่งที่ผู้เขียนต้องการจะชี้ให้เห็น ในการบรรยายมาอย่างยืดยาวทั้งหมดนี้ก็คือ แท้ที่จริงแล้ว มีความแตกต่างอย่างมากระหว่างมาร์กซิสต์รุ่นจิตร กับมาร์กซิสรุ่น **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** ในการวิเคราะห์สังคมไทย การที่ **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** นำเอาทฤษฎี "วิถีการผลิตแบบเอเชีย" มาวิเคราะห์สังคม "ศักดินา" ไทย เท่ากับเป็นการ**เปลี่ยนทิศทาง**ของการวิเคราะห์สังคมยุคนั้น จากเดิมที่เคยมองว่า เป็นสังคมที่มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมาเป็นขั้นตอน, มีความขัดแย้งอันรุนแรงแหลมคม ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง, มี "ปัจจัยทุนนิยม" เกิดขึ้น กระทั่ง อาจพัฒนาไปสู่สังคม "ทุนนิยม" (ตาม "ขั้นตอน") ได้อีกด้วย[10] กลายมาเป็น สังคมที่อยู่ในภาวะหยุดนิ่งเป็นเวลายาวนาน และขาดพลังที่จะท้าทายระบบจากภายในสังคมนั้นเอง ต้องรอจนกระทั่งพลังจักรวรรดินิยมจากภายนอก เข้ามาทำให้สภาพเช่นนี้ "แตกสลาย"ลง การเปลี่ยนทิศทางในการวิเคราะห์นี้ มีความสำคัญยิ่งเพราะจะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ถ้าเรามองสังคม "ศักดินา" ไทยเป็น "แบบเอเชีย" **อย่างน้อยที่สุด**[11] จะทำให้เรามีแนวโน้มที่ "มองข้าม" ความเคลื่อนไหวสำคัญ ๆ หลายอย่างในยุคนั้นไป เช่น ทำไมจึงเกิดการขัดแย้งอย่างรุนแรง ในหมู่ชนชั้นปกครองอยุธยา ถ้ากษัตริย์สามารถรวมศูนย์อำนาจได้จริง? ทำไม เมื่อ "เสียกรุง" ครั้งหลังสุดแล้ว จึงแตกออกเป็น "ก๊ก" ต่าง ๆ ถึง 5 ก๊ก? ทำไม จึงเกิดความต้องการเงินตราและเกิดระบบผูกขาดภาษีขึ้น ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์? สรุปแล้ว งานของ **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** นั้น น่าจะเป็นมากกว่าเพียงการ "ปรับปรุงเพิ่มเติม" การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ของมาร์กซิสต์รุ่นก่อน ๆ

การท้าทาย

ตามการวิเคราะห์ของ **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** สังคมไทยก่อนปี 1855 เป็นสังคม "ศักดินาแบบเอเชีย" ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในปัจจัยการผลิต, เศรษฐกิจเป็นแบบพอยังชีพ, การ

ค้าภายในมีจำกัด, ชุมชนหมู่บ้านมีลักษณะพอเพียงในตัวเอง และสถาบันกษัตริย์มีอำนาจรวมศูนย์ในระดับสูง ปราศจากการท้าทายของขุนนางหรือชนชั้นกระฎุมพีอิสระ เพราะถูกกลืนเข้าสู่ระบบภายใต้การนำของกษัตริย์หมด ด้วยพลังจักรวรรดินิยมจากภายนอกสังคม ที่เข้ามาช่วง 1855 เท่านั้น ที่ทำให้สภาพเช่นนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยกลายเป็นสังคมศักดินาผสมนายทุน คือมีทั้งเศรษฐกิจเงินตราแบบ "กึ่งเมืองขึ้น" และ "พันธนาการศักดินา" ดำรงอยู่ควบคู่กัน ชนชั้นนายทุนอิสระแม้จะพัฒนาไปบ้าง ก็ยังขาดพลัง เพราะถูกกดทั้งจากศักดินานิยมและทุนนิยมต่างประเทศ "ภาระทางประวัติศาสตร์" ของพวกเขาคือ พังทลายการบีบกดนี้ ปลดปล่อยชาวนาจากการขูดรีดของเจ้าที่ดินที่หลงเหลืออยู่ ทำให้ประเทศเป็นอุตสาหกรรมทันสมัย และทำลายลักษณะเจ้าขุนมูลนายในโครงสร้างชั้นบน การวิเคราะห์อันทรงพลังและเป็นระบบเช่นนี้ ส่งผลสะเทือนต่อวงวิชาการและวงการอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง ในช่วงปี 2522–2523 และเพิ่งจะถูก "ท้าทาย" อย่างจริงจัง ในช่วงปี 2524 นี้เอง

การท้าทายความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ไทยของ "**ฉัตรทิพย์ และคณะ**" นั้น ที่สำคัญ มาจากสองทางด้วยกัน ทางแรก จากนักวิชาการมาร์กซิสต์ ซึ่งใช้นามว่า "**ทรงชัย ณ ยะลา**" ส่วนทางที่สอง มาจากนักวิชาการประวัติศาสตร์คนสำคัญที่สุดในปัจจุบัน–**นิธิ เอียวศรีวงศ์**

"**ทรงชัย ณ ยะลา**" เขียนบทความขนาดยาว (ยาวจริง ๆ–แม้แต่ชื่อก็ยาว!) "**ปัญหาการศึกษาวิถีการผลิตของไทย อันเนื่องมาจากทฤษฎี 'กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา'**" ซึ่งตีพิมพ์อย่างเป็นทางการครั้งแรกใน**วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง** ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 ประจำเดือนมีนาคม–เมษายน 2524 วิพากษ์วิจารณ์ทฤษฎี "กึ่งเมืองขึ้น–กึ่งศักดินา" ของนักมาร์กซิสต์ทั้งจีนและไทย ตั้งแต่เหมา เจ๋อ ตุง, อรัญญ์ พรหมชมภู ถึง ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ และ ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ แม้ว่า บทความนี้ จะไม่ได้มุ่งที่การวิจารณ์ความคิดของ "**ฉัตรทิพย์ และคณะ**" โดยตรง แต่แนวทางที่ใช้ในการวิเคราะห์ และผลสรุปที่ได้ในบทความนี้ ขัดแย้งกับ "**ฉัตรทิพย์ และคณะ**" อย่างเห็นได้ชัด

"ทรงชัย" อาศัยข้อสรุปที่ได้จากการถกเถียงระหว่างด็อบบ์กับสวีซี่ (ที่กล่าวถึงในตอนต้นของบทความนี้) เป็นแนวทางสำคัญในการวิเคราะห์สังคมไทย (และจีน) และวิพากษ์วิจารณ์ความคิดของมาร์กซิสต์ สำนัก "กึ่งเมืองขึ้น–กึ่งศักดินา" แนวการวิเคราะห์ที่ว่านี้ อาจสรุปอย่างสั้น ๆ โดยใช้คำของทรงชัยเอง ได้ดังนี้

สังคมในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ ย่อมมีวิถีการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต ผสมผสานกันหลายแบบทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ แต่ที่สำคัญคือ ต้องมีวิถีการผลิตหลักครอบงำสังคมนั้นอยู่ ไม่ว่าจะเป็นวิถีการผลิตแบบเก่าหรือแบบใหม่ และหากจะดูว่า วิถีการผลิตหลักเป็นแบบไหน นอกจากจะดูถึงความสัมพันธ์การผลิตว่าเป็นแบบไหน ยังจะต้องดูว่า ชนชั้นใดครอบครองอำนาจรัฐ - ในกรณีนี้ - คือ ศักดินาหรือนายทุน วิถีการผลิตหลักจะต้องเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ว่า อย่างนั้นก็ไม่ใช่อย่างนี้ก็ไม่เชิง ไม่ใช่ว่าวิถีการผลิตเป็น "กึ่ง" เช่นนั้น "กึ่ง" เช่นนี้ อันจะก่อให้เกิดความสับสนคลุมเครือในการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์และสังคม

(ทรงชัย ณ ยะลา, 2524 : 14)

เมื่อนำเอาแนวทางเช่นนี้มาวิเคราะห์สังคมไทย ทรงชัยได้ข้อสรุปว่า นับตั้งแต่สุโขทัย โดยเฉพาะอยุธยา เป็นต้นมา วิถีการผลิตแบบ "ศักดินา" เป็นวิถีการผลิตหลักที่ครอบงำสังคมไทย หลังปี 1855 วิถีการผลิตแบบทุนนิยมได้เติบโตขึ้นอย่างมาก "สามขาหยั่งของระบอบทุนนิยม คือ การผลิต–การค้า–การคลัง ก็เพิ่มขึ้น" แต่ "**ความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเหล่านี้เกิดขึ้นภายในสังคมที่ความสัมพันธ์การผลิตหลักและอำนาจรัฐ ยังเป็นแบบศักดินา (คือวิถีการผลิตหลักยังเป็นแบบศักดินา)**" (ทรงชัย ณ ยะลา, 2524 : 43 ส่วนที่เน้นเป็นของทรงชัย) ข้อพิสูจน์ของทรงชัย ที่ว่า ในช่วง 1855–1932 นี้ สังคมไทยยังเป็นสังคม "ศักดินา" (ไม่ใช่ "กึ่งศักดินา–กึ่งเมืองขึ้น") คือ **เงินรัชชูปการ** ซึ่งทรงชัยเห็นว่า เป็น "ค่าเช่าที่ดินจ่ายเป็นเงิน" (rent-in-money)

อันเป็นรูปแบบสุดท้ายของค่าเช่าที่ดินในระบอบศักดินา และอากรค่านา ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการขูดรีดแบบศักดินายังคงอยู่ (ซึ่งทำให้ "การแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนา" ยังไม่เกิดขึ้นในสมัยนี้) และอำนาจรัฐในขณะนั้น ก็ยังคงเป็นอำนาจรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ศักดินา (การปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 ในทัศนะของทรงชัย คือ การปรับตัวของศักดินา เพื่อตอบโต้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ–สังคม หลัง 1855)

ทรงชัย เห็นว่า การปฏิวัติ 1932 (2475) มีความสำคัญยิ่ง "เพราะเป็นการล้มอำนาจรัฐศักดินาลง และเปิดทางให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมอันมีลักษณะพึ่งพาและด้อยพัฒนาของไทยสถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมไทยในกาลต่อมา" (เรื่องเดียวกัน : 44) ทรงชัย ได้อ้างถึง การออกพระราชบัญญัติห้ามยึดทรัพย์กสิกร ปี 1936, พระราชบัญญัติประมวลรัษฎากร ยกเลิกเงินรัชชูปการและอากรค่านา ปี 1938 และกฎหมายจำกัดขนาดการถือครองที่ดิน ปี 1936 มายืนยันว่าหลังการปฏิวัติ 1932 "อำนาจรัฐศักดินา มิได้ล้มลงอย่างเดียว แต่ความสัมพันธ์การผลิตเก่าถูกล้มล้างลงด้วย"

อย่างไรก็ตาม ทรงชัยกล่าวว่า กระบวนการที่วิถีการผลิตทุนนิยม "สถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคม ในความหมายที่แท้จริง คือ ครอบงำทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองพร้อมกันไป" (เรื่องเดียวกัน : 47) นั้น เกิดขึ้นหลังปี 1947 เมื่อนายทุนจีน "หันเข้าหาทางครอบงำอำนาจทางการเมือง" โดยผ่าน "ระบบขายความคุ้มครอง" (เพื่อหลีกเลี่ยง–ตอบโต้ นโยบาย "ทุนนิยมโดยรัฐ" ของ "คณะราษฎร" ในช่วง 1932–1947 ซึ่งเล่นงานคนจีน) และเนื่องจาก วิถีการผลิตทุนนิยมที่เข้าครอบงำสังคมไทย หลังปี 1947 นี้ เป็นวิถีการผลิตทุนนิยมที่มีลักษณะ "พึ่งพาและด้อยพัฒนา" ดังนั้นทรงชัยจึงสรุปว่า สังคมไทยเป็น "สังคมทุนนิยมแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนา"

นอกจากนี้ ทรงชัยยังได้กล่าวพาดพิงถึงยุค "ศักดินา" (ก่อน 1932) ว่า "ผู้เขียนปฏิเสธการมองสังคมไทยว่าเป็นแบบ "วิถีการผลิตแบบเอเซีย" ดังที่มีนักวิชาการหลายท่านทั้งไทยและต่างประเทศกล่าวถึง ไม่เห็นด้วยอย่างไร จะขอกล่าวถึงในวันข้างหน้า เพราะไม่ใช่ขอบเขตของบทความที่จะกล่าวถึงปัญหานี้ เนื่องจาก ต้องพิสูจน์กันยืดยาวทั้งทางทฤษฎีและข้อเท็จจริง" (เรื่องเดียวกัน : 88) อย่างไรก็ตามทรงชัย ได้ยกตัวอย่าง วิวัฒนาการของค่าเช่าที่ดินในระบบศักดินาไทย มายืนยันว่า สังคมศักดินาไทย "มีลักษณะพื้นฐานส่วนใหญ่เหมือนดังระบอบฟิวดัลของยุโรปตะวันตกยิ่งกว่า "วิถีการผลิตแบบเอเซีย" ที่มาร์กซกล่าวถึงใน Grundisse" กล่าวคือ ทรงชัยตีความ ว่า ค่าเช่าที่ดินในระบอบศักดินาไทย มีวิวัฒนาการจาก "ค่าเช่าที่ดินจ่ายเป็นแรงงาน" (rent-in-labour ในกรณีของไทยคือ "ระบบแรงงานเกณฑ์") มาเป็น "ค่าเช่าที่ดินจ่ายเป็นผลผลิต" (rent-in-kind ในกรณีของไทยคือ "ส่วย") และเป็น "ค่าเช่าที่ดินจ่ายเป็นเงิน" (rent-in-money ในกรณีของไทยคือ "เงินรัชชูปการ") ในที่สุด เช่นเดียวกับ กรณีของยุโรปตะวันตกที่มาร์กซบรรยายไว้ในหนังสือ **ทุน** เล่ม 3 (ดู ทรงชัย ณ ยะลา, 2524 : 27–35) สรุปแล้ว ทรงชัยเห็นว่า สังคม "ศักดินา" ไทยมีลักษณะพื้นฐานใกล้เคียงกับสังคม "ฟิวดัล" ของยุโรปตะวันตก แม้จะ "ไม่เหมือนกันทุกประการ" ก็ตาม

งานของทรงชัย ณ ยะลา "เป็นงานที่ท้าทายต่อการวิพากษ์วิจารณ์เหลือเกิน" (คำของสังศิต พิริยะรังสรรค์) อย่างไรก็ตาม ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่จะวิพากษ์วิจารณ์งานชิ้นนี้อย่างเป็นระบบและจริงจังในที่นี้ เพราะอย่างน้อย คงจะต้องใช้หน้ากระดาษไม่ต่ำกว่างานของทรงชัยเอง (98 หน้า !) ในที่นี้ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงประเด็นสำคัญบางประเด็น ซึ่งสะท้อนให้เห็นจุดอ่อนในการวิเคราะห์ของทรงชัย นั่นคือปัญหาการประเมิน "การปฏิวัติ 1932" และ สังคมไทย ในช่วงปี 1932–1947

ทรงชัย ให้ความสำคัญกับการปฏิวัติครั้งนี้มาก โดยยกล่าว

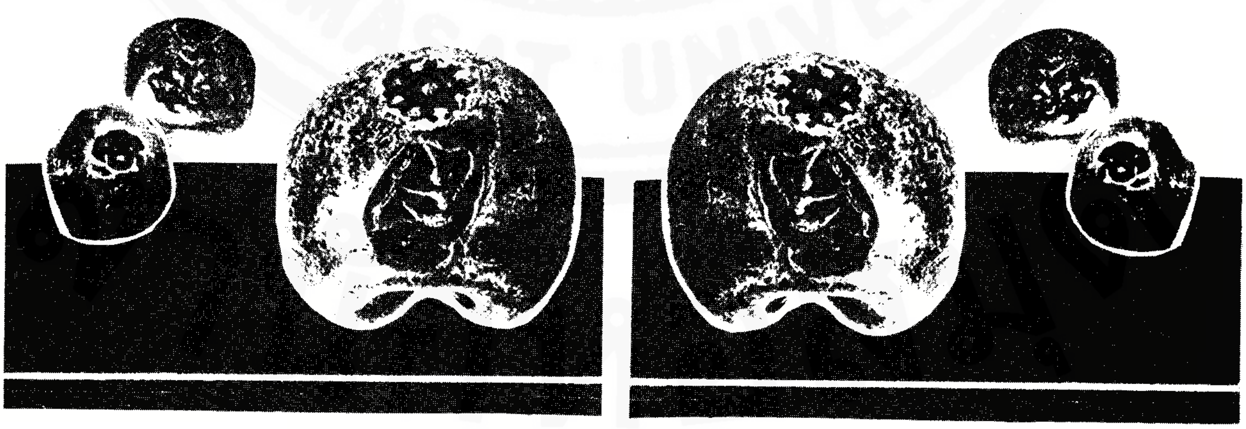
ว่า การปฏิวัติ 1932 "เป็นการล้มอำนาจรัฐศักดินาลง และเปิดทางให้วิถีการผลิตทุนนิยม อันมีลักษณะพึ่งพาและด้อยพัฒนาของไทย สถาปนาตนขึ้นเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมไทยในกาลต่อมา อำนาจรัฐศักดินา มิได้ล้มลงอย่างเดียว แต่ความสัมพันธ์การผลิตเก่าถูกล้มล้างลงด้วย" (ทรงชัย ณ ยะลา, 2524 : 44) ใครที่อ่านข้อความตอนนี้บวกกับหลักเหตุผลที่ทรงชัยใช้มาตั้งแต่ต้น (โดยอ้างด็อบบ์) **ก็น่าจะเข้าใจว่า** ตามทัศนะ**ของทรงชัย หลังการปฏิวัติ 1932** วิถีการผลิตที่ครอบงำสังคมไทยคือวิถีการผลิตทุนนิยมแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนา (แม้แต่งานที่อ้างอิงในเชิงเห็นด้วยกับทรงชัยอย่างมากมาย ก็เข้าใจเช่นนี้ ดู กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง, 2524: 7) แต่ปรากฏว่าความเข้าใจเช่นนี้ **เป็นความเข้าใจที่ผิด** ทั้งนี้เพราะ ทรงชัยกล่าวในย่อหน้าถัดมาว่า

> *ปัญหาอันละเอียดอ่อน (?) ที่เราต้องพิจารณาต่อไปก็คือ นับแต่นี้ไป (หลัง 1932 - ผู้อ้าง) วิถีการผลิตทุนนิยมที่เข้ามาแทรกในวิถีการผลิตศักดินา มาตั้งแต่หลัง 1855 จะสถาปนาตนเองเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมไทยได้อย่างไร ก่อนอื่น* **คณะราษฎร์ไม่ใช่ตัวแทนของชนชั้นนายทุน ไม่ว่าจะเป็นตะวันตกหรือเชื้อสายจีนในไทย** *ตรงกันข้าม นายทุนเหล่านี้ เป็นพันธมิตรกับชนชั้นศักดินามาก่อน 1932 ซึ่งคณะราษฎร์เป็นปฏิปักษ์อย่างรุนแรง คณะราษฎร์คือตัวแทนของกลุ่มขุนนางหัวก้าวหน้า (ขนขั้นอะไร ? - ผู้อ้าง) อันเป็นผลของการปรับปรุงการปกครอง และพัฒนาประเทศแบบสมัยใหม่ นับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ซึ่งต้องการเห็นสยามขึ้นสู่ฐานะของอารยประเทศ เนื่องจาก* **คณะราษฎร์เป็นปฏิปักษ์ต่อ** *ทั้งระบบเก่าคือศักดินา และต่อต้านการครอบงำของต่างชาติ ไม่ว่าจะเป็นตะวันตก* **หรือทุนพาณิชย์เชื้อสายจีนในไทย** *ทางออกของคณะราษฎร์คือ เข้าจัดการเศรษฐกิจโดยรัฐเสียเอง.... อันเป็นกระบวนการที่ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ เรียกว่า "ทุนนิยมโดยรัฐ"*
>
> (ทรงชัย ณ ยะลา, 2524 : 44-45 ส่วนที่เน้นและส่วนที่อยู่ในวงเล็บเป็นของผู้อ้างทั้งหมด)

ทรงชัย กล่าวต่อไปว่า การบีบคั้นที่คณะราษฎร์กระทำต่อนายทุนจีน ผ่านนโยบาย "ทุนนิยมโดยรัฐ" นี้ "กระตุ้นให้นายทุนพาณิชย์เชื้อสายจีน หันเข้าหาทางครอบงำอำนาจทางการเมือง หาทางหันเหนโยบายของผู้มีอำนาจ เข้ารับใช้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน" กระบวนการนี้ บรรลุผลเมื่อจอมพล ป. ขึ้นสู่อำนาจครั้งที่สอง โดยการรัฐประหาร ปี 1947 (2490) "รัฐบาลหลัง ค.ศ. 1947 จึงเป็นรัฐบาลที่นายทุน เข้าครอบงำอย่างแท้จริง... และจากนี้เท่านั้น ที่เราน่าจะถือว่า วิถีการผลิตแบบทุนนิยม สถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมไทย ในความหมายที่แท้จริง **คือครอบงำทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองพร้อมกันไป**" (ทรงชัย ณ ยะลา, 2524 : 47 ส่วนที่เน้นครั้งแรกเป็นของผู้อ้าง)

จากที่ยกมาทั้งหมดนี้ ทำให้เราได้ข้อสรุปว่า **ทรงชัยเห็นว่า** (1) การปฏิวัติ 1932 เป็นการล้มอำนาจรัฐและความสัมพันธ์การผลิตแบบศักดินา (2) **แต่ "คณะราษฎร์ไม่ใช่ตัวแทนของชนชั้นนายทุน" มิหนำซ้ำ ยังเป็นปฏิปักษ์ด้วย** (3) ชนชั้นนายทุนขึ้นสู่อำนาจรัฐจริง ๆ และสถาปนาวิถีการผลิตทุนนิยมเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคม **หลังปี 1947 แล้วเท่านั้น**

คำถามที่ตามมาก็คือ ถ้าเช่นนั้น ในช่วงปี 1932–1947 **วิถีการผลิตและชนชั้นอะไรครอบงำสังคม ?** จะอธิบายว่า ช่วง 1932–1947 นี้ เป็นช่วง "เริ่มต้น" ของวิถีการผลิตทุนนิยม ซึ่งมาบรรลุผลสมบูรณ์หลัง 1947 ก็ไม่ได้ เพราะนอกจากทรงชัยจะกล่าวไว้อย่างชัดแจ้งว่า "คณะราษฎร์ไม่ใช่ตัวแทนของชนชั้นนายทุน" แล้ว เขายังได้อ้างข้อมูลมากมาย มาชี้ให้เห็นว่า ชนชั้นนายทุนที่ขึ้นสู่อำนาจหลัง 1947 นั้น ก็เพราะ **"ถูกบีบทุกวิถีทาง" จากคณะราษฎร์** (ทรงชัย ณ ยะลา, 2524 : 45–47)

ซึ่งแสดงว่า ตามทัศนะของทรงชัย วิถีการผลิตและชนชั้นปกครองในช่วง 1932–1947 ซึ่งมีคณะราษฎร์เป็นตัวแทน จะต้องเป็นวิถีการผลิตและชนชั้น **ที่ขัดแย้งกับทุนนิยม** (และต้องไม่ใช่วิถีการผลิตและชนชั้นศักดินาด้วย เพราะตามทัศนะของทรงชัย ทั้งสองอย่างนี้ ถูกล้มไปโดย "การปฏิวัติ 1932" แล้ว) ถ้าเช่นนั้นแสดงว่า ในทัศนะของทรงชัย ช่วงปี 1932–1947 "แขวนลอยอยู่ในอากาศ" กระนั้นหรือ ? คงเป็นไปไม่ได้ เพราะทรงชัยกล่าวไว้ชัดเจน (โดยอ้างด็อบบ์) ตั้งแต่ต้นว่า "ต้องมีวิถีการผลิตหลักครอบงำสังคมนั้นอยู่" และ "วิถีการผลิตหลักจะต้องเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง" !

การที่ "ทรงชัย ณ ยะลา" ไม่สามารถอธิบายได้ว่า ช่วง 1932–1947 นั้น วิถีการผลิตและชนชั้นอะไรครอบงำสังคมไทย ย่อมนำไปสู่การตั้งข้อสงสัย เกี่ยวกับทฤษฎีและข้อมูลอื่น ๆ ที่เขาใช้ในบทความนี้ด้วย

ส่วนประเด็นที่ทรงชัยเห็นว่า สังคม "ศักดินา" ไทย มีลักษณะพื้นฐานคล้ายคลึงกับสังคม "ฟิวดัล" ของยุโรปตะวันตกมากกว่า "วิถีการผลิตะเบบเอเซีย" โดยยกกรณีวิวัฒนาการของค่าเช่าที่ดินเป็นตัวอย่างนั้น ผู้เขียนขอตั้งข้อสงสัยว่าวิธีการของทรงชัยที่ **เทียบเคียง** ปรากฏการณ์ซึ่งมีลักษณะ "คล้ายคลึง" กันระหว่างยุโรปตะวันตก (ที่มาร์กซกล่าวถึง) กับสังคมไทยนั้น เป็นวิธีการที่เหมาะสม หรือยอมรับกันได้หรือไม่ ? เพราะดูออกจะง่ายเกินไป (แต่ดูเหมือนว่า จะเป็นวิธีการที่ทรงชัยใช้บ่อยครั้งในบทความของเขา) เพราะ **อย่างน้อยที่สุด** ระบอบกรรมสิทธิ์ในที่ดินของยุโรปกับไทย ก็ต่างกัน (ทำให้การเกณฑ์แรง, ส่วยและเงินรัชชูปการของไทย เป็นเรื่องของกษัตริย์แต่ผู้เดียว ขณะที่กรณียุโรปเป็นเรื่องของเจ้าที่ดินทั่วไป) การเกณฑ์แรงงานของไทย ไม่ใช่เป็นการเกณฑ์เพื่อการผลิตอย่างในกรณีของยุโรป และการเกณฑ์แรงงานกับการเกณฑ์ส่วยของไทย ก็ดำรงอยู่ **เคียงคู่กัน** มาโดยตลอด โดยแบ่งตาม **พื้นที่** ใกล้–ไกล ไม่น่าจะใช่การพัฒนาจากอย่างหนึ่งมาเป็นอีกอย่างหนึ่ง หรือจาก "หลัก" มาเป็น "รอง" ตามที่ทรงชัยว่า ประเด็นนี้ย่อมนำไปสู่การตั้งข้อสงสัย กับการที่ทรงชัยใช้การคงอยู่หรือไม่คงอยู่ของเงินรัชชูปการ เป็นจุดหลักในการยืนยันว่า ระบอบศักดินา "ดำรงอยู่" หรือ "ถูกล้มล้างไปแล้ว" ด้วย

ขณะที่ การท้าทายของ "ทรงชัย ณ ยะลา" ต่อความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ไทยของ **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** นั้น เน้นหนักไปทางด้าน "ทฤษฎี" มาร์กซิสต์ การท้าทายอีกทางหนึ่ง ซึ่งมาจาก **นิธิ เอียวศรีวงศ์** กลับ **เริ่มต้นที่** "ข้อมูลข้อเท็จจริง" ซึ่งแน่นอนว่า ในที่สุดแล้ว ย่อมนำไปสู่การท้าทายในเชิง "ทฤษฎี" อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นนักประวัติศาสตร์คนสำคัญ ที่มีความสามารถมากที่สุดในยุคนี้[12] ผลงานของเขาแม้จะมีไม่มาก คือมีประมาณ 10 เรื่องเท่านั้น (ราวครึ่งหนึ่ง เป็นงานประวัติ–ศาสตร์นิพนธ์) แต่แทบทุกเรื่องได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในเวลาอันสั้น (นิธิ เพิ่งจะมีผลงานอย่างสม่ำเสมอ ในช่วงหลังปี 2521 นี้เอง) และคงไม่เป็นการเกินเลยไป ถ้าจะกล่าวว่า ผลงานทางประวัติศาสตร์ของนิธิแทบทุกเรื่อง ตั้งแต่ **"ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา"**, **"การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์"** จนถึง **"สุนทรภู่ : มหากวีกระฎุมพี"** มีผลให้เกิดการ **เปลี่ยน** หรือ **เกือบจะเปลี่ยน** การตีความทางประวัติศาสตร์ในเรื่องนั้น ๆ เลยทีเดียว เฉพาะประเด็นนี้ประเด็นเดียว ก็ทำให้งานของนิธิมีลักษณะโดดเด่นออกมา มากกว่านักประวัติ–ศาสตร์คนใดในยุคเดียวกัน

สมัยที่ นิธิ เผยแพร่บทความประกอบปาฐกถา เรื่อง **"ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา"** (2521) ซึ่งเป็นผลงานที่สร้างชื่อเสียงให้เขานั้น น้อยคนนักจะตระหนักว่า สิ่งที่นิธิ กำลังพยายามจะพิสูจน์ มีมากกว่าเพียงการกล่าวถึง การแก้ไข "พระราชพงศาวดาร" ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่านั้น ในตอนท้ายของบทความ นิธิพยายามจะเชื่อมโยงให้เห็นว่า การที่ชนชั้นนำในสมัยนั้นต้องทำการ "ชำระ" พระราชพงศาวดาร ไม่ใช่เป็นเพียงเหตุผลของความขัดแย้งทางการเมือง (ดังที่วัยอาจเข้าใจ) แต่ที่สำคัญ เป็นเพราะ "โลก–ทรรศน์" ของชนชั้นนำในสมัยนั้นได้เปลี่ยนไป โดยหันมาเน้นที่ความ "มีเหตุมีผล" หรือความเป็น "พุทธะ" (ที่เป็นจริง) ของสถาบันกษัตริย์ แทนการเน้นเรื่องอำนาจลึกลับ หรืออิทธิ–ฤทธิ์ปาฏิหาริย์ อย่างในสมัยอยุธยา (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2521 : 45–60) อย่างไรก็ตาม นิธิยังไม่ได้อธิบายให้เห็นว่า เหตุใด "โลกทรรศน์" ของชนชั้นนำสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จึงได้เปลี่ยน

ไปเช่นนั้น และดูเหมือนว่า ผู้คนจะพากันประทับใจในความสามารถอันยอดเยี่ยมของนิธิ ในการ "วิเคราะห์หลักฐานจากภายใน" ซึ่งก็คือ ส่วนแรกของบทความ มากกว่าในส่วนหลังที่กล่าวถึงนี้

ในบทความเรื่อง **"โลกของนางนพมาศ"** ที่ตีพิมพ์ใน **วารสารธรรมศาสตร์** ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 ประจำเดือนกรกฎาคม–กันยายน 2522 (ออกจริง 2523) นิธิ ไม่เพียงแต่ได้แสดงให้เห็นเป็นครั้งแรกว่า หนังสือเรื่องนางนพมาศ "มิได้เป็นตำราการพระราชพิธี หรือมิได้มีร่องรอยว่า ได้เคยเป็นเช่นนั้นมาก่อน" เท่านั้น หากยังได้พิสูจน์อย่างเป็นระบบว่า "หนังสือเรื่องนางนพมาศเป็นวรรณกรรมที่สะท้อน "โลก" ที่กำลังเปลี่ยนแปลงในความคิดของคนไทย (ชั้นสูง) เอาไว้อย่างเด่นชัด และนับเป็นงานวรรณกรรมประเภทนี้ ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าเล่มอื่น ๆ ด้วย" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2522 : 11) ในแง่นี้ บทความเรื่อง **"โลกของนางนพมาศ"** ก็เช่นเดียวกับบทความเรื่อง **"ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา"** กล่าวคือ เป็นการแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงด้าน "โลกทรรศน์" ของชนชั้นนำสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 3) ซึ่งมีลักษณะ "เป็นเหตุเป็นผล" หรือเชื่อถือใน "ความจริงตามประสบการณ์" มากขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในบทความนี้ นิธิ จะได้เชื่อมโยงไปถึงสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนไปในสมัย ต้น รัตนโกสินทร์ (อันเป็นเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านโลกทรรศน์) อยู่บ้าง ทั้งยังกล่าวว่า "การปฏิรูปใหญ่" สมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มิใช่เกิดขึ้นโดยขาดรากฐานทางสังคมจากภายใน หรือเป็นเพียงการผลักดันของต่างชาติหลังยุคสนธิสัญญาล้วน ๆ ก็ตาม แต่กล่าวโดยรวม ๆ แล้ว เนื้อหาของบทความเรื่อง **"โลกของนางนพมาศ"** ยังค่อนข้างจำกัดอยู่ในขอบเขตของ "ประวัติศาสตร์ความคิด" เท่านั้น

ต้องรอจนกว่า บทความเรื่อง **"สุนทรภู่ : มหากวีกระฎุมพี"** ได้รับการเผยแพร่ในตอนต้นปี 2524 ที่ "ภาพ" ต่าง ๆ ซึ่งนิธิเสนอขึ้นในสองบทความแรก ถูกทำให้กระจ่างชัดขึ้น ในงานที่ท้าทายต่อการตีความแบบเก่า ๆ ทั้งของวงการประวัติศาสตร์และวงการวรรณกรรมชิ้นนี้ นิธิ ได้เชื่อมโยงความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรม เข้ากับความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ–สังคม ได้อย่างยอดเยี่ยม เขาชี้ให้เห็นว่า ความเข้าใจอันแพร่หลายที่ว่า วรรณกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากอยุธยานั้นเป็นความเข้าใจที่ "ฉาบฉวยและไม่สู้มีประโยชน์" ทั้งนี้เพราะ ในความเป็นจริง "วรรณกรรมของชนชั้นสูงในต้นรัตนโกสินทร์ ได้ละทิ้งจารีตทางวรรณกรรมของอยุธยาไปหลายอย่าง จนทำให้เกิดลักษณะเด่นของตนเอง" ลักษณะเด่นของวรรณกรรมในยุคนี้ (ตามความเห็นของนิธิ) คือ "การรับเอาจารีตทางวรรณกรรมของประชาชนเข้าไปอย่างมาก" ในขณะที่วรรณกรรมอยุธยาส่วนใหญ่ "มีลักษณะเป็นวรรณกรรมของศักดินาโดยแท้" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 103)

นิธิ ชี้ให้เห็นว่า ขณะที่วรรณกรรมอยุธยาส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่มีไว้ **เพื่อพิธีกรรมและศาสนา** เช่น ลิลิตโองการแช่งน้ำ, มหาชาติคำหลวง หรือ คำฉันท์ดุษฎีสังเวยกล่อมช้าง (คืออ่านให้ช้างฟัง) โดยใช้รูปแบบการประพันธ์อันวิจิตรพิสดาร "ซึ่งมิใช่สิ่งที่สามัญชนจะชื่นชอบ" วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์กลับเป็นวรรณกรรม **เพื่อความบันเทิง** โดยการอ่านหรือฟังการอ่าน ซึ่งลดลักษณะพิธีกรรมลงไปอย่างมาก เช่น ในบทละคร 4 เรื่องอันเป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 นั้น มีรามเกียรติ์

เรื่องเดียวที่ขึ้นต้นด้วยคำประณามพจน์ "ความนิยมวรรณกรรมประชาชน มีมากขนาดที่กษัตริย์ทรงพระราชนิพนธ์ทั้งเสภาและบทละครนอกเอง" วรรณกรรมประเภท "นิยาย" ก็ได้รับความนิยมอย่างมาก ถึงขนาดมีการ "แปล" นิยายจากต่างประเทศ เช่น สามก๊ก หรือพยายามเอาพวกชาดกนิทาน (ซึ่งมีลักษณะเป็น "นิยาย") มาแต่ง

นิธิ กล่าวว่า ความเปลี่ยนแปลงนี้ แม้จะเริ่มในปลายอยุธยา แต่มาเด่นชัดในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่ง "ส่อให้เห็นว่า **มีอะไรบางอย่างเกิดขึ้นในทางเศรษฐกิจและสังคม** ที่เกื้อหนุนต่อความเฟื่องฟูของวรรณกรรมแบบใหม่เช่นนี้" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 104 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) จากนั้น นิธิได้พาผู้อ่านไปพบกับความเปลี่ยนแปลงอันน่าสนใจยิ่งนี้ นิธิกล่าวว่า ต้นรัตนโกสินทร์เป็นยุคที่การค้ากับจีนเจริญถึงขีดสุด การ

ค้าสำเภากับที่อื่น ๆ ก็เพิ่มมากขึ้น "ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการค้าสำเภาอย่างคึกคักและโดยตรง ได้แก่คนสามจำพวก" คือ กษัตริย์, ขุนนาง และคนจีน

การค้าสำเภาของ **กษัตริย์** แม้จะ "ยังอาศัยระบบศักดินาเป็นรากฐาน" เพราะสินค้าส่วนมากมาจากการเกณฑ์ส่วย แต่ "ก็มีลักษณะเชิงธุรกิจเข้ามาเกี่ยวพันอย่างมาก" เพราะสินค้าหลายอย่างไม่ใช่ได้มาจากการเกณฑ์ส่วยอย่างเดียว ลักษณะเชิงธุรกิจที่ว่านี้ ยังรวมถึงการกล้าเสี่ยงลงทุนในการผลิตสินค้าที่รู้ว่าขายดีในตลาดโลกด้วย ส่วนการค้าสำเภาของ **ขุนนาง** นั้น "แม้ว่ายังผูกพันอยู่กับระบบศักดินา เพราะฐานอำนาจของตนคือระบบศักดินา แต่ก็ใช้การธุรกิจเก็งกำไรเข้ามามากเสียกว่าการค้าของกษัตริย์" ทั้งนี้เพราะขุนนางไม่มีสิทธิ์ได้รับส่วย จึงต้อง **ใช้เงินซื้อสินค้า** มาลงสำเภาของตน อย่างไรก็ตามการที่ขุนนางมีโอกาสทำการค้าขายจนร่ำรวยได้ ก็เพราะมีตำแหน่งทางราชการ "จึงไม่ทำให้ขุนนางเหล่านี้เป็นอริกับระบบศักดินาอย่างจริงจัง" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 105) ส่วน **คนจีน** ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าสำเภานั้น มีสองประเภท ประเภทแรกคือ พวกที่ตั้งตัวจนมั่งคั่งร่ำรวย ซึ่ง "มักพอใจจะถูกดูดกลืนเข้าไปในระบบศักดินา" เช่น เป็นเจ้าภาษีกับประเภทที่ทำหน้าที่เป็น **พ่อค้าเร่** หรือที่เป็น **แรงงานรับจ้าง** ในการผลิตเพื่อค้ากำไร

จากนั้น นิธิ ได้สรุปความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการขยายตัวของการค้าสำเภา ด้วยถ้อยคำอันน่าเร้าใจ ซึ่งขอคัดมาให้ดูกันยาว ๆ ดังนี้

ผลกระทบของการค้าสำเภาที่มีต่อคนสามกลุ่มนี้มีอยู่ไพศาล ทั้งสามกลุ่มนี้จัดได้ว่าเป็นชนชั้นปกครอง มีอิทธิพลทั้งในทางการเมืองและวัฒนธรรมอย่างสูง แม้ว่ายังคงอาศัยระบบศักดินาเป็นรากฐานของอำนาจของตนเองต่อไป แต่ความสนใจในด้านการค้า การลงทุน และการเก็งกำไร ได้เปลี่ยนแปลงโลกทรรศน์และค่านิยมของคนเหล่านี้ไปจากศักดินาโบราณเป็นอันมาก ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจำนวนมากของคนเหล่านี้ ได้มาจากทุนของตน คนเหล่านี้จึงเป็น"นายทุน"ในสังคมศักดินา หรือในสังคมที่ระบบทุนนิยมยังจำกัดตัวเอง อยู่เฉพาะในหมู่ชนชั้นสูงเท่านั้น การจะใช้ทุนเพื่อหาผลประโยชน์ภายในประเทศเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังมิได้เข้ามามีชีวิตในเศรษฐกิจแบบเงินตรา การถือประโยชน์จากประชาชนด้วยการเกณฑ์แรงงานตามระบบศักดินาจึงยังคงมีอยู่ต่อไป แต่ก็พร้อมจะเปลี่ยนแปลงได้ทันทีในกรณีที่เห็นว่า การจ้างจะให้"กำไร"ได้มากกว่า โอกาสเพียงอย่างเดียวที่"นายทุน"เหล่านี้ จะหาประโยชน์จากทุนของตนคือ การค้ากับต่างประเทศ ในขณะเดียวกัน ก็ถือประโยชน์จากสถานะศักดินาของตน เรียกเกณฑ์แรงงานภายในประเทศ คนเหล่านี้จึงเป็นทั้งเจ้าศักดินาและนายทุนไปพร้อม ๆ กัน

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524, : 106)

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชนชั้นปกครองนี้ แม้ว่าจะ "มิได้มีผลถึงขนาดบั่นรอนโครงสร้างทางสังคมของไทยลงทันที"แต่ก็มีผลกระทบกว้างไกลต่อคนจำนวนมากกว่าสามจำพวกที่กล่าวมา (กษัตริย์–ขุนนาง–คนจีน) เพราะการขยายตัวของการค้าสำเภา ทำให้เกิดความต้องการสินค้ามากขึ้น จนระบบส่วยแบบศักดินาไม่สามารถป้อนให้ทัน การจัดซื้อสินค้าจากราษฎร เพื่อบรรทุกลงสำเภาจึง"เร่งเร้าให้ประชาชนส่วนหนึ่งผลิตเพื่อส่งออกด้วย" และ "แม้ว่าเศรษฐกิจแบบส่งออกแท้ ๆ ยังไม่เริ่มขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์" แต่ก็มีคนจำนวนมากขึ้น ที่เริ่มการผลิตเพื่อการค้าในวงกว้างกว่าที่แล้วมา ซึ่ง "เป็นรากฐานสำคัญของการขยายตัวเพื่อผลิตข้าวส่งออก ซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็วหลังสนธิสัญญาเบาว์ริ่ง" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 107)

นิธิ กล่าวว่า ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มีคนจำนวนมากขึ้นถูกกระทบด้วยเศรษฐกิจเงินตรา "คนเหล่านี้มีโลกทรรศน์ ค่านิยม และอุดมคติแตกต่างออกไป มีความจริงและความงามที่ไม่เหมือนเก่าทีเดียวนัก ลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ มีส่วนคล้ายกับโลกทรรศน์ ค่านิยม และอุดมคติ ของกระฎุมพีที่เกิดขึ้นในสังคมอื่น ๆ เช่นกัน" คนเหล่านี้แหละที่เป็นผู้ผลิตและบริโภควรรณกรรม "ราชสำนัก" ของต้นรัตนโกสินทร์ "จึงทำให้วรรณกรรมประเภทนี้ ของต้นรัตนโกสินทร์ มีลักษณะพิเศษของตนเอง ซึ่งไม่อาจนับได้ว่าเป็นความสืบเนื่องจากวรรณกรรมอยุธยา"

จากนั้น นิธิ ได้ยกกรณี"สุนทรภู่"ขึ้นมาศึกษาเป็นตัวอย่างของความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมซึ่งเชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ–สังคม ที่กล่าวถึงข้างต้น รายละเอียดของการศึกษา"สุนทรภู่"จะไม่กล่าวถึงในที่นี้ เพียงแต่จะสรุปอย่างคร่าว ๆ ว่า นิธิ ได้หยิบยกเอาภาพ"สังคมกระฎุมพี" สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่เต็มไปด้วยการค้า ซึ่งปรากฏในงานของสุนทรภู่หลายแห่ง ขึ้นมาเป็นตัวอย่าง นอกจากนี้ยังได้เสนอการตีความวรรณกรรมสุนทรภู่ (และวรรณกรรมในยุคนั้นโดยส่วนรวม) เสียใหม่ในหลายประเด็น ซึ่งท้าทายอย่างยิ่ง เช่น การที่ตัวเอกของเรื่องรักสนุก กินเหล้า เที่ยวเตร่เจ้าชู้และมีเมียมาก ซึ่งเคยถูกมองว่าเป็นลักษณะผู้ชายแบบ "ศักดินา" นั้น นิธิกลับเสนอว่า นี่เป็นรสนิยมของผู้ชาย"กระฎุมพี" ต่างหาก (นิธิ ใช้คำสมัยใหม่มาเปรียบเทียบว่า เป็น "เพลย์บอย") เพราะในวรรณกรรมศักดินาแท้ ๆ ของอยุธยานั้น ตัวเอกไม่ว่าจะเป็นพระราม,พระอนิรุทธิ,พระสมุทโฆษ

หรือพระเวชสันดร ไม่ใช่คนเจ้าชู้ บางรายมีคู่แน่นอนตั้งแต่ยังไม่เกิดด้วยซ้ำ (เช่น พระราม, พระเวชสันดร) บางรายเทวดากำหนดให้ (เช่น พระอนิรุทธิ, พระสมุทโฆษ) แสดงว่า ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า"ความรัก"ในวรรณกรรมอยุธยา ซึ่งตรงกันข้ามกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ที่ตัวเอกมีอิสระพอที่จะไปเที่ยว "รัก"ใครต่อใครได้นับสิบ หรือวรรณกรรมประเภทนิราศ ซึ่งนิธิ เสนอว่า เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นรสนิยมที่เปลี่ยนไปของชนชั้นนำสมัยนั้น เพราะในนิราศของอยุธยา เช่น นิราศธารโศก, นิราศธารทองแดง, กำศรวล หรือ ทวาทศมาศ นั้น ผู้เขียนรำพึงรำพันถึงธรรมชาติและคนรัก โดยไม่สนใจด้วยซ้ำว่ากำลังพูดถึงสถานที่ใด "เป็นการแสดงกวีโวหารแท้ ๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับโลกที่เป็นจริงในเชิงประสบการณ์เอาเลย" ขณะที่นิราศสมัยต้นรัตนโกสินทร์กล่าวถึงสถานที่จริง ๆ บางทีไม่มีการรำพันถึงหญิงคนรักเลย นิธิอธิบายตรงนี้ว่า"เนื่องจากการค้าและการเดินทาง ทำให้ขอบข่ายชีวิตของคนกว้างขึ้น คนอยากรู้เรื่องราวของสถานที่ ซึ่งเขารู้แน่แล้วว่ามีจริง ไม่ว่าจะเป็น เพชรบุรี ภูเขาทอง สุพรรณบุรี เมืองแกลงหรือพระแท่นดงรัง และพระปฐมเจดีย์ อีกทั้งการเดินทางท่องเที่ยว ยังเป็นการผจญภัยที่ไม่สู้อันตรายนัก แต่ก็ทำให้ชีวิตของกระฎุมพีตื่นเต้นสนุกสนานขึ้นด้วย ถึงไม่ได้ไปด้วยตนเอง ก็ยังได้ลิ้มรสความสนุกจากการอ่าน" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 155 นิธิ ใช้คำมาเปรียบเทียบรสนิยมเช่นนี้ว่า คือความชื่นชอบในนิตยสารประเภท อสท. ของสมัยนี้นั่นเอง)

นิธิ สรุปถึงรสนิยมของ"กระฎุมพี"ซึ่งสะท้อนออกมาในงานวรรณกรรมยุคต้นรัตนโกสินทร์ ว่า"เขาต้องการความบันเทิงใจอย่างง่าย ๆ ไม่ลึกซึ้งจนต้องเสียเวลาคิดนาน ๆ สิ่งที่คนเหล่านี้ชื่นชอบในวรรณกรรมนั้น มีอยู่สามลักษณะ ได้แก่ 1. นิยายสนุก ๆ ตื่นเต้นผจญภัย และชิงรักหักสวาท 2. การเดินทางท่องเที่ยวไปในที่แปลก ๆ และ 3. คำสั่งสอนพื้น ๆ เกี่ยวกับความดี ซึ่งสามารถให้ผลตอบแทนได้ในชาตินี้" (เรื่องเดียวกัน : 111) "คนเหล่านี้ ไม่ได้ครอบครองเวลาว่างเพียงพอที่จะคิดอะไรลึกซึ้ง แต่พอใจจะเสพย์ทุกอย่างที่แปลกใหม่ เต็มไปด้วยสีสรรค์ วูบวาบ และสะเทือนอารมณ์อย่างง่าย ๆ ดาด ๆ ไม่ผิดจากกระฎุมพีในสังคมอื่น และสมัยอื่น" (เรื่องเดียวกัน : 113) นิธิ กล่าวในตอนท้ายว่า งานของสุนทรภู่ได้รับความนิยมอย่างมากมาย ตั้งแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์มาถึงปัจจุบัน "นับเป็นกวีสามัญชนที่โดดเด่นอยู่ในหมู่กวีประจำชาติ ซึ่งเต็มไปด้วยเชื้อพระวงศ์เสียทั้งสิ้น" เขาย้ำว่า

ความสำเร็จของสุนทรภู่เช่นนี้ เรียกร้องคำอธิบาย และได้มีผู้ให้คำอธิบายในแง่วรรณศิลป์มามากแล้ว ไม่มีปัญหาว่า สุนทรภู่เป็นกวีที่สามารถอย่างสูง แต่ความสำเร็จที่ยืนนานเช่นนี้ของกวีชี้ให้เห็นว่า **จะต้องมีรากฐานอื่น ๆ สนับสนุนด้วย...** *กระฎุมพีที่รักษาความเป็นชนชั้นนำของตนไว้ จากสมัยต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน รู้สึกได้ง่ายว่า สุนทรภู่นั้นอยู่ใกล้ชิดกับตน ความรู้สึกของสุนทรภู่เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่ายแก่กระฎุมพี มุขตลกของสุนทรภู่เป็นสิ่งขวนขันแก่กระฎุมพี สิ่งที่สุนทรภู่เห็นว่าดีหรืองาม เป็นที่ยอมรับได้ง่ายในหมู่กระฎุมพี ความนิยมสุนทรภู่จึงไม่เสื่อมคลายลง ยิ่งวัฒนธรรมกระฎุมพีขยายตัวขึ้นเพียงใด สุนทรภู่ในฐานะกวีที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมนั้นอย่างเด่นชัดที่สุด ก็ยิ่งได้รับการยกย่องสูงเด่นขึ้นเพียงนั้น*

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 156, 157 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

ในปลายปีเดียวกัน (2524) นิธิ ได้เสนอบทความอีกชิ้นหนึ่ง เพื่อประกอบการบรรยายของสมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย เรื่อง **"พระปฐมสมโพธิกถา: ธรรมประวัติหรือชีวประวัติ"**[13] งานชิ้นนี้ ก็เช่นเดียวกับงาน 3 ชิ้นที่กล่าวถึงข้างต้น คือเป็นการศึกษาถึง ผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ–สังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (ก่อนยุคสนธิสัญญา)

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลให้การมอง"พระพุทธเจ้า" เปลี่ยนไป คือจากเดิมที่เคยเน้นแต่เรื่อง"ธรรมะ"ซึ่งถือกันว่า "เป็นความจริงที่มีอยู่มาชั่วกัปป์ชั่วกัลป์มาแต่อดีต ทั้งจะยังคงอยู่ในอนาคต...จึงไม่สามารถถูกผูกมัดให้จำกัดลง ด้วยเรื่องราวของบุคคลเพียงคนเดียวได้" นั่นคือ ไม่สนใจ"พระพุทธเจ้า" ในฐานะที่เป็นตัวบุคคลจริง ๆ ซึ่งนิธิเรียกว่าเป็น พุทธประวัติแบบ"**ธรรมประวัติ**" กลายมาเป็นการพูดถึงพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นมนุษย์จริง และลดการพูดถึงอภินิหารลง ซึ่งนิธิเรียกว่า พุทธประวัติแบบ"**ชีวประวัติ**" ความเปลี่ยนแปลงที่ว่านี้ ปรากฏชัดในหนังสือเรื่อง"**พระปฐมสมโพธิกถา**" ซึ่งรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้า ฯให้แต่งขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็น"โลกทรรศน์"ที่เปลี่ยนไปของชนชั้นนำในสมัยนั้นคือหันมายึดถือ"ความจริงตามประสบการณ์"มากขึ้น การศึกษาเรื่องนี้ ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า ความเชื่อเก่า ๆ ที่ว่า การปฏิรูปศาสนาสมัยรัชกาลที่ 4("ธรรมยุติกนิกาย") เป็นผลกระทบของการเข้ามาของตะวันตกหลังยุคสนธิสัญญาล้วน ๆ นั้น เป็นความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง เพราะรากฐานแห่งความคิด"ปฏิรูปศาสนา"มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 แล้ว นอกจากนี้"**พระปฐมสมโพธิกถา**" ยังเป็นเครื่องยืนยันว่า ภาพของรัชกาลที่ 3 ที่ฝรั่งวาดให้ (และคนไทยสมัยหนึ่งเคยเชื่อ) ว่าเป็น"คนหัวโบราณ" ฯลฯ นั้น เป็นภาพที่ผิดพลาด

บทความล่าสุดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปนี้ คือ "**วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์**" ซึ่งเพิ่งเสนอต่อที่ประชุมสัมมนา "**สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**" ของสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2525 ถ้าจะกล่าวว่าบทความ 4 ชิ้นที่กล่าวถึงข้างต้นเปรียบเสมือนการโหมโรงเปิดเรื่อง บทความที่ยาวถึง 221 หน้าของนิธิชิ้นนี้ ก็เปรียบเสมือนเป็นจุดไคลแม็กซ์ ในขณะที่บทความเรื่องก่อน ๆ ของเขา กล่าวถึง ความเปลี่ยนแปลงด้าน "ความคิด" (ที่เรียกกันว่า "ประวัติศาสตร์ความคิด") เป็นจุดหลัก บทความชิ้นล่าสุดนี้ กลับอุทิศหน้ากระดาษถึง 94 หน้า (จากหน้า 69-162) ให้กับการอธิบาย "กระฎุมพีในเศรษฐกิจแบบส่งออก" ซึ่งก็คือ อธิบายความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่เขาเคยกล่าวถึงอย่างคร่าว ๆ ในบทความก่อนหน้านี้นั่นเอง

นิธิ เริ่มต้นบทความด้วยการกล่าวถึง ความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก่อน แล้วจึงดึงเข้าสู่การอธิบายความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ หลังจากนั้น จึงวกกลับมาพูดถึงความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมและวัฒนธรรมในแง่มุมที่กว้างออกไปอีก

ในส่วนที่เกี่ยวกับวรรณกรรมนั้น นิธิ ได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถอันยอดเยี่ยม ชนิดที่น่าจะกล่าวได้ว่า นับจากจิตร ภูมิศักดิ์ เป็นต้นมา ยังไม่มีใครวิเคราะห์ **รากฐานทางสังคม**ของงานวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ได้อย่างเป็นระบบ และตื่นเต้นเร้าใจเท่านี้มาก่อน นิธิ เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึง "วรรณกรรมสองชนชั้นของอยุธยา" คือวรรณกรรมไพร่ และวรรณกรรมราชสำนัก ชี้ให้เห็นความแตกต่างในด้านสภาพแวดล้อมที่เกิดวรรณกรรม, ฉันทลักษณ์ และหน้าที่ของวรรณกรรมสองประเภทนี้ กล่าวคือ ขณะที่วรรณกรรมราชสำนัก มีกำเนิดใน "เมือง" หรือชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการปกครอง เนื้อหาของวรรณกรรมจึงแวดล้อมอยู่ด้วยเรื่องของกษัตริย์ เทพเจ้า และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับกษัตริย์ วรรณกรรมไพร่ กลับมีกำเนิดในชนบท เนื้อหาจึงเกี่ยวกับชีวิตของชาวบ้าน แม้แต่ส่วนที่กล่าวถึงกษัตริย์ "ก็สร้างภาพกษัตริย์เหมือนคนธรรมดา" เช่น พวกตำนานต่าง ๆ ; ขณะที่วรรณกรรมราชสำนัก ใช้รูปแบบทางฉันทลักษณ์ที่สลับซับซ้อน ซึ่งบางทีเอามาจากต่างประเทศ วรรณกรรมประชาชน (ไพร่) กลับใช้คำประพันธ์ชนิดที่เรียกว่า "เพลง" ซึ่งนิธิตั้งข้อสังเกตว่า เป็นฉันทลักษณ์ที่เหมาะสมกับการแต่งด้วยวิธี "ด้น" ; ขณะที่วรรณกรรมราชสำนักมีหน้าที่ในด้านพิธีกรรมเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีลักษณะ "นิยาย" ปนอยู่ หรือมีก็เพื่อสั่งสอนไม่ใช่เพื่อความบันเทิง ส่วนที่เป็นวรรณกรรมเพื่อความบันเทิง ก็ต้องผ่านการแสดง ไม่ใช่การอ่าน "ทั้งยังเกิดขึ้นในปลายสมัยอยุธยาเสียเกือบทั้งสิ้น" วรรณกรรมประชาชนกลับ "มีหน้าที่เด่นชัดอย่างมาก ในด้านการสร้างความบันเทิง" เช่น พวกนิทานชาดก ลักษณะของความศักดิ์สิทธิ์แบบวรรณกรรมราชสำนักไม่มี "แม้ในบทไหว้ครูของเพลงเอง ก็ยังอาจแทรกความตลกคะนองลงไปได้" ฯลฯ นิธิ ยังชี้ให้เห็นว่า วรรณกรรมของสองชนชั้นนี้ มีจุดเชื่อมต่อหรือ "ปฏิสัมพันธ์" ซึ่งที่สำคัญ ก็โดยผ่าน "วรรณกรรมวัด" (รายละเอียดของการสำรวจวรรณกรรมสองชนชั้น และวรรณกรรมวัด อันน่าสนใจยิ่งนี้ ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 7-24)

จากนั้น นิธิ ได้บรรยายให้เห็นว่า ต้นรัตนโกสินทร์ ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในงานวรรณกรรมราชสำนัก "ทิศทางแห่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้อย่างกว้าง ๆ ว่า มีเป็นสองทาง ซึ่งสอดคล้องและสัมพันธ์กันเอง ได้แก่ การรับเอาจารีตของวรรณกรรมประชาชนไปใช้ในวรรณกรรมของชนชั้นสูงเพิ่มขึ้น... ในอีกด้านหนึ่ง ได้แก่ การลดลักษณะทางพิธีกรรมของวรรณกรรมราชสำนักจนทำให้ลักษณะศักดิ์สิทธิ์ลี้ลับของวรรณกรรมราชสำนักอยุธยาเลือนลางไปเป็นอันมาก" (เรื่องเดียวกัน : 25) นิธิ ได้หยิบยกความเปลี่ยนแปลงในด้านที่สองขึ้นมาพิจารณาก่อน (เรื่องเดียวกัน : 25-30) จากนั้น จึงค่อยกล่าวถึงการรับเอาจารีตทางวรรณกรรมประชาชน ไปใช้ วรรณกรรมราชสำนัก

(ซึ่งเป็นตอนที่, ในทัศนะของผู้เขียน, นิธิอธิบายได้อย่างเร้าใจยิ่ง) นิธิ กล่าวถึงพัฒนาการของคำประพันธ์ประเภท"กลอน" ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากวรรณกรรมประชาชน แล้วราชสำนักรับเอาไปใช้อย่างแพร่หลายในช่วงต้นรัตนโกสินทร์, กล่าวถึงการรับเอาจารีตการเขียน"บทอัศจรรย์" ของวรรณกรรมประชาชน ไปใช้ในวรรณกรรมราชสำนัก (เดิมวรรณกรรมราชสำนักกล่าวถึงบทสังวาสอย่างโจ่งแจ้ง ขณะที่ วรรณกรรมประชาชนใช้การเปรียบเปรยประเภท "ฝนตกฟ้าร้อง"), การรับเอาการละเล่นที่เรียกว่า"ละคร"ซึ่งเดิมเป็นของประชาชน อาศัยวิธีการ"ด้นบทเอาโดยอัตโนมัต" เป็นหลัก มาใช้ในราชสำนักโดยเปลี่ยนเป็นการเขียนบทละครอย่างตายตัว และใช้ผู้หญิงเล่น (นิธิ กล่าวไว้ในบทความด้วยหางเสียงแบบประชดประชันว่า"การเขียนบทให้ตายตัวนั้น เป็นจารีตทางวรรณกรรมของราชสำนักโดยแท้ ซึ่งเคยชินเสียแล้วกับการแต่งวรรณกรรมเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อเกิดนิยมละครก็ไม่วายที่จะแต่งบทไว้...การที่ละครมีบทตายตัวนี้ เปลี่ยนโฉมหน้าละครไปมาก เพราะทำให้ปฏิภาณและ ความสามารถในการด้นกลอนหมดความสำคัญลง...(ซึ่ง) ทำให้ละครของราชสำนักกับละครประชาชนเริ่มแตกต่างกัน พระราชนิพนธ์บทละครนอก ซึ่งในปัจจุบันเห็นกันว่า ดีนักดีหนานั้น ไม่มีคณะละครของประชาชนนำเอาไปเล่นจนตลอดรัชกาลที่ 3" เรื่องเดียวกัน : 48—49) นอกจากนี้ วรรณกรรมสำหรับอ่านเพื่อความบันเทิง ซึ่งออกมาในรูปของวรรณกรรมที่มีลักษณะเป็น "นิยาย" ยังขยายตัวออกไปอย่างมาก ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นี้ด้วย (ดูตอนที่กล่าวถึง **"สุนทรภู่: มหากวีกระฎุมพี"** ข้างต้น)

หลังจากกล่าวถึง ความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมในต้นรัตนโกสินทร์มาโดยพิสดารแล้ว นิธิ ได้สรุปในตอนท้ายของบทความส่วนแรกว่า การที่ความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมเช่นนี้ยั่งยืนอยู่ได้เป็นเวลานาน "ก็เพราะผู้บริโภควรรณกรรมตัวเขียนขยายตัวขึ้น ไม่จำกัดอยู่แต่เพียงในราชสำนักล้วน ๆ อย่างที่เคยเป็นมาในสมัยอยุธยา" ความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรม จึงเป็น "ความเปลี่ยนแปลงที่มีรากฐาน" ด้วยเหตุนี้ "การชี้ความเปลี่ยนแปลง ทางด้านวรรณกรรมเพียงอย่างเดียว จึงไม่ช่วยอธิบายความเปลี่ยนแปลงนั้น จนกว่าจะสามารถชี้ให้เห็นรากฐานซึ่งพยุงความเปลี่ยนแปลงนั้นให้ดำรงอยู่ได้ จึงถึงเวลาที่เราควรจะหันมาพิจารณารากฐานของความเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างละเอียด" (เรื่องเดียวกัน : 68)

นิธิ พิจารณารากฐานของความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรม "อย่างละเอียด" จริง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ เพราะความเชื่อที่ว่า เศรษฐกิจไทยก่อนปี 1855 ไม่มีอะไรมากไปกว่าเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเอง (พอยังชีพ) การค้าถึงจะมีก็ไม่มากและเป็นระบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า ฯลฯ เป็นความเชื่อที่แพร่หลายมาก ยิ่งเมื่อมีงานวิจัยของ "ฉัตรทิพย์ และคณะ" ออกมาอย่างเป็นระบบในช่วงปี 2522–2523 (ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว) ความเชื่อนี้ก็ดูจะหาข้อโต้แย้งไม่ได้ เพื่อหักล้างความเชื่อดังกล่าว นิธิ จึงต้อง "ทำงานหนัก" เป็นพิเศษ ซึ่งเขาเองก็รู้ตัวดี ดังจะเห็นได้จากการที่เขา "ออกตัว" ตั้งแต่ต้นว่า "งานนี้เป็นงานใหญ่ ผู้เขียนจึงขอออกตัวว่า ได้พยายามทำเช่นนั้นในที่นี้ และอาจจะล้มเหลว อย่างที่งานบุกเบิกทั้งหลายมักจะล้มเหลวมาแล้ว"

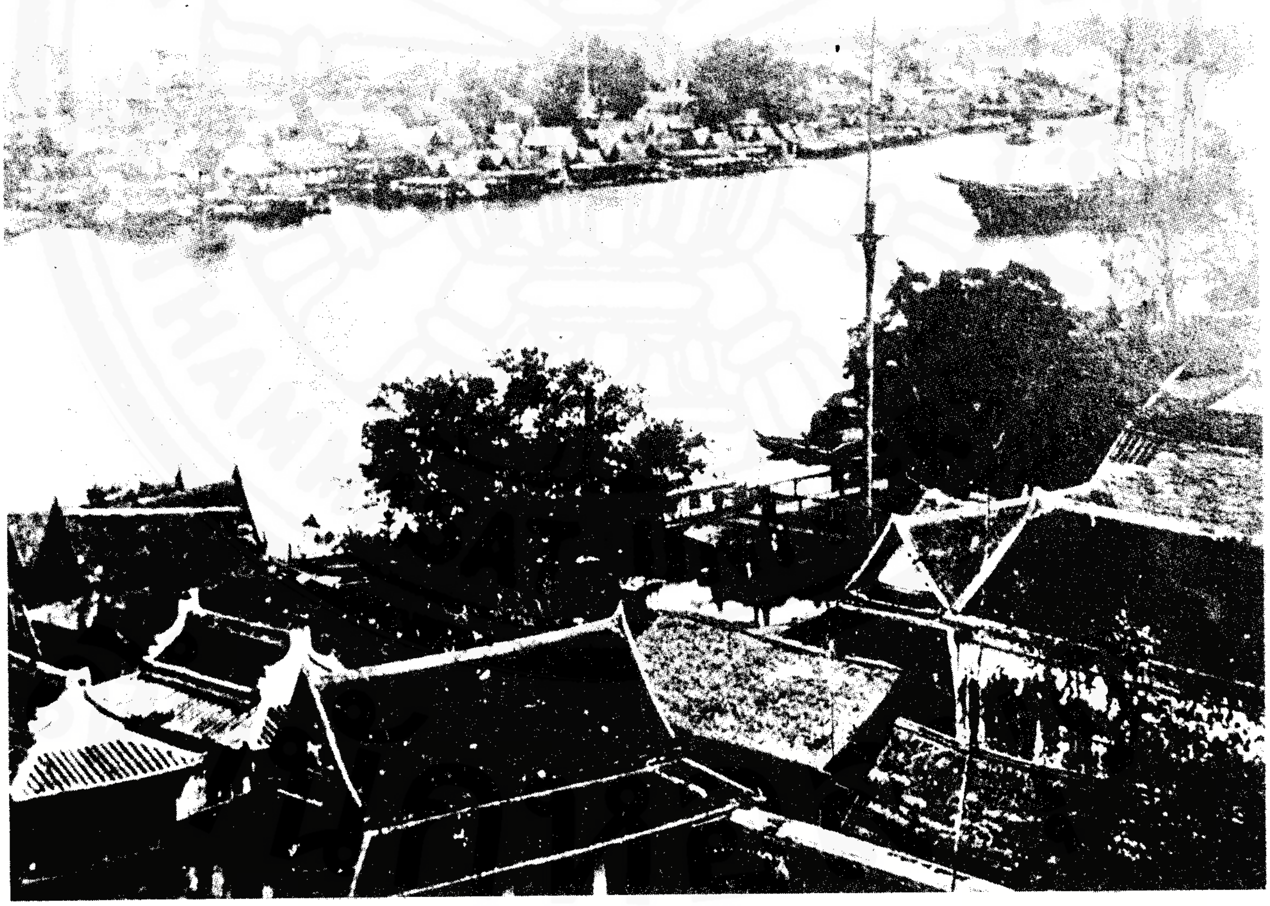
นิธิ กล่าวว่า "เศรษฐกิจของรัฐบาลในต้นรัตนโกสินทร์อาจหมายได้อย่างชัดเจนด้วยการค้ากับต่างประเทศ" ความจริงการค้าต่างประเทศ มีความสำคัญแก่รัฐบาลของรัฐในลุ่มน้ำเจ้าพระยามานาน แต่ความจำเป็นที่รัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์ต้องอาศัยการค้าต่างประเทศ มีมากกว่ารัฐบาลใด ๆ ในสมัยอยุธยา เพราะระบบการคุมกำลังคนได้เสื่อมสลายลงหลัง "เสียกรุง" ดังนั้น รายได้หลักของรัฐจึงต้องมาจากการค้าต่างประเทศ นอกจากนี้ ความต้องการแรงงานรับจ้างไทย–จีน ทั้งที่มีฝีมือและไม่มีฝีมือ ตลอดจนความพยายามที่จะซื้ออาวุธจากต่างประเทศมาใช้มากขึ้น ทำให้รัฐบาลสมัยนั้นเพิ่มความต้องการเงินตราไว้ในมือมากขึ้น สรุปแล้ว รัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์ต้องเอาใจใส่การค้ามากขึ้น หลักฐานจำนวนมาก นอกจากจะแสดงให้เห็นความคึกคักของการค้าต่างประเทศ "ยังกล่าวถึงความสำคัญของการค้าต่างประเทศ ที่มีต่อรายได้ของรัฐบาลอีกด้วย" นิธิ อ้างเบอร์นี, ครอว์ฟอร์ด และรัสเซ็นเบอร์เกอร์ มายืนยันว่า รายได้หลักสมัยนั้นมาจากการค้าต่างประเทศ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 71–72)

นิธิ กล่าวว่า ประเทศคู่ค้าที่สำคัญของไทยคือจีน การค้าสำเภากับจีนได้กำไรสูงมาก คือกว่าร้อยละ 300 (นิธิอ้างเบอร์นี) นอกจากจีน ก็มีประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะ "นิคมช่องแคบ" ของอังกฤษ มีตัวเลขว่า ในปี 2367 ไทยส่งน้ำตาล 3 แสนกว่ารูปี ข้าว 1 แสน 6 หมื่นกว่ารูปี และยาสูบ 1 แสน 3 หมื่นรูปี ไปขายยังดินแดนดังกล่าว สำเภาไทยไปเทียบท่ามลายู ปีละ 30–40 ลำ ท่าสิงคโปร์ 30 ลำ คิดเป็นน้ำหนัก 400–500 ตัน (ปี 2367) ส่วนการค้ากับญวนและกัมพูชา ยังเป็นการค้าส่งผ่าน คือเอาสินค้าจากจีนไปขาย แล้วซื้อสินค้าพื้นเมืองไปขายจีน แต่ก็มีสินค้าที่ผลิตในไทยบางอย่างไปขายด้วย เช่น เหล็ก, ฝาง, ข้าว นอกจากนี้ ยังมีการค้าระหว่างเมืองตรังกับชายฝั่งโจพะของอินเดีย ซึ่งส่งผลประโยชน์ให้กษัตริย์ที่กรุงเทพจำนวนมาก

กรุงเทพเป็นศูนย์กลางที่ทำการค้านานาชาติจำนวนไม่น้อย และนับได้ว่า เป็นเมืองท่าที่มีปริมาณการค้ามากเป็นที่สอง รองจากเมืองกังตั้ง ไม่นับเมืองท่าในเอเชียที่เป็นอาณานิคมฝรั่ง (นิธิอ้างครอว์ฟอร์ด) ผู้สังเกตการณ์ร่วมสมัย กล่าวว่า

เขาเคยนับเรือในแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งกำลังขนสินค้าได้ถึง 700 ลำ อีกรายกล่าวว่า ได้เห็นสำเภาจีนระวาง 200–600 ตัน จอดเรียงรายยาวกว่า 2 ไมล์ นิธิ กล่าวว่า ความคึกคักของการค้าต่างประเทศนี้ เมื่อเทียบกับอยุธยา ก็ห่างกันลิบลับ เพราะนอกจากปริมาณการค้าของอยุธยาจะน้อยกว่ามากแล้ว ประเภทของสินค้ายังต่างกันด้วย กล่าวคือ ในสมัยอยุธยา สินค้าส่วนมากเป็นของป่า "เพราะฉะนั้น ไม่ว่าปริมาณการค้ากับต่างประเทศ ที่รัฐบาลอยุธยาดำเนินอยู่นั้นจะสูงเท่าใด ผลกระทบที่มีต่อสังคมย่อมจะไม่มากนัก เนื่องจากระบบการผูกขาดสินค้าที่ขายได้ในตลาดโลกของพระคลัง และเนื่องจากแหล่งที่มาของสินค้าเหล่านี้ ก็คงมาจากส่วยเป็นส่วนใหญ่ เพราะปริมาณการค้าไม่สูงนัก ทำให้ระบบการเก็บส่วย สามารถป้อนสินค้าที่จำเป็นเหล่านี้แก่รัฐบาลได้เพียงพอ" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 76) ขณะที่ ต้นรัตนโกสินทร์ นอกจากปริมาณสินค้าจะมากเกินกว่าระบบส่วยจะสนองได้แล้ว ประเภทของสินค้าก็ซับซ้อนขึ้นกว่าการหาของป่าธรรมดา เช่น สินค้าเกษตรและอุตสาหกรรม "การเติบโตของสินค้าดังกล่าว ในรายการการส่งออกของไทย... เป็นแนวโน้มที่ครอบงำเศรษฐกิจของต้นรัตนโกสินทร์ทั้งยุค" นิธิ ได้ยกตัวอย่างรายการสินค้าจากหลักฐานร่วมสมัยมาชี้ให้เห็นว่า มีสินค้าประเภทของป่าเหลือเพียงไม่กี่อย่าง "ในขณะที่ สินค้าอื่น ๆ ล้วนเป็นสินค้าที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตมากบ้างน้อยบ้างทั้งสิ้น" ทั้งนี้ รวมถึงข้าว ซึ่งมีหลักฐาน (เบอร์นี) ว่า เป็นสินค้าออกที่มีปริมาณมากที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 3 แม้ว่ารัฐบาลสมัยนั้น จะยังคงเรียกเก็บภาษีขาออกของสินค้าประเภทนี้สูงมาก เพื่อ "ประกันให้มีข้าวในประเทศอย่างเพียงพอ" ก็ตาม

นิธิ กล่าวต่อไปว่า ไม่เพียงแต่ปริมาณสินค้าเพิ่มขึ้น ประเภทสินค้าเปลี่ยนไปเท่านั้น นโยบายการค้าและนโยบายหาผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศ ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วย กษัตริย์อยุธยา หารายได้โดยการผูกขาดเอาส่วย (ซึ่งไม่ต้องลงทุน) ไปขายต่างประเทศ หรือถ้าส่วยไม่พอ ก็ผูกขาดบังคับซื้อสินค้าในราคาถูก แล้วขายต่อต่างประเทศในราคาแพง ส่วนสินค้าเข้า ก็ผูกขาดรับซื้อ เพื่อโก่งราคาขายภายในประเทศ "จะเห็นว่า การขูดรีดนั้น กระทำแก่การค้าโดยตรง มากกว่าจะกระทำแก่การผลิตสินค้า" พอถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ "แนวโน้มใหม่จะเป็นการขูดรีดที่การผลิตสินค้ามากกว่า"

การผูกขาดสินค้าลดลง และเมื่อถึงรัชกาลที่ 3 "รัฐบาลถึงกับยกเลิกการผูกขาดสินค้าลงเสียเป็นส่วนใหญ่" หันมาเน้นที่การเรียกเก็บภาษีอากรในการผลิตสินค้าเพื่อการตลาดแทน นั่นคือ หันมาขูดรีดที่กระบวนการผลิตมากขึ้น อากรนา เปลี่ยนจาก "หางข้าว" มาเป็นเงิน รายได้จากภาษีอากรผลผลิตในสมัยนี้ "เพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก" นิธิกล่าวว่า แนวโน้มเช่นนี้เกิดขึ้นได้เพราะ "เศรษฐกิจของประเทศโน้มเอียงไปในทางเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกมากขึ้น" **มีการผลิตจำนวนไม่น้อยที่มุ่งเพื่อขายต่างประเทศ มิใช่เพียงเพื่อเลี้ยงตนเอง** "ยิ่งมีการผลิตสินค้าเพื่อตลาดโลกเท่าใด รัฐบาลก็ยิ่งได้ประโยชน์จากอากรสินค้าจากผู้ผลิต" มีหลักฐานว่ารัฐบาลสมัยนั้น ใช้นโยบายส่งเสริมให้ผลิตเพื่อขายต่างประเทศมากขึ้น เช่น การปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาล เมื่อการขูดรีดหันมาเน้นที่ภาษีอากร ซึ่งได้จากการผลิตมากขึ้นเช่นนี้ การผูกขาดสินค้าจึงลดความจำเป็นลง (กระทั่งรัชกาลที่ 3 สั่งเลิกไป) รายได้จากการค้าสำเภาหลวงก็ลดลงด้วย เพราะกษัตริย์หันมาหารายได้จากการขูดรีดภาษีของการผลิตเพื่อการค้า โดยอาศัยระบบเจ้าภาษีนายอากร "การขยายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากรนี้ เป็นพยานอย่างดีของการขยายตัวของการผลิตเพื่อตลาด" (เรื่องเดียวกัน : 93)

นิธิ ย้ำว่า ความเปลี่ยนแปลงของการค้าต่างประเทศนี้ "**น่าจะมีผลกระทบบ้างต่อระบบเศรษฐกิจสังคม**" ดังนั้น "การวาดภาพของความหยุดนิ่งของการค้าต่างประเทศ และระบบเศรษฐกิจ–สังคมไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ถึง 24 จึงเป็นสิ่งที่ชวนสงสัย และ **มักจะพบได้ในงานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจทั่วไปอยู่มาก**" (เรื่องเดียวกัน : 94 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) นิธิ ยกงานของ ฟาน เดอ เฮด เป็นตัวอย่าง ของการ "เสนอภาพนิ่ง" ที่ว่านี้[14]

นิธิ ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มคนที่เป็น "พ่อค้าในระบบศักดินา" สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ประกอบด้วยเจ้า (กษัตริย์, เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ ตั้งแต่กรมพระราชวังบวรลงมา), ขุนนางทั้งระดับสูงระดับรอง และคนจีน ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ เรียกรวม ๆ ว่า "เจ้าและขุนนางเจ้าสัวราษฎรผู้มีทรัพย์" นิธิ เจาะจงกล่าวถึงคนจีน ในฐานะ "ปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลง" โดยกล่าวว่า ความต้องการแรงงาน ทั้งในงานปลูกสร้างและในเศรษฐกิจส่งออก ทำให้รัฐบาลสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เปิดประเทศให้คนจีนหลั่งไหลเข้ามา คนจีนเหล่านี้ "ไม่ต้องการเพียงแต่จับจองที่ดินในประเทศ เพื่อทำการเกษตรแบบเลี้ยงตัวเอง" หากแต่ "จ้องหาทางทุกอย่างที่จะทำกิจการที่ให้ผลกำไร" เพราะต้องการเงินส่งกลับไปช่วยครอบครัวในเมืองจีน คนจีนแบ่งเป็นสองพวก พวกแรกคือ คนจีนที่เข้าสู่ระบบราชการสัมพันธ์กับชนชั้นสูงของไทย "พร้อมจะถูกกลืนเป็นชนชั้นสูงของสังคมไทยได้" กับอีกพวกหนึ่ง ที่กระจายอยู่ตามหัวเมืองเพื่อทำเหมือง ทำไร่อ้อย ทำน้ำตาล หรือเป็นช่างฝีมือ ฯลฯ คนพวกนี้ ประสบความสำเร็จทางเศรษฐกิจมากกว่าชาวบ้านไทย และพยายามรักษาความเป็นจีนไว้ เพื่อให้ได้อภิสิทธิ์ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ชนชั้นนำของไทยได้รับประโยชน์จากคนจีนอพยพมาก เพราะช่วยให้ไม่ต้องทำงานหนักเอง ไม่ต้องอดทนต่อความยากลำบาก และไม่ต้องเสี่ยงทางธุรกิจด้วยตัวเอง รวมทั้งได้รับเทคนิคพิเศษบางอย่าง (เช่น การแพทย์) จากพวกนี้ด้วย

"ผลกระทบที่สำคัญที่สุดของการอพยพเข้ามาของคนจีนนั้น เกิดในทางเศรษฐกิจ" นั่นคือ ทำให้เกิดการผลิตเพื่อการตลาดขึ้นหลายอย่าง นิธิ ได้หยิบยกประเด็นสำคัญบางประเด็นขึ้นมาพิจารณา ได้แก่ เกษตรกรรมเพื่อการตลาด, เหมืองแร่, อุตสาหกรรมต่อเรือ และการค้าภายใน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 106–121)

เกษตรกรรมเพื่อการตลาดที่สำคัญที่สุด คือ การปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาลทราย (คนไทยปลูก คนจีนเป็นเจ้าของโรงหีบอ้อย) ซึ่งขยายตัวไปอย่างมาก จนน้ำตาลกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด ในทศวรรษ 2370 การขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาล ไม่เพียง "ทำให้ประชาชนในระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้เริ่มผลิตพืชผลเป็นการค้าร่วมด้วยบ้าง" เท่านั้น ยังทำให้รัฐบาลคิดหากำไรจากน้ำตาล โดยการปลูกอ้อยและตั้งโรงหีบหลวงขึ้นเองด้วย ซึ่งถือว่า รัฐบาล "คิดประกอบการทางธุรกิจเองนอกระบบไพร่" นอกจากน้ำตาลแล้ว ชาวจีนยังมีส่วนในการปลูกพริกไทย และยาสูบ เพื่อการส่งออกด้วย นิธิ กล่าวว่า แม้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การส่งข้าวออกจะยังไม่มาก แต่เนื่องจากการขยายตัวของประชากรในเขตเมือง และการหันไปผลิตเฉพาะอย่างของประชากรส่วนหนึ่ง ทำให้การผลิตข้าวเพื่อตลาดภายในขยายตัวเช่นกัน "เท่ากับว่า การผลิตข้าวของกสิกรไทย ก็เริ่มถูกกระทบด้วยเศรษฐกิจแบบตลาด"

ส่วนเหมืองแร่นั้น ชาวจีนมีส่วนเข้าไปทำในกิจการเหมืองแร่ดีบุก และเหล็ก ซึ่งล้วนเป็นการผลิตเพื่อตลาดโดยตรง (ทั้งภายในและส่งออก) การต่อเรือ ก็เป็นอุตสาหกรรมอีกประเภทหนึ่งที่ขยายตัวไปมาก "อุตสาหกรรมประเภทนี้เป็นของคนจีน และใช้ชาวจีนทั้งสิ้น" การขยายตัวของอุตสาหกรรมต่อเรือ ทำให้ไม้ที่ได้จากระบบส่วยมีปริมาณไม่พอ รัฐบาลต้องใช้วิธีจัดซื้อเอามาจากราษฎรจำนวนมากทุกปี นอกจากไม้แล้ว การผลิตด้านอื่น ๆ เพื่อป้อนอุตสาหกรรมต่อเรือ ก็ย่อมขยายตัวไปด้วย เรือที่ต่อในไทยมีราคาถูก และคุณภาพดีกว่าที่อื่น จึงได้รับความนิยมมาก

ในด้านที่เกี่ยวกับการค้าภายใน ซึ่งคนจีนมีส่วนอย่างมากนั้น นิธิ กล่าวว่า "การเติบโตของเมืองซึ่งมีประชากรอยู่นอกระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองอย่างหนึ่ง กับชุมชนชาวจีน ซึ่งไปตั้งตามแหล่งผลิต เช่น แถบที่ผลิตน้ำตาล เหมืองเหล็ก และเหมืองดีบุกอีกอย่างหนึ่ง ก็เป็นการเพียงพอแล้ว ที่จะทำให้การค้าภายในขยายตัวขึ้น" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 116) ชาวจีนซึ่งเป็นอิสระจากระบบไพร่ มีแรงจูงใจที่จะหาเงินได้กระจายกันไปยังส่วนต่าง ๆ ของประเทศ และมีบทบาทผลักดันการค้าภายในเป็นสองด้าน คือ ด้านแรก "ป้อนแหล่งที่อยู่นอกเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ ด้วยสินค้าที่จำเป็นในการดำรงชีวิต" เช่น ข้าว, ผ้า, เกลือ ฯลฯ รวมทั้ง "นำเอาสินค้าจากต่างประเทศให้กระจายไปตามแหล่งดังกล่าวด้วย" (สินค้าจากต่างประเทศแม้จะเป็นสิ่ง "ฟุ่มเฟือย" แต่ก็ "เริ่มแพร่กระจายไปยังคนในวงกว้างขึ้น") อีกด้านหนึ่ง ทำหน้าที่ "รวบรวมสินค้าสำหรับตลาดต่างประเทศ โดยเฉพาะตลาดประเทศจีน" นิธิ ย้ำว่า "นอกจากจีนแล้วยังมีราษฎรไทย เขมร ลาว มอญ ฯลฯ ซึ่งยังอยู่ในระบบไพร่ ได้ทำการค้าภายในอยู่เช่นกัน.. ทั้งนี้เพราะเศรษฐกิจแบบตลาดได้ขยายตัวไปมาก จนทำให้การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า เป็นความจำเป็นของคนจำนวนมากขึ้นอย่างมาก" (เรื่องเดียวกัน : 118)

นิธิ สรุปในตอนท้ายของส่วนที่เกี่ยวกับคนจีนว่า "ชาวจีนอพยพเป็นรากฐานสำคัญของเศรษฐกิจแบบส่งออก ซึ่งเริ่มก่อตัวในประเทศไทย ก่อนหน้าสนธิสัญญาเบาวริ่ง" ความสำเร็จของคนจีน "ทำให้ชนชั้นนำในระบบศักดินา ให้ความสำคัญแก่ทรัพย์ในรูปอื่นมากขึ้น ไม่น้อยไปกว่าทรัพย์แบบเก่าซึ่งมีรากฐานอยู่ที่การคุมกำลังคนในระบบไพร่" เศรษฐกิจเริ่มเข้าสู่ระบบเงินตรา ดังจะเห็นได้จาก ความนิยมของรัฐบาลในการใช้แรงงานรับจ้าง แทนการเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่, ความพอใจที่จะให้ไพร่เสียเงินค่าราชการแทน, การเปลี่ยนภาษีบางอย่างจากสิ่งของเป็นเงิน และการเกิดขึ้นของภาษีชนิดใหม่ 38 ชนิด และระบบเจ้าภาษีนายอากร (เรื่องเดียวกัน : 121) นิธิยังชี้ให้เห็นว่า ควบคู่ไปกับการขยายตัวของเศรษฐกิจเพื่อการตลาด การคมนาคมภายในประเทศ ได้รับการพัฒนาไปอย่างมากในสมัยนี้ (เรื่องเดียวกัน : 121-126)

หลังจากนั้น นิธิพยายามอธิบาย "ขอบเขตของเศรษฐกิจเพื่อการตลาดในต้นรัตนโกสินทร์" ซึ่งมีส่วนที่เปลี่ยนแปลงและส่วนที่เป็นข้อจำกัดของความเปลี่ยนแปลงนั้น นิธิ ชี้ให้เห็นว่า แม้เศรษฐกิจเพื่อการตลาดจะขยายตัวไปมาก แต่ปริมาณของเงินที่ใช้หมุนเวียนกลับมีจำกัด "เหตุฉะนั้น เศรษฐกิจเพื่อตลาดซึ่งกำลังขยายตัว จึงต้องถูกจำกัดลง...**การแลกเปลี่ยนสินค้าจำนวนมากจึงยังทำกันในระบบโบราณ คือการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรง**" (เรื่องเดียวกัน : 127 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) แม้ว่า "ระบบโบราณ" นี้ จะถูกใช้ "จนสุดกำลัง" แล้วก็ตาม นิธิ กล่าวว่า "ด้วยเหตุที่เศรษฐกิจแบบเงินตราเติบโตไม่ทันกับความต้องการของเศรษฐกิจเพื่อตลาดนี้เอง ที่ลักษณะทุนนิยมไม่พัฒนาขึ้นเต็มที่ในต้นรัตนโกสินทร์" ความเติบโตอย่างไม่เท่าเทียมกันนี้ ทำให้ชนชั้นนำ "พยายามจรรโลงระบบศักดินาเอาไว้" เพื่อเป็นเครื่องมือระดมสินค้าออกขายในตลาดโลก การปลดปล่อยไพร่จึง "ทำอย่างมีขอบเขตจำกัด" คือลดเวลาเข้าเวร "แต่ยังไม่เลิกระบบไพร่ไปอย่างเด็ดขาด" การผลิตข้าวถูกกระทบโดยเศรษฐกิจเพื่อตลาดบ้าง เพราะเมืองและชุมชนชาวจีนที่ไม่ได้ผลิตข้าว เป็นตลาดภายในรองรับอยู่ แต่การรับข้าวจากชาวนา เพื่อส่งไปยังเมืองและชุมชนดังกล่าว ทำโดยการที่พ่อค้าเร่ชาวจีน เอา **สินค้า** เบ็ดเตล็ดจากต่างประเทศมา **แลกข้าว** ไป จากนั้น พ่อค้าเร่จึง **ขาย** ให้แก่พ่อค้าที่ใหญ่กว่าเป็นทอด ๆ มาถึงตัวเมือง กลไกการเคลื่อนย้ายข้าวนี้ ยังแสดงให้เห็นข้อจำกัดของเศรษฐกิจเงินตราด้วย กล่าวคือ ในระดับล่างสุด(พ่อค้าเร่กับชาวนา) เป็นการแลกของกับของ ในระดับสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ การใช้เงินจะเพิ่มมากขึ้น (คนในเมืองใช้เงินมากกว่าคนชนบท, พ่อค้าสำเภามากกว่าพ่อค้าเร่, ขุนนางกรุงเทพมากกว่าขุนนางบ้านนอก ฯลฯ)

นิธิ ได้ย้ำอีกครั้ง ถึงความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางอันเนื่องมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตรา เช่น การหันมาใช้แรงงานรับจ้างแทนแรงงานเกณฑ์, การใช้เงินจำนวนมากเพื่อสร้างวัดวาอาราม (สมัยรัชกาลที่ 3), การเปลี่ยนค่านาจาก "หางข้าว" เป็นเงิน, การเรียกเก็บภาษีจากสินค้าที่ขายได้เพิ่มขึ้นหลายชนิด ฯลฯ [15] ซึ่งล้วนแต่ "แสดงให้เห็นว่า ในต้นรัตนโกสินทร์ เศรษฐกิจแบบเงินตราแม้ว่ายังอยู่ในขอบเขตจำกัด แต่ก็ได้กระจายเข้าไปในชีวิตของประชาชนในวงกว้างพอสมควร" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 137-138) จากนั้น นิธิ ได้พรรณนาถึง "วัฒนธรรมกระฎุมพี" สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เช่น การบูชาเงินทอง, "วัฒนธรรมอ่านออกเขียนได้", ความเติบโตของเมืองแบบกระฎุมพี ซึ่งเต็มไปด้วยสีสันและอบายมุข ฯลฯ

ในตอนท้ายของบทความส่วนนี้ นิธิ ได้อุทิศเนื้อที่ 13 หน้ากระดาษ ให้กับการอธิบาย "ข้อจำกัดของความเปลี่ยนแปลง" เช่น ปริมาณหมุนเวียนของเงินตรามีจำกัด, การจรรโลงระบบศักดินาไว้ เพื่อการขูดรีดของพวกกระฎุมพี, สภาพที่ "ไม่ก่อให้เกิดชนชั้นช่างฝีมือที่เป็นคนไทย" เพราะ "ช่างฝีมือชาวไทยที่มีความสามารถจะถูกกษัตริย์หรือชนชั้นนำในระบบศักดินา เก็บเอาไปเป็นไพร่" และแม้จะมีการจ้างแรงงานมาก

ขึ้น ก็ "ไม่ใช่การปลดปล่อยช่างฝีมือให้เป็นแรงงานเสรีอย่างแท้จริง", การปลดปล่อยแรงงานไพร่อย่างจำกัด (ลดเวลาเข้าเวร, ใช้เงินแทนได้) ซึ่ง "ไม่เป็นเหตุให้ระบบไพร่ต้องสลายตัวลง", การปรับปรุงระเบียบวิธีบริหารบางอย่าง "แต่ก็จะอาศัยรูปแบบการบริหารของระบบศักดินาไว้อย่างไม่เสื่อมคลาย" ฯลฯ

หลังจาก "พิจารณารากฐานของความเปลี่ยนแปลงอย่างละเอียด" แล้ว นิธิ ได้วกกลับมากล่าวถึง "วัฒนธรรมกระฎุมพีในวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์" ในประเด็นต่าง ๆ เช่น การบรรยายถึงเมืองที่เต็มไปด้วยการค้าในวรรณกรรมสมัยนี้, "ความชอบสนุก มีสีสัน และตื่นเต้นแหวกแนว" ในวรรณกรรม, การยอมรับบทบาทของสตรีมากขึ้น, "ความรัก" แบบใหม่, ความเติบโตของวรรณกรรมเพื่อการอ่าน และลักษณะ "สัจจนิยม" (สนใจความจริงในเชิงประสบการณ์) "มนุษยนิยม" ที่เพิ่มมากขึ้นในวรรณกรรม เป็นต้น ซึ่งจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดในที่นี้(ผู้สนใจโปรดดูนิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 :163 – 200)

นิธิ จบบทความที่ดีที่สุดของเขาด้วย "บทสรุปและส่งท้าย" อันเร้าใจยิ่ง เขาชี้ให้เห็นว่า เศรษฐกิจแบบส่งออก ซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วในต้นรัตนโกสินทร์ ได้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันมากมายมหาศาล ชนชั้นนำซึ่งมีลักษณะเป็น "กระฎุมพี" ได้ละทิ้งจารีตทางวรรณกรรมอันเก่าแก่ (และตายตัว) แบบศักดินาสมัยอยุธยา มารับเอาจารีตทางวรรณกรรมของประชาชน ซึ่ง "มีพลังและชีวิต ที่จะปรับตัวเองอยู่ได้ตลอดเวลา" ทำให้วรรณกรรมชนชั้นสูงในสมัยนี้ "มีพลังอย่างเดียวกับวรรณกรรมไพร่บ้าง" ในยุคเช่นนั้น "ไม่มีสูตรสำเร็จใด ๆ สำหรับการสร้างวรรณกรรม ไม่มีจารีตประเพณีที่เลิกไม่ได้สำหรับบังคับการสร้างวรรณกรรม มีแต่การเสี่ยง การริเริ่ม และการสมยอมโดยสมัครใจของกวีเองสำหรับเลือกรูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมที่จะสร้างขึ้น" แต่พอหลังสมัยต้นรัตนโกสินทร์ "พลังและความมีชีวิตชีวา" ซึ่ง "ไม่เกิดขึ้นบ่อยนักในประวัติวรรณกรรมไทย" นี้ ได้ถูกทำลายไป เมื่อชนชั้นสูงไทย "เริ่มตกเป็นทาสทางปัญญาของตะวันตก" และพยายามจะรื้อฟื้นอำนาจศักดินาที่ "ศักดิ์สิทธิ์" ขึ้นมาในรูปแบบใหม่ โดยหันไปหาวัฒนธรรมสันสกฤตอันเก่าแก่ ที่มีอายุร่วม 2,000 ปีมาแล้ว "วรรณกรรมของชนชั้นสูงก็เริ่มปลีกตัวออกห่างจากจารีตทางวรรณกรรมของประชาชนใหม่อีกครั้ง" วรรณกรรมราชสำนักในครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 จึงกลายเป็นวรรณกรรมที่ "ดัดจริต" เพราะ "ไม่สัมพันธ์อันใดกับสภาพทางสังคมเศรษฐกิจของประเทศ" วรรณกรรมเหล่านั้น "ขาดลอยไปแล้วจากสังคมไทย ด้วยลมแผ่ว ๆ ที่ไม่ค่อยมีความสำคัญนักจากทิศตะวันตก"

ไม่น่าสงสัยเลยว่า วรรณกรรมของชนชั้นสูง ซึ่งมีพลังและชีวิตชีวาที่จะสร้างสรรค์ด้วยปัญญาของต้นรัตนโกสินทร์ ได้ถึงกาลมรณะโดยสิ้นเชิง กลายเป็นวรรณกรรมลอกเลียนและ "ดัดจริต" อยู่ร่วมครึ่งศตวรรษ และสาบสูญไปจากโลก เหลือซากที่ปราศจากลมหายใจอยู่ในแบบเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการบังคับให้นักเรียน ต้องทนเรียนด้วยความขมขื่นเท่านั้น ต้องรอเวลากว่ากระฎุมพีน้อย ซึ่งยังสัมพันธ์กับประชาชนมากกว่า จะเริ่มเข้าสู่วงการเขียนมากขึ้น และผลิตงานที่มีพลังสร้างสรรค์ และมีลมหายใจที่งอกงามได้ วรรณกรรมเพื่อการอ่านของไทย จึงกลับคืนชีพขึ้นใหม่

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 204-205)

การวิจารณ์

ถ้าจะว่า ปี 2522–2523 เป็นปีของ "ฉัตรทิพย์ และคณะ" ปี 2524–2525 ก็เป็นปีของนิธิ เอียวศรีวงศ์ พร้อม ๆ กับที่ผลงานประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ 3–4 เรื่องของนิธิ ได้รับการเผยแพร่ออกมา กระแสความเชื่อในวงการประวัติศาสตร์ก็พลิกกลับ ใครต่อใครพากันพูดถึง "กระฎุมพี" ต้นรัตนโกสินทร์ และหันมายอมรับ "ข้อเสนอ" ใหม่นี้อย่างรวดเร็ว ประกอบกับการที่–แต่ไหนแต่ไรมา–ในวงการประวัติศาตร์ มีความรู้สึก "ไม่คุ้นเคย" (หรือไม่สู้จะพอใจ) การที่ "นักสังคมศาสตร์" อย่างฉัตรทิพย์ (และคณะ) นำเอา "ทฤษฎี" มาใช้เป็น "อาวุธ" (เครื่องมือ) สำคัญ ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอยู่แล้ว

งานของนิธิ จึงเหมือนกับเป็นการเสนอ "ทางเลือก" ใหม่ (ที่ "คุ้นเคย" กว่า ?) ให้กับพวกเขา อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า บางที ปฏิกิริยาของการยอมรับงานของนิธิที่ผ่านมา อาจจะ "เร็ว" และ "ง่าย" เกินไปก็ได้[16]

ไม่มีปัญหาว่า งานอันยอดเยี่ยมของนิธิ ได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างไม่อาจโต้แย้งได้ ถึงสิ่งซึ่งถูกละเลยมาเป็นเวลานาน ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย นั่นคือ มีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก่อนหน้าที่ฝรั่งจะเข้ามา (ก่อนปี 1855 ที่มีการทำสนธิสัญญาเบาวริ่ง) แต่ปัญหาก็ยังคงเป็น–ดังที่นิธิได้ชี้ไว้เอง–ว่า **"จะอธิบายความเปลี่ยนแปลงนี้อย่างไร ?"**

นิธิ, ตรงข้ามกับนักประวัติศาสตร์จำนวนมากที่ยืนยันข้อสรุปของตนอย่างง่าย ๆ, ได้ย้ำให้เห็นหลายครั้งว่า มีทั้งความเปลี่ยนแปลง "อันไพศาล" ทางเศรษฐกิจ–สังคม สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ขณะเดียวกันก็มี "ขอบเขต" หรือ "ข้อจำกัด" ที่สำคัญหลายประการดำรงอยู่ควบคู่กันด้วย กล่าวตามคำของเขาเองคือ "แม้ว่าได้กล่าวถึงความคงอยู่ของระบบศักดินาในสังคมกระฎุมพี **ไว้หลายครั้งแล้ว** แต่การเน้นถึงความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ และผลกระทบที่มีต่อวัฒนธรรมของชนชั้นนำ อาจทำให้ **เข้าใจผิด** ได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปโดยปราศจากข้อจำกัด" หรือ "แม้ว่าลักษณะการครอบงำของกระฎุมพีจะปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัด แต่ก็ **สอดคล้องกับระบบศักดินาที่มีอยู่เดิม** เพราะกระฎุมพีที่เกิดขึ้นนั้น มีจำนวนน้อย ได้แก่ชนชั้นนำในระบบศักดินา และชาวต่างชาติจำนวนหนึ่งเท่านั้น" หรือ "ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ทั้งหมด เศรษฐกิจของต้นรัตนโกสินทร์ จึง **ไม่อาจจัดได้ว่าเป็นเศรษฐกิจแบบทุนนิยม** แม้ว่ามีลักษณะบางอย่างที่คล้ายกับเศรษฐกิจทุนนิยมก็ตาม" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 150, 159, 161 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้างทั้งหมด) หรือ ฯลฯ ... ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตอย่างยิ่งว่า ขณะที่กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงด้าน **เศรษฐกิจ** นั้น นิธิ ได้กล่าวถึงข้อจำกัดสำคัญ ๆ ไว้อย่างชัดเจน แต่เวลากล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงด้าน **วรรณกรรม** นั้น เขากลับกล่าวถึง "ข้อจำกัด" ไว้น้อยมาก หรือเกือบจะไม่ได้กล่าวถึงเลย (เมื่อเปรียบเทียบกับด้านเศรษฐกิจ) แม้เขาจะกล่าวไว้ในตอนหนึ่งว่า "พัฒนาการของวรรณกรรมในต้นรัตนโกสินทร์ก็เช่นกัน แสดงความโน้มเอียงไปเป็นวรรณกรรมของกระฎุมพีมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ก็รับเอาจารีตของวรรณกรรมศักดินาจากอยุธยาไว้อย่างมาก" (เรื่องเดียวกัน : 129) ก็ตาม ทั้งนี้ รวมถึงการที่นิธิกล่าวไว้เองว่า ในการพิจารณาความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมซึ่งเกิดขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์ "จำเป็นที่จะต้องจำกัดการพิจารณาลงให้เหลือแต่วรรณกรรม ที่ผลิตในแวดวงของราชสำนักเท่านั้น เพราะเรามีหลักฐานที่ชัดเจนของวรรณกรรมประชาชนในสมัยนั้นน้อย หรือเกือบไม่มีเอาเลย" (เรื่องเดียวกัน : 24) ซึ่งเท่ากับเป็นการ **จำกัด** ความเปลี่ยนแปลงด้านวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ที่กล่าวถึงไปในตัว

นอกจากนี้ ยังมีข้อสังเกตอีกว่า ในแง่ของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ซึ่งนิธิกล่าวถึงโดยพิสดารนั้นเอง ก็ค่อนข้างจำกัดอยู่ในภาคของการวิภาคกรรม (distribution) คือการค้ากับต่างประเทศ มากกว่าภาคการผลิต (production) เช่น ระดับเทคโนโลยีทางการผลิต (เขาได้กล่าวถึงข้อจำกัดของความเปลี่ยนแปลงด้านนี้ไว้บ้าง ดู เรื่องเดียวกัน : 113), ฐานะความสัมพันธ์ระหว่างคนในกระบวนการผลิต (Production Relation) และในส่วนที่เป็นภาคการผลิตซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงไปบ้างนั้น ก็ค่อนข้างจำกัดเฉพาะในหมู่คนจีน (อุตสาหกรรมน้ำตาล, เหมืองแร่, ต่อเรือ)

ผู้เขียนไม่เชื่อว่า นิธิ มองไม่เห็น "ข้อจำกัด" เหล่านี้ในงานของเขา ในทางตรงกันข้าม ข้อความเพียงบางตอนที่ผู้เขียนยกมาข้างต้น พิสูจน์ให้เห็นว่า นิธิ ตระหนักเป็นอย่างดี ถึงข้อจำกัดต่าง ๆ ในความเปลี่ยนแปลงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (แม้ในความเป็นจริง เขาจะให้ความสำคัญกับมันอย่างเพียงพอหรือไม่ก็ตาม) ในเมื่อนิธิ ตระหนักและกล่าวถึงข้อจำกัดต่าง ๆ ไว้มากมายเช่นนี้ ปัญหาสำคัญที่ตามมาก็คือ ถ้าเช่นนั้น จะหมายความว่า งานของนิธิ ไม่ได้มีข้อแตกต่างอย่างสำคัญ กับงานของ **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** หากเป็นเพียงการ "เสริม" กัน เท่านั้นใช่หรือไม่ ในการสัมมนาทางวิชาการครั้งล่าสุด ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้กล่าวไว้ในทำนองนี้ว่า งานของเขากับของนิธิไม่ได้มีข้อขัดแย้งกันในเรื่องสำคัญ เพราะความเปลี่ยนแปลงตามที่นิธิกล่าวถึงนั้น ยังคงจำกัดอยู่ในระบบ "ศักดินา" (แบบเอเชีย) เหมือนกัน

เมื่อดูอย่างผิวเผินแล้ว ก็คล้ายกับว่า งานของฉัตรทิพย์กับนิธิ จะแตกต่างกันเพียงแค่การเน้นกันคนละด้าน (ฉัตรทิพย์เน้นด้าน "ศักดินา" นิธิ เน้นด้าน "กระฎุมพี") แต่ถึงที่สุดแล้ว "ตรงกัน" (คือยืนยันด้วยกันทั้งคู่ว่า ยังไม่เป็น "ทุนนิยม") อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า สิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นเพียงความแตกต่างของการเน้นกันคนละด้านนี้เอง ที่สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่าง อันสำคัญยิ่งกว่า ระหว่างนักวิชาการสองท่านนี้ นั่นคือ **ความแตกต่างในแง่ของ "มรรควิธี" (methodology) ที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์** ในทัศนะของผู้เขียน ความแตกต่างในแง่ "มรรควิธี" นี้เอง ที่จะเป็น "กุญแจ" ไขให้เห็นว่าข้อมูล หรือ

ผลสรุปรูปธรรม ที่ดูเหมือนจะไม่แตกต่างกันมากนักนั้น มีความแตกต่างอัน "แหลมคม" แฝงอยู่

ความแตกต่างในแง่ "มรรควิธี" ที่ผู้เขียนกำลังกล่าวถึงนี้ก็คือ **สิ่งที่นักวิชาการทั้งสอง มุ่งจะศึกษา** นั้น ต่างกัน กล่าวคือ **ขณะที่ฉัตรทิพย์มุ่งที่จะศึกษา "วิถีการผลิต"** ที่สำคัญ และ **ลักษณะทั่วไป** ของมัน ซึ่งดำรงอยู่ **ตลอดช่วงของประวัติศาสตร์หนึ่ง** นิธิ กลับสนใจที่จะศึกษา **ลักษณะพิเศษเฉพาะ** ของประวัติศาสตร์ในส่วนที่ละเอียดลงไป สำหรับฉัตรทิพย์ (และมาร์กซิสต์โดยมาก) การหาว่า สังคมจากช่วงเวลาหนึ่งไปยังอีกช่วงเวลาหนึ่ง (ซึ่งแน่ละ **จะต้องยาวนานพอสมควร**) เป็น "ยุค" อะไร มีลักษณะอย่างไร นั้น เป็นสิ่งสำคัญ (ถ้ากล่าวตามตรรกของ "ทรงชัย" คือ หาว่า "วิถีการผลิต" อะไรที่ **ครอบงำ** สังคมใน "ยุค" นั้นอยู่) แต่สำหรับนิธิแล้ว "..การจัดสภาพของไทยก่อนหน้าการปฏิรูป เป็น "สยามเก่า" (หรือเป็น "ศักดินา" ตามแบบมาร์กซิสต์–ผู้อ้าง) ทำให้เรามองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายบรรดามี ซึ่งเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทยเป็นเวลาหลายศตวรรษ นับตั้งแต่สมัยพบุรีมาจนถึงรัชกาลที่ 5 เวลาอันยาวนาน ซึ่งครอบงำวิวัฒนาการอันน่าตื่นเต้นของสังคมไทยนี้ **ไม่สามารถถูกจับให้หยุดนิ่ง** อยู่ในคำว่า "สยามเก่า" ("ศักดินา" –ผู้อ้าง) ได้ง่าย ๆ เช่นนั้น" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 1 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

เพื่อให้มองเห็นถึงความแตกต่างด้าน "มรรควิธี" อันสำคัญยิ่งนี้ได้ชัดเจนขึ้น ผู้เขียนขอยกเอาข้อความตอนหนึ่งในบทความของนิธิ เรื่อง **"ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์"** มาให้พิจารณา – แม้จะค่อนข้างยาวไปบ้าง – ดังนี้

..นักประวัติศาสตร์หวาดผวาที่จะขึ้นป้ายให้แก่สถาบัน ยุคสมัย วัฒนธรรม วิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะทุกครั้งที่เราขึ้นป้ายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรากำลังทำให้สิ่งนั้นหมดความซับซ้อนตามความเป็นจริงไปอย่างมาก และยังทำให้ "ป้าย" ที่เราขึ้นให้แก่สิ่งนั้นหมดความหมายไปด้วย ระบบศักดินาซับซ้อนเกินกว่าจะจำกัดความได้และหลากหลายกับเปลี่ยนแปลงไปตาม "เวลา" มากกว่าจะแทนได้ด้วยคำเพียงคำเดียว ***เมื่อนักประวัติศาสตร์บรรยายสังคมหรือเศรษฐกิจใดว่าเป็นศักดินา เขาควรจะรู้ตัวด้วยว่า เขาได้ลดความเป็นจริงให้แคบและตื้นลงจนแทบจะไม่มีความหมายอันใดนัก*** *แม้กระนั้น เราก็ไม่สามารถยกเลิกการ "ขึ้นป้าย" ไปได้หมด เนื่องจากภาษามนุษย์ไม่ละเอียดพอจะทำได้ ทั้งเป็นประเพณีของการสื่อสารในทุกภาษาอยู่แล้ว อันที่จริงแม้แต่คำที่เราใช้กันอยู่ประจำ เช่น กษัตริย์ การปฏิวัติ ชาวนา ปุณภพ นครรัฐ ประชาธิปไตย เทวราช ความยากจน ฯลฯ ล้วนทรยศต่อความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้นทั้งสิ้น เพราะทั้งหมดเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ไม่อยู่คงที่ เปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและสถานที่เสมอมา เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้ง ชนิดที่ไม่มี "ป้าย" อย่างใด จะสามารถเก็บมันไว้ได้...*

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, มปป. : 10-11 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

โดยสรุป ต้นตอของความแตกต่างระหว่างฉัตรทิพย์กับนิธิ อยู่ที่ "มรรควิธี" ของฉัตรทิพย์ (และมาร์กซิสต์โดยมาก) **มุ่งที่จะศึกษาและ กำหนด** ลักษณะ **ทั่วไป** ของสังคมในแต่ละ "ยุค" ส่วนนิธิ เน้นที่ลักษณะ **พิเศษ** "เฉพาะเจาะจง" ที่ละเอียดลงไป ซึ่งเกิดขึ้นในแต่ละช่วง ของประวัติศาสตร์ **จุดอ่อนของแต่ละฝ่าย–ในทัศนะของผู้เขียน–คือ** ขณะที่ฉัตรทิพย์มีแนวโน้มที่จะ **ตีกรอบจำกัดตัวเอง** นั้น นิธิ กลับ (ตรงกันข้ามคือ) **มีแนวโน้มที่จะ มีข้อจำกัดในตัวเอง** ยกตัวอย่างเช่น ขณะที่ฉัตรทิพย์อธิบายว่า สังคมไทยก่อน 1855 ขึ้นไป ถึงสุโขทัยเป็นสังคม "ศักดินา" (แบบเอเชีย) นั้น เขาก็มีแนวโน้มที่จะละเลย หรือมองข้าม ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ในแต่ละช่วงของยุคที่เรียกว่า "ศักดินา" นี้ (เน้นที่ลักษณะทั่วไปมากกว่าลักษณะเฉพาะ) นั่นคือ กำลัง **"ตีกรอบจำกัดตัวเอง"** (ทุกสิ่งทุกอย่างถูกอธิบายด้วยลักษณะ "ทั่วไป") ส่วนนิธินั้น จะเห็นว่า ขณะที่เขากล่าวถึงความเปลี่ยนแปลง "อันไพศาล" ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้น **ในแทบทุกกรณี** จะต้องลงท้ายด้วยคำว่า "แต่.." (คือความเปลี่ยนแปลงนั้นมีข้อจำกัด) เสมอ นั่นก็หมายความว่า ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงหรือภายใต้ลักษณะพิเศษเฉพาะของต้นรัตนโกสินทร์นั้น **แฝงไว้ด้วยลักษณะทั่วไปแห่งยุค "ศักดินา"** ซึ่งทุกครั้งที่นิธิ เน้นลักษณะพิเศษเหล่านั้น เขาจะต้องกล่าวถึง (หรือพบกับ)**ข้อจำกัดในตัวเอง** อยู่ร่ำไป (ลักษณะเฉพาะเหล่านั้น ถูก "จำกัด" โดยลักษณะ "ทั่วไป")

จากการศึกษางานวิจัยทั้งของฉัตรทิพย์และนิธิ ผู้เขียนมีความเห็นว่า (1) สังคมไทยตั้งแต่อยุธยา (เป็นอย่างน้อย) มาจนถึง 1855 เป็น **สังคมที่มีลักษณะทั่วไปแบบ "ศักดินา"** (ส่วนจะเป็น "ศักดินาแบบยุโรปตะวันตก" ตามความเห็นของทรงชัย หรือจะเป็น "ศักดินาแบบเอเชีย" ตามความเห็นของฉัตรทิพย์ เป็นอีกประเด็นหนึ่ง) การที่ผู้เขียนนับเอาช่วง รัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็น "ศักดินา" ด้วยนี้ หมายความว่า ผู้เขียนกำลัง "อาศัยรูปแบบของศักดินาแท้ ๆ อย่างอยุธยาเป็นกรอบโครง" ดังที่นิธิวิจารณ์ไว้ ใช่หรือไม่ ผู้เขียนคิดว่า ไม่ใช่ เพราะขณะที่เราพูดว่า ต้นรัตนโกสินทร์ (ยัง) เป็นสังคม "ศักดินา" นั้น เรากำลังหมายถึง (หรือยืนยันถึง) **ลักษณะทั่วไป** ที่ดำรงอยู่ **ตลอดทั้งช่วงอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์** (ไม่ใช่การเอาอย่างหนึ่งมาเป็น "กรอบโครง" ของอีกอย่างหนึ่ง) ซึ่ง **งานของนิธิเองนั่นแหละ** ที่ช่วยยืนยันว่ามี "ลักษณะทั่วไป" แบบ "ศักดินา"

เช่นนี้ ดำรงอยู่จริง ; (2) แต่ขณะเดียวกัน ผู้เขียน ปฏิเสธการ**มองข้าม** ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์ด้วย ข้อนี้ คงไม่ต้องอธิบายมาก เพราะงานของนิธิที่ยกมาข้างต้นได้ช่วยชี้ให้เห็นอย่างเป็นระบบและรอบด้านที่สุดแล้ว (แต่ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ถือว่า ความเปลี่ยนแปลงนี้ (ยัง) **ขึ้นต่อ**ลักษณะทั่วไปในข้อแรก)

ประเด็นสุดท้าย ที่ผู้เขียนอยากจะกล่าวถึงในตอนนี้ ก็คือ ปัญหาการประเมินความเปลี่ยนแปลง **หลัง** 1855 ก่อนอื่น ผู้เขียน**เห็นด้วยอย่างเต็มที่** กับข้อสรุปของนิธิที่ว่า "ปราศจากเสียซึ่งรากฐานทางเศรษฐกิจและสังคมเช่นนี้ (คือความเปลี่ยนแปลงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ -ผู้อ้าง) ชนชั้นนำจะไม่สามารถตอบสนองสนธิสัญญาเบาวริ่งได้อย่างราบรื่นเช่นที่เกิดขึ้น" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 121) แต่ผู้เขียน **ไม่เห็นด้วย** กับการที่นิธิ**มีแนวโน้ม** จะอธิบาย ความเปลี่ยนแปลง **หลัง** 1855 (เช่น การปฏิรูปในต้นพุทธศตวรรษที่ 25) ว่าเป็น **ผลสืบเนื่อง** กับความเปลี่ยนแปลงในต้นรัตนโกสินทร์ (ที่ต้องใช้คำว่า "นิธิ มีแนวโน้ม.." ก็เพราะ นิธิไม่ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์หลัง 1855 อย่างเป็นระบบชัดเจน แต่มีหลายแห่งที่ส่อแสดงให้เห็นว่า เขาถือเอาช่วงเวลาดังกล่าว กับช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นผลสืบเนื่องกัน เช่น "ยุคปฏิรูปในต้นพุทธศตวรรษที่ 25 นั้นอาจจะมีความสืบเนื่องกับยุคต้นรัตนโกสินทร์ เสียยิ่งกว่ายุคต้นรัตนโกสินทร์มีความสืบเนื่องกับอยุธยา" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 3) หรือ "...การปฏิวัติของพวกกระฎุมพี พ.ศ. 2475 จึงเกิดขึ้น เพื่อจัดสรรโครงสร้างของอำนาจในหมู่กระฎุมพีด้วยกันใหม่ นับเป็นความสืบเนื่องในประวัติศาสตร์ที่ยาวนานอันอาจนับย้อนหลังไปได้ถึงต้นรัตนโกสินทร์" และ "กระฎุมพีที่รักษาความเป็นชนชั้นนำของตนไว้ได้ จากสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน..." (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2524 : 157) เป็นต้น)

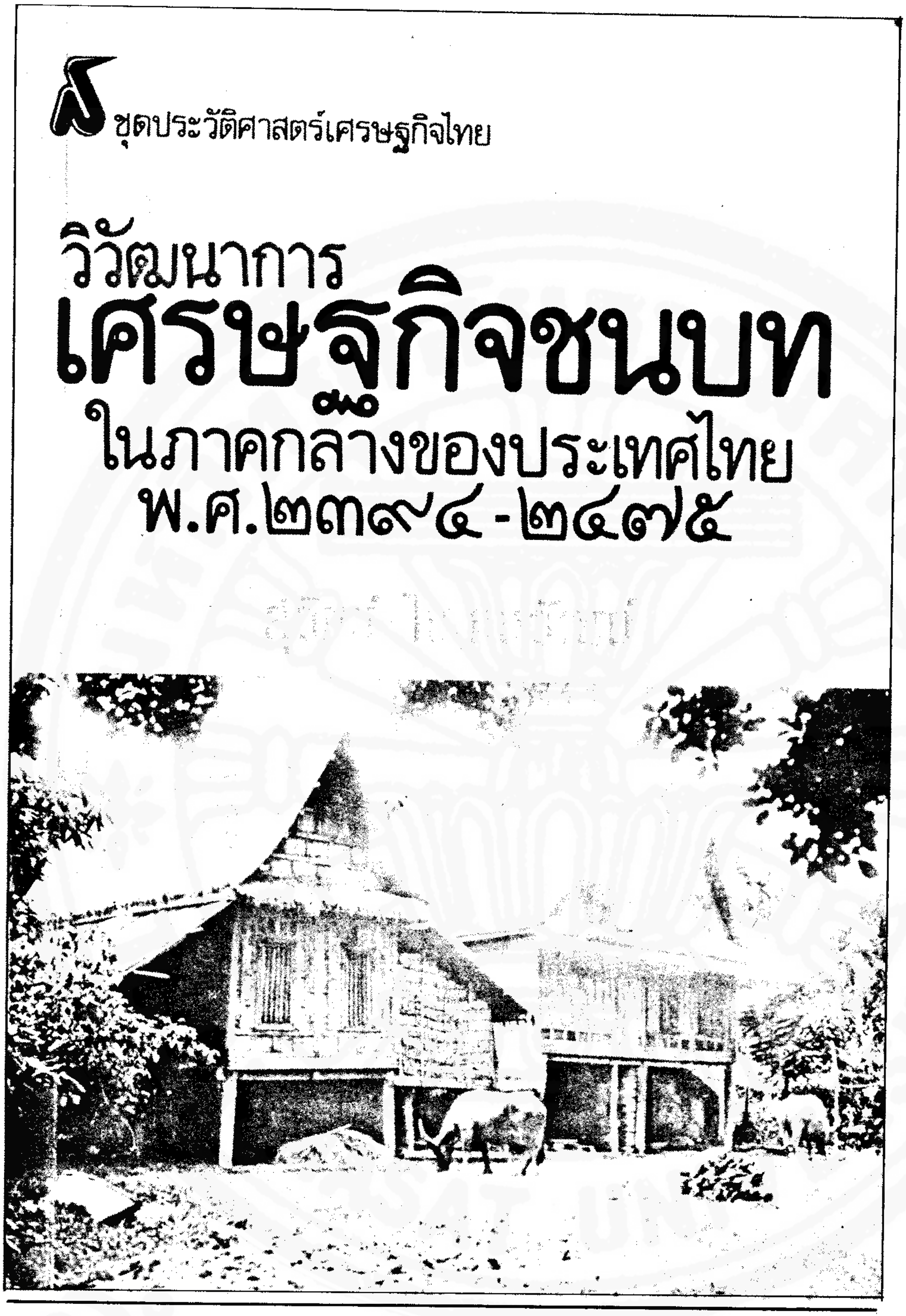
ผู้เขียนเห็นว่า จริงอยู่ การที่ชนชั้นนำของไทยสามารถทำสนธิสัญญากับตะวันตกได้โดยราบรื่นนั้นก็เพราะมีรากฐานของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เป็นแบบส่งออกมากขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์อยู่แล้ว แต่ **หลังจากทำสนธิสัญญาไปแล้ว** ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น เป็นไป **"คนละทาง" กับก่อนหน้านั้น** ที่เห็นได้ชัดก็คือ **โครงสร้าง** ของสินค้าออก เปลี่ยนจากสินค้ามากชนิด กลายเป็นสินค้าน้อยชนิด (ข้าว) ที่มีมูลค่าสูง ส่วนสินค้าเข้า กลายเป็นสินค้าเพื่อการบริโภคของประชาชนทั่วไป (เสื้อผ้า, สิ่งทอ ฯลฯ) ซึ่งมีผลให้ อุตสาหกรรม ที่เกิด**ขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์** (เช่น น้ำตาล) ต้องล้มละลาย ความเปลี่ยนแปลง "อย่างเหลือคณานับ" (คำของนิธิ) หลัง 1855 นี้ เป็น **"คนละกระแส"** กับความเปลี่ยนแปลงก่อน 1855 แม้จะมีลักษณะบางอย่างคล้ายกันก็ตาม สิ่งนี้ สามารถนำมาเป็นเหตุผลอธิบาย

ได้ว่า เหตุใดวรรณกรรมของชนชั้นสูง ซึ่งรับเอาจารีตทางวรรณกรรมประชาชนเข้าไปอย่างมาก ในช่วง **ก่อน** 1855 จึง "เริ่มปลีกตัวออกห่างจากจารีตทางวรรณกรรมของประชาชนอีกครั้งหนึ่ง" ในช่วง **หลัง** 1855 ทั้งนี้ก็เพราะ **รากฐานทางเศรษฐกิจของสองยุคนี้ต่างกัน** ซึ่งถ้าจะ เสี่ยง กล่าวให้ชัดลงไปก็คือ ขณะที่ "ทุนนิยม" **ก่อน** 1855 มีลักษณะเป็นทุนนิยมที่เกิดขึ้น **ภายใน**สังคมไทย "ทุนนิยม" **หลัง** 1855 กลับเป็นทุนนิยมแบบ **พึ่งพา**ต่างประเทศ (ซึ่งย่อมทำให้วรรณกรรมของสองสมัยนี้ต่างกัน)

หมู่บ้าน

ใน "บทวิจารณ์หนังสือศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย" ที่กล่าวถึงในตอนต้นของบทความนี้ฉัตรทิพย์กล่าวว่า "การศึกษาวิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย จำเป็นต้องศึกษาลักษณะหมู่บ้านไทยโดยละเอียด และลักษณะหมู่บ้านนี่เองคือที่มาของการรักษาขนบธรรมเนียมเดิม และหมู่บ้านชุมชนร่วมกันนี้เองที่เป็นลักษณะพื้นฐานของระบบการผลิตแบบเอเชีย... งานของ ดร.ชัยอนันต์ ชิ้นนี้ เป็นการเสนอทฤษฎีประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญ ควรจะมีการศึกษาวิจัยสานกันต่อ

ไปโดยเฉพาะเรื่อง..ลักษณะและวิวัฒนาการเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านไทย ทั้งด้านชนิดของผลผลิต วิธีการผลิต และความสัมพันธ์ในการผลิต" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "บทวิจารณ์หนังสือศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, มปป. : ไม่มีเลขหน้า) ในแง่นี้ จึงน่าจะถือได้ว่า หนังสือ **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394–2475** ของ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์ เป็นงานที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ในการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ของกลุ่ม **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** ทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนไม่คิดว่า งานของสุวิทย์ชิ้นนี้ ประสบความสำเร็จมากนักในการทำหน้าที่ดังกล่าว ทั้งนี้ก็เพราะ เห็นได้ชัดว่า งานชิ้นนี้ **ไม่ได้มีอะไร "ใหม่"** หากแต่เป็นการนำเอางานวิจัยที่ฉัตรทิพย์ทำร่วมกับสุธี ("ระบบเศรษฐกิจไทย 1850–1910" และ "ระบบเศรษฐกิจไทย 1910–1932") มาพูดถึงในอีกแง่มุมหนึ่งเท่านั้น ลักษณะที่ไม่มีอะไร "ใหม่" ในตัวเองของงานชิ้นนี้ อาจดูอย่างง่าย ๆ ได้จาก เมื่อผู้เขียนงานชิ้นนี้ (สุวิทย์) นำเอางานของตนไปย่อลงเป็นบทความสั้น ๆ เพื่อประกอบการสัมมนา ปรากฏว่า เนื้อหาของบทความที่ย่อนี้เกือบจะไม่ต่างอะไรกับบทความเรื่อง "ระบบเศรษฐกิจไทย 1850–1932" ของฉัตรทิพย์และสุธีเลย (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บก.), 2523 : 1–75) ในแง่นี้ ก็หมายความว่า ถ้าหากงานวิจัยของฉัตรทิพย์และสุธี (หรือพูดให้ชัดคือ "กรอบทางทฤษฎี" ของสองท่านนี้) มีข้อบกพร่องที่สำคัญอะไร งานของสุวิทย์ก็ย่อมจะต้องมีข้อบกพร่องเช่นนั้นด้วย

ข้อบกพร่องที่สำคัญในงานของฉัตรทิพย์และสุธี–ก็ดังที่ได้ชี้ให้เห็นแล้ว–คือ การให้ภาพที่หยุดนิ่งเกินไป ของสภาพเศรษฐกิจ–สังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ มองข้ามความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของช่วงนี้ คือ เศรษฐกิจมีลักษณะเพื่อตลาดมากขึ้น ชนชั้นนำมีลักษณะเป็น "กระฎุมพี" (ในกรอบโครงของศักดินา) มากขึ้น และเกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้านวรรณกรรมอย่างขนานใหญ่ ซึ่งทั้งหมดนี้ เป็นผลงานการศึกษาอันยอดเยี่ยมของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ งานของสุวิทย์ ได้ทำซ้ำข้อบกพร่องของฉัตรทิพย์และสุธี ข้างต้นนี้

สุวิทย์ แบ่งการวิจัยของเขาออกเป็น 3 ตอน คือ ในตอนแรก กล่าวถึงสภาพทั่วไปของชนบทภาคกลาง ตอนที่สองกล่าวถึง ลักษณะความเป็นอยู่และเศรษฐกิจชนบท ก่อนการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรีใน พ.ศ. 2398 และตอนสุดท้ายกล่าวถึง ลักษณะความเป็นอยู่และเศรษฐกิจชนบท หลังการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรีใน พ.ศ. 2398 ที่เหลือนอกนั้นเป็นบทนำและบทสรุป

สิ่งแรกที่ "สะดุดตา" ผู้เขียนคือ สุวิทย์ กล่าวไว้ใน **"จากผู้เขียน"** ว่า **"จุดเริ่มต้น** ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เกิดจากข้อเสนอแนะของ รองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ที่ได้กรุณาให้แก่ผู้เขียน.." ซึ่งย่อมแสดงว่า งานชิ้นนี้เป็นส่วนที่แยกไม่ออกจาก **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** มาตั้งแต่ต้น ในบทนำสุวิทย์กล่าวว่า ความสำคัญของการศึกษาเศรษฐกิจชนบทมี 3 ประการ คือ (1) ที่แล้วมา การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย มุ่งเน้นที่ด้านการคลัง การค้า และเศรษฐกิจการเกษตร คือ "มุ่งประเด็นไปที่ศูนย์กลาง คือ รัฐบาลเป็นส่วนใหญ่" ยังไม่มี "การศึกษาและวิจัยไปถึงโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจในระดับสังคมชนบทไทยมากนัก" (2) ในส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในระดับสังคมชนบท โดยมากเป็นการใช้ข้อมูลเอกสาร ยังไม่มีการใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่จำเรื่องราวในอดีตได้ (3) ได้มีผู้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับลักษณะเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านไทย ระบบเอเซียติค ซึ่ง "เป็นแนวทางที่ชี้แนะให้ผู้ที่มีความสนใจที่จะศึกษาในปัญหาที่เกี่ยวกับลักษณะ และวิวัฒนาการเศรษฐกิจของชนบทไทยได้มองประเด็นแนวทางที่จะศึกษาได้ง่ายขึ้น" (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 1–5) ผู้เขียนไม่มีข้อโต้แย้งอะไรใน 3 ประเด็นนี้ แต่อยากตั้งข้อสังเกตว่า เมื่ออ่านงานของสุวิทย์จบแล้ว ผู้เขียนพบว่า ในแง่ของการใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นั้น สุวิทย์ ยังไม่ประสบความสำเร็จนัก เพราะส่วนที่เป็นการสัมภาษณ์ **มีบทบาทน้อย** ในงานวิจัยทั้งฉบับ

ในบทแรก สุวิทย์ กล่าวถึง สภาพทั่วไปของชนบทภาคกลาง : ลักษณะทางภูมิศาสตร์, ลักษณะการก่อกำเนิดหมู่บ้าน และลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชากร ซึ่งก็เป็นเพียงการเล่าสภาพทั่ว ๆ ไป ที่ไม่มีอะไรน่าสนใจเป็นพิเศษนัก (และถ้าจะว่าไปแล้ว ส่วนนี้ ก็ไม่ค่อยเชื่อมโยงกับส่วนที่ตามมาเท่าไรด้วย) ประเด็นที่น่าวิจารณ์อยู่บ้างก็คือ การกล่าวถึงกำเนิดชุมชนหมู่บ้าน สุวิทย์ อ้าง มรว.คึกฤทธิ์ และพระราชกำหนดเก่าโบราณ มายืนยันว่า การตั้งหลักแหล่งในรูปชุมชนหมู่บ้านในชนบทภาคกลางนั้น **มีมานานมากแล้ว** ซึ่งผู้เขียนเห็นด้วย แต่เวลาสุวิทย์กล่าวถึง กระบวนการที่เกิดชุมชนหมู่บ้านจริง ๆ กลับอ้างปาเลอกัวซ์ (รัชกาลที่ 4) และการสัมภาษณ์ชาวนาอายุ 72 ปี (เรื่องเดียวกัน : 21–22) ซึ่งข้อมูลทั้งสองนี้นอกจากจะมีลักษณะของปรากฏการณ์อย่างกว้าง ๆ (เช่น ปาเลอกัวซ์ พูดถึง ความร่มรื่นของแม่น้ำลำคลอง) แล้ว ยังเป็นข้อมูลที่**ใหม่** มากด้วย ซึ่งย่อมจะ **ไม่ทำให้มองเห็น** "วิวัฒนาการทางความเป็นอยู่ของมนุษย์...พัฒนาการทางด้านเครื่องมือเครื่องใช้การทำมาหากิน...(ซึ่ง) ทำให้มนุษย์รวมตัวกันเข้าก่อเป็นหมู่บ้าน..." (เรื่องเดียวกัน : 20) ได้เลย ไหน ๆ สุวิทย์จะพูด

ถึง "กำเนิด" ของชุมชนหมู่บ้านแล้ว ก็น่าจะพูดในแง่มุมที่กว้างออกไป (ซึ่งแน่ละ ต้องค้นคว้าและใช้หลักฐานด้านโบราณคดีประกอบ)

บทที่ 2 ลักษณะความเป็นอยู่และเศรษฐกิจของชนบทก่อนการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรีใน พ.ศ. 2398 อาจแบ่งเนื้อหาได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่กล่าวถึง "ความเป็นอยู่" กับส่วนที่กล่าวถึง "ระบบเศรษฐกิจ" ส่วนแรก เป็นการให้ข้อมูลอย่างกว้าง ๆ เกี่ยวกับจำนวนพลเมือง, ลักษณะครอบครัวไทยแบบผสม (Complex Family) และแบบขยาย (Expanded Family), ลักษณะการสร้างบ้านเรือนด้วยวัสดุอุปกรณ์ง่าย ๆ, "นักเลงโต" ในหมู่บ้าน, ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับบ้าน (วัดในฐานะเครื่องมือสนับสนุนอำนาจการปกครองของรัฐ) และฐานะทางสังคมของชาวนาในชนบทกับการปกครองระบอบศักดินาของรัฐ (ลักษณะของไพร่หลวง, ไพร่สม, ไพร่ส่วย และทาส) ในส่วนที่เป็นเรื่องชีวิตความเป็นอยู่นี้ ไม่มีอะไรน่าสนใจเป็นพิเศษ ยกเว้นประเด็นที่เกี่ยวกับ "นักเลงโต" ซึ่งดูจะเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยมีการพูดถึงกันนัก แต่ในส่วนนี้ สุวิทย์ก็อ้างจากงานของพระยาอนุมานราชธน เรื่อง **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน** เสียเป็นส่วนใหญ่ (ซึ่งจะมีปัญหาในตอนหลัง–ดูข้างหน้า) นอกนั้น ก็มีจุดเล็ก ๆ ที่น่าสนใจ คือ สุวิทย์ อ้างงานของครอว์ฟอร์ด มายืนยันว่า สตรีไทย (ในชนบท ?) มีบทบาทนอกบ้านมาก โดยสุวิทย์สันนิษฐานว่า ที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะระบบศักดินา มีการเกณฑ์แรงงานชายแบบ "เข้าเดือนออกเดือน" ทำให้ผู้หญิงต้องมีภาระมาก (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 49) แต่ในงานของนิธิ ซึ่งอ้างครอว์ฟอร์ดเหมือนกัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 175) กลับกล่าวว่า การที่หญิงมีบทบาทในสังคมมากขึ้นแสดงให้เห็น "ความเฟื่องฟูของกระฎุมพี" การตีความที่ต่างกันนี้ คงเนื่องมาจากทั้งสองฝ่าย มองประวัติศาสตร์ในช่วงนั้นต่างกัน (พอถึงประเด็นรูปธรรม จึงตีความเข้าหาวิธีการมองของตน)

ในส่วนที่เกี่ยวกับ ลักษณะเศรษฐกิจก่อน 2398 นั้น สุวิทย์ บรรยายเกือบจะเหมือนกับงานของฉัตรทิพย์และสุธีที่กล่าวถึงข้างต้น เมื่อกล่าวถึง "เศรษฐกิจแบบพอยังชีพ" ก็อ้าง ฟาน เดอ เฮด เหมือนกัน (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 73) ที่ควรเน้นเป็นพิเศษในที่นี้ก็คือ, ตามทัศนะของผู้เขียน, งานของสุวิทย์ ในส่วนที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ "ชนบท" ก่อน 2398 นี้ เกือบจะ **ไม่ได้เพิ่มเติม** การค้นคว้าของฉัตรทิพย์และสุธี ในส่วนที่เกี่ยวกับ "ชุมชนหมู่บ้าน" **ให้มากขึ้นเป็นพิเศษ**เลย พูดอีกอย่างหนึ่ง คือ แม้งานของสุวิทย์จะ (ตั้งใจ) เน้นที่ "ชุมชนหมู่บ้าน" **ไม่ใช่** ที่ระบบเศรษฐกิจโดยส่วนรวม แต่ในความเป็นจริง กลับให้ภาพของระบบเศรษฐกิจโดยรวม ๆ **มากกว่า**สภาพเศรษฐกิจของ "ชุมชนหมู่บ้าน" โดยเฉพาะและโดยเหตุที่สุวิทย์ อาศัยกรอบทางทฤษฎีแบบเดียวกับฉัตรทิพย์และสุธี จึงไม่น่าแปลกใจ ที่เวลากล่าวถึง การผลิตน้ำตาลเพื่อส่งออก, พ่อค้าจีน, การขุดคลองเพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมและความต้องการเงินตราที่เพิ่มมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น สุวิทย์ ไม่ได้ให้ความสนใจ หากกล่าวถึง **อย่างผ่าน ๆ** เท่านั้น (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 74–75, 75–76, 99, 110, 116 และ 122) (น่าสังเกตว่างานของคนอื่น ๆ ในกลุ่ม **"ฉัตรทิพย์ และคณะ"** เช่น ญาดา ประภาพันธ์ ก็มีลักษณะเช่นนี้ กล่าวคือ เนื่องจากอาศัยกรอบทางทฤษฎีเกี่ยวกับ "วิถีการผลิตแบบเอเชีย" และ "เศรษฐกิจแบบพอยังชีพ" ทำให้แม้ว่าจะมีการพูดถึงเศรษฐกิจเงินตรา**ที่เพิ่มขึ้น** สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก็เป็นเพียงการพูดอย่างผ่าน ๆ ไม่ให้ความสนใจ–กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ มีแนวโน้มที่จะ "ตีกรอบจำกัดตัวเอง" นั่นเอง)

ถึงจุดนี้ ผู้เขียนขอย้อนกลับไปกล่าวถึง งานของนิธิสักเล็กน้อย นิธิ ได้กล่าวพาดพิงถึงเศรษฐกิจระดับ "ชุมชนหมู่บ้าน" อยู่บ้าง เช่น การดำรงอยู่ของเมือง และชุมชนชาวจีนนอกเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง ทำให้การผลิตข้าวของชาวนาบางส่วนมีขึ้นเพื่อตลาดภายใน "เท่ากับว่า การผลิตข้าวของกสิกรไทยก็เริ่มจะถูกกระทบด้วยเศรษฐกิจแบบตลาดเช่นกัน" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 110) หรือการที่พ่อค้าย่อยชาวจีนใช้วิธี "จัดซื้อ" สินค้าบางอย่าง เช่น ฝาง จากราษฎรโดยตรงเพื่อไปขายต่างประเทศ ซึ่งทำให้ "การผลิตเพื่อตลาด...กระทบถึงราษฎรไทยเช่นกัน แม้ว่าราษฎรไทย ยังไม่ถูกดึงให้เข้ามาสู่การผลิตเช่นนี้เต็มที่" (เรื่องเดียวกัน : 116) หรือการเปลี่ยนค่านา จาก "หางข้าว" เป็นเงิน สมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่ง "ชี้ให้เห็นว่าสภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ได้เปลี่ยนเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตรามากเพียงพอ ที่จะจ่ายค่านาเป็นตัวเงินแก่รัฐบาลได้" (เรื่องเดียวกัน : 137) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่า ขณะที่กล่าวถึงผลกระทบของเศรษฐกิจแบบส่งออกสมัยต้นรัตนโกสินทร์ต่อเศรษฐกิจ **ระดับพื้นฐาน** (ชุมชนหมู่บ้าน) นั้น นิธิ จะกล่าวอย่าง **มีข้อจำกัดมาก** เช่น ยอมรับว่า "การผลิตข้าวเพื่อส่งออกไม่มีผลสำคัญนักต่อเศรษฐกิจของประเทศจนถึง พ.ศ. 2398" หรือ "การผลิตข้าวเพื่อตลาด (ภายใน–ผู้อ้าง) นี้ ยังแฝงอยู่กับการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525 : 130, 131) ถึงกระนั้น ก็ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า "ชุมชนหมู่บ้าน" **น่าจะต้อง**ถูกกระทบกระเทือน (แม้จะในระดับที่จำกัด) จากความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายในต้นรัตนโกสินทร์เป็นแน่—ซึ่งเรื่องเหล่านี้ไม่ได้รับการกล่าวถึงในงานของ สุวิทย์ แต่อย่างใด

ในส่วนอื่น ๆ ของบทที่ 2 นั้น สุวิทย์ ได้กล่าวถึงปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ของชาวนา เช่น ที่ดิน (การจับจอง และการถือ

ประโยชน์จากที่ดิน), แรงงาน (การเกณฑ์แรงงานแบบต่าง ๆ), เครื่องมือในการทำนา (ไถ, คราด, เคียว), การชลประทาน ฯลฯ ซึ่งน่าสนใจไม่น้อยในแง่ของตัวอย่างรูปธรรม (เช่น เครื่องมือในการทำนา) แต่ก็ไม่ได้มีส่วนสำคัญต่อการวิเคราะห์ในส่วนอื่น ๆ เท่าใดนัก

บทสุดท้าย ลักษณะความเป็นอยู่และเศรษฐกิจของชนบทหลังการเปิดประเทศให้มีการค้าเสรี พ.ศ. 2398 สุวิทย์ กล่าวถึงการเพิ่มปริมาณส่งออกข้าวอย่างมากมายมหาศาล, การล้มละลายของอุตสาหกรรมพื้นบ้าน เช่น น้ำตาล (น่าสังเกตว่าสุวิทย์ ไม่เคยตั้งข้อสงสัยหรือกล่าวถึงอุตสาหกรรมน้ำตาลก่อน 2398 เลย ทั้ง ๆ ที่ เขาพูดถึงมันบ่อยครั้ง) และจำนวนพลเมืองที่เพิ่มมากขึ้น กล่าวถึง "การแตกสลายของเศรษฐกิจแบบพอยังชีพในชนบท" (ชาวนาเลิกทอผ้าเอง ทำให้อุตสาหกรรมสิ่งทอล้มละลาย, สินค้าออกเหลือเพียงไม่กี่ชนิด ฯลฯ), เทคนิควิธีการผลิต ซึ่งเกือบจะไม่เปลี่ยนแปลงเลย, การที่รัฐให้กรรมสิทธิ์เอกชนในที่ดินเป็นครั้งแรก, การขูดรีดค่าเช่าและดอกเบี้ยที่เจ้าที่ดิน กระทำต่อชาวนา, ทุนที่ใช้ในการทำนาและราคาผลผลิต (ให้ตัวเลขที่น่าสนใจมาก), ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับตลาดโลก โดยมีพ่อค้าคนกลางเป็นตัวเชื่อม, วิธีซื้อข้าวของพ่อค้าคนกลาง และภาษีอากรที่ชาวนาต้องเสียให้แก่รัฐ--ทั้งหมดเหล่านี้ผู้เขียนขอผ่านไปในรายละเอียด เพราะเป็นเรื่องที่รู้ ๆ กันอยู่เป็นส่วนใหญ่ ทั้งยังเป็นเรื่องที่กล่าวถึงแล้วในงานของฉัตรทิพย์และสุธี (ดูตอนต้นของบทความนี้) สิ่งที่สุวิทย์ ได้เพิ่มเติมเข้ามาก็คือ รวบรวมข้อมูลตัวเลขที่เป็นรูปธรรมให้เป็นระบบขึ้นเท่านั้น มีประเด็นเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงหลัง 2398 ที่สุวิทย์กล่าวถึง และผู้เขียนขอนำมาวิจารณ์ในที่นี้ เพียง 2 ประเด็นด้วยกัน คือ ปัญหาเกี่ยวกับการแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนา และปัญหา "นักเลงโต" ซึ่งทั้งสองประเด็นนี้ผู้เขียนจะขอเรียกว่า เป็นรายการ "ลักไก่" ของ สุวิทย์

การ "ลักไก่" รายการแรก คือ ปัญหาการแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนา สุวิทย์กล่าวว่า หลัง 2398 เกิดการแบ่งชนชั้น ในหมู่ชาวนาขึ้นเป็นครั้งแรก (สุวิทย์ ใช้คำว่า "...ได้ก่อให้เกิดลักษณะชนชั้นทางเศรษฐกิจในสังคมหมู่บ้านชนบทภาคกลางของไทย **เด่นชัดขึ้น**" แต่อนุมานเอาจากการที่เขา กล่าวถึงชนชั้นชาวนาก่อน 2398 แต่เพียง "ไพร่" และ "ทาส" ทำให้เชื่อว่า **ในทัศนะของสุวิทย์** การแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนาเพิ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกหลัง 2398) โดยแบ่งเป็น (1) ชาวนารวย มีที่ดินของตนเอง ตั้งแต่ 100 ไร่ขึ้นไป ทำนาเอง และจ้างคนอื่นมาช่วยทำ (2) ชาวนากลาง มีที่นาของตนเอง ขนาด 50-100 ไร่ มีรายได้พอยังชีพ (3) ชาวนายากจน มี 2 พวก คือ พวกที่มีที่ดินน้อย ขนาด 5-10 ไร่ ไม่ถึงกับต้องขายแรงงาน กับพวกที่ไม่มีที่ดินต้องรับจ้างทำนา (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 175-176)

ที่ผู้เขียนเรียกว่า เป็นรายการ "ลักไก่" ก็คือ **หลักฐานที่สุวิทย์ใช้**ในเชิงอรรถ สุวิทย์อ้างว่า การแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนานี้ อาศัยหลักฐานจาก "หจช., ร. 7 ม. 18/2 เอกสารยึดได้จากนางอู่เม้ง ผู้ต้องหาจีนคอมมิวนิสต์ 1 พฤษภาคม 2473" และจากการสัมภาษณ์ชาวนาในจังหวัดฉะเชิงเทรา (เรื่องเดียวกัน : 269) หลักฐานการสัมภาษณ์นั้น ไม่มีความสำคัญต่อการอ้างของสุวิทย์ (ทั้งยังน่าสงสัยว่าคำตอบของชาวนาเพียงคนเดียวจะแม่นยำพอที่จะนำมาใช้ในการวิเคราะห์ชนชั้นในหมู่ชาวนา

ได้หรือ คำถามที่ผู้สัมภาษณ์ตั้งจริง ๆ คืออะไร ?) ดังนั้น หลักฐานการแบ่งชนชั้น **ในหมู่** ชาวนา จะ **มีเพียงชิ้นเดียว** คือ "หจช., ร. 7 ม. 18/2...." ผู้เขียนได้ไปตรวจค้นที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เพราะเรื่องนี้มีความสำคัญ (ดูข้างหน้า) ปรากฏว่า แท้ที่จริง เอกสารที่สุวิทย์อ้างถึงนี้ ก็คือ "เอกสารของพรรคคอมมิวนิสต์จีนสาขาทะเลใต้" อันโด่งดัง ซึ่ง เบนจามิน เอ. แบตสัน นำมารวบรวมไว้ในหนังสือ **Siam Political's Future: Documents from the end of the Absolute Monarchy** อันมีชื่อเสียงของเขานั่นเอง (ต่างกันแต่ แบตสัน เอาคำแปลมาจากกระทรวงการต่างประเทศ ของสุวิทย์ เอาคำแปลมาจากกระทรวงมหาดไทย ดู หจช., ร. 7 ม. 18/2 เอกสารยึดได้จากนางอู่เม้ง ผู้ต้องหาจีนคอมมิวนิสต์ 1 พฤษภาคม 2473 เปรียบเทียบกับ Benjamin A. Batson, 1974 : 66-77) ใครที่เคยอ่านเอกสารชิ้นนี้มาก่อน จะเห็นได้ชัดว่า ในส่วนที่เกี่ยวกับ "ชนชั้นต่าง ๆ ในสยาม" (Batson, 1974: 69-70) นั้น เอกสารชิ้นนี้ **ไม่มีความน่าเชื่อถือพอที่จะใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในทางวิชาการโดยตรงได้** โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนา (Batson, 1974: 70) เมื่ออ่านสำนวนของเอกสารดูแล้ว น่าจะสันนิษฐานได้ด้วยซ้ำว่า ผู้เขียนเอกสารนำเอาบทความที่ว่าด้วย 'การวิเคราะห์ชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมจีน" และ "จะวิเคราะห์ชนชั้นในชนบทอย่างไร" ของ เหมา เจ๋อ ตุง มา "ประยุกต์ใช้" กับสังคมไทยนั่นเอง (ดู เหมา เจ๋อ ตุง, 1968 (1) : 3-21, 253-257) การที่สุวิทย์นำเอาเอกสารซึ่งน่าสงสัยในความน่าเชื่อถือนี้มาอ้างอย่างง่าย ๆ ในปัญหาสำคัญเช่นนี้ ถ้าไม่เรียกว่าเป็นการ "ลักไก่" แล้ว สมควรเรียกว่าอะไร ? (จริงอยู่ แม้ว่ารัชกาลที่ 7 จะทรงกล่าวว่า ถ้าเนื้อหาของเอกสารชิ้นนั้นแพร่กระจายไปในหมู่ชาวนา จะก่อให้เกิดความเห็นด้วยอย่างมาก (Batson, 1974: 64) ก็ตาม แต่นั่นก็ยังไม่ได้ยืนยันความน่าเชื่อถือของมัน **อย่างเพียงพออยู่ดี**)

ส่วนที่ว่า ปัญหาการแบ่งชนชั้น **ในหมู่** ชาวนา มีความสำคัญ คือ ปัญหานี้เป็นหนึ่งในข้อถกเถียงระหว่าง "ทรงชัย ณ ยะลา" กับ "อรัญญ์ พรหมชมภู" เพื่อพิสูจน์ว่า ช่วงจาก 2398-2475 (1855-1932) นั้น สังคมไทยยังเป็น "ศักดินา" หรือว่าเป็น "กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น" แล้ว ทรงชัย เห็นว่า ในช่วงเวลาดังกล่าว "...ในสภาพที่ถูกกำหนดให้เสียเงินค่าราชการขนาบด้วยอากรค่านาอัตราสูง และการล้มละลายลงเป็นชาวนาเช่า เพราะเงินกู้ดอกเบี้ยสูง หรือเพราะไม่มีที่ทำกิน ฯลฯ จะเกิดการแบ่งชนชั้น **ในหมู่** ชาวนา เป็นชาวนารวย ชาวนากลาง ชาวนาจน ชาวนาเช่า ฯลฯ ตามวาทะของอรัญญ์ พรหมชมภู ได้อย่างไร ? คำตอบที่เห็นคือ เกิดได้ยาก หรือไม่น่าจะเกิดขึ้นได้ การแบ่งชนชั้นที่มีอยู่ คือการแบ่งชนชั้นระหว่างขุนนางศักดินา (และพันธมิตรคือ ทุนพาณิชย์ชาวจีน ที่เริ่มเข้าครอบครองที่ดิน) ฝ่ายหนึ่ง กับไพร่หรือชาวนา อีกฝ่ายหนึ่ง แบบเดิมที่รุนแรงขึ้น..." (ทรงชัย ณ ยะลา, 2524 : 38) อย่างไรก็ตาม ทรงชัย (ก็เช่นเดียวกับอรัญญ์คือ) **ไม่ได้มีข้อมูล** อะไรมายืนยันความเห็นของตนในเรื่องนี้ เขากล่าวว่า "ประเด็นนี้ ผู้เขียนขอฝากให้นักประวัติศาสตร์ช่วยกันค้นคว้าหาความกระจ่างไว้ด้วย" สรุปแล้ว ปัญหาที่ว่า มีการแบ่งชนชั้น **ในหมู่** ชาวนาเกิดขึ้นในช่วง 2398-2475 หรือไม่นั้น ยังเป็นปัญหาที่ไม่มีหลักฐานอันน่าเชื่อถือเพียงพอมาพิสูจน์ได้ (เมื่อผู้เขียนบทความนี้ พบกับคุณสุวิทย์ ในช่วงกลางปีที่แล้ว คุณสุวิทย์ยืนยันว่า งานวิจัยของเขา สามารถพิสูจน์ว่า มีการแบ่งชนชั้นในหมู่ชาวนาเกิดขึ้นจริง แต่ขณะนั้น ผู้เขียนยังไม่มีโอกาสตรวจสอบหลักฐานที่คุณสุวิทย์ใช้)

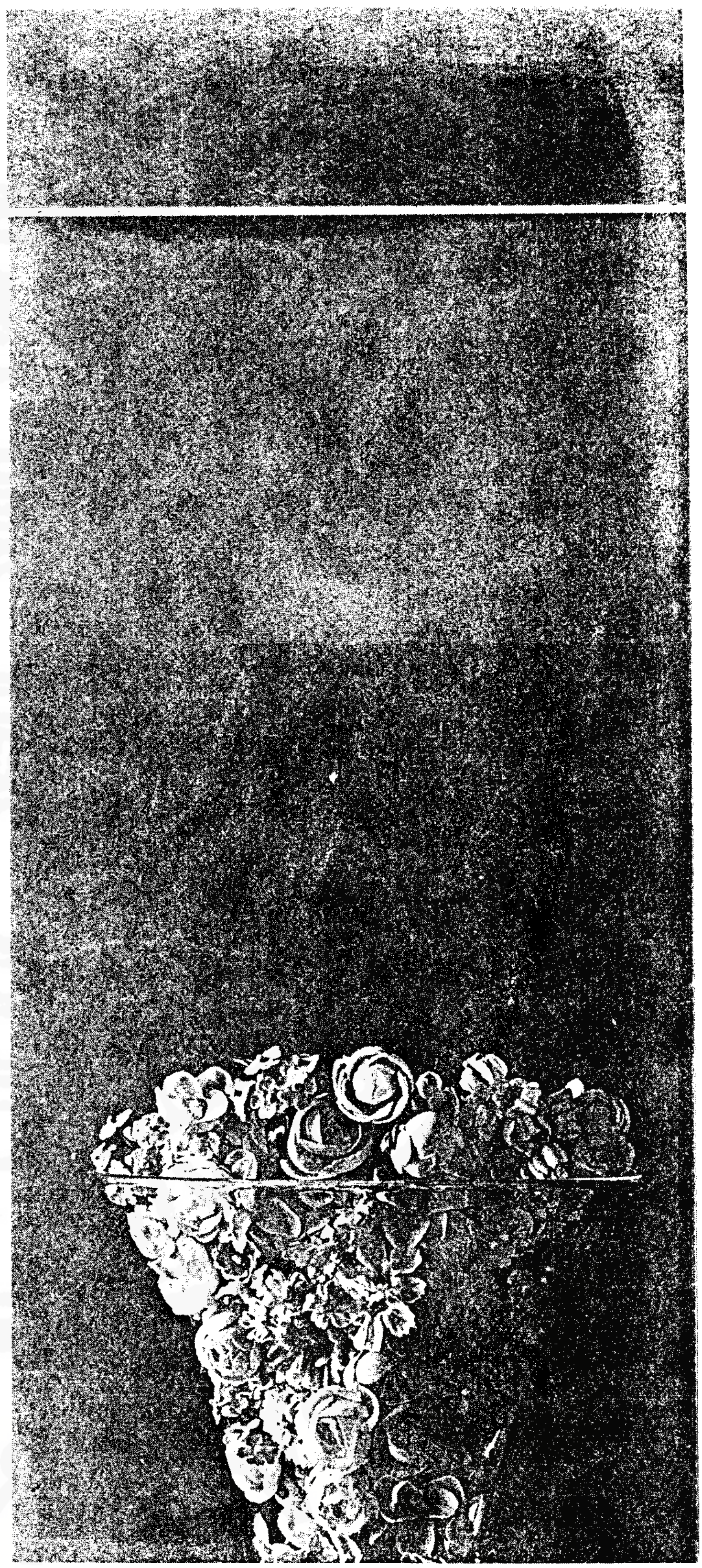
การ "ลักไก่" อีกรายการหนึ่ง คือ ปัญหา "นักเลงโต" สุวิทย์อ้างงานของพระยาอนุมานราชธน เรื่อง **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน** มาบรรยายสภาพของ "นักเลงโต" **ก่อน** 2398 (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 50-52) หลังจากนั้น ก็ได้ใช้พระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง "สนทนากับผู้ร้ายปล้น" มาบรรยายให้เห็นว่า **หลัง** 2398 "นักเลงโต" ได้ เปลี่ยนไป จากคนดีที่ชาวบ้านยอมรับ เป็นผู้ร้ายปล้น (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, มปป. : 182-186) แต่เมื่อผู้เขียนตรวจสอบดูแล้ว ปรากฏว่า งานของพระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ, 2510 : 96-110) และพระนิพนธ์สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514 : 375-436) ที่สุวิทย์อ้างนั้น **เป็นงานที่ไม่ได้ระบุช่วงเวลา** ทั้งสองชิ้น พระยาอนุมานฯ ไม่ได้กล่าวถึง นักเลงโต ก่อน 2398 ("เขียนมานานแล้ว" พิมพ์ครั้งแรก ปี 2510) ขณะที่ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ไม่ได้ทรง **เจาะจง** กล่าวถึง นักเลงโต หลัง 2398 แต่อย่างใด (ทรงนิพนธ์ถึงเหตุการณ์เมื่อ 2440 ซึ่งอาจตีความได้ว่า เป็นช่วงหลัง 2398 แต่ถ้าอ่านดูเนื้อหาในงานชิ้นนี้แล้ว จะพบว่า เหตุการณ์ที่ทรงเล่าถึงนั้น ไม่ได้บอกให้เห็นว่า **เพิ่งมาเกิดขึ้น** หลัง 2398) งานทั้งสองชิ้นนี้ ไม่อาจนำมา **เปรียบเทียบ** ในเชิง**กระบวนการเปลี่ยนแปลง** ของช่วงเวลาหนึ่งกับอีกช่วงเวลาหนึ่งได้ (เพราะต่างไม่ได้ระบุช่วงเวลา ทั้งยังเป็นปัญหาด้วยซ้ำว่า ทั้งสองท่าน กำลังกล่าวถึง **"เรื่องเดียวกัน"** หรือไม่ เพราะผู้เขียนไม่แน่ใจว่า จินตภาพของคำว่า "นักเลงโต" ที่พระยาอนุมานราชธนใช้ กับ "ผู้ร้ายปล้น" ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง "สนทนา" ด้วยนั้น ตรงกันหรือไม่) การที่สุวิทย์อาศัยหลักฐานอันคลุมเครือเช่นนี้ แล้วรีบด่วนสรุปว่า ความเปลี่ยนแปลงหลัง 2398 **ทำให้** "นักเลงโต" (ถึงกับ) เปลี่ยนลักษณะไปด้วยนั้น นับว่าเป็นการ "ลักไก่" โดยแท้ !

สรุปแล้ว หนังสือของสุวิทย์ ไพทยวัฒน์ เล่มนี้ น่าสนใจไม่น้อย ในแง่ของข้อมูลรูปธรรมบางอย่าง แต่ไม่มีอะไรใหม่ หรือแตกต่างไปจากงาน "ต้นตำรับ" (ของ ฉัตรทิพย์ และสุธี) ในแง่ของการวิเคราะห์ และบางครั้ง ยังแสดงให้เห็นถึงความไม่เคร่งครัดในการใช้หลักฐาน หรือการด่วนตีความให้เข้ากับสมมุติฐานของตน (เช่น ปัญหา "นักเลงโต" หลัง 2398) สุวิทย์ หรือใครก็ตามที่ศึกษาเรื่องนี้ คงต้องทำงานอีกไม่น้อย เพื่อให้ได้ภาพ "วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบท ในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475" ที่ชัดเจนยิ่งขึ้น.

การสนทนาอันไม่รู้จบ

ความยากลำบากของการศึกษาประวัติศาสตร์ อยู่ที่ว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวของอดีต ที่เกิดขึ้นไปแล้ว ซึ่งเราไม่สามารถจะเนรมิตรให้มันกลับมาเกิดขึ้นได้อีกจริง ๆ เพื่อการศึกษาของเรา (หรือที่นิยมพูดกันว่า ไม่อาจนำมาในห้องทดลองได้นั่นเอง) สิ่งที่เราสามารถจะทำได้ ก็เพียงแต่อาศัยหลักฐานร่องรอย ที่เหลือตกทอดกันมานั้น บวกกับจินตนาการ (ทฤษฎี, แนวการวิเคราะห์) ของเรา มา "จำลอง" สภาพการณ์ต่าง ๆ ของอดีต ขึ้นมาใหม่ ด้วยเหตุนี้ ประวัติศาสตร์ จึงเป็นเรื่องราวที่เรา ไม่สามารถอ้างได้ว่า "รู้ถ่องแท้" ตลอดไป แต่ในอีกด้านหนึ่ง "ความยากลำบาก" เช่นว่านี้ ก็เป็น เสน่ห์ ที่สำคัญของประวัติศาสตร์ด้วย เพราะสิ่งใดที่เราไม่มีวันจะรู้ได้หมดสิ้น สิ่งนั้นย่อมมีแรงกระตุ้น เร่งเร้าให้เรา พยายามเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา ประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องราวของการสนทนาอันไม่รู้จบ ระหว่างเรากับอดีต

การ "สนทนา" ระหว่างเรากับอดีต ในเรื่องที่เกี่ยวกับ ช่วงของการเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยจาก "ศักดินา" สู่ "ทุนนิยม" นี้ จึงยังไม่จบ เมื่อวานนี้ นักประวัติศาสตร์กลุ่มหนึ่ง บอกกับเราว่า สังคมไทย เพิ่งจะเข้าสู่ "ทุนนิยม" หลังจากทำสนธิสัญญากับตะวันตกในปี 1855 (2398) และก็เป็น "ทุนนิยมผสมศักดินา" ด้วย วันนี้ นักประวัติศาสตร์อีกท่านหนึ่ง บอกกับเราว่า สังคมไทยมีลักษณะเป็น "ทุนนิยม" ในบางระดับ ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์แล้ว พรุ่งนี้ เราอาจจะได้พบกับข้อเสนอใหม่, การท้าท้ายใหม่ และผลสรุปใหม่ อีก เพราะนี่คือโลกของประวัติศาสตร์ โลกซึ่งเราไม่มีวันจะรู้จักมันได้อย่างถ่องแท้เสมอไป

เชิงอรรถ

[1]ความจริง ยังมีประเด็นเกี่ยวกับการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ไทย ที่มีผู้เสนอขึ้นนอกเหนือไปจากนี้บ้าง แต่ไม่ได้ก่อให้เกิดการถกเถียงอย่างกว้างขวางเท่ากับ 3 ประเด็นนี้ ที่ควรกล่าวถึงได้แก่ ข้อเสนอเกี่ยวกับการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ไทยออกเป็น ยุคเมือง, อาณาจักร, ราชอาณาจักร และยุคประเทศ ของ คาวาเบ โตชิโอ (ดู คาวาเบ โตชิโอ, 2519 : 95-123) และการแบ่งเป็น รัฐสมัยโบราณ, รัฐสมัยกลาง และรัฐสมัยใหม่ โดยดูที่การปลูกข้าวเป็นสำคัญ ของศาสตราจารย์โยนิโอะ อิชิอิ แห่งมหาวิทยาลัยเกียวโต (ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2524 : 41-67)

[2]ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เคยกล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า "ในระยะเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา ประวัติศาสตร์กลายเป็นวิชาที่โดดเด่น **ในสภาพสังคมที่กำลังหาคำตอบให้กับตนเองในปัจจุบัน เป็นผลทำให้มีการตั้งคำถามต่ออดีตตามมาโดยภาวะธรรมชาติของมันเอง** คำถามง่าย ๆ ก็คือ การที่เราทั้งหลายมาถึงจุดนี้ เรามีอดีตแบบเดียวทางเดียว วิธีมองอย่างเดียวกับที่เคยรับรู้กันมาหรือ คำตอบก็คือ ไม่น่าจะใช่ ดังนั้นผู้สนใจในวงการประวัติศาสตร์ไม่น้อย นอกจากจะตั้งคำถามใหม่ ๆ แล้ว ยังหาวิธีการและเครื่องมือใหม่ ๆ ที่จะเข้าใจอดีตของเรามากขึ้น" (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2522 : 195 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง)

[3]กลุ่มนักวิชาการที่ถูกเรียกกันทั่วไปว่า "**ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ**" นั้นหมายความอย่างกว้าง ๆ ถึงนักวิชาการที่มีทัศนะทางประวัติศาสตร์คล้ายคลึงกันกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมี ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญ กลุ่มนี้มองว่าระบอบศักดินาของไทย มีลักษณะพิเศษที่ต่างไปจากระบอบ "ฟิวดัล" ของยุโรป คือมีลักษณะรวมศูนย์มากกว่า, เศรษฐกิจไทยก่อนปี 1855 เป็นแบบ "พอยังชีพ" และหลังจากนั้น กลายเป็นแบบ "ศักดินาผสมนายทุน" จนกระทั่งปัจจุบัน ในบางกรณี นักวิชาการบางคนในกลุ่มนี้จะพูดถึงการใช้ทฤษฎี "วิถีการผลิตแบบเอเซีย" มาวิเคราะห์สังคมไทยในยุค "ศักดินา" ลักษณะร่วมกันของนักวิชาการกลุ่มนี้ (ซึ่งแตกต่างจาก "นักประวัติศาสตร์" ทั่วไป) คือ การให้ความสำคัญอย่างสูงต่อ "ทฤษฎี" ในการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ "เศรษฐกิจ" ไทย อย่างไรก็ตามควรกล่าวด้วยว่า ไม่จำเป็นเสมอไปที่นักวิชาการในกลุ่มนี้ทุกคนจะต้องมีความเห็นเหมือนกันทุกอย่างในทุกกรณี บุคคลสำคัญที่พอจะจัดได้ว่าอยู่ในกลุ่ม "**ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ**" นอกจากตัว ดร.ฉัตรทิพย์ เองแล้ว ได้แก่ ดร.สุธี ประศาสน์-เศรษฐ์, อาจารย์สังศิต พิริยะรังสรรค์, คุณสุวิทย์ ไพทยวัฒน์, คุณสิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, คุณญาดา ประภาพันธ์

[4]ผู้เขียนมีความเห็นว่า การศึกษาถึง "ฐานะทางประวัติศาสตร์" ของหนังสือเรื่อง **โฉมหน้าศักดินาไทย** มีความสำคัญอย่างมากต่อการเข้าใจประวัติศาสตร์ "ความคิด" ของไทยในช่วง 4-5 ปีหลังนี้ ซึ่งที่แล้วมาต้องนับว่ายังขาดแคลนอยู่ ความพยายามครั้งล่าสุดในการศึษาเรื่องนี้คือ ปาฐกถาของ ดร.เครก เจ เรโนลด์ แห่งมหาวิทยาลัยซิดนีย์ เรื่อง "**ปัญหาของคำว่าศักดินา : ศักดินาฝรั่งหรือฟิวดัลลิสต์ไทย ?**" ที่สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 29 มกราคม ที่ผ่านมา.

[5]ความ "ไม่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย" ของบทความนี้ ทำให้ทัศนะบางประการ ซึ่งดูเหมือนว่าฉัตรทิพย์จะเป็นผู้เสนอขึ้นเป็นคนแรก ๆ พลอยถูก "มองข้าม" ไปด้วย ทัศนะที่ว่านั้นคือ 1. การเสนอว่า "ทุนนิยม" ได้ขยายตัวมากขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จากภาคการค้ามาเป็นอุตสาหกรรม (การผลิต) ทำให้เกิด "ชนชั้นใหม่" คือ กรรมกร และกรณี "14 ตุลาคม" เป็น "การปฏวัติของชนชั้นกลาง" ซึ่งนำโดยขบวนการนักเรียนนักศึกษา และ 2. เสนอว่า (หลังกรณี "14 ตุลาคม") "เป็นการยากที่ระบบเผด็จการโดยบุคคลเพียงไม่กี่คน หรือระบบเผด็จการโดยทหารเท่านั้น จะกลับมาปกครองในช่วงระยะเวลานานอย่างเดิมอีก ระบบเศรษฐกิจการเมืองไทยในอนาคตอาจวิวัฒนาการ (ไม่ว่าจะมีการรัฐประหารอีกหรือไม่ก็ตาม) เป็นระบบบรรษัทนิยม (Corporativism) ที่มีการกระจายอำนาจการเมืองแก่ชนชั้นนำหลายฝ่าย มีการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างชนชั้นนำหลายฝ่าย มีบุคคลชั้นนำจากกลุ่มอาชีพหลายกลุ่มเข้ามามีส่วนในการปกครอง" (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524 : 119) ข้อเสนอทั้งสองนี้กลายเป็นประเด็นที่มีการพูดถึงและยอมรับอย่างกว้างขวางในระยะหนึ่งปีมานี้ และดูเหมือนจะเชื่อกันว่า ผู้ที่เสนอทัศนะทำนองนี้เป็นคนแรกคือ เสน่ห์ จามริก แต่ถ้าดูจากเวลาที่บทความของฉัตรทิพย์ชินนี้ตีพิมพ์ (กุมภา 17) เปรียบเทียบกับบทความของเสน่ห์ ("เมืองไทยกับการปฏวัติตุลาคม", **วารสารธรรมศาสตร์**, 3:3, พฤษภาคม 2517) หรือบทความของเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม ("การผูกขาดทางเศรษฐกิจและการครอบงำทางการเมืองในประเทศไทย", **วารสารธรรมศาสตร์**, 10:3, กันยายน 2524) ที่เสนอว่า กลุ่มธุรกิจมีแนวโน้มจะเข้ามา(ร่วม)กุมอำนาจทางการเมืองมากขึ้น ก็อาจกล่าวได้ว่า ฉัตรทิพย์สมควรจะได้รับ "เครดิต" ในฐานะเป็นผู้หนึ่ง (คนแรก?) ที่อธิบายเหตุการณ์และคาดการณ์แนวโน้มได้อย่างถูกต้องเช่นเดียวกัน

[6]ความจริง ถ้าจะให้เคร่งครัดลงไปแล้ว ควรกล่าวว่า คนแรกที่นำเอาทฤษฎี "วิถีการผลิตแบบเอเซีย" และ "สังคมพลังน้ำ" มาสู่โลกภาษาไทย คือ สุรพงษ์ ชัยนาม ซึ่งเสนอบทความเรื่อง "ความหมายและความสำคัญของอุดม–การ" ในการสัมนา "อุดมการกับสังคมไทย" ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประ-เทศไทย เมื่อปี 2514 และรวมพิมพ์อยู่ในหนังสือเรื่อง **มาร์กซและสังคมนิยม** ของเขา (พิมพ์ครั้งแรก : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, พฤศจิกายน 2517) อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าสุรพงษ์เพียงแต่ "แนะนำ" ทฤษฎีดังกล่าวไว้เท่านั้น ยังไม่รวมถึงกรณีของ David Elliott ซึ่งเสนอวิทยานิพนธ์ปริญญาโทชื่อ **Thailand : Origins of Military Rule** ต่อสถาบันสังคมศาสตร์กรุงเฮก ในปี 2518 โดยใช้ทฤษฎีเดียวกัน (ดู แล ดิลกวิทยรัตน์, 2522 : 89-92,94-95)

[7]อันที่จริง ควรกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า งานของวิตโฟเกลเอง ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนัก (ถึงขั้นไม่ยอมรับ) จากนักวิชาการมาร์กซิสต์คนสำคัญหลายคน และสิ่งที่เรียกว่า "ทฤษฎี" วิถีการผลิตแบบเอเซียนั้นก็มีความหลากหลายซับซ้อนในตัวของมันเองไม่น้อย เนื่องจากมาร์กซไม่ได้ทำงานเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างเป็นระบบ ทำให้ "มาร์กซิสต์" รุ่นหลังต้องมาตีความหรือขยายความกันเอาเอง ความเห็นในเรื่องนี้จึงแตกต่างกัน **อย่างน้อยที่สุด** 2 แบบ (versions) คือ แบบที่เน้นเรื่องการชลประทานว่าเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจ (the "hydraulic-despotic" versions of the Asiatic mode of production) กับแบบที่เน้นเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วมแบบเผ่าชน (the "tribal-communal" versions of the Asiatic mode of production) หนังสือของ Ernest Mandel เรื่อง **The Formation of Economic Thought of Karl Marx** (1971) ซึ่งนักวิชาการไทยนำมาอ้างอิงอย่างกว้างขวางนั้น (ดู สุรพงษ์ ชัยนาม, 2524 : 211-222 ซึ่งเกือบจะเป็นการ "แปล" บทที่ 8 ในงานของ Mandel มาเลย หรือ แล ดิลกวิทยรัตน์, 2522 : 89) อยู่ในแบบ (versions) แรก ซึ่งก็มีผู้วิจารณ์ไว้เช่นกัน ที่สำคัญ ดูเหมือนจะไม่มีนักวิชาการไทยคนใดที่อ้างถึง "วิถีการผลิตแบบเอเซีย" จะพยายามเข้าสู่ปัญหานี้ที่เสนอโดย มาร์กซ-เองเกลส์ เองโดยตรง แต่มักจะอ้างกันต่อ ๆ มาหลายทอดเสียมากกว่า ผู้สนใจเรื่องนี้ ควรดู Ernest Mandel, 1971 เปรียบเทียบกับ Perry Anderson, **Lineages of the Absolutist State**, 1979 : 462-549.

[8]ผู้เขียนมีความเห็นว่า การจัดสัมมนาทางวิชาการทุกครั้ง สามารถนำมาใช้ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ความคิดได้ โดยดูจาก หัวข้อสัมมนา, ช่วงเวลาที่จัด, เอกสารที่ใช้ประกอบ, ผู้เข้าร่วมการสัมมนาหรือการอภิปรายในระหว่างสัมมนา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ ไม่เพียงแต่จะแสดงให้เห็น "พรมแดนแห่งความรู้" (state of knowledge) ของวงวิชาการไทยเท่านั้น **หากยังจะสะท้อนให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวทางสังคม (และการเมือง) ในแง่มุมที่กว้างออกไปด้วย** มีข้อน่าสังเกตว่า ในช่วง 4-5 ปีหลังนี้ การสัมมนาทางวิชาการถูกจัดบ่อยครั้งมาก (เช่นเดียวกับวารสารทางวิชาการที่เพิ่มขึ้นมากมาย) น่าเสียดาย ที่ยังไม่มีใครรวบรวมและวิเคราะห์ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ไว้อย่างเป็นระบบ ผู้เขียนเห็นว่า การสัมมนาทั้ง 3 ครั้งข้างต้นมีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นความเคลื่อนไหวครั้งแรก ๆ ของวงวิชาการไทยหลัง "6 ตุลาคม" โดยเฉพาะ "**การสัมมนาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ครั้งที่ 2**" มีความสำคัญและน่าสนใจเป็นพิเศษ เฉพาะประเด็นที่มีนักวิชาการจาก**หลายค่ายหลายสำนัก**มาชุมนุมกันอย่างคับคั่ง และเข้าร่วมการอภิปรายอย่างแข็งขัน ไม่ว่าจะเป็น เสน่ห์ จามริก, รังสรรค์ ธนะพรพันธ์, วีรพงษ์ รามางกูร, โฆษะ อารียา, ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์, ณรงค์ เพชรประเสริฐ, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ เป็นต้น ก็นับว่าน่าสนใจเป็นที่สุดแล้ว (ดู บันทึกการสัมมนาอันน่าสนใจยิ่งนี้ ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา บ.ก.,2523 : 208-260)

[9]อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า มีอยู่ (อย่างน้อย) ประเด็นหนึ่ง ที่สมเกียรติกล่าวถึง ซึ่งยังเป็นปัญหา นั่นคือ จริง ๆ แล้ว จิตรตั้งใจจะแบ่ง "ยุค" ประวัติศาสตร์ไทยอย่างไร? สมเกียรติ ใช้ความพยายามอันน่าสรรเสริญ รวบรวม แยกแยะ และตีความจากข้อความที่จิตรกล่าวไว้ไม่ชัดเจน แล้วสรุปว่า ยุคศักดินา**ตอนปลาย** ในทัศนะของจิตร ครอบคลุมถึงช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ด้วย หลังจากนั้น จึงเป็นยุค "ศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น" หรือ "กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น" (สมเกียรติ วันทะนะ, มปป. : 290-291) แต่สมเกียรติกล่าวไว้ในบทความเดียวกันนี้ว่า ยุคที่เรียกว่า "กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น" ในทัศนะของจิตรนั้น "นับจากเวลาที่เขียนหนังสือ (2500) **ถอยขึ้นไปจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ราว ๆ รัชกาลที่ 3)**" (เรื่องเดียวกัน : 292 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) ถ้าเช่นนั้น ก็แสดงว่า "2475" ต้อง**ไม่**อยู่ในยุคศักดินาตอนปลายแล้ว สมเกียรติคงจะตระหนักถึงความลักลั่นในปัญหานี้ เพราะเขากล่าวว่า "ซึ่งสภาพกึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้นนี้ ผู้เขียนตีความเอาจากข้อเขียนของจิตร (เพราะจิตรไม่ได้ระบุช่วงการก่อตัวและการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน) ว่าคงเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เติบโตมาเรื่อย ๆ **คาบเกี่ยวกับ**การเปลี่ยนแปลงของระบบศักดินายุคปลาย ที่อำนาจครอบงำอันหลักค่อย ๆ ถูกลดไป ๆ นั่นเอง" (เรื่องเดียวกัน : 291 ส่วนที่เน้นเป็นของผู้อ้าง) สรุปแล้ว ยังเป็นปัญหาว่า ช่วงจากรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถึง "2475" นั้น จิตร (ตั้งใจจะ) วิเคราะห์ว่าเป็นยุคอะไร : "ศักดินาตอนปลาย", "กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น" หรือ ช่วง "คาบเกี่ยว" ระหว่างสองยุคนี้?

[10]ถ้าพิจารณาจากงานของมาร์กซิสต์จีน ซึ่งเป็น "ต้นตำรับ" การวิเคราะห์ที่จิตร หรือมาร์กซิสต์ไทยยุคก่อนใช้ จะเห็นทัศนะแบบนี้ได้ชัดเจน ในบทความของ เหมา เจ๋อ ตุง เรื่อง "การปฏิวัติจีนกับพรรคคอมมิวนิสต์จีน" มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า "การพัฒนาเศรษฐกิจสินค้าในสังคมศักดินาของจีน ได้เพาะหน่อของทุนนิยมไว้แล้วในตัวมันเอง ถ้าไม่มีผลสะเทือนของทุนนิยมต่างประเทศ ประเทศจีนก็จะค่อย ๆ พัฒนาไปสู่สังคมทุนนิยม" (เหมา เจ๋อ ตุง, 1968 : 605-606)

[11]ที่ใช้คำว่า "อย่างน้อยที่สุด" ก็เพราะ ผู้เขียน "รู้สึก" ว่า การเปลี่ยนทิศทางของการวิเคราะห์สังคม "ศักดินา" ไทยนี้ **น่าจะมีผลกระทบมากกว่าที่ยกมา** แต่ยังไม่สามารถอธิบายให้ชัดเจนลงไปได้ ตัวอย่างเช่น ในแง่ของพวกมาร์กซิสต์ ถ้าอธิบายแบบแรก ก็น่าจะได้ข้อสรุปว่า การที่สังคมไทย**ไม่**กลายเป็นทุนนิยมเต็มตัว ก็เพราะถูก "**จักรวรรดินิยม**" เข้าครอบงำเสียก่อน (ดูเชิงอรรถที่ 10 ประกอบ) แต่ถ้าอธิบายแบบหลัง ("วิถีการผลิตแบบเอเชีย") ก็จะได้ข้อสรุปว่า การที่สังคมไทยไม่กลายเป็นทุนนิยมเต็มตัว ก็เพราะ "ระบบศักดินา" คอยเหนี่ยวรั้งอยู่เป็นด้านหลัก นั่นคือ การเปลี่ยนทิศทางของการวิเคราะห์มาเป็นแบบ "**ฉัตรทิพย์ และคณะ**" น่าจะมีผลให้น้ำหนักในการคัดค้าน "ศักดินา" เพิ่มมากขึ้น ขณะที่น้ำหนักในการคัดค้าน "จักรวรรดินิยม" (หรือ "ทุนนิยม") ลดน้อยลง (ประเด็นนี้ นำไปสู่คำถามที่ผู้เขียนเห็นว่าน่าสนใจอีกข้อหนึ่ง คือ การที่ความคิดของ "**ฉัตรทิพย์และคณะ**" ซึ่งโน้มเอียงไปในทางคัดค้าน "ศักดินานิยม" ได้รับการยอมรับมากในช่วงหลังปี 2519 นั้น ที่สำคัญ เป็นเพราะสถานการณ์ทางการเมืองหรือเปล่า?)

[12] "ความสามารถ" ของนักประวัติศาสตร์นั้น วัดกันที่ตรงไหน? ผู้เขียนไม่คิดว่า การมีผลงานมาก จะเป็นเครื่องวัดได้ "ความสามารถ" ของนักประวัติศาสตร์ น่าจะวัดกันที่ การรู้จัก "ริเริ่มสร้างสรรค์" สิ่งใหม่ ๆ หรือถ้าเป็นการสืบทอดอดีต ก็ต้องรู้จักรับมรดกนั้นมา**อย่างวิพากษ์วิจารณ์** ในแง่นี้ ผู้เขียนจึงเห็นว่า นับจากจิตร ภูมิศักดิ์ (ซึ่งก็ทำงานประวัติศาสตร์ไม่มากนัก) เป็นต้นมา นิธิ สมควรจะได้รับการยกย่องในฐานะนักประวัติศาสตร์ผู้มีความสามารถมากที่สุดได้ นอกจากนี้ นิธิ ยังเปรียบเสมือน "ตัวแทน" ที่เด่นที่สุด ของ "สกุล" หรือ "กลุ่ม" นักประวัติศาสตร์ ซึ่งปรากฏตัวขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970 เป็นต้นมาด้วย

[13]ในหน้าแรกของบทความประกอบการบรรยายเรื่องนี้ มีข้อความเขียนไว้ว่า "เอกสารเพื่อการอภิปราย ไม่อนุญาตให้คัดข้อความไปอ้างอิง" ซึ่งผู้เขียนไม่ค่อยเข้าใจนัก เนื่องจากผู้เขียนต้องการวาดภาพของการถกเถียงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ-สังคมไทย ที่ค่อนข้างครบถ้วน จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงเรื่องนี้ด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้พยายามอย่างเต็มที่ที่จะกล่าวถึงบทความเรื่องนี้อย่างคร่าว ๆ (และพยายามไม่อ้างอิง) แต่ถ้าหากยังคงมีส่วนใดไม่ต้องด้วยวัตถุประสงค์ของท่านผู้เขียนบทความ (คืออาจารย์นิธิ) และทางสมาคมประวัติศาสตร์ ผู้เขียนต้องกราบขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย

[14]ความจริง แม้ว่านิธิ จะไม่ได้พาดพิงถึงงานของ"**ฉัตรทิพย์ และคณะ**" เลย แต่ผู้ที่ติดตามงานด้านนี้มาโดยตลอด หรือที่ดูจากงานของฉัตรทิพย์ ที่ยกมาในตอนต้นของบทความนี้ ก็ย่อมเห็นได้ไม่ยากว่า นิธิ กำลังวิจารณ์งานของฉัตร - ทิพย์โดยตรง เพราะงานของฉัตรทิพย์นั้น ที่สำคัญ อาศัยการอ้างอิง จาก ฟาน เดอ เฮด (ดูตอนที่ว่าด้วย "**ฉัตรทิพย์ และคณะ**" ข้างต้น)

[15]โปรดสังเกตเนื้อหาตอนนี้ เปรียบเทียบกับตอนท้ายของหนังสือ-**โฉมหน้าศักดินาไทย** ซึ่งจิตรกล่าวว่า "รัชกาลที่ 3 กำลังตั้งหน้าตั้งตาสร้างวัดวาอารามอย่างขนานใหญ่ **เงินทองกำลังเป็นสิ่งที่ต้องการ**จึงได้ยอมรับข้อเสนอและเงื่อนไข**ในการผูกขาดภาษีของชนชั้นกลาง...**" ซึ่งผู้เขียนนำมาอ้างไว้แล้วในส่วนแรกของบทความนี้ ทั้งนี้ น่าจะแสดงว่า จิตรกำลัง "**สัมผัส**" กับปัญหาที่นิธิกล่าวถึง แม้จะยังผิวเผิน และด้วย "มรรควิธี" คนละอย่างกับนิธิก็ตาม

[16]ในทำนองเดียวกัน ผู้เขียนพบว่า มี "เพื่อน" ในวงการวิจารณ์วรรณกรรมบางคน ซึ่งเชื่อว่าวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ "ไม่มีอะไรมากไปกว่า" การรับเอาจารีตวรรณกรรม "จักร ๆ วงศ์ ๆ " ของอยุธยาใช้ท่าทีปฏิเสธงานของนิธิอย่าง "ง่าย" และ "เร็ว" เกินไปเช่นกัน ดูเหมือนว่า ปรากฏการณ์แบบนี้ ก็กำลังเกิดขึ้นในแวดวงที่เรียกกันว่า "ฝ่ายซ้ายไทย" ด้วย นั่นคือ การยอมรับงานของ "ทรงชัย ณ ยะลา" และปฏิเสธการวิเคราะห์แบบ "กึ่งศักดินา-กึ่งเมืองขึ้น" อย่างง่ายและเร็วเกินไป ถ้าสิ่งเหล่านี้ จะสะท้อนให้เห็นอะไรสักอย่างหนึ่งละก้อ ผู้เขียนคิดว่า สิ่งนั้นก็คือ วงวิชาการบ้านเรา (ไม่ว่า "สำนัก" ไหน) ยังขาดจิตใจแห่งการวิพากษ์วิจารณ์อย่างเพียงพอ

กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง. "ความเป็นมาและฐานะของสังคมเมืองพึ่งของไทย", เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง "การวิเคราะห์สังคมไทย," 2524.

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. "การผูกขาดทางเศรษฐกิจและการครอบงำทางการเมืองในประเทศไทย", **วารสารธรรมศาสตร์**, 10 : 3 (กันยายน 2524).

จิตร ภูมิศักดิ์. **โฉมหน้าศักดินาไทย**. กรุงเทพ : สำนักพิมพ์แสงเงิน, มปป.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ). **วิวัฒนาการทุนนิยมไทย**. กรุงเทพ : ฝ่ายวิชาการคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย และ กลุ่มเศรษฐศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย**, กรุงเทพ : นำอักษรการพิมพ์, มปป.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **เรื่องของสองนคร**. กรุงเทพ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2524.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ รังสรรค์ ธนะพรพันธ์. "บรรณาธิการแถลง", **วารสารธรรมศาสตร์**, 9 : 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522)

ญาดา ประภาพันธ์. **ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพฯ ยุคต้น**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **เรื่องก่อนประวัติศาสตร์และประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2514.

โตซิโอ, คาวาเบ. "การแบ่งยุคสมัยของประวัติศาสตร์ไทย" ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, **ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย**, กรุงเทพฯ : กองบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2519.

ทรงชัย ณ ยะลา. "ปัญหาการศึกษาวิถีการผลิตของไทย อันเนื่องมาจากทฤษฎีกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา", **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง**, 1 : 2 (มีนาคม-เมษายน 2524).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา**. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2521.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ประวัติศาสตร์และการวิจัยทางประวัติศาสตร์**. เอกสารอัดสำเนา, มปป.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, "โลกของนางนพมาศ", **วารสารธรรมศาสตร์**, 9 : 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522)

นิธิ เอียวศรีวงศ์. "สุนทรภู่": มหากวีกระฎุมพี", เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์สังคมสมัยต้น กรุงเทพฯ, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

รุจยา อาภากร, มรว. "งานทางประวัติศาสตร์ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา", เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง "ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และแนวทางในการเขียนประวัติศาสตร์ไทย", สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524.

แล ดิลกวิทยรัตน์. "วิถีการผลิตแบบเอเชีย กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แห่งความด้อยพัฒนาของสังคมไทย", **วารสารธรรมศาสตร์**, 9 : 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522)

สมเกียรติ วันทะนะ. **สังคมศาสตร์วิภาษวิธี**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วลี, 2524.

สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย. **สถานะของวิชาประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

เสฐียรโกเศศ. **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน. 2510.

เสน่ห์ จามริก. "เมืองไทยกับการปฏิวัติตุลาคม", **วารสารธรรมศาสตร์**, 3 : 3 (พฤษภาคม 2517).

สังศิต พิริยะรังสรรค์. "ทุนนิยมขุนนางไทย 2475-2503", **ปาจารยสาร**, 8 : 3 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2524).

สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. **ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453)**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2523.

สุนทรี อาสะไวย์. "ความก้าวหน้าในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ", เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง "ความก้าวหน้าของการศึกษาและการวิจัยประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน", สมาคมประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2522.

สุรพงษ์ ชัยนาม. **มากซ์และสังคมนิยม**. กรุงเทพฯ : กองบรรณาธิการปาจารยสาร, 2524.

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, มปป.

เหมา เจ๋อ ตุง. **สรรนิพนธ์เหมาเจ๋อตุง**, เล่ม 1 (ตอนต้น), ฉบับภาษาไทย. ปักกิ่ง : สำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศ, 1968.

เหมา เจ๋อ ตุง **สรรนิพนธ์เหมาเจ๋อตุง**, เล่ม 2 (ตอนปลาย), ฉบับภาษาไทย. ปักกิ่ง : สำนักพิมพ์ภาษาต่างประเทศ, 1968.

Anderson, Perry. **Lineages of the Absolutist State.** London: Verso, 1979.

Batson, Benjamin A. (ed.). **Siam Political's Future: Documents from the end of the Absolute Monarchy.** Data Paper: No. 96, Southeast Asia Program Department of Asian Study, Cornell University, Ithaca, New York, 1974.

Mandel, Ernest. **The Formation of the Economic Thought of Karl Marx.** New York and London: Monthly Review Press, 1971.

Sweezy, Paul M. **The Transition from Feudalism to Capitalism.** New York: Science & Society, 1967.

เสด็จในกรมฯ
กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ชัยนันท์ นันทพันธ์
การเคหะแห่งชาติ

บทนำ

นับเป็นการสูญเสียอันยิ่งใหญ่อีกครั้งหนึ่งของเมืองไทยที่ได้สูญเสียนักปราชญ์ผู้มีความรอบรู้และเชี่ยวชาญหลายสาขา นั่นก็คือการสิ้นพระชนม์ของพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2519 พระนามที่คุ้นหูและรู้จักกันดีทั่วไปว่า "เสด็จในกรมฯ" ในอดีตทรงเป็นนักการทูตที่เคยสร้างชื่อเสียงให้แก่ประเทศไทย ทำให้ชาวโลกรู้จักคนไทยดียิ่งขึ้น นักภาษาศาสตร์ที่บัญญัติศัพท์ที่ใช้ในภาษาไทยอย่างแพร่หลาย บรมครูทางด้านการหนังสือพิมพ์และรัฐศาสตร์ การทูต สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และปรัชญา ด้วยการที่ทรงเป็นผู้ทรงคุณวุฒิในวิทยาการต่าง ๆ ดังกล่าว จึงทำให้เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นผู้มีความสามารถสูง ความเฉลียวฉลาด ในการบำเพ็ญประโยชน์ต่อประเทศชาติมาด้วยดีมากมาย ขณะเดียวกันก็ทรงประสิทธิประสาทวิทยาการหลายแขนงให้แก่ศิษยานุศิษย์เป็นจำนวนมาก

บทบาทสำคัญในด้านการทูตอันเป็นที่ทราบกันทั่วไปถึงความสามารถของพระองค์ท่านที่ได้นำประเทศไทยเข้าเป็นภาคีสหประชาชาติได้สำเร็จ แม้ว่าจะมีอุปสรรคขัดขวางอยู่เป็นอันมากก็ตาม แต่พระองค์ท่านได้ใช้ความรู้และความเชี่ยวชาญด้านการระหว่างประเทศ ทำคุณานุประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง นอกจากนี้ในการประชุมสมัชชาใหญ่ขององค์การสหประชาชาติในสมัยประชุมที่ 11 ที่ประชุมได้ออกเสียงลงคะแนนเป็นเอกฉันท์ให้เสด็จในกรมฯ แห่งประเทศไทย ทรงรับตำแหน่งเป็นประธานสมัชชา หน้าที่ที่ทรงได้รับเลือกนี้ นับว่าเป็นเกียรติอันสูงยอดเยี่ยมจากภารกิจที่ได้ทรงปฏิบัติในการสร้างสันติต่อชาวโลกมาแล้วเป็นเวลาอันยาวนาน การที่เสด็จในกรมฯ ได้ดำรงตำแหน่งประธานสมัชชาสหประชาชาตินั้น มิได้หมายความว่า เป็นเกียรติยศสำหรับพระองค์ท่านเท่านั้น แต่หมายถึงชื่อเสียงและเกียรติยศของคนไทยอีกด้วย นอกจากนี้ทรงเป็นบรมครูทางด้านวิชาการระหว่างประเทศอีกด้วย

ในด้านการพัฒนาภาษาไทยนั้น กล่าวได้ว่า เสด็จในกรมฯ

ทรงมีความรอบรู้และเชี่ยวชาญทางด้านภาษาศาสตร์เป็นอันมาก ผลงานของพระองค์อันเป็นที่ยอมรับนับถือในวงวิชาการทั่วไป คือ "การบัญญัติศัพท์" ทรงโปรดการบัญญัติศัพท์ เพื่อปรับกับคำภาษาต่างประเทศ ซึ่งยังไม่มีคำใช้ในภาษาไทยให้แพร่หลาย อันเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมทางด้านภาษา ทำให้ภาษาไทยเจริญงอกงาม เกี่ยวกับวิธีการบัญญัติศัพท์ของเสด็จในกรมฯ นั้น เมื่อทรงบัญญัติคำต่างประเทศ คำใดเป็นคำไทย พระองค์จะต้องทรงทราบเสียก่อนว่า คำนั้นมีความหมายเดิมเป็นมาอย่างไร และต่อมาคลี่คลายขยายตัวในความหมายปัจจุบันอย่างไร แล้วก็ทรงคิดหาคำไทยที่จะบัญญัติขึ้น

เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นบรมครูทางด้านวิชาการหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะทรงโปรดงานด้านการประพันธ์และการหนังสือพิมพ์เป็นอันมาก ทรงก่อตั้งหนังสือพิมพ์**ประชาชาติ**ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2475 หลังจากการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง แบบราชาธิปไตยมาสู่ประชาธิปไตยในปีนั้น ทรงกำหนดคำขวัญไว้ว่า **"บำเพ็ญกรณีย์ ไมตรีจิต วิทยาคม อุดมสันติสุข"** ซึ่งมีความหมายแฝงส่อแสดงว่า ในระบอบการปกครองโดยรัฐธรรมนูญนั้น ทุกฝ่ายพึงต้องบำเพ็ญหน้าที่ของตนให้ครบถ้วน ด้วยไมตรีจิตที่ดีต่อกันและใช้วิทยาการส่องบ้านเมือง ประเทศชาติจึงอุดมสันติสุขสืบไป หนังสือพิมพ์ประชาชาติในยุคนั้นจึงเป็นที่รวมของนักหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียงแห่งยุค ซึ่งมี *กุหลาบ สายประดิษฐ์* เป็นบรรณาธิการ ในขณะเดียวกันกับที่เสด็จในกรมฯ ทรงพระนามว่า *หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร* หรือที่เรียก **"ท่านวรรณ"** ในวงการทั่วไป พระองค์เป็นที่ปรึกษาของคณะรัฐบาลปฏิวัติในทางการเมืองอยู่ด้วย จึงทำให้ **"ประชาชาติ"** อยู่ในฐานะที่เป็นหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นที่เชื่อถือในวงการเมือง และในหมู่ประชาชนทั่วไป ว่าเป็นหนังสือพิมพ์ที่มีอิทธิพลและโน้มน้าวแนวทางการเมืองของรัฐบาลคณะปฏิวัติในสมัยนั้น

เมื่อพิจารณาจากผลงานของพระองค์ท่านแล้วนับว่าเป็นคุณประโยชน์อันใหญ่หลวงต่อประเทศชาติและประชาชน เป็นการยากที่จะมากล่าว ณ ที่นี้ให้หมดสิ้นได้ จากการที่ทรงเป็นนักปราชญ์รอบรู้และเชี่ยวชาญหลายด้าน บำเพ็ญประโยชน์ต่อประเทศชาติมากมาย นับว่าเป็นอัจฉริยะบุคคลและรัฐบุรุษของโลกคนหนึ่งก็ว่าได้ และนับว่าเป็นการยากที่ประเทศใดประเทศหนึ่งจะค้นหาบุคคลคนหนึ่งที่มีความรู้หลายด้าน เชี่ยวชาญหลายสาขาวิชาเสมือนเสด็จในกรมฯ รัฐบุรุษผู้ได้รับการยกย่องสรรเสริญและชนะใจคนทั้งโลกมาแล้วในอดีต

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาของชาติแห่งหนึ่งที่พระองค์ท่านได้เคยทรงดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยอยู่หลายวาระหลายสมัย

ดังนั้น นอกเหนือจากที่ได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์ต่อประเทศชาติมากมายมาแล้ว มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็เป็นสถาบันการศึกษาแห่งหนึ่งที่พระองค์ได้สร้างสรรค์มหาวิทยาลัยแห่งนี้ให้เป็นเลิศทางวิชาการ พัฒนามหาวิทยาลัยให้เจริญก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ อีกมากมาย

พระประวัติโดยสังเขป

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระนามเดิม หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ประสูติเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2534 ที่ตำบลบ้านตะนาว อำเภอสำราญราษฎร์ จังหวัดพระนคร เป็นพระโอรสของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ในรัชกาลที่ 4 และหม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ ในสกุลมนตรีกุล

การศึกษาในประเทศไทย พ.ศ. 2443 ทรงศึกษาในโรงเรียนสวนกุหลาบเป็นเวลา 1 ปี สอบไล่ได้ชั้น 1 พ.ศ. 2444 ทรงศึกษาที่โรงเรียนราชวิทยาลัย สอบไล่ได้ชั้นมัธยมพิเศษ เป็นที่ 1 ได้รับพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ เมื่อพระชนมพรรษาได้ 14 ปีเศษ นับได้ว่าเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของโรงเรียนราชวิทยาลัย ที่ทรงศึกษาได้ดี ได้เร็ว เพราะครูฝรั่งรักใคร่ โดยที่เห็นว่า เป็นคนที่มีสติปัญญาดี และขยัน จึงช่วยสอนให้เป็นพิเศษ เพื่อจะได้ชิงทุนเล่าเรียนหลวง ทำชื่อเสียงให้แก่โรงเรียนและเป็นที่รักใคร่นับถือของนักเรียนราชวิทยาลัยตลอดมา

การศึกษาในต่างประเทศ พ.ศ. 2448 ได้เสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ โดยทุนเล่าเรียนหลวง ที่โรงเรียนประจำ ชื่อมอร์ลโบโร มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด (วิทยาลัยเบเลียล) ได้รับปริญญาบีเอ เกียรตินิยม ทางประวัติศาสตร์ และ เอม เอ

นอกจากนี้ทรงได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิติมศักดิ์หลายสาขาจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ กล่าวคือ อักษรศาสตร์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รัฐศาสตร์การทูตจากมหาวิทยาลัย แฟร์เล ดิกคินสัน โคลัมเบีย นิวยอร์คและออกซฟอร์ด วารสารศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในด้านราชการได้เคยดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ตามลำดับดังนี้ คือ เลขานุการสถานทูต กรุงปารีส ปลัดทูลฉลอง กระทรวงการต่างประเทศ อัครราชทูต กรุงลอนดอน บรัสเซลส์ ผู้แทนถาวรสันนิบาตชาติ ศาสตราจารย์ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศาสตราจารย์กฎหมายระหว่างประเทศ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรรมการร่างกฎหมาย ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศและสำนักนายกรัฐมนตรี สมาชิกศาลประจำอนุญาโตตุลาการ นายก

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ราชบัณฑิตยสถาน สมาชิกพฤฒิสภา เอกอัครราชทูต กรุงวอชิงตัน ผู้แทนถาวรสหประชาชาติ ประธานคณะกรรมการภาวะทรัสตี คณะกรรมการเศรษฐกิจและการคลัง คณะกรรมการกฎหมายและคณะกรรมการเมืองพิเศษแห่งสมัชชาสหประชาชาติ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ประธานร่วมการประชุมเจนีวาเกี่ยวกับเกาหลี ผู้เสนอรายงานการประชุมบันดุง ประธานสมัชชาสหประชาชาติ ประธานการประชุม กฎหมายทะเลที่เจนีวา รองนายกรัฐมนตรี อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในด้านสังคม ทรงเคยเป็นนายกสมาคมนักเรียนเก่าอังกฤษ นายกสมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนราชวิทยาลัย เป็นนายกสโมสรโรตารี่ กรุงเทพฯ เป็นผู้ว่าการภาคโรตารี 330 ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางรวมประเทศไทย ประเทศมาเลเซีย สิงคโปร์ ทรงเป็นนายกสมาคมของสยามสมาคม นายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

ผู้ชนะใจชาวไทยชาวโลก

เนื่องจากการที่ทรงเป็นผู้มีความรอบรู้และเชี่ยวชาญทางด้านการทูตนี่เอง เสด็จในกรมฯ จึงทรงได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อประเทศชาติด้วยภาระกิจอันสำคัญยิ่งในต่างประเทศ ทำให้ชาวโลกรู้จักประเทศไทยและคนไทยดียิ่งขึ้น โดยเฉพาะเกียรติคุณและชื่อเสียงของประเทศไทยในองค์การสหประชาชาติ ภาระกิจของพระองค์ท่านจึงนับได้ว่าเป็นการชนะใจชาวโลกโดยแท้จริง ดังที่จะขอสรุปความเกี่ยวกับภาระกิจของพระองค์ท่านในต่างประเทศและในโอกาสต่าง ๆ ที่น่ารู้และน่าสนใจ ดังนี้คือ

เมื่อปี พ.ศ. 2486 สงครามด้านเอเชียบูรพากำลังเข้าด้ายเข้าเข็ม รัฐบาลญี่ปุ่นได้จัดให้มีการประชุมสมัชชาระหว่างนายกของชาติต่าง ๆ ในมหาเอเชีย เสด็จในกรมฯ ทรงได้รับแต่งตั้งให้ไปเป็นตัวแทนของนายกรัฐมนตรีระหว่างประเทศ ไปประชุมร่วมในการประชุมสมัชชามหาเอเชียบูรพา ณ กรุงโตเกียวครั้งนี้ การเสด็จครั้ง

นี้ล่อแหลมต่ออันตรายทางการเมือง และเสี่ยงภัยในการเดินทางเป็นอย่างยิ่ง เพราะเครื่องบินของญี่ปุ่นก็มีจำนวนจำกัดลงทุกวัน ฝ่ายสัมพันธมิตรเริ่มแสดงการโจมตีทางทะเลอีก แต่เสด็จในกรมฯ ได้นำกลับมาซึ่งความเคารพนับถือ ในทางสติปัญญา อันสุขุมคัมภีรภาพของพระองค์

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2488 มหาสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เสร็จสิ้นลงแล้ว เสด็จในกรมฯ ก็ทรงลาออกจากราชการและจากกระทรวงการต่างประเทศที่ทรงรักที่สุดเหนือสิ่งอื่นใดทั้งปวง เนื่องจากทรงได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกวุฒิสภา ระหว่างที่ทรงเป็นสมาชิกอยู่นี้ก็ทรงประทานข้อปรึกษาที่เป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการทูต ซึ่งเวลานั้นเป็นเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อที่บ้านเมืองจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องได้ผู้ที่จัดเจนสันทัดและเชี่ยวชาญในการทูตจริง ๆ มาเป็นหูเป็นตา และปัญหาสำคัญยิ่งทางนโยบายต่างประเทศคือ ประเทศไทยจำต้องได้เข้าเป็นภาคีสมาชิกแห่งสหประชาชาติ เสด็จในกรมฯ ทรงได้รับมอบหมายจากรัฐบาลไทยให้ทรงหาทางนำประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกแห่งสหประชาชาติให้ได้ ซึ่งเป็นที่ทราบกันอยู่อย่างดีว่า เมื่อสงครามโลกครั้งที่แล้วมานี้ ประเทศไทยมีสถานะอันอยู่ตรงกันข้ามกับฝ่ายสัมพันธมิตร การเข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาตินั้น รัฐบาลไทยตระหนักดีว่า ต้องทำความตกลงกับฝรั่งเศสเสียก่อน มิฉะนั้นฝรั่งเศสจะใช้สิทธิยับยั้งในคณะมนตรีความมั่นคง แต่ไม่ได้คาดหมายว่าสหภาพโซเวียตจะยับยั้ง ครั้นเมื่อเจ้าหน้าที่รายงานว่า สหภาพโซเวียตอาจใช้สิทธิยับยั้ง รัฐบาลจึงให้เสด็จในกรมฯ เสด็จไปนิวยอร์คจากกรุงวอชิงตัน เพื่อจัดการเรื่องนี้ เสด็จในกรมฯ ต้องไปขอพบนายโกรมิโก ผู้แทนสหภาพโซเวียต สหภาพจึงไม่ขัดข้องในการที่ประเทศไทยจะเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ

ในปี พ.ศ. 2490 รัฐบาลซึ่งมี พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้นำความกราบบังคมทูลขอแต่งตั้งเสด็จในกรมฯ ให้ไปเป็นเอกอัครราชทูตประจำกรุงวอชิงตัน เสด็จในกรมฯ ได้ทรงเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศสหรัฐอเมริกา ตั้งแต่ พ.ศ. 2490-2495 ในรอบ 5 ปีนี้ ได้ทรงทำคุณานุประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง ได้ทรงปฏิบัติภาระกิจอันสำคัญของประเทศชาติให้ลุล่วงไปหลายประการ อาทิเช่น การเจรจาขอกู้เงินจากธนาคารโลกเพื่อนำมาใช้จ่ายในการลงทุนตามโครงการชลประทานในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โครงการท่าเรือกรุงเทพฯ และโครงการรถไฟ ก็ทรงได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนประเทศไทยไปเจรจากับธนาคารโลก ณ กรุงวอชิงตัน จนเป็นผลสำเร็จ ซึ่งธนาคารโลกได้อนุมัติให้ประเทศไทยกู้เงินเป็นจำนวน 25 ล้านเหรียญ และรัฐบาลได้มอบอำนาจให้เป็นผู้ลงนามในสัญญากู้เงินนั้นด้วย ในการประชุมสมัชชาสหประชาชาติสมัยสามัญครั้งที่ 5 และครั้งที่ 6 ปีพุทธศักราช 2493 และ 2494 ก็ทรงได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แทนประเทศไทยในคณะกรรมการที่ 4 (ภาวะทรัสตี) และที่ 4 (เศรษฐกิจและการคลัง) โดยลำดับ และทรงได้รับเลือกให้เป็นองค์ประธานในคณะกรรมการนั้น ๆ ทั้งยังได้ทรงเป็นผู้แทนประเทศไทยในคณะมนตรีภาวะทรัสตีอีกด้วย ได้ทรงทำชื่อเสียงให้ปรากฏแก่ชาวโลกว่า ไทยเราก็มีบุคคลที่สามารถยอดเยี่ยม ปรึกษาปฏิบัติภาระกิจของโลกได้เท่าเทียมกับรัฐบุรุษชาติใด ๆ ได้ทั้งสิ้น

ในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ในฐานะผู้แทนถาวรประจำองค์การสหประชาชาติใน พ.ศ. 2491 ในการประชุมสมัชชาใหญ่ สมัยที่ 3 ทรงได้รับการเลือกตั้งเป็นรองประธาน คณะกรรมการที่ 6 (กฎหมาย) ใน พ.ศ. 2492 (สมัยที่ 4) เป็นรองประธานคณะกรรมการที่ 4 (ภาวะทรัสตี) ใน พ.ศ. 2493 (สมัยที่ 5) เป็นประธานคณะกรรมการที่ 4 (ภาวะทรัสตี) พ.ศ. 2494 (สมัยที่ 6) เป็นประธานคณะกรรมการที่ 4 (เศรษฐกิจและการคลัง)

ด้วยเหตุนี้ เมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2496 เอกอัครราชทูต เจมส์ ดับลิว วอดสเวอร์ช รองผู้แทนสหรัฐอเมริกาประจำสหประชาชาติ ได้กล่าวสุนทรพจน์สรรเสริญประเทศไทยที่เมืองบอสตัน เมื่อคืนวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2496 นายวอดสเวอร์ช ได้กล่าวว่า *"ประเทศไทยเป็นสมาชิกที่แข็งขันประเทศหนึ่งของสหประชาชาติ กรมหมื่น*

(นั่ง-จากซ้าย) ม.จ. ศิวากร วรวรรณ, กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เจ้าจอมมารดา เขียน, ม.จ. ต่วนศรี วรวรรณ (ยืน-จากซ้าย) กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ พระนางเธอลักษมี ลาวัณ

นราธิปพงศ์ประพันธ์ หัวหน้าคณะผู้แทนไทย ทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นล้นพ้นและทรงเป็นที่เคารพนับถือของบรรดาผู้แทนประเทศต่าง ๆ ทุกคนทั้งชายและหญิงในสหประชาชาติ และด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ท่านนั่นเอง ประเทศไทยก็ได้กำลังปฏิบัติหน้าที่อย่างสำคัญในการชุมนุมของประเทศที่รักสงบทั้งหลายอยู่ทีเดียว การร่วมมือของประเทศไทยอย่างเต็มอกเต็มใจนี้ย่อมเป็นที่ชื่นชมยินดีแก่พวกเราทุกคน"

นอกจากนี้แล้ว เสด็จในกรมฯ ทรงมีส่วนร่วมอย่างมากมายในการนำประเทศไทยเข้าร่วมกับประเทศอื่นอีก 7 ประเทศ คือ อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส ฟิลิปปินส์ ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และปากีสถาน ทำสัญญาป้องกันร่วมกัน ซึ่งมีชื่อว่า **"องค์การป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้"** เรียกย่อว่า **องค์การ ส.ป.อ.**

ในปี พ.ศ. 2499-2500 สมัชชาใหญ่ขององค์การสหประชาชาติในสมัยประชุมที่ 11 ได้ออกเสียงลงคะแนนเป็นเอกฉันท์ให้เสด็จในกรมฯ แห่งประเทศไทย ทรงรับตำแหน่งเป็นประธานสมัชชา หน้าที่ที่ได้ทรงรับเลือกนี้ นับว่าเป็นเกียรติยศอันสูงยอดเยี่ยมจากภารกิจที่ได้ทรงปฏิบัติในการสร้างสันติต่อชาวโลกมาแล้วเป็นเวลาอันยาวนาน นับตั้งแต่ครั้งสันนิบาตชาติเดิม ได้มีผู้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการที่เสด็จในกรมฯ ได้รับแต่งตั้งเป็นประธานสมัชชาใหญ่ไว้ในบทนำของหนังสือ "พิมพ์ไทย" ว่า ข่าวเสด็จในกรมฯ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ดำรงตำแหน่งประธานสมัชชาแห่งสหประชาชาตินั้น มิได้หมายความว่าเป็นเกียรติสำหรับส่วนพระองค์ท่านและรัฐบาลของเราโดยเฉพาะเท่านั้น แต่หมายความไปถึงประชาชนคนไทยและชาติไทยด้วย

การยอมรับนับถือบุคลิกภาพ ความเฉลียวฉลาด และความเที่ยงธรรมของพระองค์ท่าน ของบรรดาประเทศภาคีสมาชิกทั้งหลายเหล่านี้เอง จะมีบทบาทอย่างสำคัญในการแผ้วถางทาง ซึ่งนำโลกผ่านวิกฤติกาลในปัจจุบันไปสู่สันติภาพอันมั่นคงพอที่จะไว้วางใจได้ในอนาคต ความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ พระปรีชาสามารถและความสันทัดจัดเจนในทางการทูตของพระองค์ ซึ่งได้รับมาแต่สมัยสันนิบาตชาติที่เยนีวาจนถึงสหประชาชาติในปัจจุบันได้ช่วยคลายสถานการณ์โลกที่ตรึงเครียดอยู่ขณะนี้ลงได้ ทำให้บรรยากาศ

ในสมัชชาแจ่มใสเมื่อพระองค์ได้ขึ้นรับแต่งตั้งแล้ว หลายคนเชื่อเหลือเกินว่า ความพยายามของพระองค์ในการที่จะยับยั้งสงครามโลกครั้งที่ 3 ตลอดสมัยที่ดำรงตำแหน่งนี้อยู่ได้บรรลุความสำเร็จ

เสด็จในกรมฯ ทรงประสบความสำเร็จในการเจรจาก็ดี การอภิปรายก็ดี ตลอดจนในการอำนวยการประชุมก็ดี ก็เพราะพระองค์ท่านเป็นผู้มีความชำนาญ สามารถในเชิงการทูต การแสดงปาฐกถาและสุนทรพจน์ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ทั้งเนื้อเรื่อง ถ้อยคำ และคารมที่คมขำ และเฉพาะอย่างยิ่งคำปราศรัยที่ไม่ได้เรียงความไว้ล่วงหน้า ได้รับการยกย่องอยู่เสมอ พระองค์ท่านทรงมีความชำนาญในภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และภาษาไทยอย่างดีมาก

ด้วยความรอบรู้และความสามารถของพระองค์ดังกล่าวนี้เอง จึงทำให้พระองค์ได้รับการยกย่องสรรเสริญจากชาวโลกที่ได้ทรงนำเกียรติยศชื่อเสียงมาสู่ประเทศไทย ทรงมีพระสติอยู่ในความควบคุมเสมอ ทรงมีความแน่วแน่เชื่อในความบากบั่นของพระองค์ในอันที่จะรับใช้ชาติด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ชาวไทยทั้งหลายจึงน่าจะภาคภูมิใจว่า หัวหน้าคณะผู้แทนประเทศไทยเราคือ เสด็จในกรมฯ นั้น ได้แสดงออกถึงพระปรีชาสามารถ สร้างความเชื่อถือของประเทศไทยให้แผ่ไพศาลไปในหมู่นานาประเทศ เป็นที่รักนับถือของผู้แทนประเทศที่เป็นสมาชิกสหประชาชาติดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก่อนที่เสด็จในกรมฯ ดำรงตำแหน่งองค์อธิการบดี

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยเก่าแก่แห่งหนึ่ง ซึ่งแต่เดิมมีชื่อว่า **"มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง"** ต่อมาในปัจจุบันได้ตัดคำว่าการเมืองออก คงเหลือเพียงคำว่า **"มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์"** มหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่บัณฑิตผู้สำเร็จการศึกษาออกไปประกอบวิชาชีพทำชื่อเสียงอยู่ในวงการต่าง ๆ มากมายหลายรุ่น มหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้มีบทบาทเกี่ยวข้องอยู่กับการเมืองของประเทศอยู่ไม่น้อย ทุก ๆ สมัยที่ผ่านมา มหาวิทยาลัยแห่งนี้ได้เป็นที่ตั้งการรวมพลังต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิและเสรีภาพของประชาชนอยู่ตลอดมา ทางรัฐบาลจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะลดบทบาททางการเมือง บางครั้งที่รัฐบาลเห็นว่าเป็นการ "ล้ำเส้น" มหาวิทยาลัยแห่งนี้ก็เคยถูกปิดมาแล้วหลายครั้ง จนกระทั่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ ดังเป็นที่ทราบกันอยู่แล้ว

ก่อนที่เสด็จในกรมฯ จะเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น รัฐบาลก่อนหน้านั้นได้พยายามทุกวิถีทางที่จะควบคุมมหาวิทยาลัยนี้ มิให้แสดงออกทางการเมืองจนเกินไป ดังจะเห็นได้ว่า ตำแหน่งอธิการบดีก่อนหน้านี้ให้ทหารซึ่งมีตำแหน่งเป็นพลเอก คือ พลเอกถนอม กิติขจร ในขณะนั้นมาดำรงตำแหน่งอธิการบดี ควบคุมการบริหารงานของมหาวิทยาลัย ต่อมาคณะรัฐบาลจึงมีความห่วงใยในการพัฒนาบริหารงานของมหาวิทยาลัยให้เจริญก้าวหน้า จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนบุคคลผู้บริหารระดับสูง คือบุคคลผู้มาดำรงตำแหน่งอธิการบดีของมหาวิทยาลัย

เสด็จในกรมฯ ซึ่งเป็นบุคคลหนึ่งที่คณะรัฐบาลได้พิจารณาเห็นว่า ถึงแม้จะทรงได้รับพระราชทานยศทหารเป็นถึงพลตรีก็ตาม แต่ก็ทรงมิได้เป็นทหารโดยอาชีพ และที่สำคัญยิ่งคือเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเป็นนักปราชญ์มีความรู้หลายด้านหลายสาขาวิชา อีกทั้งเคยเป็นอาจารย์ผู้บรรยายในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ มานาน ย่อมเข้ากับบรรดานิสิต นักศึกษา ได้เป็นอย่างดี

บรรดาชาวธรรมศาสตร์เมื่อได้ทราบว่า เสด็จในกรมฯ ผู้ซึ่งเป็นบุคคลที่มีคุณสมบัติเป็นนักปราชญ์ผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ เคยมีประสบการณ์ในงานด้านต่าง ๆ มาแล้วมากมาย ต่างก็แสดงออกด้วยความพึงพอใจเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มีบุคคลผู้เข้าใจและคุ้นเคยกับบรรดานิสิต นักศึกษา ครู อาจารย์ มาแล้วเป็นอย่างดี มาดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตามความต้องการของบุคคลหลายฝ่าย จึงทำให้เสด็จในกรมฯบริหารงานของมหาวิทยาลัยในด้านต่าง ๆ บรรลุความสำเร็จและเจริญก้าวหน้าเป็นอันมาก

เสด็จในกรมฯ กับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หลังจากที่เสด็จในกรมฯ ได้ทรงดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 ต่อมาก็ได้ทรงรับตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกตำแหน่งหนึ่ง เพราะเหตุว่าทรงคุ้นเคยกับนิสิตนักศึกษาทั้งหลาย โดยที่เป็นศาสตราจารย์ ทรงสอนหนังสือมาเป็นเวลานาน เมื่อทรงลาออกจากตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีเพราะพระชนม์มาก แต่ก็ยังทรงดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อีกวาระหนึ่ง และทรงรับตำแหน่งนี้จนถึงเดือนเมษายน 2514 กล่าวคือ ทรงได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดี รวม 4 วาระ คือ วาระแรก เมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2506 เมื่อครบ 2 ปีแล้ว ได้พระบรมราชโอกาสโปรดเกล้าแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่อไปอีกเป็นวาระที่ 2 ในวันที่ 18 ธันวาคม 2508 วาระที่ 3 ตั้งแต่วันที่ 17 ธันวาคม 2510 และวาระที่ 4 ตั้งแต่วันที่ 16 ธันวาคม 2512-1 เมษายน 2514 รวมเวลาเกือบ 8 ปี ที่พระองค์อยู่ในตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โดยที่พระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีความรู้และเชี่ยวชาญทางด้านวิชาการสาขาต่าง ๆ มากมายหลายด้านนี้เอง จึงทำให้เสด็จในกรมฯ

ทรงเป็นนักวิชาการที่ดี เป็นอาจารย์ที่รักใคร่ของบรรดาคณาจารย์ ข้าราชการ และนักศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นอย่างมาก แม้ว่าพระองค์ทรงมีพระชนม์มากแล้วก็ตาม แต่พระองค์ก็ได้อุทิศเวลาให้กับงานของมหาวิทยาลัยได้เจริญก้าวหน้าไปเป็นอันมาก โดยเฉพาะในด้านวิชาการ การบริหารงานของมหาวิทยาลัย และส่งเสริมกิจกรรมของนักศึกษา นับว่าเป็นภารกิจอันสำคัญของพระองค์ที่ทำให้การบริหารงานของมหาวิทยาลัยได้คล่องตัว ระบบการศึกษาที่ก้าวหน้าโดยการที่พระองค์ทรงวางพื้นฐานระบบการศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของบ้านเมืองและประเทศชาติ ดังจะขอแยกกล่าวถึงผลงานของพระองค์ท่านที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์โดยตรงเป็นเรื่อง ๆ ไป

ผู้บุกเบิกงานทางด้านวิชาการ

จุดมุ่งหมายอันสำคัญอย่างหนึ่งของมหาวิทยาลัย คือ การให้บริการทางวิชาการแก่คณาจารย์และนักศึกษาของมหาวิทยาลัยให้เป็นผู้มีสติปัญญาและมีความรู้ความสามารถในทางวิชาการอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะวิชาการเกี่ยวกับประเทศไทยยังมิได้ริเริ่มให้มีการค้นคว้าและวิจัยให้แพร่หลาย จึงทรงดำริที่จะให้มีหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งรับผิดชอบในเรื่องการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับประเทศไทยโดยเฉพาะ ซึ่งต่อมาทรงให้จัดตั้งโครงการไทยคดีศึกษาขึ้นในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การจัดตั้งโครงการไทยคดีศึกษา ในระยะเริ่มต้นนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อความสะดวกแก่อาจารย์ที่ทำการวิจัยและค้นคว้าเรื่องเมืองไทย สนับสนุนการศึกษาภาษาไทย และวรรณคดีไทย ในระดับการศึกษาปริญญาโทและเอก ส่งเสริมการศึกษาเกี่ยวกับเมืองไทยในหลักสูตรพื้นฐานความรู้ทั่วไปของมหาวิทยาลัยอีกด้วย

ตามรายงานการดูงานต่างประเทศของอาจารย์ ดร.นิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา เกี่ยวกับเรื่องไทยศึกษา ได้กล่าวไว้ว่า ต่างประเทศโดยเฉพาะอเมริกาสนใจเกี่ยวกับเรื่องสังคมไทยมาก ได้มีการค้นคว้า และวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์

ทรงรับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางกฎหมาย จากมหาวิทยาลัยอ๊อกซฟอร์ด

วัฒนธรรม ภาษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของไทย จะเห็นได้ว่านักวิชาการต่างประเทศสนใจเกี่ยวกับเมืองไทยเป็นพิเศษ

เสด็จในกรมฯ ทรงสนพระทัยเกี่ยวกับโครงการดังกล่าว จึงทรงมีพระบัญชาสั่งให้คณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายวิชาการพิจารณาและนำเข้าที่ประชุมคณบดี เมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน 2513 ที่ประชุมได้พิจารณาแล้วเห็นควรให้ตั้งโครงการไทยศึกษาขึ้น โดยเริ่มด้วยการส่งเสริมสนับสนุนให้อาจารย์ทำการวิจัยและค้นคว้าเรื่องเมืองไทยให้จัดตั้งศูนย์หรือสถาบันไทยศึกษาขึ้น เริ่มด้วยการแต่งตั้งให้มีคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง ส่วนการสอนก็ให้เริ่มในระดับปริญญาโทก่อน และส่งเสริมภาษาไทยและวรรณคดีไทยให้มากขึ้น จนสามารถเปิดเป็นการศึกษาระดับปริญญาตรีได้

อนึ่ง เกี่ยวกับชื่อ Thai Studies หรือที่เรียกกันว่า "ไทยศึกษา" นั้น เสด็จในกรมฯ อธิการบดีทรงมีความเห็นว่า ควรใช้ชื่อว่า "ไทยคดี" เพื่อให้เหมาะสมกับโครงการการศึกษาเรื่องเมืองไทย เสด็จในกรมฯ อธิการบดีทรงประทานชื่อภาษาไทยว่า "ไทยคดีศึกษา" ตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งปัจจุบัน

เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นบรมครูทางด้านหนังสือพิมพ์ จึงทรง*ส่งเสริมวิชาการด้านวารสารศาสตร์*ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยที่พระองค์ทรงมีอุดมการณ์ และประสบการณ์ทางด้านสื่อมวลชนมาเป็นเวลานานในอดีต เมื่อพระองค์มาดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ทรงสนพระทัยวิชาการทางด้านหนังสือพิมพ์ของมหาวิทยาลัยเป็นอันมาก ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็น "ครู" ของนักหนังสือพิมพ์และได้ประสิทธิประสาทวิทยาการด้านหนังสือพิมพ์ให้แพร่หลายในบรรดาผู้ที่สนใจในวิชาการนี้ เริ่มตั้งแต่ทรงก่อตั้งหนังสือพิมพ์ประชาชาติ เสด็จในกรมฯ ทรงมีส่วนก่อตั้งและทรงรับเป็นประธานมูลนิธิวิชาการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย มูลนิธิวิชาการหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทยมีวัตถุประสงค์สำคัญที่จะส่งเสริมการศึกษาวิชาการหนังสือพิมพ์ระดับมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาสาขาวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ทรงสนับสนุนและส่งเสริมการศึกษาด้านวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนตลอดมา ต่อมาคณะกรรมการประจำแผนกอิสระวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชนได้พิจารณาเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ให้เสนออนุมัติมหาวิทยาลัยถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์วารสารศาสตร์แด่พระองค์ท่าน เมื่อปีการศึกษา 2514

เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นผู้ริเริ่มให้จัดดำเนินการเปิดสอนวิชาการหนังสือพิมพ์ขึ้น จุดมุ่งหมายของการสอนวิชาด้านนี้ก็เพื่อให้นักหนังสือพิมพ์หรือผู้ที่ทำงานในหน่วยงานต่าง ๆ ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนเพิ่มเติมในเวลาว่างจากการทำงานในตอนเย็น การเปิดสอนวิชาการหนังสือพิมพ์ (ภาคค่ำ) ดังกล่าวนับว่าได้ประโยชน์อย่างมากมายแก่บรรดาผู้สำเร็จการศึกษา และในโอกาสต่อมาพระองค์ทรงให้ขยายหลักสูตรวิชาการหนังสือพิมพ์จนถึงระดับปริญญาตรี ซึ่งผู้ที่ศึกษาตามหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาการหนังสือพิมพ์มาแล้ว 3 ปี ก็สามารถจะศึกษาต่ออีก 3 ปี และได้รับปริญญาวารสารศาสตร์บัณฑิตอีกด้วย การที่พระองค์ได้ให้การส่งเสริมและสนับสนุนด้านการศึกษาวารสารศาสตร์และการหนังสือพิมพ์ดังกล่าวยังความซาบซึ้งใจแก่ผู้สำเร็จการศึกษาโดยทั่วกัน

ในการที่ทรงประทานประกาศนียบัตรแก่ผู้สำเร็จวิชาการหนังสือพิมพ์ (ภาคค่ำ) ณ หอประชุมเล็กมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2513 ทรงประทานโอวาทตอนหนึ่งว่า *"ในปัจจุบันกิจการหนังสือพิมพ์ในบ้านเรายังต้องการผู้มีความรู้และความสามารถอีกมากนัก คือ จักได้เป็นกำลังปรับปรุงขยายกิจการหนังสือพิมพ์ของเราให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น"* เสด็จในกรมฯ กล่าวต่อไปว่า *"ผู้ประกอบวิชาชีพหนังสือพิมพ์นั้น นอกจากจะมีความรู้ความชำนาญในทักษะต่าง ๆ อันจำเป็นของการหนังสือพิมพ์แล้ว ยังจะต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ที่สำคัญของสังคมด้วย มีผู้กล่าวว่า นักหนังสือพิมพ์ที่ดี ย่อมต้องเป็นผู้รู้จักทุกอย่างในเรื่องบางสิ่ง และรู้บางสิ่งในเรื่องทุกอย่าง เพราะนักหนังสือพิมพ์จะต้องทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง ถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันซึ่งมีความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาการแขนงต่าง ๆ มากมายและรวดเร็ว นักหนังสือพิมพ์จึงต้องมีความรู้เป็นพิเศษ"*

นอกจากนี้แล้วทางวิชาการด้านอื่น ๆ นั้น การที่พระองค์ทรงเป็นผู้มีความรู้และเชี่ยวชาญทางด้านการทูตและการต่างประเทศมาแล้ว พระองค์ได้ให้การส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการด้านนี้เช่นเดียวกัน การที่พระองค์ทรงเป็นผู้บัญญัติศัพท์ให้ใช้แพร่หลายอันเป็นที่รู้จักกันดีทั่วไปนั้น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ได้รับเอาศัพท์ที่ทรงบัญญัติมาใช้ในวงวิชาการของมหาวิทยาลัยอีกมาก อาทิเช่น ชื่อของคณะและสาขาวิชาต่าง ๆ เช่น คำว่า ศิลปศาสตร์ Liberal Arts สังคม Social สังคมสงเคราะห์ Social work วารสารศาสตร์ Journalism สื่อมวลชน Mass Media สื่อสารมวลชน Mass Communication เป็นต้น โดยที่พระองค์ทรงเป็นนายกสยามสมาคมและนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย จึงเป็นส่วนสำคัญอีกด้านหนึ่งในการที่จะส่งเสริมให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เจริญก้าวหน้าทางด้านวิชาการทั้งทางสังคมศาสตร์และภาษาศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม

เนื่องในโอกาสวันสถาปนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2513 เสด็จในกรมฯ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรม-

ศาสตร์ ทรงกล่าวเน้นถึงกิจการของมหาวิทยาลัยในรอบปีที่ผ่านมา โดยอธิการบดีประทานพระดำรัสตอนหนึ่งว่า การอำนวยการศึกษาและสอบไล่ที่ปรับปรุงใหม่ และเริ่มตั้งแต่ปีการศึกษา 2513 *"ยกคุณภาพในการศึกษา และส่งเสริมให้นักศึกษาตั้งใจเล่าเรียน อีกทั้งเหมาะสมแก่สภาวะแห่งวิชาการอันทันสมัย แต่อย่างไรก็ตาม โดยที่ระบบและวิธีการดังกล่าวเป็นของใหม่ จึงจะต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ"*

เกี่ยวกับการพิจารณาปรับปรุงมาตรฐานการสอนภาษาอังกฤษ เสด็จในกรมฯ ตรัสว่า ขณะนี้คณะผู้ทำงานคณะหนึ่งกำลังพิจารณาอยู่และคงจะดำเนินการได้ในไม่ช้านี้ ในเมื่อการเพิ่มจำนวนอาจารย์ใหม่เพียงพอกับปริมาณนักศึกษา เสด็จในกรมฯ ทรงตรัสว่า ทางมหาวิทยาลัยได้พยายามเพิ่มจำนวนขึ้นและส่งเสริมอาจารย์ผู้สำเร็จปริญญาตรี ไปศึกษาเพิ่มเติม ณ ต่างประเทศ โดยจัดสรรเงินทุนจากงบประมาณรายได้ของมหาวิทยาลัย

อธิการบดีตรัสถึงอุปกรณ์และสถานที่ในการศึกษาว่า "นอกจากการก่อสร้างอาคารคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะนิติศาสตร์ และคณะรัฐศาสตร์แล้ว มหาวิทยาลัยยังได้พยายามดำเนินการก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมและจัดสรรอุปกรณ์อื่น ๆ อีกเท่าที่จำเป็นแก่การศึกษา"

อย่างไรก็ตาม มีผลงานอีกชิ้นหนึ่งที่มหาวิทยาลัยกำลังดำเนินอยู่ แต่ไม่ปรากฏในพระดำรัสที่เตรียมไว้ล่วงหน้า คือ การพิจารณาจัดตั้งหลักสูตรร่วมทางสังคมศาสตร์ ซึ่งอธิการบดีทรงปรารภว่า การที่นักศึกษามีเวลาศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยเพียง 4 ปี นั้น ทำให้ไม่สามารถศึกษาวิชาการต่าง ๆ ได้ทุกสาขาวิชา แต่อธิการบดีใคร่ที่จะให้นักศึกษาทุกคนได้รู้เรื่องสภาพแวดล้อมของตนเองมากที่สุด เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ทั่วไป ที่เกี่ยวกับสังคมไทยและประเทศไทยโดยเฉพาะ การจัดหลักสูตรร่วมซึ่งคณะศิลปศาสตร์จัดสอนนักศึกษาปีที่ 1 ทั้งหมด ก่อนแยกย้ายไปสังกัดคณะต่าง ๆ

ดังนั้น จากการพิจารณาถึงผลงานทางด้านวิชาการดังกล่าวนี้ เป็นที่ประจักษ์แล้วว่า ในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งอธิการบดี เสด็จในกรมฯ ทรงเอาพระทัยใส่ต่อการส่งเสริมด้านวิชาการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้เจริญก้าวหน้าและเป็นประชาคมทางวิชาการอย่างแท้จริง

ทรงปรับปรุงระบบบริหารงานของมหาวิทยาลัย

การที่จะดำเนินงานมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพื่อให้เป็นเลิศทางวิชาการนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยบุคคลากร โดยเฉพาะอาจารย์และข้าราชการเป็นตัวจักรสำคัญที่จะทำให้งานมหาวิทยาลัยได้บรรลุไปตามเป้าหมาย กล่าวคือ คณาจารย์และข้าราชการจะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างมีประสิทธิภาพ การจัดระบบบริหารให้คล่องตัว มีการประสานงานที่ดี ก็จะทำให้งานของมหาวิทยาลัยดำเนินไปสู่เป้าหมาย

เนื่องในโอกาสวันเปิดเรียนภาคแรก เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2513 เสด็จในกรมฯ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เป็นประธานในการประชุมนิเทศอาจารย์และข้าราชการเกี่ยวกับระบบการศึกษาและการวัดผล ที่หอประชุมเล็ก มีคณาจารย์และข้าราชการที่เกี่ยวข้องกับงานทะเบียนเข้าร่วมประชุมพร้อมเพรียงกัน ทรงประทานโอวาทในวาระนี้ว่า

"ท่านทั้งหลายคงทราบดีแล้วว่า ความสำเร็จของระบบการศึกษาใด ๆ ก็ตาม ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญหลายประการ เช่น การมีวัตถุประสงค์ของการศึกษา และระบบการบริหารที่ดี เหมาะสม มีคณาจารย์ที่มีความรู้และความสามารถ และอุทิศตนเป็นอาจารย์ที่ดีอย่างเพียงพอ มีนักศึกษาคุณภาพดีและมีหลักสูตรและวิธีการสอนที่ดี ปัจจัยทั้งหมดนี้สัมพันธ์และเกี่ยวโยงกันอย่างใกล้ชิด อย่างหนึ่งอย่างใดขาดไปหรือหย่อนไป ย่อมกระทบกระเทือนความสำเร็จของระบบการศึกษาอย่างไม่มีปัญหา ....การเปลี่ยนแปลงย่อมกระทบกระเทือนสิ่งที่ถูกเปลี่ยนอย่างไม่มีปัญหา ระบบการศึกษาใหม่นี้ก็เช่นกันจะเกี่ยวข้องกับอาจารย์ทุกท่าน งานที่เราต้องทำต่อไปได้แก่การปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับระบบการศึกษาใหม่ นี้ก็เป็นเรื่องใหญ่อีกเรื่องหนึ่งซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากท่านอีกเช่นกัน การสร้างอาจารย์เพิ่ม การร่วมมือร่วมใจกันส่งเสริมให้ระบบการศึกษาใหม่สัมฤทธิผลด้วยดีและเรื่องอื่น ๆ อีกมาก

"ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าได้พบปะคณาจารย์ทุกท่านและเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะข้าพเจ้าควรใช้เวลาให้มากกว่านี้พบปะท่านทั้งหลายเพื่อใคร่ถามทุกข์สุข และฟังข้อเสนอแนะต่าง ๆ ท่านทั้งหลายคงทราบดีแล้วว่า อธิการบดีเป็นผู้รับผิดชอบในความเจริญก้าวหน้าของมหาวิทยาลัย อธิการบดีมอบหมายหน้าที่นี้ต่อไปให้คณบดี คณบดีดำเนินงานโดยมีคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ เป็นกำลังสำคัญ คณาจารย์เป็นหน่วยสุดท้าย ที่ช่วยสร้างสรรค์นักศึกษาให้เป็นบัณฑิตตามอุดมการณ์ ท่านจึงเป็นฟันเฟืองอันสำคัญที่สุดของเครื่องจักรใหญ่ในโรงงานของเรา...

.........เมื่อข้าพเจ้ารับเป็นอธิการบดีต่อในครั้งหลังนี้ ข้าพเจ้าตระหนักดีว่า งานสำคัญที่ต้องทำอีกมาก งานบางอย่างอาจทำได้สำเร็จ อีกหลายอย่างอาจใช้เวลาต่อไปอีกนาน จึงใคร่ขอฝากความหวังไว้กับท่านทั้งหลายในที่นี้ ท่านทั้งหลายคงทราบดีแล้วว่า มหาวิทยาลัยจะอยู่นิ่งไม่ได้ และ

"โปรดอย่าถามข้าพเจ้าเลยว่า มหาวิทยาลัยมีอะไรให้ท่านบ้าง ข้าพเจ้าบอกได้ว่า ท่านทั้งหลายเป็นสิ่งที่มหาวิทยาลัยต้องการโดยแท้

โปรดอุทิศความรู้ความสามารถและเวลาของท่านให้กับงานที่ท่านรักและเป็นกำลังสำคัญให้เราต่อไป เพื่อสร้างธรรมศาสตร์ให้เป็นเสมือนบ้านหลังใหญ่ ซึ่งท่านทุกคนเป็นสมาชิกของบ้าน และสร้างธรรมศาสตร์ให้เป็นประชาคมทางวิชาการในความหมายของมหาวิทยาลัยที่แท้จริงเถิด"

จากพระโอวาทดังกล่าวจะเห็นได้ว่า เสด็จในกรมฯ ทรงตระหนักถึงความสำคัญของบุคคลากรของมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย ที่จะทำให้ระบบการบริหารงานดำเนินไปด้วยดีและบรรลุความสำเร็จไปตามเป้าหมาย

นอกจากนี้แล้ว เมื่อมีปัญหาอะไรก็ตามเกี่ยวกับการบริหารงานของมหาวิทยาลัย เสด็จในกรมฯ ทรงเปิดโอกาสให้คณาจารย์และข้าราชการได้แสดงความคิดเห็นและขอรับคำปรึกษาอย่างไม่ถือพระองค์ ความเป็นกันเองและการที่ทรงสนพระทัยใส่ในความทุกข์ยากของคณาจารย์ ข้าราชการ และปัญหาการบริหารงานต่าง ๆ ดังกล่าว จึงทำให้พระองค์ท่านเป็นที่เคารพรักใคร่ในบรรดาคณาจารย์ ข้าราชการ และนักศึกษาทั่วไป

ทรงส่งเสริมกิจกรรมนักศึกษา

การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยไม่เพียงให้นักศึกษามีความรู้และความเฉลียวฉลาดทางด้านวิชาการเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่หมายความว่าต้องให้ผู้สำเร็จการศึกษาเป็นบัณฑิตออกไปประกอบอาชีพและอยู่ในสังคมภายนอกได้เป็นอย่างดีอีกด้วย กล่าวคือ การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยต้องเป็นการส่งเสริมให้นักศึกษามีความพร้อมที่จะปรับปรุงตนเข้ากับสังคมภายนอกอีกด้วย

ในด้านกิจกรรมนักศึกษา เสด็จในกรมฯ ทรงเอาพระทัยใส่ต่อการปกครองตนเองของนักศึกษาและกลุ่มกิจกรรมนักศึกษา ทรงสนพระทัยที่จะให้นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นผู้รักษาระเบียบวินัยโดยเคร่งครัด จะทำอะไรให้นึกถึงส่วนรวมเป็นสำคัญ และทรงขอให้ทุกคนประพฤติตนเป็นศิษย์ที่ดีอยู่ในโอวาท

เสด็จในกรมฯ ทรงประทานโอวาทแก่บรรดานักศึกษาในโอกาสต่าง ๆ หลายครั้งหลายคราวโดยเน้นที่จะให้นักศึกษาได้ประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสม ประพฤติตนแต่ในทางที่ดี ในโอกาสวันสถาปนามหาวิทยาลัยเมื่อปี 2510 ทรงประทานโอวาทตอนหนึ่งว่า *"นักศึกษาควรเป็นแบบฉบับของคนทั่วไป ให้คิดถึงผลเสียก่อนจะทำอะไร นักศึกษาทุกคนต้องประพฤติตนเป็นสุภาพชน ไม่ประพฤติในสิ่งที่อาจนำมาซึ่งความเสื่อมเสียแก่มหาวิทยาลัยทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย"*

"นักศึกษาเป็นผู้ใหญ่พอสมควรแล้ว ผู้ใหญ่ที่ดีย่อมมีความรับผิดชอบ รู้จักหน้าที่ของตน จะได้เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง"

ประธานสมัชชาสหประชาชาติ สมัยสามัญที่ 11 (พ.ศ. 2499)

"ชีวิตด้านการศึกษาในมหาวิทยาลัยนั้นมีอยู่จำกัด นักศึกษาควรใช้เวลาที่มีจำกัดนี้ศึกษาหาความรู้ให้ได้มากที่สุด"

เมื่อได้ทราบว่ามีนักศึกษาบางกลุ่ม เล่นการพนันในมหาวิทยาลัย เสด็จในกรมฯ ทรงมีคำสั่งห้ามมิให้นักศึกษาประพฤติตนดังกล่าวเป็นอันขาด เพราะการเล่นไพ่หรือการพนันในมหาวิทยาลัยนั้นเป็นการเสื่อมเสียชื่อเสียงของมหาวิทยาลัย และสร้างนิสัยที่ไม่ดีให้แก่ตนเองด้วย ซึ่งไม่สมควรแก่ฐานะของนักศึกษา เสียเวลาในการศึกษาของตัวนักศึกษาเองด้วย

ในพิธีไหว้ครูเมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2508 เสด็จในกรมฯ อธิการบดี ทรงประทานโอวาทแก่นักศึกษาให้พึงละเว้นกระทำการไปในทางเสื่อมเสียตอนหนึ่งว่า *"การแสดงความกตัญญูกตเวทีแก่บูรพาจารย์โดยสมบูรณ์นั้น มิได้อยู่ที่การประกอบพิธีไหว้ครูอย่างเดียวเท่านั้น หากอยู่กับการที่นักศึกษาได้ปฏิบัติตนอยู่ในระเบียบวินัยของมหาวิทยาลัย ละเว้นการกระทำความเสื่อมเสียมาสู่สถาบัน มีศีลธรรมและตั้งใจศึกษาเล่าเรียน และนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วย"*

เมื่อมีการแข่งขันกีฬาประจำปีระหว่างคณะต่าง ๆ มักจะมีเหตุการณ์ทะเลาะเบาะแว้งกันเสมอระหว่างคณะต่าง ๆ เกือบทุก ๆ ครั้ง เท่าที่ผ่านมา แต่ในระหว่างที่เสด็จในกรมฯ ดำรงตำแหน่งอธิการบดี เสด็จในกรมฯ ได้เสด็จมาเป็นประธานการแข่งขันทุกครั้ง เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น เสด็จในกรมฯ ทรงพอพระทัยที่นักศึกษาทุกคนได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในการแข่งขันกรีฑาระหว่างคณะซึ่งดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และทรงหวังว่าการแข่งขันในครั้งต่อไปคงจะได้รับความร่วมมือจากนักศึกษาด้วยดีต่อไปอีก

นอกจากนี้แล้ว ทรงสนับสนุนมหาวิทยาลัยด้วยการตั้งทุนการศึกษา **"นราธิป-สุพิณ"** จำนวน 100,000 บาท ตั้งแต่วันที่ 9 ธันวาคม 2513 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้นำเงินจำนวนดังกล่าวไปซื้อพันธบัตรรัฐบาลเพื่อเก็บดอกผลมาเป็นทุนการศึกษามอบให้แก่นักศึกษาที่เรียนดี แต่ขาดแคลนทุนทรัพย์ทุกคณะและแผนกอิสระ ตามหลักเกณฑ์ที่ทางมหาวิทยาลัยจะเห็นสมควร จากการซื้อพันธบัตรรัฐบาลดังกล่าว ทำให้มีรายได้ประมาณ 7,000 บาท ต่อปี เพื่อจัดสรรมอบให้เป็นทุนการศึกษาแก่นักศึกษามาจนกระทั่งปัจจุบัน

พระอัธยาศัยที่ชนะใจชาวธรรมศาสตร์

เสด็จในกรมฯ ไม่เพียงแต่ชนะใจชาวโลกและชาวไทยทั้งมวลเท่านั้น แต่ในช่วงชีวิตของพระองค์ท่านยังได้ใช้ชีวิตส่วนหนึ่งคลุกคลีกับบรรดานิสิต นักศึกษา ครู อาจารย์ ในมหาวิทยาลัย และเคยทรงดำรงตำแหน่งสำคัญในการบริหารงานของมหาวิทยาลัย คือ *อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* ซึ่งพระองค์ท่านได้ดำรงตำแหน่งนี้อยู่หลายวาระหลายสมัย ได้ทรงสร้างสรรค์วางรากฐานการศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นอันมาก และทำให้พระองค์ได้มีโอกาสอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิดกับบรรดาคณาจารย์ ข้าราชการ นักศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เสด็จในกรมฯ ทรงปรารภว่า **"งานมหาวิทยาลัยเป็นงานที่ต้องด้วยอัธยาศัยอยู่มาก"**

เหตุใดจึงกล่าวว่า เสด็จในกรมฯ เป็นผู้ที่ชนะใจของชาวธรรมศาสตร์นั้น นับตั้งแต่ก่อนหน้าที่พระองค์จะได้รับแต่งตั้งเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น ชาวธรรมศาสตร์ส่วนมากก็มีโอกาสได้รู้จักและคุ้นเคยกับพระองค์ท่านมาบ้างแล้ว ด้วยความเคารพและศรัทธาในพระองค์ท่านเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในด้านวิชาการความรู้และเชี่ยวชาญทางด้านวิทยาการต่าง ๆ แล้ว แทบว่าจะหาใครเท่าเทียมได้ยากในสถานการณ์เช่นนั้น ในขณะนั้นขวัญและกำลังใจของชาวธรรมศาสตร์อยู่ในภาวะที่ไม่ค่อยจะดีนัก จนกระทั่งพระองค์ท่านได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงทำให้ชาวธรรมศาสตร์เปลี่ยนทัศนคติทำให้ขวัญและกำลังใจดีขึ้น

ทรงอุทิศพระองค์เพื่องานของธรรมศาสตร์ แม้ว่าในวาระแรกที่ทรงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จะทรงมีงานและหน้าที่หลายด้านในคณะรัฐบาลก็ตาม แต่พระองค์ก็ทรงทุ่มเทสละเวลาให้กับงานของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างเต็มที่ กระทั่งในเวลาเมื่อพระองค์ได้พ้นจากภาระงานเมืองในตำแหน่งทางการเมืองในขณะนั้นมาปฏิบัติหน้าที่ให้กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพียงอย่างเดียว จึงทำให้พระองค์ได้ตระหนักดีว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้นจะต้องปรับปรุงและพัฒนาอีกหลายด้าน ทั้งนี้ก็เพื่อให้สถาบันแห่งนี้เป็นเลิศทางวิชาการอย่างแท้จริงดังผลงานต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในภารกิจประจำวันของตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น พระองค์ไม่ลำบากพระทัยแต่อย่างใดเลย ไม่ว่าจะทรงขอความร่วมมือจากคณาจารย์ ข้าราชการ หรือบรรดานักศึกษาก็ต่างได้ให้ความร่วมมือและสนับสนุนเป็นอย่างดี ทำให้แผนงานต่าง ๆ ได้รับการเอาใจใส่และปฏิบัติตามด้วยดีจากเจ้าหน้าที่และคณาจารย์ที่เกี่ยวข้อง ทำให้คณาจารย์ ข้าราชการ มีขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ส่วนนักศึกษาก็มีขวัญและกำลังใจในการศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างดี

เสด็จในกรมฯ ทรงเสด็จมาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อปฏิบัติหน้าที่ประมาณ 7.00 น.ทุกวัน และตลอดทั้งวัน ทรงปฏิบัติภารกิจอย่างแทบไม่มีเวลาว่าง จนกระทั่งเวลา 18.00 น. ตลอดสัปดาห์ มีเวลาพักเฉพาะวันเสาร์ อาทิตย์ เท่านั้น วันไหนที่มีการประชุมหรือมีแขกมาขอพบมาก เสด็จในกรมฯ ก็ทรงไม่มีเวลาเพียงพอที่

จะทำงานให้เสร็จได้ จึงทรงนำงานที่ยังคั่งค้างไปปฏิบัติต่อที่บ้าน โดยเฉพาะการพิจารณาอนุมัติหรือคำสั่งใด ๆ จะทรงใช้วิจารณญาณการตัดสินใจอีกมาก นอกจากนี้แล้วจะทรงปฏิบัติหน้าที่อย่างรวดเร็ว ทรงไม่ประสงค์จะให้มีงานค้างมาก ๆ และทำให้การปฏิบัติงานของมหาวิทยาลัยเกิดความล่าช้า ทำให้เกิดความยุ่งยากและสับสนแก่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน พระองค์ทรงได้รับการยกย่องทั่วไปว่าเป็นผู้ที่ตรงต่อเวลาในการนัดหมายมากที่สุด

ทรงมีอัธยาศัยไมตรีอันดีต่อทุกคน ผู้ที่เคยอยู่ใกล้ชิดกับพระองค์ท่านเคยทราบมาว่า เสด็จในกรมฯ ถึงแม้ว่าจะเป็น "เจ้า" ก็จริง แต่ความมีอัธยาศัยไมตรีต่อทุกคนแล้ว แทบจะไม่น่าเชื่อเลยว่า พระองค์ทรงปฏิบัติตนอย่างไม่ถือพระองค์ ผู้ที่ได้มีโอกาสติดต่อใกล้ชิดกับพระองค์แล้วจะพูดเป็นทำนองเดียวกันว่าพระองค์ทรงมีอัธยาศัยดีมาก โดยการที่ทรงแสดงออกต่อทุกคนอย่างเป็นกันเอง และไม่เลือกว่าบุคคลที่มาเฝ้าพระองค์นั้นจะอยู่ในตำแหน่งหรือยศฐาบรรดาศักดิ์อย่างไร ความสุภาพอ่อนหวาน ความมีอัธยาศัยไมตรีเหล่านี้ทำให้เป็นที่ประทับใจต่อผู้เข้าเฝ้าเป็นอย่างยิ่ง ทรงแสดงออกถึงน้ำพระทัยไมตรีอันดียิ่ง ผู้เข้าเฝ้าต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า พระองค์ไม่เคยแสดงอาการอารมณ์เสียหรือโกรธกับใครเลย

เสด็จในกรมฯ ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็น "พ่อพระ" ของชาวธรรมศาสตร์ผู้ประสบปัญหาหรือความเดือดร้อนนานาประการหลายครั้ง หลายหนถึงแม้ว่าจะมีงานที่ปฏิบัติหน้าที่อยู่อย่างไม่มีเวลา แต่เมื่อทรงได้ทราบว่าผู้เข้าเฝ้ามีปัญหาความเดือดร้อนเพื่อขอรับความช่วยเหลือจากท่านแล้ว จะทรงอนุญาติให้เข้าเฝ้ามีปัญหาความเดือดร้อนเพื่อขอรับความช่วยเหลือจากท่านแล้ว จะทรงอนุญาตให้เข้าเฝ้าและระบายความไม่สบายต่าง ๆ พระองค์ทรงรับฟังปัญหาความเดือดร้อนของคณาจารย์ ข้าราชการและนักศึกษา ด้วยความเห็นอกเห็นใจ และหาทางช่วยเหลือ แม้ว่าจะเป็นในเรื่องส่วนตัวหรือในทางครอบครัวก็ตาม จึงมีนโยบายที่จะปกครองธรรมศาสตร์ให้เป็นเสมือนครอบครัวใหญ่ครอบครัวหนึ่ง ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ร่วมกันด้วยความมีอัธยาศัยและมีไมตรีจิตร่วมกัน พระองค์จึงได้รับการยกย่องว่าทรงเป็น "พ่อพระ" ของชาวธรรมศาสตร์ เมื่อยามตกทุกข์ได้ยากหรือเดือดร้อนอยู่เสมอ

ทรงปกครองธรรมศาสตร์ด้วยความสันติสุข เสด็จในกรมฯ ทรงตระหนักดีว่า ถ้าหากตราบใดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่มีความสงบสุขแล้ว การที่จะบริหารงานมหาวิทยาลัยเพื่อให้เป็นเลิศทางวิชาการดังที่ได้ตั้งพระทัยเอาไว้นั้นนับว่าเป็นการยากอย่างยิ่ง พระองค์จึงทรงที่จะเห็นชาวธรรมศาสตร์มีความสมัครสมานสามัคคี ตลอดจนสร้างสรรค์ให้ธรรมศาสตร์ได้เป็นที่เข้าใจอันดีต่อสังคมภายนอกอีกด้วย

ความสามัคคีระหว่างชาวธรรมศาสตร์นั้นทรงตระหนักดีว่ามีความสำคัญอยู่ไม่น้อย เมื่อใดก็ดีที่ทรงได้ทราบว่า นักศึกษาของคณะหนึ่งทะเลาะวิวาทกับนักศึกษาอีกคณะหนึ่ง หรือเมื่อทราบว่าคณาจารย์มีความขัดแย้งกันและไม่สามารถจะเข้าใจกันได้แล้ว ทรงเอาพระทัยใส่ในเรื่องเหล่านี้มาก โดยเฉพาะจะทรงเรียกให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายมาเฝ้าเพื่อปรับความเข้าใจซึ่งกันและกัน ทุกครั้งที่มีการแข่งขันกีฬาของมหาวิทยาลัยมักจะมีเรื่องทะเลาะวิวาทกันเสมอระหว่างคณะต่าง ๆ ดังนั้น เมื่อมีการแข่งขันกีฬาครั้งใดก็ตามที่เสด็จในกรมฯ ได้เสด็จไปเป็นประธานในพิธีแล้วเหตุการณ์ทะเลาะวิวาทก็ไม่เกิดขึ้น การแข่งขันก็จะดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ทุกครั้งที่มีงานพิธีการต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยในโอกาสต่าง ๆ แล้ว จะทรงพยายามไปร่วมงานให้ได้ทุกครั้ง

ในด้านความเป็นอยู่ของคณาจารย์ ข้าราชการ และนักศึกษาที่ใช้ชีวิตร่วมกันในมหาวิทยาลัยนั้นเสด็จในกรมฯ ทรงตระหนักดีว่าการจัดสวัสดิการต่าง ๆ ให้แก่บรรดาคณาจารย์ ข้าราชการ นับว่ามีความจำเป็นทำให้คณาจารย์ ข้าราชการ สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นปกติไม่ต้องห่วงกังวล ดังนั้น จึงทรงให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการเกี่ยวกับเรื่องสวัสดิการด้วย ส่วนนักศึกษานั้น เสด็จในกรมฯ ทรงจัดให้มีทุนการศึกษาให้มากขึ้นเพื่อช่วยเหลือนักศึกษาที่เรียนดีแต่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ทั้งที่เป็นทุนการศึกษาของพระองค์เอง และติดต่อกับสมาคมหรือมูลนิธิ บริษัทห้างร้าน ตลอดจนบุคคลในวงการต่าง ๆ เป็นต้น

วาระสุดท้ายในตำแหน่งอธิการบดี

หลังจากที่เสด็จในกรมฯ ได้ทรงดำรงตำแหน่งอธิการบดีมาตั้งแต่ในวาระแรกคือวันที่ 19 ธันวาคม 2506 จนกระทั่งเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2513 ณ วังซอยสายน้ำผึ้ง เสด็จในกรมฯ ได้ประทานให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าว เกี่ยวกับเรื่องที่ทรงขอลาออกว่า ทรงเสียดายที่ต้องลาออกไปตามคำแนะนำของนายแพทย์ และทรงแสดงความหวังว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะทรงไว้ซึ่งความสามัคคี อันจะนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่มหาวิทยาลัยโดยแท้ ทรงรับสั่งถึงนักศึกษาต่อไปว่า ในมหาวิทยาลัยมีนักศึกษาเป็นเรือนหมื่น ก็ย่อมเกิดเรื่องขัดแย้งกันเป็นธรรมดา ทางฝ่ายบริหารมหาวิทยาลัยย่อมจะหาทางระงับด้วยความเป็นธรรม อันเป็นนโยบายที่พระองค์ทรงใช้ตลอดมาโดยยึดหลักเสรีภาพ *"อยากให้นักศึกษามีประชาธิปไตยมากที่สุด แต่เสรีภาพก็ต้องมีขอบเขต"* เสด็จในกรมฯ รับสั่ง

เกี่ยวกับเรื่องที่ว่า ขอบเขตของเสรีภาพในมหาวิทยาลัยจะถืออะไรเป็นหลัก ซึ่งมีนักศึกษาเคยทูลถาม เสด็จในกรมฯ รับสั่งว่า *"ถือความสามัคคีในมหาวิทยาลัยระหว่างอาจารย์กับอาจารย์ นักศึกษากับนักศึกษา และนักศึกษากับอาจารย์"*

เกี่ยวกับงานมหาวิทยาลัย เสด็จในกรมฯ รับสั่งว่า *"เสียดายมากที่ต้องลาออก ตามคำแนะนำของแพทย์ งานของมหาวิทยาลัยเป็นงานที่ต้องอัธยาศัยตลอดมา รู้สึกว่าคณบดี คณาจารย์ และคณะกรรมการต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นมาได้ร่วมมืออย่างจริงจัง และมหาวิทยาลัยกำลังจะออกหลักสูตรใหม่เพื่อให้มหาวิทยาลัยดีขึ้น เป็นแหล่งเลิศทางวิชาการ เป็นสถานที่ยอมรับว่ามีวิชาการทันสมัย นักศึกษาจะได้รับวิชาความรู้ที่เหมาะสมกับปัจจุบัน"*

เสด็จในกรมฯ ตรัสว่า สาเหตุที่ทรงลาออก เนื่องมาจากทรงประชวรด้วยโรคประจำตัว คือ โรคเบาหวานมาเป็นเวลา 23 ปี ได้มีการกำหนดอาหารมาโดยตลอด ประกอบด้วยขณะนี้ทรงประชวรด้วยโรคความดันโลหิตสูง ซึ่งนายแพทย์ขจร ประนิช นายแพทย์ประจำครอบครัว นายแพทย์ ม.ร.ว.อุดมพร เกษมสันต์ นายแพทย์ผู้ชำนาญทางโรคหัวใจ ถวายคำแนะนำให้ทรงพักผ่อน นายแพทย์ตรวจพบพระอาการว่า หัวใจเต้นไม่สม่ำเสมอ ถ้าทำงานหนักและมีกังวลมากอาจเกิดอาการหัวใจวายได้ เสด็จในกรมฯ ได้ทรงทดลองทำงานครึ่งวันแล้วเป็นเวลา 15 วัน แต่พระอาการไม่หายขาด จึงตัดสินพระทัยลาออก เพื่อจะได้มีเวลาพักผ่อนเต็มที่ และจะทรงพ้นจากตำแหน่งหลังจากวันที่ 1 ธันวาคม เป็นต้นไป แต่ต่อมาเสด็จในกรมฯ ทรงยอมรับดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อไปตามที่สภามหาวิทยาลัยทูลขอ คือ ในระหว่างที่สภามหาวิทยาลัยกำลังพิจารณาหาตัวบุคคลมาดำรงตำแหน่งแทน จนกระทั่งวันที่ 1 เมษายน 2514 จึงทรงพ้นจากตำแหน่งอธิการบดี

เสด็จในกรมฯ ทรงรับสั่งถึงอธิการบดีคนใหม่ว่า แล้วแต่สภามหาวิทยาลัยจะลงความเห็นต่อไป เสด็จในกรมฯ เอง แม้จะทรงมีความเห็นส่วนพระองค์ว่าอยากให้เป็นคนภายใน แต่มิได้หมายความว่า จะเลือกบุคคลภายนอกที่มีความสามารถมาดำรงตำแหน่งไม่ได้

กรณีการลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีของเสด็จในกรมฯ นับว่าเป็นข่าวใหญ่ที่น่าสนใจกันมากทั้งวงการภายในและนอกมหาวิทยาลัย หนังสือพิมพ์ **"มหาวิทยาลัย"** ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่มีบทบาทต่อผู้อ่านในวงการมหาวิทยาลัยได้ตีพิมพ์ข้อเขียนในบทนำตอนหนึ่งว่า *"ข่าวใหญ่ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขณะนี้ก็คือ ข่าวการเปลี่ยนแปลงอธิการบดี เนื่องจากพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงลาออกจากตำแหน่งนี้ สาเหตุเนื่องจากพระอนามัยไม่สมบูรณ์พอจะปฏิบัติงานได้เต็มที่ และทรงอยากพักผ่อนเพราะพระชนม์มากแล้ว เสด็จในกรมฯ ได้ทรงทำประโยชน์ให้กับมหาวิทยาลัยมามากแค่ไหนเพียงไรก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้ว ไม่เป็นปัญหาเลยว่า ชาวธรรมศาสตร์จะไม่อาลัยในพระองค์ท่าน"*

ในบทนำดังกล่าวได้เสนอแนะว่า บุคคลที่จะดำรงตำแหน่งอธิการบดีนั้นควรจะเป็นบุคคลที่มีคุณวุฒิและคุณสมบัติอันเหมาะสมจากภายในของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เอง ซึ่งในเวลาต่อมาผู้ที่มาดำรงแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์สืบแทนเสด็จในกรมฯ คือ ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์ คณบดีคณะนิติศาสตร์ในขณะนั้น

นับตั้งแต่เสด็จในกรมฯ ได้ทรงลาออกจากตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2514 แม้ว่าจะทรงไม่ได้มีภาระกิจหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พระองค์ก็ได้ทรงสนพระทัยและให้ความสนับสนุนการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในด้านต่าง ๆตลอดมา ดังได้กล่าวมาแล้วนั้นจะเป็นประจักษ์พยานได้ว่าเสด็จในกรมฯ ทรงมีภาระหน้าที่สำคัญที่ได้สร้างสรรค์พัฒนามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ให้เจริญก้าวหน้าไปเป็นอันมาก *การที่พระองค์ได้อำลาจากตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในครั้งกระนั้นยังความอาลัยแก่ชาวธรรมศาสตร์ แต่ชาวธรรมศาสตร์ย่อมอาลัยและเศร้าสลดใจมากอีกครั้งหนึ่งโดยไม่ได้คาดคิดมาก่อน คือ เมื่อได้ทราบว่าเสด็จในกรมฯ ได้สิ้นพระชนม์ไปเสียแล้ว เมื่อวันที่ 5 กันยายน 2519 เวลา 18.00 น. เนื่องจากทรงประชวรด้วยโรคมะเร็ง ได้เสด็จเข้ารักษาพระองค์ตั้งแต่วันที่ 20 สิงหาคม 2519 ที่ตึกจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์และได้สิ้นพระชนม์ในที่สุด รวมพระชันษา 85 พรรษา การสิ้นพระชนม์ของพระองค์ นับว่าประเทศไทยได้สูญเสียนักปราชญ์ผู้มีความรอบรู้และ*

เชี่ยวชาญหลายด้าน และบำเพ็ญประโยชน์ต่อประเทศชาติมาแล้วมากมายในอดีต

บทสรุป

นับเป็นการยากที่ประเทศใดประเทศหนึ่งจะค้นหาบุคคลที่มีความสามารถหลายด้านเช่นเดียวกับเสด็จในกรมฯ (พลตรี พระเจ้าวรวงศ์ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) ผู้ที่สามารถเอาชนะใจชาวโลกมาแล้ว ชาวไทยทุกคนย่อมภาคภูมิใจในผลงานของพระองค์ท่านในฐานะที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์อย่างใหญ่หลวง สร้างชื่อเสียงเกียรติคุณให้แก่ชาวโลกได้รู้จักประเทศไทยดีขึ้น ทรงเป็นบรมครูทางด้านการทูต กฎหมาย ภาษาศาสตร์และสื่อสารมวลชน ซึ่งพระองค์ได้ทรงประสิทธิ์ประสาทวิทยาการด้านต่าง ๆ แก่บรรดาบุคคลในวงการต่าง ๆ มากมาย

ส่วนงานบริหารของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งพระองค์ได้ดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่หลายวาระหลายสมัย ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งอธิการบดี พระองค์ได้สร้างสรรค์ธรรมศาสตร์ให้เป็นสถาบันการศึกษา ที่มีความเป็นเลิศทางวิชาการ โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยที่พระองค์ได้วางรากฐานไว้ คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ได้ยึดถือปฏิบัติกันต่อมา นอกจากนี้แล้วทรงเป็นที่เคารพนับถือของบรรดาคณาจารย์ ข้าราชการและนักศึกษา เป็นอย่างดี จึงทรงได้ชื่อว่าเป็นผู้ชนะใจชาวธรรมศาสตร์โดยแท้

ถึงแม้ว่าพระองค์จะได้สิ้นพระชนม์ไปแล้วเมื่อไม่นานมานี้ก็ตาม ย่อมนำความเศร้าโศกสลดใจมายังผู้ที่เคยอยู่ใกล้ชิดที่เคารพนับถือ ศิษยานุศิษย์ทุกคนเป็นธรรมดา แต่สิ่งหนึ่งที่ยังอยู่ในความทรงจำของทุก ๆ คน นั่นคือ "คุณความดีและผลงานอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ท่าน" จะยังคงอยู่ในความทรงจำของชาวไทยชาวโลกและชาวธรรมศาสตร์ทั้งมวลตลอดไป ดังในหนังสือกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนหนึ่งว่า

พฤษภกาสร อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งคง สำคัญหมายในกายมี
นรชาติที่วางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตย์ทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา

เอกสารอ้างอิง

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ **ประวัติศาสตร์การทูตไทย.** โรงพิมพ์พระจันทร์ 2507.

ไพโรจน์ ชัยนาม **เรื่องของการทูตและการต่างประเทศ.** ไทยวัฒนาพาณิชย์, 2516.

สิริ เปรมจิตต์ **ผลงานปรินซ์วรรณ.** ประจักษ์การพิมพ์, 2516.

สูจิบัตรพิธีพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2514.

หนังสือพิมพ์มหาวิทยาลัย ฉบับวันที่ 16 มีนาคม 2507
" " 27 มิถุนายน 2507
" " 3 สิงหาคม 2507
" " 10 สิงหาคม 2507
" " 31 สิงหาคม 2507
" " 7 กันยายน 2507
" " 3 กรกฎาคม 2510
" " 10 กรกฎาคม 2510
" " 26 กรกฎาคม 2510
" " 21 สิงหาคม 2510
" " 12 กุมภาพันธ์ 2511
" " 13 กรกฎาคม 2509
" " 31 สิงหาคม 2509
" " 21 กันยายน 2509
" " 30 มกราคม 2510
" " 13 กุมภาพันธ์ 2510
" " 20 กุมภาพันธ์ 2510
" " 22 กรกฎาคม 2508
" " 24 กุมภาพันธ์ 2507
" " 3 กรกฎาคม 2511
" " 24 กรกฎาคม 2511
" " 21 สิงหาคม 2511
" " 4 กันยายน 2511
" " 14 กันยายน 2511
" " 19 กันยายน 2511
" " 4 ธันวาคม 2511
" " 8 มกราคม 2512
" " 23 กรกฎาคม 2513
" " 16 มิถุนายน 2513
" " 30 พฤศจิกายน 2513

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี
เรื่องแต่งตั้งอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ลงวันที่ 23 ธันวาคม 2506
" " " 23 มกราคม 2511
" " " 16 ธันวาคม 2512
" " " 21 พฤษภาคม 2514